

HISTORICA OLOMUCENSIA
47–2014

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXXVII

HISTORICA OLOMUCENSIA

47–2014

Sborník prací historických
XXXVII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2014

Zpracování a vydání časopisu bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2014 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Podpora publikační činnosti akademických pracovníků Filozofické fakulty Univerzity Palackého.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení všechny zaslané články i další příspěvky bez ohledu na rasu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky© Ivana Koucká, Zdeňka Žáčková, 2014

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia, Sborník prací historických* has been included on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic since 2010. It follows the previous series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica, Sborník prací historických*, which started to be published in 1960. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (both Institute of History, Faculty of Philosophy and Science, Silesian University Opava), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Editors© Ivana Koucká, Zdeňka Žáčková, 2014

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Petr Zajíček <i>Komparace některých aspektů počátků měst Krakova a Olomouce</i>	13
Jan Stejskal <i>Konciliarismus a jeho ozvěny v toskánském eremu</i>	47
Pavel Šopák <i>Ernst a Franz Mückuschové z Buchbergu – zakladatelé Gymnaziijního muzea v Opavě</i>	61
Iveta Rosolová <i>Komparace vzniku a vývoje národního muzea v Mnichově a v Praze v 19. století</i>	75
Jana Keparťová <i>Středoškolská antika ve třetí čtvrtině 19. století</i>	91
Karla Vymětalová <i>Více nebo méně latiny? Peripetie odborných diskusí na stránkách dobového tisku o způsobu a obsahu výuky latiny na středních školách rakouské monarchie na přelomu 19. a 20. století</i>	117
Marek Šmíd <i>Svatý stolec na počátku první světové války</i>	147
Pavel Marek <i>Příspěvek k problematice zápasu o teologickou orientaci Církve československé</i>	161

Tomáš Klokner <i>Corpus Inscriptionum Latinarum a Univerzita Komenského v Bratislavě</i>	189
Aleš Roubal <i>Lektorát českého jazyka v Pekingu v letech 1945–1960</i>	203
Veronika Trestrová <i>Pražské jaro a srpnová okupace v pardubickém okrese: politický vývoj, média, studenti</i>	219
Petr Orság <i>Spolupráce, koexistence, konkurence. Českoslovenští vydavatelé po srpnu 1968 na Západě mezi svobodou vyjadřování, tlakem konkurence a limity exilových možností</i>	239

RECENZE

David Papajík Dvořáková, Daniela: <i>Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej.</i> Vydavateľstvo Rak – Historický ústav Slovenskej Akadémie vied, Budmerice – Bratislava 2013.....	263
Pavel Marek Kadlec, Petr: <i>Střední školy a jejich studenti. (K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století).</i> Filozofická fakulta a Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Ostravské univerzity, Ostrava 2013.....	267
Lukáš F. Peluněk – Jiří Válek Kábová, Hana: <i>Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě.</i> Společnost pro kulturní dějiny – Nová tiskárna Pelhřimov, České Budějovice – Pelhřimov 2013.....	271

Pavel Marek Coranič, Jaroslav: <i>Dejiny gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939.</i> Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov 2013	281
---	-----

Kateřina Rudincová Záhořík, Jan: <i>Dějiny Rwandy a Burundi.</i> Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012	287
--	-----

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries.....	293
--------------------------------	-----

ČLÁNKY A STUDIE

KOMPARACE NĚKTERÝCH ASPEKTŮ POČÁTKŮ MĚST KRAKOV A OLMOUCE

Petr Zajíček

1 Úvod

Tato studie si klade za cíl poukázat metodou komparace na některé zajímavé aspekty počátků moravského města Olomouce a malopolského Krakova.¹ Proč právě Olomouc a Krakov? Dalo by se namítnout, že Krakov snese srovnání spíše s Prahou, vždyť oboje to byly královské rezidence, nesmíme však zapomínat na význam a postavení středověké Olomouce. Byla jedním z hlavních center Moravy, sídlem biskupa, významným trhem. Obě sídla jsou si pak podobna staletými dějinami svých aglomerací před založením města. Domnívám se tedy, že komparace je možná a že jak paralely, tak rozdíly při vzniku obou měst mají vysokou vypovídací hodnotu.

Základní otázka, frekventovaná i v historiografii, zní zdánlivě banálně: co je to město? I bez odborného náhledu asi vnímáme, že je rozdíl mezi velkými aglomeracemi např. Velkomoravské říše, hradskými centry knížecích Čech a vrcholně středověkými městy existujícími za panování posledních Přemyslovců. Jde o sídla vyšší kvality než prosté zemědělské osady, zároveň je však, kromě několika staletí, dělí zásadní kulturní a společenské rozdíly. Kdy tedy můžeme sídlo nazývat městem? Jazyk písemných pramenů nám otázku nezodpoví, jelikož neexistovala pevná kodifikace používaných termínů a různé latinské výrazy nabývají během času různých, často proměnlivých, významů.² S problémem se budeme potýkat i tehdy, pokusíme-li se definovat určité příznaky „městskosti“. Vždyť budeme-li hovořit o funkci trhové, obchodní, vojenské, správní atd., zjistíme, že obdobně lze popsat i raně středověká hradíště – s jedinou výjimkou a tou je právní rámec postavení sídla. Tím se dostáváme k meritu věci: pro definici vrcholně středověkého města je klíčové rozšíření termínu „město“ o adjektivum „institucionální“. Institucionální město, tedy takové sídlo, které je právním subjektem a jehož vznik, existence

¹ Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2013 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (projekt č. FF_2013_030: Zakládání královských měst na střední Moravě ve 13. století).

² Příkladem budiž termín „civitas“, který prošel dlouhým obsahovým vývojem od označení biskupského sídla, přes různé typy hradních aglomerací, až po institucionální město. KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 87–95.

a práva jsou nějak kodifikovány, je nejlepší odpovědí na výše položenou otázku.³ Tato definice nám také nejlépe odliší město jako jinou formu sídla, než byla stará hradiště a hradska centra.

Tímto úhlem pohledu pak lze konstatovat, že před 13. stoletím na území Čech a Moravy města neexistují a všechna zdejší sídla je vhodnější popsat jiným termínem. Obdobné konstatování si můžeme dovolit i směrem k polskému státu, kde ostatně probíhal obdobný vývoj institucionálních měst jako v českých zemích.⁴ V textu ale rozhodně nebudeme limitováni 13. stoletím, neboť vznik institucionálního města představuje vyvrcholení dlouhodobých procesů, jejichž kořeny sahají několik staletí do minulosti.

Důležitým termínem je tzv. lokace – ta představuje jak právní, tak fyzický úkon, při kterém bylo institucionální město založeno. V českých zemích i v Polsku přicházela zakládací iniciativa obvykle „seshora“, tedy od zeměpána a později šlechty či církve. Realizátorem lokace byl tzv. lokátor, osoba pověřená zeměpánem k provedení celé akce.⁵ Lokátor měl na starosti jak řízení zeměměřičských a stavebních prací, tak „vedení“ nových kolonistů využívajících příslibů úlev pro nové sídlo. S trochou nadsázky můžeme lokátora nazvat středověkým podnikatelem, neboť šlo obvykle o osobu, která měla jistý kapitál a také „know-how“ a investovala tyto své přednosti s vidinou budoucího zisku. Oním ziskem bylo postavení a majetek v novém městě garantované králem. Bylo totiž časté, že se lokátor stával, často dědičně pro své potomky, městským fojtem, tedy zástupcem královské moci ve městě.⁶

Městské půdorysy vzniklé při lokaci jsou dobrým pramenem pro poznání počátků měst, vždyť, až na několik málo výjimek, v nich zůstal dodnes otištěn plán vzniklý z per středověkých zeměměřičů. Zjednodušeně lze říci, že existují dva nejzákladnější typy lokovaných měst: města vzniklá „na zeleném drnu“ a města rostlá na starší aglomeraci. Projevem toho je, že známe jak sídla s pravidelným, často až geometrickým, rozkreslením ulic a náměstí, tak města s nepravidelnými náměstími, různoběžnými, někdy křivolakými ulicemi atd. Takový půdorys vznikl tehdy, když při lokaci bylo potřeba brát ohled na starší zástavbu, nejčastěji jej tedy nacházíme ve městech, která vyrostla

³ Tamtéž, s. 15–47. Srov. HOFFMANN, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha 2009, s. 45–61.

⁴ WYROZUMSKI, Jerzy: *Lokacja 1257 roku na tle rozwoju krakowskiego zespołu osadniczego* (dále jen *Lokacja 1257*). In: WYROZUMSKI, Jerzy: *Cracovia Mediaevalis*. Kraków 2010, s. 181–200.

⁵ Zakládací akt byl velmi často určen pouze ústní dohodou mezi zakladatelem a lokátorem. Zakládacích listin mnoho neexistuje, a to nikoliv z důvodu nedochování, jak se dříve soudilo, ale spíše proto, že nikdy v písemné podobě nevznikly.

⁶ HOFFMANN, F.: *c. d.*, s. 45–61.

na základě starších center.⁷ Dodejme ještě, že lokace byla někdy vícenásobná, tedy některá města vznikala ve více fázích.

2 Přírodní podmínky, nejstarší osídlení

Jestliže jsme výše zkonstatovali, že vznik vrcholně středověkého města je často vyvrcholením dlouhodobého vývoje aglomerace, pak můžeme na tomto místě říci, že jak Olomouc, tak Krakov jsou sídly, která onu představu dlouhodobého vývoje dokonale naplňují.

Základním faktorem pro vývoj sídla jsou přírodní podmínky. V obou případech je významným činitelem přítomnost vodního toku. Olomouc se rozkládá v Hornomoravském úvalu, při hlavním toku řeky Moravy, jejíž niva dosahuje šíře 4 až 4,5 km, její nadmořská výška pak 212 až 220 m. n. m. Tato niva je narušena přítomností několika vyvýšenin a návrší, z nichž v prostoru dnešního města je nejdůležitější tzv. Olomoucký kopec. Dnes je těžké si tento geologický celek představit bez městské zástavby, ovšem právě uvědomíme-li si jej v „přírodním“ stavu, pochopíme jeho výjimečnost. Byť převyšuje nivu pouze o cca 10–20 metrů, tvoří jakýsi ostrov vystupující z mokřadů (resp. tehdejších mokřadů) při hlavním toku Moravy a jejich vedlejších ramenech. Kopec sám má pak tři návrší, pojmenovaná podle zdejších kostelů: Václavské (226 m. n. m.), Michalské (233 m. n. m.) a Petrské (228 m. n. m.; dodejme, že kostel sv. Petra bychom zde dnes hledali marně). Petrské a Václavské návrší tvoří plynuleji propojený celek, se sníženinou mezi nimi – prostorem tzv. Předhradí.⁸ Mimořádně důležitým prvkem pro vývoj olomoucké aglomerace byla pak existence říčního brodu pod Václavským návrším, jenž byl nezbytný pro dálkové obchodní trasy a vůbec pozvedal strážní význam Olomouckého kopce.⁹

⁷ Pro úplnost je třeba říci, že v praxi existovala široká škála půdorysů od dokonale geometrických až po úplně neuspořádané. I město, které vznikalo na dříve nezastavěné ploše, mohlo být limitováno například přírodními podmínkami; města vznikající na starší aglomeraci zase ne vždy starší zástavbu respektovala. Svou roli pak hraje samozřejmě i doba, kdy je to které město založeno – pravidelné pravoúhlé půdorysy jsou spíše záležitostí lokací až za vlády Přemysla Otakara II.

⁸ ZAPLETAL, Jan: *Geologie území a vývoj*. In: SCHULZ, Jindřich (red.) a kol.: *Dějiny Olomouce 1*. Olomouc 2009, s. 14; ZAPLETAL, Jan: *Geologie historického jádra Olomouce (tzv. Olomoucký kopec)*. Zpravodaj Vlastivědného muzea v Olomouci, přírodní vědy, č. 83, 2005, s. 10–18.

⁹ O přesné lokalizaci brodu se vedou polemiky. Viz DOHNAL, Vít: *Olomoucký hrad v raném středověku (10. až první polovina 13. století)*. Olomouc 2001, s. 35; BLÁHA, Josef: *Časně slovanská osada v Olomouci a počátky řemeslnícko-obchodnického podhradí* (dále jen *Časně slovanská*). *Archaeologia historica* (dále jen AH), 9, 1984, s. 140; BLÁHA, Josef: *Komunikace*,

Obdobnou situaci máme i v případě Krakova. Ten leží v takzvané Krakovské bráně, což je sníženina spojující Osvětimskou a Sandoměřskou kotlinu. Místo je pevně svázáno s řekou Vislou. V paralele k Olomouci je v nivě řeky, v těsné blízkosti hlavního toku, návrší Wawelské (226 m. n. m.), kde se nacházelo nejdůležitější krystalizační jádro zdejší aglomerace. Okolí návrší bylo, obdobně jako okolí Olomouckého kopce, hustě protkáno vedlejšími rameny řeky a s tím spojenými mokřady ve složité hydrologické síti.¹⁰ Severně od Wawelu pak terén klesá do nivy poněkud pozvolněji a vytváří tak mírnou terasu, kde vzniklo pozdější jádro institucionálního města. Byť tento prostor zřejmě „trpěl“ na vyšší vlhkost a spodní vodu, nebyl pravidelně zaplavován.¹¹

Výchozí situace obou sídel je tedy jasná: návrší v těsné blízkosti řeky, které umožňuje na jednu stranu řeku kontrolovat, použít její nivu jako součást opevnění a zároveň chránit před povodněmi a vlhkostí. Jak vypadala první raně středověká sídla ve sledovaných lokalitách? Pokud jde o písemné prameny, nepřekvapí nás, že nejstarší slovanské osídlení nepostihují: O Olomouci se poprvé dozvídáme až u kronikáře Kosmy,¹² o Krakovu podává první relaci známá zpráva Ibrahíma ibn Jákuba z roku 955. S otázkami po nejranějších počátcích středověké Olomouce a Krakova se tedy musíme obrátit na archeologii.

V prostoru dnešního města Olomouce se projevují první Slované skrze tzv. kulturu s keramikou pražského typu, jež představuje vůbec nejstarší vrstvu slovanského osídlení na našem území a je datována k počátku 6. století.¹³ První raně středověké sídliště s jakousi centrální funkcí ovšem nenacházíme na Olomouckém kopci, ale několik kilometrů jižně, v místní části Povel. Zde bylo v roce 1986 archeologicky odkryto, zástavbou již částečně zničené, naleziště slovanského hradistiště. Pozornost upoutal zdejší soubor artefaktů, který naznačuje existenci rozvinutého dálkového obchodu, řemesla a přítomnost elitní vrstvy.¹⁴ Na základě těchto nálezů se zdá, že zde bylo objeveno předvelkomoravské mocenské centrum. Josef Bláha, který výzkum na síd-

topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.–17. století) na území města Olomouce (dále jen Komunikace). AH, 23, 1998, s. 133–134.

¹⁰ WYRZUMSKI, Jerzy: *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich* (dále jen *Dzieje Krakowa*). Kraków 1992, s. 9–22.

¹¹ RADWAŃSKI, Kazimierz: *Kraków przedlokacyjny*. Kraków 1975, s. 28.

¹² COSMAS PRAGENSIS ECCLESIE DECANUS: *Chronica Bohemorum*. I, 28.

¹³ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha 2002, s. 169–170. Jeden z výskytů této kultury v Olomouci je na dnešní ulici Pekařská. Stojí za pozornost, že od 6. století zde trvá až do současnosti sídelní kontinuita.

¹⁴ BLÁHA, Josef: *Předběžná zpráva o objevu předvelkomoravského ústředí v Olomouci*. AH, 13, 1988, s. 133–155.

lišti vedl, totiž datuje existenci hradiště od konce 7. století do konce 8. či poloviny 9. století.¹⁵ Po jeho zániku – snad souvisejícím s expanzí Velkomoravské říše – se centrum, již s nálezy velkomoravského charakteru, přesouvá na Olomoucký kopec.¹⁶

Vznik velkomoravského ústředí *de facto* rozhodl o poloze pozdějšího města, neboť od 9. století už nebyla kontinuita osídlení na Olomouckém kopci přerušena. O podobě tohoto raně středověkého sídla je však těžké říci něco určitého. Archeologické výzkumy sice poskytly zajímavé dílčí informace, ovšem vzhledem k intenzitě pozdější zástavby je celkový obraz stále velmi fragmentární. Jistě tak lze říci jen to, že jádro sídliště bychom našli na místech pozdějšího přemyslovského ústředí, tedy v prostoru Předhradí a Václavského návrší.¹⁷ O jeho výsádním charakteru svědčí nálezy předmětů luxusní a elitní povahy (šperky, bojovnícká výbava), ať už z historického jádra samotného, tak z blízkých nekropolí. Také se zdá více než pravděpodobné, že součástí ústředí byl kostel, byť doklady pro jeho existenci jsou zatím pouze nepřímé.¹⁸

Stejně určující pro budoucí lokalitu města byla stará tradice místního centra i v Krakově. Obdobně jako v českém prostředí, je i v polské historiografii vymezován raný středověk příchodem (či etnogenezi)¹⁹ Slovanů, přičemž dvě hlavní genetická jádra pozdějšího státu jsou spojena s kmeny Polanů a Vislanů. Je pravděpodobné, že právě Krakovsko bylo jádrem vislanského území.²⁰

¹⁵ Tamtéž, s. 133–155.

¹⁶ BLÁHA, Josef: *Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše*. In: Velká Morava mezi Východem a Západem. Brno 2001, s. 41–63.

¹⁷ KALÁBKOVÁ, Pavlína – KALÁBEK, Marek: *Slovanské osídlení a archeologie raného středověku*. In: SCHULZ, Jindřich (red.) a kol.: Dějiny Olomouce I. Olomouc 2009, s. 73–86.

¹⁸ Prvními nepřímými doklady byly nálezy zlomků vitráží, vápenné malty a psacích potřeb ve středohradištních vrstvách (BLÁHA, Josef: *Nálezy vitráží a dutého skla z období raného středověku na lokalitě Olomouc-Biskupské nám. č. 1*. In: Historické sklo 2, Čelákovice 2000, s. 79–84; Týž: *K dokladům gramotnosti v olomouckých archeologických nálezech z období středověku (stily)*. In: Historická Olomouc, XI, Olomouc 1998, s. 73–90. Důležitým je pak objev zlomků druhotně použité antické střešní krytiny v nenarušené středohradištní vrstvě zjištěné při rekonstrukci schodů kostela Panny Marie Sněžné. To naznačuje přítomnost zděné stavby ve velkomoravském a snad povelkomoravském období, na které byla druhotně použita krytina ze staršího objektu římského původu. Je důvodné se domnívat, že takovou zděnou stavbou při velkomoravském centru byl kostel (ŠLÉZAR, Pavel: *Olomouc (okr. Olomouc). Ul. Denisova*. Vlastivědný věstník moravský (dále jen VVM), 65, 2013, s. 398.

¹⁹ Na území Krakova je na sklonku protohistorie silně zastoupena tzv. převorská kultura. Ta byla pravděpodobně polyetnická, se silným germánským základem a zároveň vlivem na etnogenezi Slovanů. WYROZUMSKI, J.: *Dzieje Krakowa*, s. 49.

²⁰ SZCZUR, Stanisław: *Historia Polski. Średniowiecze*. Kraków 2002, s. 23–36.

Jakou podobu měl Krakov v nejstarším středověku? Vislanské panství se začalo formovat někdy kolem 8. století – archeologické nálezy dokládají, že už v té době byl Wawel osídlen a opevněn jakýmsi dřevohlinitým valem.²¹ Podobně jako v případě Olomouce, nacházela se v blízkosti wawelského návrší síť přidružených osad. Bohužel, ani zde nelze dopodrobna rekonstruovat podobu ústředí, kvůli intenzitě pozdější zástavby.

Není bez zajímavosti, že pod velkomoravskou nadvládou zřejmě dochází k upevňování církevní správy a christianizaci obecně, a to jak v Olomouci, tak v Krakově. Víme, že v Olomouci se biskupství při aktu roku 1063 odvolávalo na to, že jde pouze o obnovení, nikoliv nové založení. Tato tradice měla mít svůj původ v moravském biskupství Metodějově. Otázka počátků olomouckého biskupství je poměrně složitá a v literatuře reflektovaná, zkonstatujeme tedy pouze, že je velmi reálné, že alespoň přítomnost církve v Olomouci má svůj původ už ve velkomoravské době.²² Stejně tak tradice krakovská se odvolává přímo na věrozvěsta Metoděje. Ten měl, podle Metodějské legendy, pokřtít po dobytí země Svatoplukem knížata Vislanů. Jestliže předpokládáme, že Krakov byl centrem kmenové državy, pak se právě zde tato událost stala. Existuje dokonce teorie o velkomoravském původu krakovského biskupství.²³ Opět jde o značně komplikovanou otázku, jejíž řešení nepřísluší této studii.²⁴ Pro naše účely je třeba pouze zkonstatovat, že jak v Olomouci, tak v Krakově existovala tradice staré církevní správy, jež odrážela a zároveň zvyšovala význam těchto sídel.

Počátek postavení Olomouce coby hlavního města Moravy leží v desetiletích po rozpadu Velkomoravské říše. Po zničení jihomoravských sídel se totiž stala přirozeným centrem širšího regionu, jehož ovládnutí se rovnalo ovládnutí téměř celé země.²⁵ Krakov obdobné postavení, ve vztahu k Malopolsku, získal již coby ústřední sídlo Vislanů.

²¹ WYROZUMSKI, J.: *Dzieje Krakowa*, s. 49–62.

²² K otázce obnovy moravského biskupství nověji viz např. WIHODA, Martin: *Morava v době knížecí*. Praha 2010, s. 127–138.

²³ Formálně byla krakovská diecéze založena v roce 1000. WYROZUMSKI, J.: *Dzieje Krakowa*, s. 62–81.

²⁴ K otázkám začlenění území Vislanů do velkomoravské církevní organizace (nejčastěji s vazbami na nitranskou diecézi) viz např. LABUDA, Gerard: *Studia nad początkami państwa polskiego II*. Poznaň 1988, s. 144; LOWMIANSKI, Henryk: *Początki Polski IV*. Warszawa 1970, s. 479–502; MARSINA, Richard: *Cirkevná organizácia na Veľkej Morave*. In: *Velká Morava mezi Východem a Západem*. Brno 2001, s. 294–295.

²⁵ Olomouc nebyla nájezdem Maďarů zasažena, naopak zdejší osídlení dále prosperuje. BLÁHA, Josef: *Před výskytem písemných zpráv*. In: *Olomouc. Malé dějiny města*. Olomouc 2002, s. 24–26; DOHNAL, V.: *c. d.*, s. 49.

Po polovině 10. století došlo k prudkému vzestupu přemyslovské moci, kdy po konsolidaci vnitřních poměrů a po porážce Maďarů v roce 955 Boleslav I. dobývá rozsáhlé území.²⁶ Ze zmiňované relace Ibrahíma ibn Jákuba víme, že český kníže vládne Praze i Krakovu, tedy zřejmě došlo v jednom sledu, či v relativně krátké době, nejen k ovládnutí Moravy, ale i Malopolska. Ostatně, k obsazení minimálně významné části Moravy muselo dojít skrze dobytí Olomouce a právě přes Olomouc vedla nejspíše hlavní cesta spojující Prahu a Krakov. Na konci 10. století se rané přemyslovské panství ocitá v krizi a nastává zrcadlově obrácená situace. Vládcové Hnězdna z rodu Piastovců sledují podobně strmou dráhu vzhůru jako předtím pražští Přemyslovci. Nejprve Měšek I. (vládl asi 960–992), první historicky doložený Piastovec, dobývá Krakov (asi v roce 990), čímž ke zděděným rodovým územím připojuje Malopolsko.²⁷ Jeho syn, Boleslav I. Chrabrý, pak „přetavil hnězdenské panství na panství polské“ a *de facto* vytvořil polské knížectví.²⁸ Poláci byli z Moravy vytlačeni Přemyslovci po konsolidaci domácích poměrů, kdy kníže Oldřich obnovuje knížecí moc a definitivně připojuje Moravu k českému státu. Oldřichův syn Břetislav pak po roce 1035 upevňuje vládu nad Moravou a udá charakter zdejší zeměsprávy na příští jeden a půl století.²⁹ Olomouc se v polovině 11. století stává ústředím největšího z moravských údělů, druhým hlavním městem po Praze. Ve stejné době, za vlády Kazimíra I. Obnovitele (po roce 1038), dochází k překonání krize v Polsku a sídelním městem piastovských vládců se stane Krakov.³⁰

3 Hradby Olomouc a Krakov a jejich podhradí

Dějiny a stavební vývoj obou hradů popíšeme jen velmi stručně. Hlavní důvod – kromě pragmatického ohledu na vhodný rozsah studie – je především ten, že existence obou hradů sice byla katalyzátorem rozvoje obou aglomerací, ve výsledku ale institucionální města v Olomouci i v Krakově vznikla mimo centrální sídlo. Jednoduše řečeno: hradby – a ani jejich podhradí – se nestaly součástí lokovaných měst. Je-li řeč o podhradích, tam je

²⁶ ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí*. 2. vyd. Praha 2007, s. 37.

²⁷ SZCZUR, S.: c. d., s. 54.

²⁸ Tamtéž, s. 58.

²⁹ Existuje polemika, kdy přesně k připojení Moravy k pražskému stolci došlo, nejrelevantnější názory se pohybují mezi lety 1018 až 1029. KRZEMIENSKA, Barbara: *Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha*. Československý časopis historický, 25, 1977, s. 246–272; WIHODA, M.: c. d., s. 109.

³⁰ SZCZUR, S.: c. d., s. 103.

situace obdobná. Slovem podhradí nemáme na mysli osady nacházející se mimo samotná ústředí (dále se dozvíme, že tyto osady „extra muros“ naopak hrály roli klíčovou), nýbrž opevněné areály úzeji svázané s oběma hrady. V Olomouci jde o prostor Předhradí, v Krakově pak o osadu Okół. Tato sídla se v prvním sledu nestala součástí nově založeného města. Sledujeme zde opakující se princip, kdy je staré centrum vlastně vyjmuté z pravomoci a dosahu nového města, které však nakonec – někdy však až hluboko v raném novověku – do své jurisdikce původní hradu a jejich podhradí zahrne. V základní rovině však o vývoji obou hradů pojednáme, neboť, jak již bylo řečeno, byly srdci rozsáhlých aglomerací, na kterých nakonec institucionální město vzniká.

Areál původního hradiště se v Olomouci rozkládal jak na Předhradí, tak na Václavském návrší, kde později vznikl vrcholně středověký hrad. Hradní areál samotný měl samostatné opevnění, přesto je zjevné, že opevněné Předhradí s ním zůstalo pevně funkčně spojené.³¹ Trochu enigmaticky zkonstatujeme, že situace v předlokačním Krakovu je podobná a zároveň není. Paralelu najdeme v existenci sídelního tandemu hrad-podhradí. Hradem je Wawel, funkci podhradí pak zastává zmiňovaná osada Okół, o jejímž významu se ještě dozvíme. Okół však, na rozdíl od olomouckého hradu a Předhradí, netvořil s Wawelem jeden funkční areál. Tato osada se totiž nacházela v prostoru severně od Wawelu, v místech oddělených od kopce samotného dnes zaniklým vedlejším ramenem Visly.

Vraťme se na olomoucké Předhradí. Na přelomu 10. a 11. století bychom našli největší koncentraci osídlení v okolí dnešních ulic Křížkovského, Wurmovy a Biskupského náměstí. O zdejší zástavbě toho opět mnoho nevíme, snad jen, že za vlády knížete Břetislava (od roku 1035) dochází k obnově po válečných událostech kolem roku 1020. S tím zřejmě souvisí i zjištěný třicetiletý sídlištní hiát spojený s požárovými vrstvami.³² Jinak můžeme předpokládat určité засídlení celé plochy, a to včetně Václavského návrší.

Kromě kostela sv. Petra bychom mimo areál pozdějšího hradu našli na Předhradí již v předlokační době i další církevní stavby. Výzkum z roku 2001 zjistil na křižovatce ulic Wurmova a 1. máje rozlohou nevelké, avšak bohaté, pohřebiště, kladené v několika vrstvách nad sebou od 2. poloviny 11. století do 13. století. Do něj byl vestavěn drobný kostelík, datovaný prozatím rámcově do doby 12. století (aktuálně, k červenci 2014, probíhá na lo-

³¹ KALÁBKOVÁ, P. – KALÁBEK, M.: *c. d.*, s. 73–86.

³² Tamtéž, s. 80.

kalitě další výzkum od kterého lze očekávat zpřesňující údaje).³³ Zajímavý je pak možný vztah tohoto kostela k jiné dnes již neexistující sakrální stavbě na Předhradí – kostelu Panny Marie. Ten stával na místě dnešní budovy městské knihovny, zbořen byl v roce 1839. Poprvé se zmiňuje až k roku 1253,³⁴ nicméně existují úvahy o tom, že pocházel již z počátku 13. století, tedy z předlokační doby.³⁵ Jinou variantu nabízí Josef Bláha, který uvažuje, ovšem dosti hypoteticky, že původní kostel Panny Marie byl právě na dnešní Wurmově ulici a k jeho „přesunu“ dochází až v souvislosti s výstavbou Hradské brány na přelomu 13. a 14. století.³⁶ To, co je v pramenech považováno za rekonstrukci již stojícího kostela v roce 1305, by pak bylo ve skutečnosti celou novou výstavbou na dnešním náměstí Republiky (a první zmínka z roku 1253 by se tím pádem musela vázat k jinému objektu, snad na Wurmově ulici). To jsou ovšem jen hypotézy, které snad pomůže zpřesnit výše zmíněný aktuální archeologický výzkum – minimálně pro objekt na Wurmově ulici. Základy kostela Panny Marie na dnešním náměstí Republiky jsou totiž v podstatě celé pod budovou městské knihovny.

Archeologicky se prokázalo, že areál byl opevněn nejpозději od druhé poloviny 10. století. Konstrukčně šlo o val z obou stran chráněný břidličnými plentami, jenž byl pravděpodobně vybaven palisádou.³⁷ Zmínme zajímavou skutečnost, která nám pojí Olomouc s Krakovem: Třebaže podobné plentové konstrukce známe i z velkomoravských lokalit, Vít Dohnal upozornil, že se jedná o způsob fortifikace velmi typický pro prostředí raných přemyslovských Čech.³⁸ Velmi podobnou konstrukci nacházíme i na hradě Wawel v Krakově, přičemž ji archeologický výzkum datoval do poloviny 10. století, tedy do doby, kdy, jak už víme, drželi Wawel bojovníci Boleslava I.³⁹

³³ BLÁHA, J.: *Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc)*. Přehled výzkumů (dále jen PV), č. 44/2002, 2003, s. 266–269.

³⁴ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (dále jen CDM) III, č. 197, s. 171–172.

³⁵ RICHTER, Václav: *Raněstředověká Olomouc: stavební dějiny města*. Praha – Brno. Praha – Brno 1959, s. 134–135; BISTRICKÝ, Jan: *Počátky hradu a města* (dále jen *Počátky hradu*). In: SCHULZ, Jindřich (red.) a kol.: *Dějiny Olomouce 1*. Olomouc 2009, s. 103.

³⁶ BLÁHA, Josef: *K raně středověké topografii Olomouce se zvláštním zřetelem k oblasti tzv. Předhradí*. Acta universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica, Historica, 31, 2002, s. 13–17.

³⁷ Pro přesnou dataci prvního opevnění srovnej: DOHNAL, V.: c. d., s. 62; ZATLOUKAL, Richard – ŠLÉZAR, Pavel: *Olomouc (okr. Olomouc)*. PV, č. 42/2000, 2001, s. 229–232; MICHNA, Pavel – POJSIL, Miloslav: *Románský palác na Olomouckém hradě*. Brno 1988, s. 70–71.

³⁸ DOHNAL, V.: c. d., s. 61.

³⁹ FIRLET, Janusz: *Wyniki nowych badań nad konstrukcją i chronologią walów obronnych na Wawelu*. AH, 19, 1994, s. 273–281.

O podobě knížecí přemyslovské Olomouce nám také napovídají prameny spojené s obnovením moravského biskupství.⁴⁰ Když k tomu v roce 1063 dojde, stává se prvním katedrálním chrámem kostel sv. Petra, který se nacházel zhruba v místech dnešního rektorátu Univerzity Palackého.⁴¹ Někdy se uvažuje o tom, že v jeho blízkosti se nacházelo původní sídlo zdejšího zeměpána.⁴² Nejspíš po roce 1063 se sídlo olomouckých úředních knížat přesouvá na Václavské návrší, kde se vyděluje zárodek budoucího románského hradu.⁴³ Mezi lety 1104 a 1107 zde pak založil olomoucký úředník Svatopluk baziliku zasvěcenou sv. Václavu.⁴⁴ Vysvěcena je až o necelých třicet let později, 30. června 1131.⁴⁵ Úplně pak byl chrám dokončen v roce 1141, vzniká při něm kapitula a dochází k translaci biskupství.⁴⁶

Přítomnost církve ovlivňovala podobu hradu po celou dobu jeho existence. Během episkopátu Jindřicha Zdíka (biskupem 1126–1150), zde vyrůstá komplex budov kapituly, především pak objekt dnes známý jako Zdíkův palác.⁴⁷ Co se týče „světské“ sekce hradu ve 12. století, musíme bohužel zkonstatovat, že neznáme přesnou polohu knížecího paláce olomouckých úředníků.

Radikální proměnou pak projde hrad na začátku 13. století jako důsledek několika událostí: definitivně zaniká systém úředních knížectví, proměňuje se struktura královské moci a kontroly Moravy, vymírají olomoučtí Přemyslovci a navíc je v roce 1204 Olomouc silně zpustošena požárem. Z těchto

⁴⁰ Pro dějiny obou předlokačních sídel vůbec obecně platí, že nejlepší představu máme o vývoji zdejších církevních staveb.

⁴¹ Zbořen byl, bez jakékoliv dokumentace, v roce 1792. Relikty jeho románské stavební fáze prozatím nebyly při archeologických výzkumech nijak zachyceny. REICHERTOVÁ, Květa: *Přemyslovský hrad a předhradí v Olomouci*. Archeologické rozhledy, 1, 1949, s. 60–73.

⁴² BISTŘICKÝ, J.: *Počátky hradu*, s. 91.

⁴³ O situaci uvnitř areálu celého hradu/hradiště zajímavě vypovídá listina z roku 1207. Vznikla v době, kdy už byl ve výstavbě kamenný pozdně románský hrad, odkazuje ale na starší dějiny. Biskup Robert v ní popisuje, jak v první polovině 12. století biskup Jindřich Zdík přesunul biskupství na kopeček (monticulum) uvnitř hradiska (civitatis), avšak později zde zeměpán (princeps terre) vybudoval pevnost či opevnění (municionem). I v dobovém chápání tedy Václavské návrší představovalo samostatný prvek, onen „monticulum“, nicméně bylo jasně součástí celého civitas. Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále jen CDB) II, č. 66, s. 61–62.

⁴⁴ BISTŘICKÝ, Jan: *Budování olomoucké katedrály a kapituly sv. Václava*. In: Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci. Olomouc 1982, s. 23–24; MICHNA, P. – POJSIL, M.: *c. d.*, s. 72.

⁴⁵ FRB II. Praha 1875, s. 394; RICHTER, V.: *c. d.*, s. 69; BISTŘICKÝ, Jan: *Historický obzor olomouckého hradu*. AH, 11, 1986, s. 79–86.

⁴⁶ FRB II. Praha 1875, s. 410; CDB I, č. 115, s. 116–123.

⁴⁷ Tento název není zcela přesný, jedná se totiž o komplex několika staveb, nikoliv jeden palác (BISTŘICKÝ, J.: *Počátky hradu*, s. 88; DOHNAL, V.: *c. d.*, s. 119–121).

důvodů tedy dochází k velké přestavbě celého hradního areálu. Lze obecně říci, že hrad zpevňuje svoji vojenskou funkci a je stavěn jako pevná opora královské (případně markraběcí) moci na Moravě, čímž vzniká „klasický“ kamenný hrad vrcholného středověku. Pozdější přestavby tuto jeho podobu již hodně překryly, nejviditelněji se do současnosti zachovala tzv. Okrouhlá věž, která byla v raném novověku barokizována a přestavěna na kapli sv. Barbory.⁴⁸

Od roku 1253, tedy od nástupu Přemysla Otakara II. na trůn, už na hradě žádný vládce nesídlil. Hradní palác zeměpána buď zanikl, nebo byl přestavěn (nepodařilo se jej v areálu jednoznačně identifikovat) pro potřeby purkrabství. Zdá se, že královská moc na hrad postupně zcela rezignovala, ten ztrácel funkci samostatné pevnosti a jeho stavby postupně přebírala a přestavovala církev. Ve 14. století zmizelo oddělení hradbami mezi Předhradím a hradem samotným, celý tento komplex pak postupně, z pohledu fortifikace, splýval s již existujícím královským městem.⁴⁹

Stejně jako vzestup přemyslovské Olomouce začíná po polovině 11. století, roste ve stejné době na významu i Krakov. Za vlády Kazimíra I. Obnovitele (1039–1058) se stává poprvé hlavním sídlem vládců Polska, kteří do té doby sídlili v Hnězdně.⁵⁰ Gallus Anonymus jmenuje Krakov pro začátek 12. století jako jedno ze „sedes regni principales“, tedy hlavní sídlo království.⁵¹

Hrad Wawel prošel složitým stavebním vývojem, který věrně odráží jeho význam. Obdobně jako v Olomouci, také v Krakově známe, co se týče stavebních dějin, nejlépe kostely. Víme již, že v obou námi sledovaných městech se tradice existence biskupství odkazovala až do dob působení věrozvěstů Cyrila a Metoděje. Stejně jako je s tímto, přinejmenším myšlenkovým, dědictvím obnoveno v roce 1063 biskupství moravské, vzniká v roce 1000, opět s odkazem na starší dějiny, diecéze krakovská (viz výše). Katedrální chrám je pak nejen ústředním bodem celé diecéze, ale už od 11. století představuje dominantu celého Wawelu.

⁴⁸ O povaze věže se vedla nejedna polemika, především na téma, zda jde o věž obrannou či obytnou a kdy přesně mohla být vybudována. V. Richter se domníval, že jde o tzv. bergfrít, obrannou a útočištnou věž (RICHTER, V.: c. d., s. 82–84.). Tomáš Durdík ale přišel s názorem, že by se mohlo jednat o věž obytnou (čili donjon), vzhledem k dimenzím jejího vnitřního prostoru. (DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Několik poznámek k dispozici olomouckého hradu*. AH, 11, 1986, s. 99.). Archeologický výzkum však prokázal, že věž byla součástí fortifikace – je tedy možné, že mohla plnit primárně obytnou funkci, avšak zároveň mít i jistou funkci obrannou (DOHNAL, V.: c. d., s. 134.)

⁴⁹ PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. 2. vyd. Praha 2007, s. 453–456.

⁵⁰ SZCZUR, S.: c. d., s. 103–107.

⁵¹ GALLUS ANONYMUS: *Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. II, 7–8.

Na místě dnešní katedrály stálo postupně několik budov, které vlastně představují stavební fáze dnešního chrámu (podobně jako katedrála sv. Václava v Olomouci). Nejstarší se nazývá Katedra chrobrowska, podle doby vlády Boleslava Chrabrého, a zasvěcena byla sv. Václavovi.⁵² Druhou románskou stavební fází představuje tzv. Katedra hermanowska, nesoucí jméno knížete Vladislava I. Hermana (1079–1102), za jehož vlády byla stavba započata; dokončena pak byla za vlády Boleslava III. Křivoústého (1107–1138). Od této doby až do současnosti nese katedrála oficiálně zasvěcení sv. Štěpána a sv. Václava.⁵³ Do dnešních dob se z románské katedrály zachovala v podstatě jen románská krypta (tzv. krypta sv. Leonarda) a dolní části obou věží. Další složitý stavební vývoj už stojí mimo zájem této studie, neboť k masivní přestavbě dochází až po požáru v roce 1305 z popudu krále Vladislava Lokýtky, tedy půl století po založení institucionálního města.

Pokud jde o ostatní církevní stavby, jejich počet na Wawelu odpovídá významu sídla. V předlokačních dobách bychom zde, kromě katedrály, našli snad osm románských kostelů. Připojme pouze jejich výčet s příslušnou literaturou, detailní podoba stavebního vývoje by vydala na celou práci. Některé z těchto kostelů známe z písemných pramenů a známe tedy jejich zasvěcení: jde o rotundu Nejsvětější Panny Marie (resp. sv. Felixe a Adauktu),⁵⁴ kostel sv. Michala,⁵⁵ kostel sv. Gereona,⁵⁶ dále je asi románského původu i kostel sv. Jiří.⁵⁷ Archeologické výzkumy na Wawelu odhalily také několik románských kostelů neznámého svěcení: tzv. kostel B,⁵⁸ rotundu poblíž bastionu Vladislava IV.⁵⁹ či kostelík při Sandoměřské baště.⁶⁰ Z předlokační doby známe také světskou architekturu na Wawelu, za nejvýznamnější lze považovat tzv. Sín

⁵² Boleslav Chrabrý byl přes matku (Doubravka Česká) prasnynovcem českého knížete Václava.

⁵³ Budova měla podobu trojlodní věžové baziliky se dvěma chóry a kryptou. Ve 13. století k ní byla dostavěna kaple sv. Mikuláše (sever) a sv. Petra a Pavla (jih), přičemž centrem celého svatostánku byl hrobový oltář sv. Štěpána, kam byly ostatky tohoto světce přeneseny k roku 1089. WYROZUMSKI, J.: *Dzieje Krakowa*, s. 85–86.

⁵⁴ ŚWIECHOWSKI, Zygmunt: *Stan wiedzy na temat chronologii wczesnej architektury monumentalnej w Polsce po pięcioletnich badaniach przy zastosowaniu metody 14C*. Kwartalnik architektury i urbanistyki, 3/2011.

⁵⁵ PIANOWSKI, Zbigniew: *Najstarsze kościoły na Wawelu*. In: Chryścianizacja Polski południowej. Kraków 1994, s. 99–119.

⁵⁶ WYROZUMSKI, Jerzy: *Święty Gereon i próba zaszczepienia jego kultu w Polsce*. In: Studia Waweliana, t. IV. Kraków 1995, s. 5–12.

⁵⁷ PIANOWSKI, Z.: *c. d.*, s. 99–119.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ WYROZUMSKI, J.: *Dzieje Krakowa*, s. 82–92.

⁶⁰ PIANOWSKI, Z.: *c. d.*, s. 99–119.

o 24 sloupech,⁶¹ což je pravděpodobně pozůstatek knížecího paláce (palatium) z doby Kazimíra Obnovitele.⁶²

Výše jsme zdůraznili jak paralelu, tak rozdíl ve vztahu olomoucký hrad-Předhradí a Wawel-Okół; podívejme se nyní na zmiňovanou osadu Okół blíže. Severně od vrchu Wawelu se utváří základ tohoto sídla již od nejstaršího středověku – v jistých částech byly zachyceny sídelní vrstvy sahající k počátku 8. století.⁶³ Toto relativně malé osídlení se později stává součástí větší raně středověké osady, která je známá právě pod názvem Okół.⁶⁴ Archeologie dokázala rozlišit starší (pol. 9. stol.–zač. 11. stol.) a mladší (od 11. stol. po lokaci města v pol. 13. stol.) horizont Okołu. V mladším horizontu již můžeme hovořit o plnohodnotném opevněném podhradí Wawelu. Při archeologických výzkumech se podařilo úseky starší i mladší fortifikace zachytit: ve starší fázi to byla palisádová hradba, v mladší pak dřevo-hlinito-kamenný val s příkopem, využívající navíc bažinatý terén způsobený vedlejšími rameny Visly.

V rámci Okołu bychom našli hned několik předlokačních kostelů, které vypovídají o významu sídliště. Jejich fundátory byli vesměs příslušníci rodící se aristokracie, což mimo jiné dokládá přítomnost elitní vrstvy mezi obyvatelstvem Okołu. Největším a nejokázalejším kostelem byl chrám sv. Ondřeje, dodnes velmi dobře zachovaný v pozdně románské podobě. Založen byl na popud palatina Setěcha⁶⁵ v roce 1079 a stává se, pod patronací benediktinů, ústředním kostelem osady. Tě sloužil i jako obranná stavba, v roce 1241 údajně posloužil při obraně proti Mongolům, o dva roky později byl dokonce obehnán vodním příkopem a valem, v roce 1260 je Mongoly pobořen, přičemž současná podoba pochází z přestavby po těchto událostech.⁶⁶ Z dalších románských kostelů Okołu zmiňme pro úplnost kostel sv. Martina⁶⁷ a kostel

⁶¹ „Sala o 24 słupach na Wawelu“ je termín používaný v odborné literatuře.

⁶² FIRLET, Janusz – PIANOWSKI, Zbigniew: *Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, T. XLIV, z. 4, Wrocław 2000.

⁶³ RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 57

⁶⁴ Název je poprvé použit v roce 1338 jako „nova civitas in Okol“, je však pravděpodobně mnohem starší. WYROZUMSKI, Jerzy: *Przedlokacyjna aglomeracja osadnicza Krakowa a gmina miejska na prawie niemieckym* (dále jen *Przedlokacyjna aglomeracja*). In: WYROZUMSKI, Jerzy: *Cracovia Mediaevalis*. Kraków 2010, s. 120.

⁶⁵ Jeden z nejvýznamnějších palatinů (comes palatinus – dvorský titul) v raně piastovském státě. Kronikář Gallus Anonymus jej zmiňuje na mnoha místech své kroniky. SZCZUR, S.: *Historia Polski*, s. 120.

⁶⁶ RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 93–98.

⁶⁷ Tamtéž, s. 98–100.

sv. Maří Magdalény.⁶⁸ Pokud jde o běžnou zástavbu, zdá se, že šlo vesměs o dřevěné, menší domy, které se často obměňovaly, přičemž zde lze sledovat relativně neuspořádanou, neřízenou výstavbu.⁶⁹

4 Osady mimo předlokační ústředí

Popsali jsme si podobu předlokačního ústředí v Olomouci a v Krakově, tedy olomouckého hradu a hradu Wawel s jejich podhradími či zázemími. Na podobu budoucího města však měl zásadní vliv ještě jeden faktor – osady nacházející se mimo dosud popsaná ústředí.

Osady „extra muros“, tedy „za zdí“, představují taková sídla, která byla přímo vázána na sledované aglomerace, nacházela se mimo samotná centra. Ty pak můžeme chápat v užším i širším okolí: Krakov i Olomouc měly kolem sebe, ve vzdálenosti 4–5 km, síť zemědělsko-řemeslnických osad. Mnohé z nich však byly k městům připojeny – pokud vůbec přežily – až v moderní době a na založení měst neměly žádný vliv. Nás však především zajímají sídla v těsné blízkosti opevněných ústředí, tedy taková, která tvořila užší aglomeraci. Budeme se tedy zabývat takovými sídly, která byla při založení právního města vtělena do nového urbánního tělesa, případně jím překryta.

Podívejme se nejprve na osady, jež utvářely aglomeraci olomouckého hradu. Svým postavením zřejmě nejvýznamnější byla osada kolem kostela sv. Mořice. Archeolog J. Bláha ji označuje za řemeslnicko-kupecké ústředí, jehož jádrem byl řečený kostel.⁷⁰ Obraz vývoje osady nám poodkryla archeologie. Na konci Pekařské ulice se našlo několik velkomoravských hrobů pocházejících z 8.–9. století. Po rozpadu mojmírovské říše se právě zde dá sledovat dříve zmiňované zintenzivňování sídelních aktivit při Olomouckém kopci, neboť trhová osada se tu utváří už kolem první čtvrtiny 10. století.⁷¹ Postupně nabývá na bohatosti, rozšiřuje se intenzita obchodu⁷² a vzniká zmiňovaný kostel sv. Mořice, snad na začátku 12. století nebo dokonce už v druhé po-

⁶⁸ Tamtéž, s. 100–106.

⁶⁹ Tamtéž, s. 109.

⁷⁰ BLÁHA, J.: *Časně slovanská*, s. 133–146.

⁷¹ BLÁHA, J.: *Komunikace*, s. 133–134.

⁷² O trhové povaze osady vypovídají zde nalezené artefakty: zjišťujeme vyšší počet ztrátových mincí, celkem 24 kusů; kromě toho se zde našly předměty polského a kyjevsko-ruského původu, cenné doklady dálkového obchodu, jako například zlomky pestře malovaných hliněných pisanek (hliněná vajíčka, typický import z východu), pobaltský jantar či indický karneol. Také zde nacházíme doklady řemeslné činnosti, můžeme uvažovat o přítomnosti kovářské, kovolitecké a snad i šperkařské dílny. BLÁHA, J.: *Časně slovanská*, s. 133–146.

lovině 11. století.⁷³ Při archeologickém výzkumu Mořické osady byl velkým překvapením objev románské světské kamenné architektury (kamenný dům, někdy se hovoří o kupeckém paláci) nacházející se v rámci jakéhosi dvorce při kostele.⁷⁴ To jen podtrhuje význam zdejšího sídla, které – opět zdůrazněme – se nacházelo mimo samotný prostor olomouckého hradu/hradiště.

Předlokačních kostelů nalezneme na území budoucího města více, přičemž „jejich“ osady podle patrocinií nazýváme Michalskou a Blažejskou. Co víme o první z nich? Kostel sv. Michala je zřejmě o něco mladší než sv. Mořic, ovšem i on zde prokazatelně existoval před lokací města. Třebaže v písemných pramenech se objevuje až v polovině 13. století, lze se důvodně domnívat, že s jeho existencí je potřeba počítat již od poloviny 12. století.⁷⁵ Osada kolem kostela sv. Michala nebyla asi tak významná jako osada Mořická, alespoň co se trhu týče, přesto i zde existují náznaky existence jakéhosi dvorce, byť jde do značné míry o domněnky. Archeologie totiž v tomto při-

⁷³ K dataci: Poprvé se nepřímě chrám zmiňuje v listině biskupa Bruna (episkopát 1245–1281) z roku 1257, ze které vyplývá, že stavba je v této době v majetku kapituly (CDB V/1, č. 122, s. 201–202.). Toto je nejstarší „originální“ listina zmiňující se o kostele, ovšem zajímavé informace najdeme i v mladších opisech. Zachoval se několikanásobným opsáním deformovaný aktový záznam z kronik kláštera Hradisko, který říká, že opat Paulinus (1116–1127) dostal farní kostel sv. Mořice od jakýchsi bratrů Gotharda a Sarana. Podle druhé obdobné zprávy směnil opat Bohumil v roce 1136 tento kostel s biskupem Zdikem za kostel sv. Michala a zahradu (RICHTER, V.: *c. d.*, s. 115–116; BISTRČICKÝ, J.: *Počátky hradu*, s. 104, 111.). Jak bylo řečeno, jde o opisy deformované, tedy ne zcela přesné, obecně je ale můžeme považovat za věrohodné. Lze tedy předpokládat, že zde kostel stál už na začátku 12. století s tím, že na základě některých indicií se uvažuje o ještě větším stáří kostela, totiž druhá polovina 11. století – to podle výkladu, že světitelem kostela mohl být první olomoucký biskup Jan (BISTRČICKÝ, J.: *Počátky hradu*, s. 104).

⁷⁴ BLÁHA, Josef: *Archeologické poznatky ke stavební konstrukci nejstarších měšťanských domů v Olomouci*. AH, 24, 1999, s. 189–190; Týž: *Slovanská a středověká Olomouc v archeologických pramenech*. In: Archeologické zrcadlení. Olomouc 2001, s. 137.

⁷⁵ K dataci kostela sv. Michala: Poprvé se zmiňuje v souvislosti s uvedením dominikánů do nově vznikajícího institucionálního města: o řádu se v Olomouci poprvé hovoří v papežské listině z roku 1243 (CDB IV/1, č. 25, s. 100–102). Pozdější listina z roku 1255 pak informuje, že tento kazatelský řád byl usazen při starší (!) kapli sv. Michala, kterou mu již dříve daroval král Václav I., což je nejstarší písemná zmínka o tomto svatostánku (CDB V/1, č. 40, s. 83–84). Zde je důležité zdůraznit informaci o existenci starší kaple, jejíž patrocinium se na kostel zřejmě přeneslo. Původní listina Václava I. se nedochovala, ale rozbořem zmiňovaného dokumentu z roku 1255 lze dojít k závěru, že donace vznikla před rokem 1240 (RICHTER, V.: *c. d.*, s. 142). Archeologie pak přispěla objevem dvou kostrových hrobů v interiéru dnešního kostela, které lze datovat do doby od poloviny 12. století po 13. století. Navíc se ukázalo, že základové zdivo nového konventu dominikánů, ze čtyřicátých let 13. století, narušilo starší slovanské pohřebiště. Jelikož nelze v této době předpokládat, že by v blízkosti biskupské Olomouci existovalo pohřebiště bez církevní stavby, můžeme říci, že nejpozději ve druhé polovině 12. století musíme s kostelem či kaplí na návrší počítat.

padě mnoho neobjasnila, spíše naopak. Problémem je stáří výzkumů a jejich nedostatečná dokumentace – z toho důvodu exkavací zjištěné reliktu staveb v okolí Žerotínova náměstí získávají trochu punc „záhadnosti“. Jaké stavby máme na mysli? Ve třicátých letech 20. století byl objeven v prostoru mezi dominikánským konventem a hradební zdí polygonální objekt z lomového zdiva, o světlosti cca 6 metrů. Mohlo by jít jak o základ věže, tak případně nějaký sakrální objekt, navíc se zdá, že stavba neměla funkční spojitost s konventem a byla pravděpodobně starší, tedy ještě z předlokační doby.⁷⁶ Ovšem to není jediný relikv tohoto typu. Jak na Univerzitním, tak na Žerotínově náměstí byly zjištěny kamenné zdi ze 13. století.⁷⁷ Na Univerzitním náměstí navíc výzkum objevil prohlubeň příkopovitého tvaru, jež byla pravděpodobně zasypána někdy na konci 13. století.⁷⁸ Může se jednat o zbytky hrazeného dvorce? V interpretacích panuje nejistota, kterou může prolomit jen revizní archeologický výzkum.

Podívejme se nyní na poslední z trojice olomouckých osad – při kostele sv. Blažeje. Bohužel, ani o této lokalitě mnoho nevíme. Kostel bychom lokalizovali do prostoru dnešního Blažejského náměstí, kde stával až do roku 1840, kdy byl kvůli špatnému stavu zbourán. Zachoval se náčrt jeho půdorysu a jedna kresba kostela z posledních let jeho existence. Sám tento půdorys působí zvláštně, jde o jakýsi nepravidelný mnohoúhelník, podivně zasazený do terénu (některá okna byla v 19. století částečně pod úrovní povrchu).⁷⁹ O kostelu poprvé hovoří až falsum ze 14. století,⁸⁰ ovšem jeho amorfní tvar, spolu se zasvěcením sv. Blažeji by snad mohly být nepřímými doklady starších dějin. Richter se domnívá, že se zde mohla nacházet trhová osada čochovitěho tvaru, která byla protažena směrem k prostoru dnešního Dolního náměstí.⁸¹ Je pravda, že před vznikem kláštera kapucínů v 17. století bylo

⁷⁶ Objevy ze třicátých let jaksí unikly pozornosti jak Richterově, tak dalším autorům. Pokud vím, upozornil na ně až J. Bláha. Přitom zásadním způsobem mohou změnit náhled na dějiny Michalského návrší. BLÁHA, Josef: *K funkci Michalského kopce v Olomouci. Několik úvodních poznámek*. In: *Historická Olomouc XII.*, Olomouc 2001, s. 40.

⁷⁷ BLÁHA, Josef: *Přehled důležitějších záchranných akcí oddělení historicko-archeologického průzkumu při NPÚ v Olomouci za rok 1991*. In: *Okresní archiv Olomouc (dále jen OAO)*, 1991, Olomouc 1992, s. 241; Týž: *Přehled důležitějších záchranných akcí oddělení historicko-archeologického průzkumu při NPÚ v Olomouci*. In: *OAO*, 1990, Olomouc 1991, s. 97.

⁷⁸ Kvůli podmínkám nešlo prozkoumat prohlubeň celou a tak není jasné, zda šlo o útvar umělý či přirozený. BLÁHA, Josef: *Přehled důležitějších záchranných akcí oddělení historicko-archeologického průzkumu při NPÚ v Olomouci*. In: *OAO*, 1990, Olomouc 1991, s. 97.

⁷⁹ RICHTER, V.: c. d., s. 113.

⁸⁰ CDM V, č. 111, s. 114–115.

⁸¹ RICHTER, V.: c. d., s. 34.

Dolní náměstí směrem k Blažejskému otevřenější a propojené. Kolem kostela se pak nacházela osada, která je ještě v roce 1329 zmiňována jako trhov ves,⁸² byť je pravděpodobné, že v té době už bylo místo pevnou součástí institucionálního města.⁸³

Předpokládejme tedy, že i tato osada, podobně jako Mořická, byla spojena s trhem a s obchodem. To zajímavě koreluje s archeologickými nálezy učiněnými při výzkumu na Dolním náměstí v letech 2011–2013. Řeč je především o objevu románského předlokačního kostela a rozsáhlého, taktéž předlokačního, pohřebiště. Proč kostel právě na tomto místě? Můžeme, myslím, správně předpokládat, že tudy procházela komunikace spojující jednotlivé osady v okolí olomouckého hradu, snad související s obchodem. Ostatně, přijmeme-li za správný předpoklad, že obě hlavní olomoucká náměstí vznikla na křížení obchodních cest, pak tato představa také dává smysl.⁸⁴

Pro doplnění obrazu předlokační aglomerace v okolí hradu Olomouc je třeba ještě zmínit další zásadní zjištění jiného archeologického výzkumu. V roce 2008 bylo při rekonstrukci Národního domu (v blízkosti OD Prior, tedy v těsné blízkosti Mořické osady) zjištěno mladohradištní pohřebiště, jehož fungování bylo datováno do 12. století. Vzhledem k větší vzdálenosti od kostela sv. Mořice lze i zde předpokládat další předlokační sakrální stavbu. Výzkum také zjistil předlokační opevnění procházející lokalitou – šlo o dřevohlinitý val s příkopem opatřený pravděpodobně palisádou. Opevnění bylo vybudováno pravděpodobně v závěru 12. či na počátku 13. století. Příkop byl zasypan nejpozději ve 14. století.⁸⁵ Zdá se tedy, že předlokační podhradí bylo nějakým způsobem fortifikováno již před samotným založením města. Části tohoto nejstaršího opevnění, jehož celkový rozsah neznáme, pak zřejmě sloužili i v první fázi existence lokovaného města.

Opusťme nyní Olomouc a zapišme 200 km na severovýchod, do Krakova. Jaká byla situace v širší aglomeraci zde? Do značné míry analogická k Olomouci. I *extra muros* Wawelu se nacházelo několik sídel, které měly přímou vazbu na samotné ústředí, utvářely s ním provázanou aglomeraci a po lokaci splynuly s institucionálním městem. Severně od Okólu⁸⁶ se utváří několik osad, provázaných vzájemnými cestami a tvořící dohromady jeden

⁸² CDM VI, č. 375, s. 290.

⁸³ KOHOUT, Štěpán: *Rozkvět města*. In: SCHULZ, Jindřich (red.) a kol.: *Dějiny Olomouce 1*. Olomouc 2009, s. 140.

⁸⁴ ZATLOUKAL, Richard: *Olomouc (okr. Olomouc). Dolní nám.* VVM, 65, 2013, s. 400–405.

⁸⁵ DEHNEROVÁ, Hana: *Olomouc (okr. Olomouc). Ul. 8. května*. VVM, 61, 2009, s. 409–411.

⁸⁶ Ten mezi zmiňované osady mimo ústředí nemůžeme počítat, stejně jako olomoucké Předhradí nepočítáme mezi sídla kolem předlokačních kostelů mimo olomoucký hrad.

sídelní organismus, což je nápadně analogické k situaci v Olomouci. Stejně jako v případě olomoucké aglomerace, i zde můžeme nejlépe sledovat koncentrace osídlení v souvislosti s existujícími předlokačními kostely.

Na prvním místě je potřeba zmínit sídliště ležící severně od Okólu, ježhož ústřední kostel byl zasvěcen sv. Vojtěchu. Tuto dodnes stojící drobnou románskou stavbu (částečně barokizovanou) bychom našli na Rynku Głównym. Byla postavena zřejmě v druhé polovině 11. století či nejpozději na začátku století 12., na místě kostela ale archeologický výzkum prokázal starší stavbu datovanou už do přelomu 10. a 11. století. To je zajímavé porovnat s tradicí, která říká, že na tomto místě kázal sv. Vojtěch po svém odchodu z Čech a na jeho památku zde vznikl nejprve dřevěný kostel.⁸⁷

Starší fáze osídlení, původně rozdrobená, od konce 10. století vytvořila jedno sídliště, mladší fáze sídla pak kvetla kolem kostela sv. Vojtěcha až do nájezdu Mongolů v roce 1241; při následném lokování města je pak osada zcela překryta novým sídlem. Sídliště představovalo jakési přirozené prodloužení osady Okól. Tak jako byl Okól spojený s existencí Wawelu, tak námi popisovaná osada byla asi jakýmsi kupecko-řemeslnickým zázemím Okólu a krakovské aglomerace vůbec. Kromě dokladů výroby (např. kovolictví) se tu logicky předpokládá i fungování většího trhu, kdy kostel sv. Vojtěcha mohl sloužit potřebám kupců.⁸⁸ Vidíme tak jistou paralelu k olomoucké Mořické osadě, kdy velký trh sloužící celé aglomeraci můžeme v předlokační Olomouci i Krakově hledat mimo samotné hradské centrum i jeho přímé zázemí (Okól a Předhradí).

Dodejme, že už několik desetiletí před lokací města existovaly v tomto prostoru také dva kláštery: dominikánský (kostel sv. Trojice) a františkánský (kostel sv. Františka).⁸⁹ V podstatě se oba nacházely těsně na okraji Okólu, jejich areály ale spadají funkčně spíše do námi popisované osady kolem kostela sv. Vojtěcha. Nelze také opomenout kostel Panny Marie, dnes dominantu krakovského trhu a jeden ze symbolů města. Také tato svatyně má předlokační původ, související zřejmě s námi diskutovanou osadou. První zděná stavba zde vznikla, opět údajně na místě staršího dřevěného kostela, v letech 1221–1222, nepřežila ale nájezd Mongolů v roce 1241, současná podoba pochází z gotické přestavby ve 14. a 15. století.⁹⁰

⁸⁷ RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 154–155.

⁸⁸ Tamtéž, s. 154–157.

⁸⁹ Dominikáni přicházejí do města v roce 1222, kostel je posvěcen v roce 1223. Františkáni se pak objevují v Krakově v roce 1237. WYROZUMSKI, J.: *Przedlokacyjna aglomeracja*, s. 115–116.

⁹⁰ Kod. dypl. Pol. I, 18; RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 200.

Severně od Okólu, při východním okraji budoucího města, bychom v době před založením našli zajímavý areál – tzv. Gródek.⁹¹ V podstatě šlo o poměrně malou opevněnou osadu na nevýrazném návrší, jejíž vznik bychom hledali na začátku 11. století, přičemž větší sídelní aktivity zde archeologie nachází od 12. století. Z pohledu archeologie je Gródek samostatný, nezávislým valem opevněný areál přibližně okrouhlého tvaru obtočený příkopem.⁹² V dějinách předlokačního Krakova představuje trochu hádanku – není zcela jasné, jakou hrál vlastně v soustavě zdejší aglomerace roli. Neznáme žádnou sakrální stavbu, která by se zde nacházela, a obecně nevíme mnoho ani o zástavbě Gródku.⁹³ V 17. století zaujal velkou část plochy areálu klášter dominikánek, který do značné míry zničil další možnosti poznání starších dějin místa. Archeologie přitom ukazuje, že Gródek byl v předlokační době osídlen poměrně intenzivně.⁹⁴ Snad si jej lze představovat jako jakýsi předsunutý obranný bod Okólu, případně Wawelu – drobnou pevnost, která mohla zlepšit obranyschopnost předlokační krakovské aglomerace jako celku. Druhou možností je uvažovat o jakémsi opevněném zázemí či refugiu kupců vyžadujících bezpečí pro sebe a své zboží. Připomeňme v této souvislosti výše zmiňované úvahy o existenci jakéhosi opevněného místa při Michalské osadě v Olomouci, případně o kupeckém dvorci v osadě Blažejské.

Další koncentraci předlokačního osídlení bychom pak našli severně od budoucího rynku, kolem kostela sv. Jana. K samotné osadě nelze říci nic specifitějšího, jednalo se zřejmě o běžnou řemeslnicko-rolnickou součást aglomerace.⁹⁵ Severozápadní prostor budoucího města pak zabírala obdobná osada při kostele sv. Štěpána.⁹⁶ Analogicky k ní pak na severovýchodním

⁹¹ Gród je v polštině výraz pro „klasické“ hradiště, tak jak je známe například u starých Slovanů. Gródek je tedy možno přeložit jako Hrádek, ovšem nikoliv ve smyslu malá pevnost, ale malá opevněná osada.

⁹² RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 203–208.

⁹³ WYROZUMSKI, J.: *Dzieje Krakowa*, s. 140.

⁹⁴ RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 205–208.

⁹⁵ Kostel se v pramenech poprvé zmiňuje až k roku 1308, archeologicky ale bylo prokázáno stáří sahající až do první poloviny 12. století. Nejstarší horizont osady je pak z druhé poloviny 11. století. RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 208–210.

⁹⁶ Byl vybudován v první polovině 13. století, krátce před lokací města. Hovoří se o něm jako o jednom z prvních farních kostelů města Krakova. Jeho původ je ale – jak prokázala archeologie – jasně předlokační. V letech 1802–1803 byl kostel zbořen. RADWAŃSKI, K.: c. d., s. 213–214.

konci dnešního historického centra Krakova najdeme kostel sv. Kříže, který v předlokační době také oplýval svou osadou.⁹⁷

Další předlokační osady bychom našli i dále na sever, ty už však jsou poněkud mimo náš zájem. Výše popsaná sídliště totiž spadají do areálu lokovaného města, zatímco další předlokační sídla zůstala i po založení institucionálního Krakova mimo jeho obvod.

Než se dostaneme k samotné lokaci Olomouce i Krakova je třeba zmínit ještě jeden zásadní faktor, který pozitivně působil směrem ke vzniku institucionální městské obce: židovské osídlení obou aglomerací. Není v možnostech práce popsat tuto složitou a bohatou problematiku zevrubně, zmiňme tedy jen základní fakta. Židovské obyvatelstvo knížecích a raně přemyslovských Čech (a analogicky ve stejné době v Polsku) tíhlo k těm formám života a obživy, pro které byla vhodnější sídla městského typu či se městům blíží. Říkáme-li, že židé tíhli k jistému specifickému životnímu stylu, pak snad ani není potřeba dodávat, že jejich motivace nebyla dobrovolná. Omezení této minority směrem k vlastnictví půdy a naopak panovnická podpora jejich činnosti týkající se financí (obchod a lichva), spojená s existenční závislostí na silné panovnické moci, která jediná mohla židům garantovat jakous takous ochranu je v podstatě dopředu „odsuzovala“ k životu v blízkosti významných center moci a obchodu. Zjednodušeně lze pak říci, že jako obchodníci byli nositeli jednoho ze zdrojů inspirace pro šíření městského zřízení ze západu na východ.

V Olomouci máme první písemné zprávy o přítomnosti židů již z roku 1140, kdy se o nich zmiňuje ve své relaci cestující kupec Jicchak bar Dorbelo. Olomouc tím patří mezi lokality s nejstarším doloženým židovským osídlením v českých zemích.⁹⁸ Zdejší komunita fungovala až do roku 1454, kdy byli židé z města na základě privilegia Ladislava Pohrobka vyhnáni. Z Krakova jsou první zmínky o židech zhruba ze stejné doby jako z Olomouce – ve své kronice je k roku 1157 zmiňuje biskup Wincenty Kadłubek. Jejich přítomnost ale můžeme u královského a knížecího dvora krakovského předpokládat již v mnohem starší době.

⁹⁷ V osmdesátých letech 12. století jej nechal, coby dřevěný, vystavět krakovský biskup Fulko. Jeví se, že zdejší osada byla poměrně malá, nejspíš šlo o pouhé zázemí kostela. Ještě v předlokační době, v roce 1244, zde vzniká špitál řádu sv. Ducha. Dnešní vrcholně gotická podoba kostela pochází až ze 14. století. RADWAŃSKI, K.: *c. d.*, s. 216–217.

⁹⁸ BRETHOLZ, Bertold: *Geschichte der Juden in Mähren in Mittelalter I. (bis zum Jahre 1350)*. Brünn – Prag – Leipzig – Wien 1934, s. 67.

5 Lokace

Známe tedy podobu Olomouce i Krakova předtím, než se z těchto aglomerací koncentrovaných kolem významných hradů stala institucionální města. Do 13. století, kdy k zakládání měst v rámci širších společenských změn ve střední Evropě dochází, vstupují obě lokality jako poměrně složité sídelní organismy. V obou lokalitách existují významná zeměpanská ústředí, biskupství a soustava farností, sociálně rozvrstvené obyvatelstvo, rozvinutá řemeslná činnost a především bohatý lokální i dálkový obchod. S trochou zjednodušení a nadsázky můžeme říci, že za této situace máme ideálně nachystaná sídla, která jen čekají na udělení městských práv.⁹⁹

První města v obou sledovaných zemích vznikají nikoliv na místě starých center, ale na periferiích, v rámci kolonizace. Tak je nejstarším známým právním městem v českých zemích Bruntál,¹⁰⁰ v Polsku pak Złotoryja.¹⁰¹ K lokacím měst na místech nejvýznamnějších hradských center dochází až o několik desetiletí později. Posuňme se proto hlouběji do 13. století a zaměřme naši pozornost nejprve na Olomouc.

Kdy tedy byla Olomouc založena? Zakládací listinu nemáme – jak bylo řečeno v úvodu, je pravděpodobné, že vůbec neexistovala a jako u většiny lokací šlo zprvu o ústní dohodu mezi zakladatelem a lokátorem. Přesto lze o době lokace leccos usuzovat. Z listiny z roku 1248 se dozvídáme, že král postoupil biskupu Brunovi mýto ve Vyškově výměnou za část města Olomouce, jež patřila biskupství.¹⁰² O významu tohoto aktu pro samotnou lokaci se ještě zmíním níže, zde jen zkonstatujeme, že v roce 1248 již musela být lokace města v plném proudu a ještě ani zdaleka ukončená. Vcelku bezpečně lze tedy říci, že město Olomouc bylo založeno někdy ve čtyřicátých letech 13. století, nejpozději v roce 1248, spíše však dříve, snad krátce po lokaci Brna (1243). Z listin neznáme jméno olomouckého lokátora, avšak z písemných pramenů se vynořuje jméno fojta Štěpána a to už v roce 1254.¹⁰³ Byť není nikde řečeno, že jde o prvního fojta a že byl i lokátorem města, domnívám se, že to můžeme považovat za pravděpodobné. Zajímavostí je, že fojstství nebylo v Olomouci

⁹⁹ Není v možnostech této práce věnovat se dopodrobna otázce pronikání městského práva do střední Evropy. Bez hlubšího rozboru tedy jen zkonstatujeme, že znalost městských práv se dostává, především z říšských zemí, do českého a polského státu jako v podstatě hotový právní systém, který se sice dále vyvíjí, ale již zásadně neproměňuje.

¹⁰⁰ HOFFMANN, F.: c. d., s. 57.

¹⁰¹ BOGUCA, Maria – SAMSONOWICZ, Henryk: *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbirowej*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 85.

¹⁰² CDB IV/1, č. 151, s. 251–252.

¹⁰³ CDB V/1, č. 34, s. 73–74.

dědičné, což bylo relativně časté, o čemž svědčí časté střídání fojtů v druhé polovině 13. století.¹⁰⁴ To je snad dáno snahou královské moci držet pevnější kontrolu nad Olomoucí.

Pokud jde o nové měšťany, museli je dílem tvořit starousedlíci z předlokační aglomerace a dílem nově příchozí kolonisté. Známe i některá jména, z domácích by to měl být zmiňovaný fojt Štěpán, dále se objevují již v polovině 13. století Vidrold a Sighard; za nově příchozí je možné považovat Giselbrehta s přídomkem z Opavy či bratry Jindřicha a Bedřicha nazývané „z Uničova.“¹⁰⁵ Většinu mezi kolonisty asi tvořili, i vzhledem k předchozím dějinám osad v podhradí, řemeslníci a obchodníci. O fojtu Štěpánovi z citované listiny víme, že měl právo ližného, tedy dovozu vína – byl tedy nejspíše kupcem.

Jak probíhal vznik nového města fyzicky? Výchozí situaci již známe: staré ústředí s kamenným hradem nalezneme na Václavském návrší, ke kterému se pojí plocha Předhradí. Zde postupně získávala na významu církevní složka, až Předhradí v podstatě celé „obsadí“, ať už institucemi nebo soukromými obydlími kanovníků. Určitým úhlem pohledu se Předhradí a hrad jeví jako poměrně stagnující místo, na rozdíl od dynamicky se vyvíjejících osad v podhradí: kolem kostela sv. Mořice prosperuje z obchodu a řemesel osada s tržištěm. Na Michalském návrší vyrůstá dominikánský konvent a kromě osady se zde možná nachází nějaké opevněné místo. Jižně od návrší (budoucí Dolní náměstí) se nachází rozsáhlé pohřebiště s kostelem (bez veškerého cynismu – i to je doklad bohatého života aglomerace). V těsné blízkosti hřbitova prochází cesta, jež směřuje k Blažejské osadě, která je také spojena s obchodem.¹⁰⁶ Zdůrazněme na tomto místě to, co ještě zazní jako důležitá pointa celé práce: Promítneme-li si do mapy všechny kostely předměstské olomoucké aglomerace, pak zjistíme, že nám pomyslně vytváří jakousi páteř budoucího města – to je skutečnost, která se bude opakovat i v případě Krakova.

Předhradí teoreticky mohlo mít velký potenciál pro lokaci města – tato lokalita měla některé, hlavně morfologické, předpoklady pro to, aby centrum vzniklo zde. Silná přítomnost církevních institucí v tomto místě však jaksí „zadusila“ snahy nových měšťanů sem pronikat.¹⁰⁷ Snad i proto se kolonizační růst obrátil směrem od Předhradí a nové centrum se konstitovalo kolem

¹⁰⁴ BISTŘICKÝ, J.: *Počátky hradu*, s. 88–105.

¹⁰⁵ Týž: *Ke genezi města v Olomouci*. In: *Folia historica Bohemica* (dále jen FHB) 1, 1979, s. 227; Týž: *Počátky hradu*, s. 88–105.

¹⁰⁶ BLÁHA, J.: *Komunikace*, s. 133–159.

¹⁰⁷ Přímo zachyceným příkladem je to, že fojt Štěpán byl donucen výměnou za právo dovážet víno předat dvě své parcely na Předhradí kanovníkům (CDB V/1, č. 34, s. 73–74).

čerstvě vyměřených náměstí, která umožňovala mnohem velkorysejší rozvoj. Předhradí a areál hradu jsou tedy z lokace vyjmuty a z právního hlediska až do raného novověku nespádají pod město Olomouc.

Frekventovanou otázkou je, zda lokace Olomouce probíhala jako vícenásobná. V jedné z dochovaných listin se totiž hovoří o „prima locacione“, tedy první lokaci.¹⁰⁸ K tomuto problému se v minulosti vyslovilo několik historiků,¹⁰⁹ kteří však neměli k dispozici poznatky velkých archeologických výzkumů. Přesnější je pak představa Jana Bistříckého, byť stále potřebuje korekce na základě archeologických zjištění. Z hlediska otázky vícenásobné lokace je významný Bistříckého poznatek o tom, že je zajímavé sledovat rozmístění domů s šenkovním právem. Toto právo totiž bylo udělováno vybraným novým měšťanským domům, hned na začátku po založení a lze tak dedukovat postupné osidlování nového města. První šenkovní domy jsou na křižovatce dnešních ulic Denisova a Univerzitní, větší počet jich nalezneme v Ostružnické ulici, na Horním náměstí jsou šenkovní téměř všechny původní domy, dále se nacházely v ústí Dolního náměstí, také kolem pozdějších Masných krámů při Lafayettově ulici. Vůbec se nenachází kolem kostela sv. Mořice, ani na straně Dolního náměstí přiléhající k Blažejskému náměstí.¹¹⁰ Šenkovní domy se tedy vyhybají starým osadám, jako by snad lokace nejprve zabrala „volné“ plochy, a až v další fázi do sebe město zahrnulo už existující osady.

Tomu, že v době udílení šenkovního práva ještě nebyla Mořická osada (a ani Blažejská) součástí města, napovídají i písemné prameny. Výše jsme zmínili listinu z roku 1248, kterou král Václav I. postoupil biskupu Brunovi myto ve Vyškově za „část města Olomouce.“¹¹¹ Lze předpokládat, že jde právě o Mořickou osadu, neboť jiné rozsáhlejší území biskup asi v tomto směru nedoržel – po roce 1248 se tedy tato stává součástí nově vznikajícího města (kostel zůstává biskupským majetkem). Též Blažejská osada je zřejmě připojena později, naopak Michalské návrší se pravděpodobně stává součástí města hned po lokaci.

¹⁰⁸ CDM IV, č. 296, s. 375–376. Listinou (1291) Václav II. potvrzuje městu, že statky dodatečně zakoupené měšťany nemají být zatíženy jinými povinnostmi, než statky udělené při první lokaci (prima locacione).

¹⁰⁹ Richter píše, že nejspíše nejde hovořit o více lokacích, že ona zmínka o „prima locacione“ neznamená první ve smyslu pořadí, nýbrž první jakožto původní (RICHTER, V.: *c. d.*, s. 123). Na druhou stranu, olomoucký historik Nešpor s vícenásobnou lokací počítá jako s jasným faktem, zde však musíme přiznat, že jeho vývody jsou bohužel nepřesné a limitované dobovým stavem poznání bez archeologických výzkumů (NEŠPOR, Václav: *Kolonizace města v Olomouci*. Časopis Vlastivědné společnosti musejní, č. 45, 1932, s. 46–48).

¹¹⁰ BISTŘICKÝ, J.: *Počátky hradu*, s. 104–105.

¹¹¹ CDB IV/1, č. 151, s. 251–252.

Jeví se tedy, že město skutečně rostlo ve více vlnách – nejprve byly ve volném prostoru vyměřeny nové ulice a náměstí, teprve v následné fázi pak město srostlo se staršími osadami. Ty se jistě musely lokaci také podřídit, tedy starší zástavba byla nejspíše proměňována a přestavována, nicméně některé hlavní tahy zůstaly zachovány.¹¹²

Nynější Ostružnická ulice tak představuje hlavní spojnicí (skrže dnešní Denisovu) Předhradí, respektive hradu, se vznikajícím náměstím. Asi již v první fázi lokace došlo k vyměření obou hlavních náměstí na volných plochách bez jakékoliv starší zástavby. Dříve existoval názor, že Horní náměstí bylo dokonce potřeba odvodňovat, toto však vyvrátily archeologické výzkumy. Tvar budoucího Dolního náměstí mohla už dopředu částečně určovat vidlice cest, které tudy pravděpodobně procházely.¹¹³ Po lokaci byl zrušen někdejší hřbitov a prostor sloužil jako tržiště, což dokládají četné archeologické nálezy. O významu prostoru hovoří také to, že byl upravován už v prvních desetiletích po lokaci poměrně rozsáhlou kamennou dlažbou a systémem odvodňovacích struh – to vše ukazuje na značnou vytíženost prostoru Dolního náměstí.¹¹⁴

Máme-li se vyjádřit k ostatní uliční síti mimo náměstí, tak obecně platí, že zůstala zachována ve většině rysů do dnešní doby. Paprskovitě vybíhání ulic z náměstí svědčí opět o tom, že jejich směry nevznikaly na „zeleném drnu“ (v „nových“ městech míváme často ulice pravoúhlé k náměstí), nýbrž že respektovaly starší cesty. Opak představuje zastavení nového, dosud nevyužívaného prostoru. Při dílčích archeologických výzkumech se dá zřetelně sledovat, že mnohé části historického centra nemají žádné předlokační osídlení.¹¹⁵

¹¹² Tak například dnešní Pekařská ulice byla zřejmě „ulicí“, via, cestou od počátků existence tohoto sídliště – jde o přirozenou spojnicí směrem na Předhradí.

¹¹³ Pokud jde o doklad takové cesty, vzpomeňme na existenci románského kostelíka s rozsáhlým pohřebištěm.

¹¹⁴ SOJKA, Petr: *Tajemství Dolního náměstí*. Dokumentární film, 2013.

¹¹⁵ Výborným příkladem je ulice Uhelná, kde se ukázalo vcelku jednoznačně, že před polovinou 13. století v tomto prostoru nemůžeme s nějakým předlokačním osídlením počítat, ve vrstvách po založení města však najednou nacházíme velké množství keramiky datovatelné do druhé poloviny 13. století a mladší (ZLÁMAL, Tomáš: *Středověké výrobní objekty na lokalitě Olomouc – Uhelná ulice*. Olomouc 2011 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce). Obdobným příkladem jsou ulice Riegrova (ŠLÉZAR, Pavel – DEHNEROVÁ, Hana: *Závěrečná zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Olomouc, Riegrova ul. č. o. 11 – Barvířská ul., září–říjen 2002, číslo akce 81/02*. Rukopis nálezové zprávy uložený v archivu Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště v Olomouci (dále jen NPÚ ÚOPO), fond NZ, č. D–507), Ztracená (VEČEŘA, Petr: *Závěrečná zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Olomouc, Ztracená 24, květen–červenec 2002, číslo akce 24/02*. Rukopis nálezové zprávy uložený v archivu NPÚ ÚOPO, fond NZ, č. D–524) či Šemberova

Pokud jde o opevnění nově vzniklého města, pak lze říci, že nejspíše šlo o součást lokace. To je dáno mimo jiné tím, že fortifikace představovala nejen funkční záležitost, ale byla také vrcholně symbolickým projevem vznikajícího sídla. Městská zeď vymezuje okruh práva a řádu, odděluje dva světy a je vlastně nejbyťostnější projevem sebevědomí městské společnosti. V Olomouci poloviny 13. století bychom ale kamennou hradbu hledali marně. Zpočátku bylo město samotné (nepočítám areál hradu) hrazeno jen provizorně, valy a palisádou. Části tohoto nejstaršího opevnění byly archeologicky zachyceny při výzkumu v budově jezuitského konviktu, kde se také ukázalo, že nejstarší opevnění bylo posunuté více k městu a až při stavbě kamenné hradby se přesunulo k přirozené terénní hraně.¹¹⁶ Uvažuje se, že nejpozději za Přemysla Otakara II. již byla alespoň nejexponovanější místa chráněna kamennou zdí; západní, nejotevřenější, stranu města pak navíc asi chránil částečně umělý vodní kanál, tzv. Mlýnská strouha.¹¹⁷

Opusťme však Olomouc, v tento okamžik již etablované institucionální město a podívejme se opět na Krakov. Předlokační krakovskou situaci již známe, stejně tak víme, kterak se předlokační Olomouc změnila v plnohodnotné město. Najdeme paralely k tomuto procesu i v Krakově? Hned na úvod zmiňme velký rozdíl mezi lokací Olomouce a Krakova: Krakov má svou zakládací listinu. Vydal ji v roce 1257 Boleslav V. Stydlivý, kníže krakovský a sandoměřský, poslední z malopolské větve Piastovců.¹¹⁸

V listině je přímo řečeno, že kníže zakládá město Krakov podle vzoru Vratislavi, jež se řídí magdeburským právem; dále jmenuje tři fojty nového sídla a určuje kdo a v jaké míře jim bude odvádět plat, navíc dává pokyn, aby byli přivedeni do nového města lidé z různých krajů (tedy „sbírání“ kolonistů). Dále jasně vymezuje práva a povinnosti nových měšťanů, včetně ošetření

(DEHNEROVÁ, Hana: *Závěrečná zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu. Olomouc, Šemberova ulice, srpen–říjen 2000, číslo akce 38/00, 58/00. Rukopis nálezové zprávy uložený v archivu NPÚ ÚOPO, fond NZ, č. D–832).*

¹¹⁶ SEDLÁČKOVÁ, Hedvika: *Výsledky archeologického výzkumu v areálu bývalého jezuitského konviktu v Olomouci*. In: *Jezuitský konvikt. Olomouc 2002*, s. 212.

¹¹⁷ Zmiňována poprvé, spolu s první zmínkou o hradbách, v listině z roku 1321 (CDM VI, č. 193, s. 147).

¹¹⁸ Vnitropolitická situace v Polsku byla v polovině 13. století odlišná od českých zemí. Polský stát procházel obdobím zhroucení silné centrální moci, vlastně krizí dynastie způsobené rozdělením země mezi syny knížete Boleslava III. v roce 1138. Znovu konsolidovat centrální moc – a obnovit království – se podařilo až Vladislavu Lokýtkovi (vládl 1306–1333), byť královský titul se vynořil už v polovině 13. století u piastovského Přemysla II. a také u posledních dvou Přemyslovců Václava II. a Václava III. Rod Piastovců se rozpadl na několik linií, z nichž každá si vedla svou vlastní politiku. Krakovský kníže však stále – ovšem pouze formálně – vládl celé zemi. SZCZUR, S.: *c. d.*, s. 257–268.

budoucího hospodářského života (podmínky rybolovu, stavění mlýnů, poplatné vsi atd.), řeší některé majetky na území města atd.¹¹⁹

Zdánlivě jasná a zřetelná situace založení města Krakova je však ve skutečnosti o dost složitější. V polské historiografii se na téma lokace města Krakova vedla a vede diskuze už nějakou dobu. Otázka zní: skutečně vzniká v roce 1257 nárazově celé institucionální město Krakov či byl celý proces pozvolnější? Zdá se, že jakási idea městských práv byla v krakovském předlokačním prostředí přítomna již nějakou dobu, ostatně říšské právní vzory pronikaly ze západu na východ postupně.¹²⁰ K roku 1228 se totiž v pramenech objevuje jistý šoltys Petr (Petrus solthetus Cracoviensis), titul šoltysa však vychází právě z německého městského práva a v určitém kontextu je téměř synonymem fojta či městského soudce.¹²¹ V literatuře je proto často skloňována hypotéza, že Krakov byl poprvé na německém právu založen už v roce 1228 (nebo 1220 či 1230), listina se ale nedochovala a v roce 1257 dochází ke druhé lokaci. J. Wyrozumski – přední znalec středověkého Krakova – k tomu píše, že „sám se k této hypotéze dlouho klonil, dnes ji ale naprosto a zcela odmítá.“ Pečlivou, hloubkovou analýzou jazyka pramenů vyvrátil většinu argumentů pro lokaci před rokem 1257.¹²² Poukazuje ovšem na to, že v Krakově docházelo k jakémusi „evolučnímu“ pronikání prvků a jazyka německého práva už od 12. století skrze místní komunitu cizích kupců, vesměs Němců, „Teutones“.¹²³ To je model, který se předpokládá i v mnoha jiných městech středovýchodní Evropy – že zvláštní práva pro místní komunity kupců představovala zárodek pronikání vyspělejší právní kultury evropského Západu.

Jakmile je v roce 1257 vydána lokační listina, dochází k samotnému vyměření a výstavbě města. Třebaže se aglomerace Krakova vyvíjela stejně dlouho a bohatě, ne-li bohatěji, vzhledem k počtu kostelů, než aglomerace olomoucká, přesto se jeví uliční plán krakovského centra méně „evolučně rostlý“, než v Olomouci. Přitom se opakuje to, co jsme zdůrazňovali už i u Olomouce a k čemu jsme směřovali výčtem předlokačních osad na území Krakova: Osnovu budoucího města představují románské předlokační kostely, které jsou vesměs to jediné, co ze starších sídel zbylo. Situace v Krakově

¹¹⁹ Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa (dále jen KmK), t. I., nr. 1.

¹²⁰ Příkladem je Praha za knížete Soběslava II. – v té době si Němci usedli v Praze (vesměs komunita kupců) vymohli na knížeti uznání zvláštních práv podle německého práva (iusticiam Theutonicorum).

¹²¹ Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego przy Krakowie, nr. 8.

¹²² WYROZUMSKI, Jerzy: *Kraków – Miasto na prawie polskim i jego lokacja na prawie magdeburskim* (dále jen *Kraków – Miasto*). In: WYROZUMSKI, Jerzy: *Cracovia Mediaevalis*. Kraków 2010, s. 164–165.

¹²³ Tamtéž, s. 170–181.

však byla dost specifická kvůli nájezdu Mongolů v roce 1241, kdy byly osady pod Wawelem silně popleněny. Nemluvě o tom, že v tuto chvíli se projeví význam postavení Krakova jako *de facto* hlavního sídla země. Třebaže je Polsko politicky nejednotné a neexistuje silná zeměpanská moc, přesto je Krakov lokován coby město pod knížecím hradem, navíc pod hradem, jehož vládci mají stále ambice znovu jej přeměnit na královskou rezidenci. Díky tomu tedy sledujeme mimořádně velkorysý lokační projekt – ať už vezmeme v potaz zmíněné tři fojty (nadané navíc dosti bohatými platbami), tedy poměrně „početný“ tým lokátorů, tak i podobu, jakou nové město nabralo.

Město Krakov je totiž takřka dokonalým příkladem středověkého urbanismu v jeho vrcholné formě. O fyzické podobě budoucího města lokační privilegium nijak nehovořilo, nicméně vzniklá podoba Krakova jasně sleduje nejmodernější „trendy“ městského stavitelství a dokazuje to, co jsme si řekli už v úvodu: při vzniku středověkého města musel mít lokátor k dispozici škálu vzdělaných odborných pracovníků. Na sever od osady Okół je tak v roce 1257 rozměřeno nové město na téměř dokonale šachovnicovém půdorysu. Stará zástavba je na většině nové plochy úplně překryta, s výjimkou výše vypočtených kostelů. Základní stavební jednotkou Krakova se stává blok o pravidelném počtu parcel, což je ideál, který znal i středověký urbanismus v českých zemích (jen málokde byl ale naplněn).¹²⁴ Srdcem nového města se stává hlavní náměstí, které svým tvarem téměř přesného čtverce odpovídá ploše 2 × 2 domovní bloky. Z náměstí vychází pravidelné pravoúhlé ulice dané rovnoběžným rozložením domovních bloků, přičemž orientace celého systému je severovýchod-jihozápad.

Navzdory tomuto geometricky téměř až dokonalému vyměření města nacházíme i v Krakově anomálie a nepravidelnosti, obdobně jako v Olomouci, které vypovídají o starší zástavbě. Především – samotná osada Okół a hrad Wawel nejsou součástí lokovaného města. To je paralela k olomouckému Předhradí a hradu, které také zůstávají právně odděleny ještě dlouho po lokaci. Okół se stává administrativní součástí města až po polovině 14. století,¹²⁵ Wawel jakožto hrad a později pevnost má výsadní postavení až do 19. století.

Z nově vyměřeného Rynku směřovala přes Okół hlavní cesta vedoucí k hradu, ulice Grodzka. Ta vlastně také narušovala pravidelnost vyměřeného města, a proto se zdá, že jde o tradiční, mnohem starší komunikaci. Dále jednotu narušoval východně od Rynku výše zmiňovaný Gródek. Tento

¹²⁴ HOFFMANN, F.: c. d., s. 156.

¹²⁵ Podle latinského označení Okółu „Nova Civitas“, tedy nové město, se uvažuje, jestli tato osada nenese po nějaký čas vlastní nezávislé městské právo (to by bylo k roku 1335 – podle KmK, t. I., nr. 20). Nejpozději v 15. století však zcela jistě administrativu Okółu řeší krakovská městská rada (KmK, t. II, nr. 415, 488, 518, 728).

„hrádek“ nebyl vyměřením nové uliční sítě zasažen, čemuž dodnes odpovídá křivice ulic na východním okraji historického jádra. Zdá se, že Gródek sloužil jako jakýsi městský hrad či pevnost, spadal tedy pod jurisdikci města. To dokládá fakt, že na přelomu 13. a 14. století se zde nacházela rezidence fojta Alberta. O přesném postavení a fungování této pevnosti mnoho nevíme, právě až v souvislosti s fojtem Albertem se dozvídáme víc. Jeho majetek byl totiž zabaven králem Vladislavem Lokýtkem, a to včetně Gródku, kdy se hovoří o „castrum novum civitas“.¹²⁶ Zdá se, že právě na sklonku Lokýtkovy vlády pak Gródek postupně ztratil svou vojenskou funkci a postupně vrostl do městského organismu jakožto residence rodu Tarnovských. V raném novověku pak jeho zbytky nejprve vyplnil a překryl klášter dominikánek, jenž byl za třicetileté války zcela zničen a který při obnově definitivně odstranil poslední pozůstatky této městské pevnosti.¹²⁷

Město Krakov nebylo opevněno hned po lokaci, právo hradeb dostalo od knížete Leška Černého v roce 1285.¹²⁸ Zdá se, že tyto prvotní hradby obtačely jen lokované město, byť toto muselo nutně tvořit navenek s Okółem a případně Wawelem jeden organismus, minimálně z vojenského hlediska. Tato skutečnost je pak zohledněna až za vlády Vladislava Lokýtky, kdy je přikázána výstavba zdí spojujících město a hrad, tedy společného opevnění lokačního Krakova a Okólu.¹²⁹ To je opět analogická situace k Olomouci, kdy Předhradí a hrad nejen, že nejsou správní součástí města, ale vede mezi nimi i vnitřní hradba s bránou. Při vnějším ohrožení ale aglomerace funguje jako jeden celek.

Tím je, alespoň základně, shrnut vznik města Krakova ve 13. století. Obraz by však nebyl úplný, kdybychom na okraj nezmínili utvoření krakovského souměstí za vlády Kazimíra Velikého (1333–1370), byť tato doba už stojí mimo náš zájem. Na jih od staré aglomerace, tedy jižně od vrchu Wawel, je v roce 1336 lokováno podle magdeburského práva město Kazimierz (je to vlastně paralela k založení Nového města pražského Karlem IV.) s plnými městskými právy, vlastními kostely a plánovanou uliční sítí.¹³⁰ Kazimír Veliký pak ještě v roce 1366 iniciuje lokování dalšího města – taktéž podle magdeburského práva – na sever od krakovského Starého města. Nové sídlo je zvané Kleparz a je spojené s kostelem sv. Floriána.¹³¹ Těmito kroky se Krakov

¹²⁶ Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od roku 1300 do 1400, t. I, nr. 405.

¹²⁷ WYROZUMSKI, J.: *Dzieje Krakowa*, s. 212–216.

¹²⁸ Tamtéž, s. 183. Privilegium se v originále nedochovalo.

¹²⁹ Tamtéž, s. 359–360.

¹³⁰ ŚWISZCZOWSKI, Stefan: *Miasto Kazimierz pod Krakowem*. Kraków 1981.

¹³¹ DZIKÓWNA, Janina: *Kleparz do 1528 roku*. Kraków 1932.

ve 14. století, už coby královská rezidence, stává souměstím srovnatelným s Prahou. Znovu ale zopakujme, tato doba už je mimo náš zájem, neboť naším cílem bylo dovést Krakov – a Olomouc – k prvním městským lokacím.

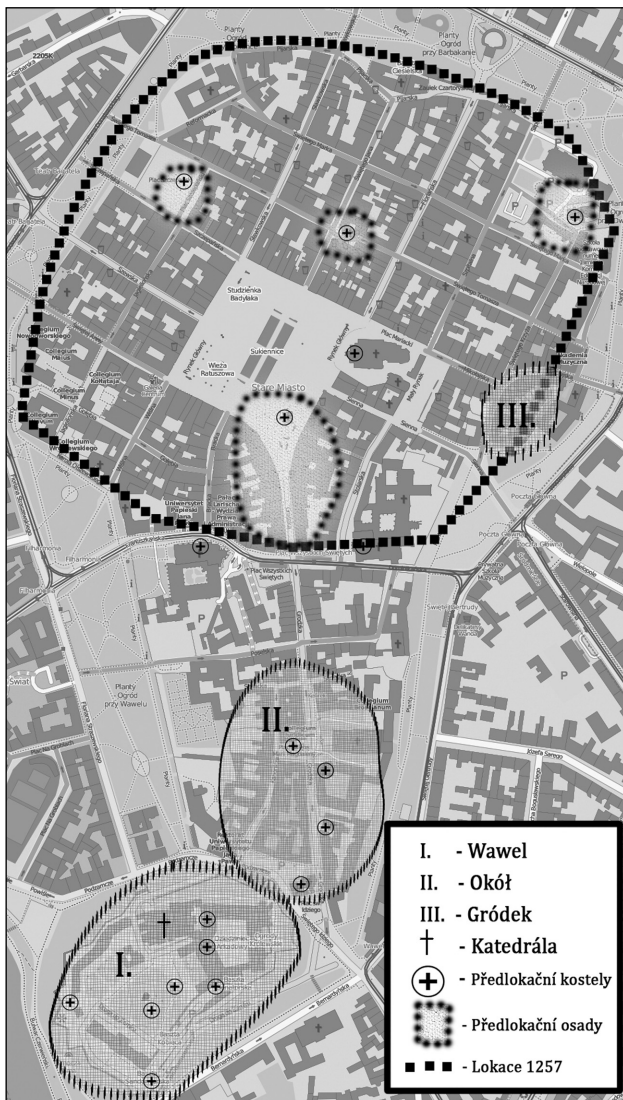
6 Závěr

Snahou autora této studie bylo popsat vznik institucionálních měst Krakova a Olomouce coby postupný, evoluční proces, obnášející pomalý – a zároveň dynamický – vývoj aglomerací trvajících několik staletí. Ukázali jsme si, že předpoklady pro vznik takového města ležely především ve funkcích, jaké si starší aglomerace získala. Třebaže jak v Olomouci, tak v Krakově vznikly na základě starších hradišť mocné a významné hrady, nejzásadnější roli pro lokaci obou měst nakonec hrála přítomnost a existence obchodu a trhu. Ten byl tradičně svázán nikoliv se zeměpanským ústředím, byť toto na trh přirozeně dohlíželo, ale s osadami nacházejícími se v podhradí obou sídel. Tyto osady byly navzájem, a také s centrálním ústředím, provázány sítí cest a vzájemných hospodářských a společenských vztahů. Jejich prosperita se projevuje vznikem celé řady románských kostelů, které můžeme označit za předlokační. Třebaže ty z nich, které přežily do současnosti, už nenesou podobu, kterou dostaly ve svém počátku, přesto zůstávají jakýmsi pevnými body v rozvíjejících se předměstských aglomeracích a městských organizmech. Promítneme-li si do mapy historických center Olomouce a Krakova tyto předlokační kostely, pak zjistíme, že tvoří pomyslnou osnovu či dokonce jakési neuralgické uzly lokačního půdorysu obou měst.

Srovnání obou sídel nebylo vždy dokonalé – vždyť musíme zkonstatovat, že ve vyvrcholení celého procesu, ve výstavbě institucionálního města, se výsledná podoba Olomouce a Krakova zásadně liší. Pointou práce však nebylo dokázat, že existuje nějaké univerzálně použitelné schéma, nějaký „recept na středověké město“. Obě sídla jsou unikátní a originální, a proto ani jejich výsledný půdorys – kvůli specifickým podmínkám a dějinám obou míst – nemůže být stejný. Na druhou stranu se v práci ukázalo, že jisté mechanismy či procesy vývoje předlokačních aglomerací obou hradů byly velmi podobné. Dějinná linka směřující k založení obou měst je v lecčem podobná a komparace obou sídel je tak obhajitelnou metodou studia dějin vývoje námi sledovaných sídel. Můžeme tak nejen poukázat na konkrétní dějiny konkrétního města, ale také se obecně zamyslet nad tím, co to vlastně znamená, když se řekne „zrod středověkého města“ a názorně si ukázat, jak dlouhý, komplexní a mnohastupňový proces to ve výsledku mohl být.

Přílohy:

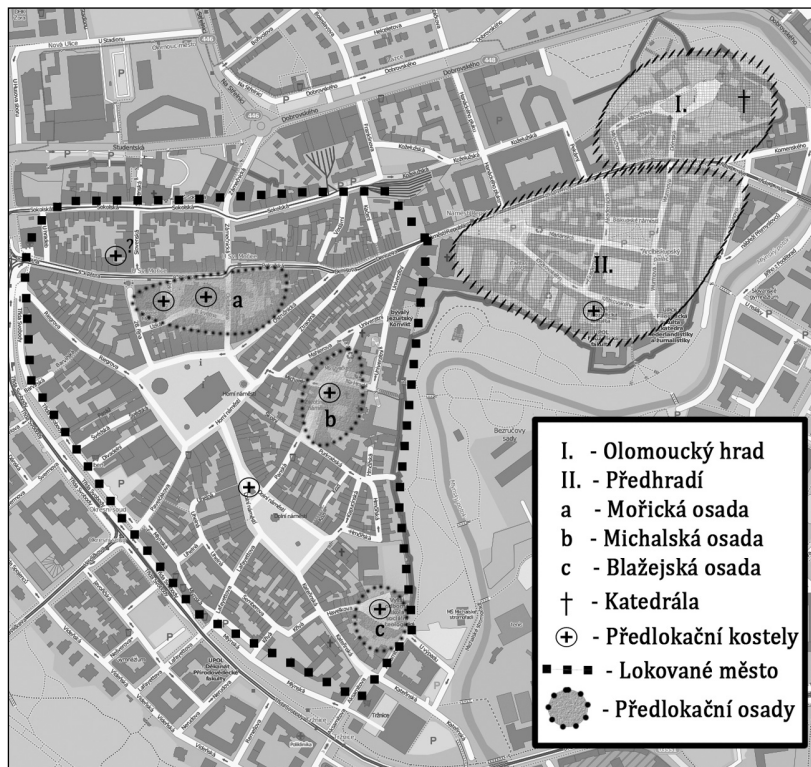
Obr. 1

Krakov před a po lokaci města

Zdroj: autor s použitím mapových podkladů ze zdroje www.openstreetmap.org
 (©Přispěvatelé OpenStreetMap)

Obr. 2

Olomouc před a po lokaci města

Zdroj: autor s použitím mapových podkladů ze zdroje www.openstreetmap.org
(©Příspěvatelé OpenStreetMap)

RESUMÉ

KOMPARACE NĚKTERÝCH ASPEKTŮ POČÁTKŮ MĚST KRAKOV A OLMOUC

Vznik institucionálních měst představuje výsledek dlouhodobého vývoje, který vyvrcholí ve 13. století, kdy jsou první města zakládána. Objevují se dva základní typy nových sídel: města založená „na zeleném drnu“ a města vyrostlá na základě starší aglomerace. Krakov i Olomouc představují sídla, která ve chvíli založení institucionálního města (tzv. lokace) mají za sebou už několik staletí bohatého sídelního vývoje. Kolem olomouckého a krakovského hradu se už od raného středověku utvářela pestrá aglomerace, která položila základy i k umístění a podobě nových, právních měst, jež jsou zakládána zhruba v polovině 13. století. Podobnost vzniku obou měst nabízí metodu komparace vývoje obou osídlení a lokačních procesů. Každé město je unikát, přesto lze objevit jisté paralely a aspoň v základní rovině popsat založení nového města jako obecný proces o mnoha krocích. Ukazuje se také, že klíčová pro rozložení a podobu obou měst byla existence předlokačních osad s kostely v širších podhradích Olomouce a Krakova. Tyto totiž byly často spojeny s obchodem a trhem. Samotná lokace pak představuje složitý, mnohohrstevnatý právní i fyzický úkon – na jehož konci stojí institucionální město.

Klíčová slova: Krakov, Olomouc, zakládání měst, lokace, středověké město, městský organismus, lokátor, předlokační sídla, středověká kolonizace

SUMMARY

*THE COMPARISON OF SOME ASPECTS
OF THE ORIGIN OF CITIES CRACOW AND OLMOUC*

The origin of institutional towns represents a result of a long-term development which culminated in the 13th century when the first towns were founded. The two basic types of a new settlement appeared: towns that grew "on a greensward" and towns built on a place of a previous agglomeration. Cracow and Olomouc presents settlements which had a few century history settlement development behind them at the point of the institutional establishment of the city. Since early medieval times the varied agglomeration has originated around Olomouc and Cracow castle, what allowed the foundation and the formation of new legal cities that were established approximately in the middle of the 13th century. The similarity of the origins of both cities offers a comparative method for the development of both settlements and founding processes. Although every city is unique, it looks probable to trace certain parallels and at least at the basic level to describe an origin of a new town as a general process of many stages. It also shows that the existence of a pre-foundation settlement with churches in a wider settlement around the castle in Olomouc and Cracow became crucial. They were frequently connected with a trade as well as a market. The founding process itself represents a complicated, multi-layered, legal and physical activity, of which end it is possible to find a city.

Keywords: Cracow, Olomouc, foundation of cities, settlement, medieval town, city organism, locator, pre-foundation settlement, medieval colonization

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Petr Zajíček
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: zajpet@gmail.com

KONCILIARISMUS A JEHO OZVĚNY V TOSKÁNSKÉM EREMU¹

Jan Stejskal

1 Úvod

Když byl na počátku března roku 1431 zvolen kardinál Gabriel Condulmer papežem,² stanul před složitým dědictvím, které mu odkázal jeho předchůdce na svatopetrském stolci, Martin V. Nechme stranou komplikovanou husitskou otázku, kde se via facti ukázalo, že silové řešení nepovede k jejímu rozuzlení, zastavme se daleko spíše u vztahu papeže Evžena IV. ke koncilu jako takovému, vztahu, který s novým papežem rozhodně doznal změn. Katalyzátorem tohoto soužití papeže a koncilu byla daleko spíše otázka řecká, respektive pokusy o přímé jednání s byzantskými představiteli, které by vedly k případnému sjednocení církve.

Ostatně řecké otázky se papež Evžen IV. dotkl již v dopisu, který adresoval koncilu a zejména Giulianovi Cesarinimu, legátovi předsedajícímu koncilu v Basileji, na který poukázal již Joseph Gill.³ Papež omlouval svou neúčast nejen chatrným zdravím a nastávající zimou, ale i názory vyslanců byzantského císaře Jana VIII. Ti, dle Evžena IV., upřednostňovali daleko dostupnější italská města před cestou za Alpy.⁴ Na tento postoj reagoval koncil na podzim roku 1431, když instruoval své vyslance a jejich prostřednictvím žádal papeže o jeho účast a součinnost ve věci pozvání Řeků.⁵ Vztahy papeže a koncilu se nelepšily ani v následujících týdnech a měsících, kdy se papež stále otevřeněji pokoušel strhnout iniciativu (zejména v jednání s Řeky) na svou stranu a dosáhnout přesunu koncilu do Itálie, či (nejlépe) jeho úplného rozpuštění.⁶ Za tímto účelem vydal v listopadu a v prosinci dvě buly, kterými v podstatě

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu Preláti na cestách. Kulturní a sociální kontakty pozdně středověké Evropy/ Prelates on the Road: Cultural and Social Contacts of Late Medieval Europe podporovaném GAČR.

² Papež Evžen IV., vlastním jménem Gabriele Condolmieri (Gabriele Condulmaro). Jeho pontifikát trval v letech 1431–1447. Nastoupil po Martinu V. a ještě jako kardinál byl protektorem camaldoliánského řádu.

³ GILL, Joseph: *The Council of Florence*. Cambridge 1959 (repr. 2012), s. 47.

⁴ Tamtéž.

⁵ HALLER, Johannes (ed.): *Concilium Basiense. Die Protokolle des Concils 1431–1433*, II. Basel 1897, s. 549–551.

⁶ GILL, J.: c. d., s. 48.

koncil rozpustil.⁷ Evžen IV. patrně neodhadl situaci a v lednu roku 1432⁸ se mu dostalo rozsáhlého listu od kardinála Cesariniho, který koncilu předsedal, v němž (mimo jiné) argumentoval proti rozpuštění koncilu a dotkl se řady jednání, která již koncil otevřel.⁹ To byl jen začátek postupně eskalujícího sporu, který byl později vyhrocen až do vzájemného střetu a v němž si v jednu chvíli proti sobě Evžen IV. popudil většinu kardinálů. Spor sám však není vlastním předmětem tohoto textu. Jeho cílem je soustředit se na reflexi sporu papeže a koncilu na příkladu jednoho z reformovaných benediktýnských řádů v Itálii – totiž camaldoliánů. I na této úrovni se rozhořel konflikt mezi konciliaristy a papalisty a i tomuto prostředí věnoval papež Evžen IV. svou pozornost. Ostatně před zvolením na svatopetrský stolec byl ještě jako kardinál protektorem tohoto řádu.

2 Camaldoliáni

Camaldolský řád se vyčlenil v průběhu 11. století z řádu svatého Benedikta, byť vyrostl na základech Benediktovy řehole.¹⁰ Jeho specifika spočívala v jakési kombinaci přísné observance Benediktovy řehole s prvky východního eremitismu (což bylo v kontextu Benediktovy řehole trvající na životě ve společenství vlastně *contradictio in adjecto*). Řád svatého Benedikta je velmi tradičně (ne)strukturován – sestává z řady relativně samostatných klášterů, jejichž vzájemná závislost je podmíněna zpravidla jen způsobem jejich vzniku a je často jen formální. Mnohé kláštery tak v první polovině 15. století byly daleko spíše než obrazem Řehole výsledkem lokální situace, obzvláště v případě volby opatů, s minimálními možnostmi tuto situaci ovlivnit, zvrátit místní rodinné aliance, či jakkoli formovat jednotlivé kláštery shora. Přírozeným řešením tohoto problému bylo následování cesty některých mladších řeholí – tedy centralizace (či vytvoření hierarchické struktury). Cluny je tradičním příkladem centralizace, kdy byla vskutku vytvořena celá struktura. „Clunyjská cesta“ byla později několikrát opakována a dala vzniknout celé

⁷ *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, II. Vindobonae 1873, s. 67–69, s. 70–75.

⁸ GILL, J.: c. d., s. 48. Joseph Gill mylně datuje dopis do roku 1431.

⁹ *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, II. Vindobonae 1873, s. 95–107: „Epistola magni voluminis Juliani ad papam contra concilii dissolutionem...”

¹⁰ Blíže k vývoji camaldoliánů viz zejména: STEJSKAL, Jan: *Řecké dědictví na Západě. Monasticismus, misie a střední Evropa ve středověku* (dále jen *Řecké dědictví na západě*). České Budějovice 2011. Zde i další bibliografie.

řadě nových formací. Soustředíme se však jen na tu, která se snažila spojit v sobě dědictví sv. Benedikta a eremus poustních otců, totiž na camaldoliány.

Camaldoliáni se pokoušeli o celou řadu reforem již od 13. století. První (a pro náš text podstatný) reformní krok přišel již roku 1271 zřízením úřadu představeného eremu – major eremi. Eremus byl ostatně vlastním smyslem kongregace. Doplnoval klášter a soustředil výkvět řádu v jednotlivých, od sebe izolovaných, celách. Eremus v Camaldoli hrál naprosto klíčovou roli v celém řádu. Představený eremu v Camaldoli, onen „major eremi“, měl především pečovat o úroveň eremu a dodržování všech předpisů kongregace, ale současně byl zástupcem generálního představeného celé kongregace.¹¹ Major eremu měl zvláště povinnosti liturgického rázu v eremu a v nepřítomnosti generála řádu i v koinobitském klášteře, který se nacházel v blízkosti eremu. Každou neděli zpovídal mnichy, dohlížel na pravidelná pokání, uprázdnil-li se úřad generála řádu, měl právo přijímat novice. Ze svého titulu byl členem generální kapituly řádu. Tato práva i povinnosti byly přijaty kongregací v roce 1278.¹² Nicméně na počátku 15. století neměl, kdysi tak vytížený, úřad majora příliš mnoho práce – kongregace měla sice jen v Itálii více než sedm desítek klášterů, ale jen jeden funkční eremus v Camaldoli. V roce 1427 bylo ustanoveno roční funkční údobí majora, který musel být starý nejméně čtyřicet let a žít v eremu nejméně pět let. Úřad majora rotoval mezi eremity splňujícími zákonné podmínky vždy dle principu seniorátu. Tyto změny, na nichž se usnesli členové eremu v Camaldoli, byly později (tedy v roce 1430) potvrzeny generální kapitulou řádu.¹³ Ono opatření o pravidelném střídání představených eremu mělo charakter jisté „demokratizace“ řádu. Major eremi byl volitelem generálního představeného, v období sedisvakance byl dokonce nejvýše postaveným prelátem řádu a přitom se jednalo o úřad, do nějž nemohl být jeho držitel dosazen zvenčí. Princip rotace tohoto úřadu znamenal však pro jeho držitele dlouhá léta strávená pústy a modlitbou v samotě eremu vysoko v Apeninách.

¹¹ MITTARELI, Giovanni – COSTADONI, Anselmo: *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti, quibus plura interseruntur tum ceteras Italico – monasticas res, tum historiam Ecclesiasticam remque diplomaticam illustrantia*, Johanne – Benedicto Mittarelli et Anselmo Costadoni auctoribus (dále jen *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti*). VI. Venetiis 1755–1773, s. 205–207.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž, s. 317, s. 337; MEHUS, Lorenzo: *Historia Litteraria Florentina*. Florentiae 1759 (repr.) Bologna 1968, s. 402: „...statutum de electione Maioris, atque Sacristae condidit an. 1427, quod confirmandum curavit a Burgensi Capitulo an. 1430...“

3 Konciliarista Jan Jeroným

V roce 1431, klíčovém pro tento text, byl majorem camaldolského eremu mnich Jan Jeroným Pražský (cca 1368–1440), který do toskánského Camaldoli přišel z Polska již v roce 1413. O jeho mládí nemáme mnoho zpráv, víme však, že se zapsal na univerzitu ve svém rodném městě, kde získal roku 1389 titul bakaláře svodných umění a pak titul mistra roku 1392.¹⁴ Roku 1393 Jan Jeroným pravděpodobně dokonce obdržel doktorát z kanonického práva. Je známo, že někdy v průběhu svých studií vstoupil do premonstrátského kláštera na Strahově. Dlouho ve Strahovské kanonii nevydržel a v roce 1393 se vydal do Polska. Jeho pohnutkou byla jistě i misionářská touha, kterou brzy naplnil. Navíc polský král Vladislav (Jogaila), který po většinu svého života musel čelit své nedávné „pohanské minulosti“, zareagoval velmi takticky a požádal Prahu o misionáře, kteří by mohli být vysláni na Litvu. Jeho žádosti bylo vyhověno a například skupina slovanských mnichů z Emauz byla vyslána do Polska.¹⁵ Každopádně se s Janem Jeronýmem setkáváme v roce 1394 na krakovském královském dvoře, kde měl coby královský zpovědník obdržet oděv „tmavě fialové barvy“.¹⁶ Jan Jeroným však na polském královském dvoře dlouho nepobyl a zahájil litevskou misijní cestu. Na Litvě pobýval někdy mezi lety 1395 a 1398 a dle vlastních slov „po tři léta kázal víru křesťanskou v zemi Saracénů...“¹⁷ Odtud pramenila jeho pověst neohroženého misionáře, jíž se během svého dalšího života rozhodně nebránil.¹⁸ Z Litvy se Jan Jeroným vrátil zpět do Polska, kde se stal jedním z královských kaplanů. Svou roli královského kaplana plnil Jan Jeroným jistě velmi dobře, není tedy vůbec překvapivé jeho jmenování opatem nově založeného kláštera premonstrátského řádu v Novém Sączu.¹⁹ Ke klášteru, který byl formálně zří-

¹⁴ O životě mnicha Jana Jeronýma z Prahy viz STEJSKAL, Jan: *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma* (dále jen *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*). Praha 2004.

¹⁵ Blížíší údaje o okolnostech příchodu emauzských do Krakova KRUKOWSKI, Józef: *O słowiańskim kościele Św. Krzyża i klasztorze b. założonym przez Jadwigę i Jagiellę na Kleparzu w Krakowie 1390 roku*. Kraków 1886.

¹⁶ PRZEZDIECKI, Aleksander (ed.): *Życie domowe Jadwigi i Jagielly z regestrów skarbowych z lat 1388–1417*. Warszawa 1854, s. 55; GROSS, Adolf – HOROCH, Kalikst (eds.): *Polski słownik biograficzny*. IX. Kraków 1960–1961, s. 507–509.

¹⁷ Kraków. Biblioteka Jagiellońska, sign. 385, fol. 276v: „eo quod tribus annis continuis fidei Christi predicans in terra Saracenorum habitavi...“

¹⁸ Blíže o litevské misi Jana Jeronýma z Prahy viz STEJSKAL, Jan: *Dva Jeronýmové na Litvě*. In: JAN, Libor – KOSTRHUN, Petr – NERUDOVÁ, Zdeňka (eds.): *Svět tajemných Baltů. The World of the Mysterious Balts*. Brno 2013, s. 191–201.

¹⁹ SYGAŃSKI, Jan: *Nowy Sącz - jego dzieje i pamiątki dziejowe*. Nowy Sącz 2008, s. 271.

zen z premonstrátského opatství v Hebdówě, byl připojen i špitál a klášter byl vybaven potřebným liturgickým náčiním včetně příslušných knih, berly a prstenu pro opata.²⁰ Jan Jeroným však ani zde nepobyl dlouho a nejpозději v roce 1413 z kláštera odešel. Svědčí o tom list polských premonstrátských opatů z 26. listopadu 1413 adresovaný do Prémontré. List obsahuje zmínku o pohřešovaném opatu Janu Jeronýmovi, který svůj klášter opustil a měl se zdržovat na neznámém místě.²¹ Jsme tedy svědky na svou dobu neobvyklého kroku, který však podivuhodně zapadá do poněkud neklidného života Jana Jeronýma. Důstojným úřadem pohrdnuvši Jan Jeroným se na tehdejší dobu v poměrně pokročilém věku (bylo mu nejméně 45 let) vydal do toskánského Camaldoli, kde se stal mnichem poustevníkem.

V Camaldoli, kam s sebou Jan Jeroným přivedl i jednoho ze svých polských premonstrátských spolubratrů, byl Jan Jeroným okamžitě po svém příchodu zvolen představeným eremu, což bylo po generálním představeném celého řádu, jak patrně výše, druhé nejdůležitější místo.²² Z titulu jednoho z čelných představitelů řádu se v roce 1423 Jan Jeroným účastnil koncilu v Sieně, kde zastupoval svůj řád.²³ Pobyt v Sieně byl pro Jana Jeronýma zásadním. Koncil byl původně svolán do Pavie, ale kvůli morové ráně byl později přesunut do Sieny, kde také v březnu roku 1424 skončil.²⁴ Jan Jeroným pronešl na tomto koncilu dvě kázání: první na první adventní neděli roku 1423,²⁵ druhé pak krátce před ukončením jednání koncilu koncem února 1424.²⁶ Účast Jana Jeronýma na koncilu zaregistroval i reformně naladěný Jan Stojkovič, který si povšiml jeho kritiky mravního stavu duchovenstva, a zařadil jej tak k přívržencům reformy.²⁷

²⁰ HUGO, Charles (ed.): *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*. II. Nanceii 1734–1736, s. 755–758.

²¹ Tamtéž.

²² MITTARELI, G. – COSTADONI, A.: *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti*, VI, s. 247: „subdit ipsum Hieronymum sociato secum Nicolao Michaelis homine Polono...”

²³ K pobytu a působení Jana Jeronýma na koncilu v Sieně: STEJSKAL, Jan: *Kateřina Sienká v kontextu kázání mnicha Jana Jeronýma z Prahy*. Salve, 1/13, 2013, s. 133–146.

²⁴ Blíže viz BRANDMÜLLER, Walter: *Das Konzil von Pavia-Siena 1423–1424*. Münster 1968.

²⁵ MITTARELI, G. – COSTADONI, A.: *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti*, IX, s. 731: „Explicit sermo modernus da Clerum quem fecit et praedicavit Dominus Hieronymus de Praga coram magnis Praelatis totius Orbis in Concilio Universali in Civitate Sena. Anno Domini M.CCCC.XXIII. Dominica prima in Adventu domini nostri Jesu Christi...” Fakt, že Jan Jeroným dostal příležitost kázat na počátku adventního období, svědčí o veliké vážnosti, které mezi účastníky koncilu požíval.

²⁶ Tamtéž, s. 744: „Explicit sermo modernus ad Clerum, quem fecit Dominus Hieronymus de Praga in Concilio universali Senarum Anno Dominicae Incarnationis M.CCCC.XXIII...”

²⁷ BIDLO, Jaroslav: *Čeští emigranti v Polsku doby husitské a mnich Jeronym Pražský*. Časopis Musea Království českého, 69, 1895, s. 264.

4 Papalista Ambrogio Traversari

Ambrogio Traversari, budoucí reformátor kongregace, pocházel ze starobylého ravennského rodu a narodil se v Porticu poblíž Forlì roku 1386.²⁸ Velmi záhy, již roku 1400, vstoupil Ambrogio do camaldolského kláštera Santa Maria degli Angeli ve Florencii a po mnoho let jeho zdi neopustil.²⁹ Patrně ještě před vstupem do kláštera nabyl Traversari jistého vzdělání v Galeatě (v provincii Romagna) v camaldolském klášteře svatého Hilaria (v italštině Sant'Ilaro, či Sant'Ellero). To místo mělo dávnou tradici – klášter byl založen na samém sklonku pátého století a jedním z jeho prvních dobrodinců měl být sám král Teodorich. Od těch dob však uplynulo mnoho času a klášter se dostal do svazku camaldolské kongregace a v něm setrval právě v době, kdy zde pobýval mladý Traversari, jak sám zmínil v poznámce vztahující se k návštěvě Galeaty v roce 1433.³⁰

Později v Santa Maria degli Angeli ve Florencii dosáhl skvělého vzdělání. Zde se poprvé začínal zabývat řečtinou, to když objevoval spisy řeckých církevních otců, či dokonce antických autorů. Právě „řecká literatura“ a její nezprostředkované představení latinskému publiku proslavily Ambrogia Traversariho nejvíce. Čas totiž trávil Traversari samostudiem, jehož součástí bylo dokonalé ovládnutí řečtiny – takto jazykově vybaven pak překládal díla východních církevních otců a brzy se svým vzděláním proslavil.³¹ Dne 26. října 1431 se Ambrogio Traversari stal generálem své kongregace. Pro jeho přátele, stojící vně camaldolské kongregace, to zřejmě nebylo velké překvapení, patřil k okruhu nejprominentnějších osobností tehdejší společnosti a kontakty udržoval téměř se všemi, kteří v ní něco znamenali. Traversariho zvolení naopak bylo pravděpodobně velikým překvapením pro členy camaldolské kongregace, protože Traversariho účast na jednání generální kapituly byla jeho vůbec prvním oficiálním vystoupením na vrcholném shromáždění řádu. Nebyl nikdy eremitou – nepatřil tím k „jádru“ a „výkvětu“ kongregace, nikdy nezastával žádný důležitý úřad a neměl tudíž valné zkušenosti s jeho chodem. Evžen IV. Traversariho prostě potřeboval – měl vysoké cíle, zejména v jednání s Byzantinci, a aby jich dosáhl, vyžadoval tu nejlepší pomoc. Pří-

²⁸ STINGER, Charles: *Humanism and the Church Fathers. Ambrogio Traversari (1386–1439) and Christian Antiquity in the Italian Renaissance*. Albany 1977, s. 1–2.

²⁹ STEJSKAL, Jan (ed.): *Hodoeporicon Ambrogia Traversariho* (dále jen *Hodoeporicon*). České Budějovice 2013, s. 28.

³⁰ Tamtéž, s. 151.

³¹ STINGER, Ch.: *c. d.*, s. 167–173.

hodným spolupracovníkem se tak stal nejlepší překladatel z řečtiny té doby, blízký důvěrník rodiny Medici a přesvědčený papalista Ambrogio Traversari.

5 Papalismus versus konciliarismus – Ambrogio Traversari versus Jan Jeroným z Prahy

Traversari se po svém nastolení dal okamžitě do práce. O své činnosti si od zvolení do úřadu vedl detailní cestovní deník, který nazval *Hodoeporicon*. Navíc udržoval rozsáhlou korespondenci téměř se všemi, kteří v té době (nejen) v církvi něco znamenali. Ostatně je známo více než 900 Traversariho dopisů!³² Ihned po svém zvolení cestoval do Říma, kde obdržel od papeže Evžena IV. potvrzení privilegií své kongregace i vlastního jmenování.³³ *Hodoeporicon* obsahuje celou řadu informací o Traversariho římském pobytu a zejména o několikerém osobním setkání s papežem, který si Traversariho patrně oblíbil.³⁴ Traversari si patrně v dubnu 1432 (tedy již po první ostré výměně názorů mezi Evženem IV. a koncillem) poznamenal: „Rád bych zde připomněl velikou pozornost, jíž se mi dostalo od mého pána, kardinála od Svatého Petra v okovech,³⁵ vždy srdečného a ohleduplného, plného dobré vůle, pravého služebníka Božího, muže výjimečné pokory a cti. Zmínit mohu kardinály z Rouen, Bologne, od svatého Sixta,³⁶ z Arles a Kypru a všechny další i jejich milou laskavost. Vedli jsme dlouhé debaty, zvláště o koncilu v Basileji, (jehož jednání) papež sleduje s nevelkým pochopením, čemuž jsme dobře rozuměli. Mnoho jsem o těchto rozporech rozmlouval s papežem a prosil jsem ho, aby na ně našel lék, protože hrozilo bezprostřední nebezpečí.“³⁷

Traversari, byť přesvědčený papalista, si jednoznačně uvědomoval nebezpečí schizmatu, v něž hrozila vyústit roztržka mezi papežem a koncillem. Dlouhé období schizmatu před koncillem v Kostnici, které působilo na jednotu latinského křesťanstva devastujícím způsobem, bylo ještě v živé paměti. Nicméně příznivci koncilu, který Traversari vnímal jako nutné zlo, u něj

³² MEHUS, Lorenzo (ed.): *Ambrosii Traversarii generalis Camaldulensium aliorumque ad ipsum, et ad alios de eodem Ambrosio latinae epistolae*. Florentiae 1759 (repr.) Bologna 1968.

³³ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 53–60.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Juan de Cervantes (1380–1453), kardinál a protektor řádu. Byl (mj.) apoštolským administrátorem arcibiskupství v Seville.

³⁶ Juan Casanova (1387–1436).

³⁷ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 59.

občas nalezli jen minimum pochopení. O arcibiskupovi z Bologne, kardinálu Niccolò Alberгатim,³⁸ který byl příznivcem koncilu, napsal: „Z vůle papeže jsem byl dokonce ochoten přijmout požehnání od kardinála z Bologne, nicméně nečekaná morová rána, která postihla kardinálova příbuzného, zasáhla jeho zpupnou duši. Zbaven této povinnosti jsem uspíšil svůj odjezd z Říma, který jsem opustil 29. května.“³⁹ Ostatně Traversari byl na koncil sám vyslán, byť se tomuto určení velice bránil. O přípravách na koncil, vlastních snahách se koncilu vyhnout, se zmínil mnohokrát v *Hodoeporiconu*. Zajímavý byl ovšem střet s horlivým příznivcem koncilu uvnitř vlastní kongregace. Byl jím již výše zmiňovaný Jan Jeroným z Prahy, významný představitel eremu v Camaldoli a v letech 1431–1432 dokonce major eremi. Jako takový se Jan Jeroným zúčastnil generální kapituly v říjnu 1431, na níž byl Traversari zvolen hlavou kongregace. Traversari jeho přítomnost ostatně sám zmínil: „Pak byli vybráni definitoři: Benedikt – pán a generální představený našeho řádu,⁴⁰ otec opat kláštera v Carceri,⁴¹ dva eremité – Jeroným ‚Zavřený‘⁴² a ještě jeden Jeroným,⁴³ my dva – Ambrogio a Silvestr, bratr Šimon⁴⁴ – podpřevor kláštera svatého Benedikta a nakonec převor od svatého Pavla,⁴⁵ muž hluboce vzdělaný a současně obezřetný, který byl výslovně jmenován proto, aby zasahoval do všech jednání a vyslovoval svá stanoviska.“⁴⁶

Další setkání Traversariho a Jana Jeronýma proběhlo v Camaldoli na sklonku léta 1432. Traversari si o tomto setkání poznamenal: „Jeroným (řečený) Zavřený obdržel pozvání z koncilu v Basileji, aby se tam dostavil. I já jsem dostal naléhavý dopis, abych jej tam neprodleně pustil. Tato žádost

³⁸ Niccolò Alberгати (1373–1443). Byl arcibiskupem v Bologni, vyslancem a později legátem ve Francii a na koncilech v Basileji a Ferrare-Florencii. Byl příznivcem koncilu v Basileji a tím byl Traversarimu patrně značně nesympatický.

³⁹ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 60.

⁴⁰ Benedikt Lanci z Forlí. Od roku 1422 byl generálním představeným camaldoliánů. Na generální kapitule byl sesazen ze svého úřadu a nahrazen Traversarim.

⁴¹ Francesco Sandelli, opat kláštera Santa Maria v Carceri, poblíž Padovy.

⁴² Jan Jeroným z Prahy (cca 1367–1440). Byl onoho roku představeným eremu v Camaldoli – jako takový měl automaticky zajištěnou účast na generální kapitule. Byl Traversarim zmíněn jako „zavřený“ – takto bývali označováni nejváženější členové řádu, kteří praktikovali ty nejprísnejší formy eremitismu v camaldolském eremu, který byl jediným zbývajícím eremem v kongregaci.

⁴³ Jeroným z Bagno di Romagna.

⁴⁴ Podpřevor jednoho z camaldolských klášterů ve Florencii.

⁴⁵ Opatství sv. Pavla před hradbami v Římě. Papež Martin V. svěřil toto opatství do rukou kardinála Gabriela Condolmieriho (pozdějšího papeže Evžena IV.), aby je vyvedl z úpadku, v němž se opatství nacházelo.

⁴⁶ Giovanni di Messina. Papež Evžen IV. jej později jmenoval opatem a kardinálem.

však neměla jednoduché řešení, považoval jsem proto za nutné informovat papeže, protože nic se nemělo dít proti jeho vůli. Napsal jsem mu, ale můj list zůstal bez odpovědi. Mezitím se začala šířit zpráva, že papež udělil koncilu svůj souhlas, a tak Jeroným žil dlouhé dny v pochybnostech.⁴⁷

Jan Jeroným byl do Basileje pozván jako znalec českých reálií a husitské problematiky.⁴⁸ Měl se tedy účastnit zejména jednání s husity. Traversari váhal. Pokud by odeslal Jana Jeronýma do Basileje, mohl by si patrně uškodit u papeže Evžena IV., jehož odpor ke koncilu se nezměnil. Navíc Traversari u Jana Jeronýma tvrdě narazil. Pokusil se totiž pozměnit způsob obsazování úřadu majora eremu v Camaldoli. Jan Jeroným (dle dosavadních zvyklostí patrně správně) argumentoval, že generální představený v této věci nemá žádné pravomoci. Traversari tento spor přiznal ve svém cestovním deníku: „Měli jsme spolu dlouhé debaty, které se týkaly mých pravomocí. Domníval se, že nemám právo dosazovat hlavu (představeného) eremu do úřadu. Odpověděl jsem mu v souladu s (našimi) ustanoveními: „Chci zachovávat vaše privilegia, ale nemohu současně snášet oklešťování těch mých. Rozešli jsme se po ostré výměně názorů v této věci. Jakmile však zjistil, že každé jeho zpupnosti bude učiněna přítrž, a zejména když získal můj souhlas k odchodu na koncil (do Basileje) a peníze na cestu, opustil eremus.“⁴⁹

O své pravomoci se Traversari střetl nejen s Janem Jeroným z Prahy. V zásadě se na změnách uvnitř kongregace nemohl s eremity shodnout. Snažil se kongregaci co nejvíce centralizovat a maximum pravomocí strhnout na stranu generálního představeného. Oproti tomu eremité, elita kongregace, vnímali tyto pokusy jako ohrožení dávných zvyklostí a zejména ohrožení možnosti kolektivně (zejména prostřednictvím úřadu majora, který pravidelně koloval mezi eremity) ovlivňovat rozhodování v kongregaci.⁵⁰ Traversari o vzájemném jednání z roku 1434, které skončilo bez výsledků, napsal: „V ony dny jsem se pustil do obtížných jednání s eremity nad reformou eremu a řádu. Neměl jsem mnoho důvodů k uspokojení z těchto debat, protože eremité byli povoláni ke kontemplativnímu životu v duchu svých vlastních statut. Jakmile byli nuceni zapojit se do praktických záležitostí (zvláště pokud by byly méně výhodné), zajímali se jen o své zájmy a odmítali cokoliv, co nevyhovovalo jejich osobním potřebám. Přepadl je naprosto nepochopitelný strach a zcela nepodložené podezření, že bych je snad chtěl vyhnat z eremu.

⁴⁷ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 67.

⁴⁸ Bliže k pobytu a působení Jana Jeronýma v Basileji viz STEJSKAL, J.: *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, s. 71–77.

⁴⁹ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 67–68.

⁵⁰ STEJSKAL, J.: *Řecké dědictví na západě*, s. 135–139.

Bez skrupulí mi dávali najevo tyto své pocity zcela otevřeně. Dobromyslně jsem jim vyčetl, s jakou lehkostí a jak rychle rozšiřují zcela falešné zprávy: „Nevěřím,“ řekl jsem, „že jsem dal byt jediný smysluplný důvod k tomu, který by mohl vzbudit vaše podezření. Vždy jsem vás ctil a hýčkal jako syny křehkého zdraví, nikdy jste ode mne neslyšeli křivého slova, jen projevy lásky a dobré vůle.“ Litovali svých pošetilých a planých řečí, ale i přes napomenutí se jejich obavy nerozptýlily a jejich pošetilstvo mi způsobila ještě mnohé potíže. Nechci zde od počátku do konce zmiňovat celý příběh, protože by se to neobešlo bez hanby. Veškerou svou vinu však svalovali na mé spolupracovníky, zvláště pak na ty, kteří mi byli nejbližší.⁵¹

Už dříve napjatý vztah Traversariho k Janu Jeronýmovi z Prahy se vyhrotil, když Traversari obdržel od svých důvěrníků zprávy o jednání Jana Jeronýma v Basileji: „(Jeroným z Prahy) se stal sám obětí svého zklamání a hořkosti, když se na koncilu postavil proti mně, rozšiřoval opis mého listu a podněcoval kardinály proti mně. I toto jsem se dozvěděl od opata z Carceri. Odpověděl jsem jak opatovi, tak všem kardinálům a zvláště pak kardinálovi protektorovi našeho řádu, který byl, alespoň dle mých informací, obzvláště rozčilen. Napsal jsem též kardinálům ze Sant'Angelo,⁵² Bologně⁵³ a Ferma,⁵⁴ a vysvětlil jim pohnutky svého konání. Nechtěl jsem pouze bránit papeže Evžena, či se snad mstít (Jeronýmovi) za své urážky, ale daleko spíše jsem hájil čest našeho řádu a klid v eremu. Muž takového povahy nemá žádné právo na poustevnický život (v eremu). Dodal jsem, že nechám na jejich zvážení opatření, která by měla být přijata proti němu. Nicméně, kardinál od Svatého Kříže,⁵⁵ který sám byl kartuziánem, a tak mi byl nakloněn více, než kdo jiný, zcela otevřeně napsal, že Jeronýmovy prohřešky vůbec nebyly drobné. Slyšel na vlastní uši (Jeronýmovy) nestoudnosti, které byly zralé na žalobu.“⁵⁶

Podstata Traversariho sporu s Janem Jeronýmem spočívala nejen v odporu Jana Jeronýma proti autoritě Traversariho jako generálního představeného, ale i proti papeži. Jan Jeroným z Prahy byl patrně nabádán, aby se v Basileji věnoval pouze záležitostem husitů a ničemu jinému – tedy aby se

⁵¹ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 196–197.

⁵² Titulární kostel Sant'Angelo in Pescheria (Sancti Angeli in Foro piscium) určený kardinálovi. Dotyčným kardinálem v té době byl výše zmiňovaný Giuliano Cesarini (1398–1444), který koncilu předsedal.

⁵³ Traversari míní již výše jmenovaného Niccolò Albergatiho (1373–1443).

⁵⁴ Domenico Capranica (1400–1458) byl biskupem ve Fermo.

⁵⁵ Niccolò Albergati (1373–1443) byl kardinálem titulární baziliky Svatého kříže Jeruzalémského (Santa Croce in Gerusalemme).

⁵⁶ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 196–197.

nevládal do sporů mezi zastánci koncilu a papežství. Jan Jeroným se daných příkazů patrně nedržel a Traversari se rozhodl jej potrestat po návratu z Basileje do Itálie: „V oněch dnech se též objevil náš eremita Jeroným, který se vracel z koncilu. Ubytoval se v klášteře svatého Matouše. Rozhodl jsem se znemožnit jeho návrat do eremu, protože (na koncilu) vystupoval proti papeži Evženovi a porušoval tím můj výslovný zákaz. Nicméně přijal jsem ho vlídně navzdory jeho urážkám papeže a mé osoby, o kterých jsem byl (z koncilu) zpraven listem opata z Carceri.⁵⁷ Když jsem se dozvěděl o pokusu eremitů povolání k sobě dva Jeronýmy,⁵⁸ ostrým dopisem jsem odmítl jakákoliv jejich práva v tomto ohledu pod hrozbou exkomunikace. Jeronýmovi z Prahy jsem pak dal do Padovy vědět, že mu přísně zakazuji návrat do eremu, za jeho vytrvale nepřátelský postoj k papeži Evženovi na koncilu v Basileji, který projevoval navzdory mému zakazu i za hanebnosti, jichž se dopustil vůči mé osobě. O všem jsem se dozvěděl listem opata z Carceri a od dalších důvěryhodných lidí.“⁵⁹

Celý spor nepochybně Traversari považoval za mimořádně závažný, radil se tedy o svém postupu s papežem Evženem IV. při jejich setkání v létě 1434 v Pise: „Pak jsme dlouho rozmlouvali a řeč přišla i na výše zmiňovaného Jeronýma (z Prahy). Zajímalo mne, co si o něm (papež) myslí a jak by si přál, aby s ním bylo nakládáno. Ve své nekonečné dobrotě mi řekl: „Ačkoliv Jeronýma v jeho jednání proti mně snad z počátku vedly upřímné úmysly, činil tak navzdory tvému zakazu, a proto je jeho chování trestuhodné.“ Navíc se mne (papež) tázal, zda se Jeroným kál za své jednání, ale já odpověděl, že jeho mysl je stále zatvrzelá. „Jednej dle své vlastní vůle,“ dodal.“⁶⁰

Traversari se papežovy rady držel a přikázal Janu Jeronýmovi, aby se až do odvolání držel v klášteře sv. Matouše na ostrově Murano v benátské laguně. Jan Jeroným se tak již nikdy nemohl vrátit do eremu v Camaldoli a zemřel v roce 1440 v internaci v Benátkách.⁶¹

Vztah Traversariho a Jana Jeronýma je jen drobným střípkem vyplňujícím složitou mozaiku církevních dějin třicátých let 15. století. Traversari stál nepochybně za papežem Evženem IV. a tuto svou pozici – zastávající se opětovné centralizace církevní moci v rukách papeže – prosazoval i v „malém měřítku“ jako generální představený camaldoliánů. I on se dostal do sporu se

⁵⁷ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 175.

⁵⁸ Traversari měl nepochybně na mysli Jeronýma z Prahy a Jeronýma z Bagna. Oba byli členy eremu v Camaldoli a oba patřili k odpůrcům Traversariho a k oporám eremu.

⁵⁹ STEJSKAL, J. (ed.): *Hodoeporicon*, s. 197.

⁶⁰ Tamtéž, s. 205.

⁶¹ STEJSKAL, J.: *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, s. 76–77.

sborem (v tomto případě) eremitů, kteří přinejmenším trvali na dělbě moci uvnitř řádu. Traversariho *Hodoeporicon* je unikátním pramenem, jímž se pokoušel přesvědčený zástupce papežské strany vysvětlit a ospravedlnit své jednání. O to více překvapuje, že tento výjimečný pramen byl dosud v podstatě minimálně využíván a to nejen v kontextu české historiografie. Tento text je snad jistým krůčkem k nápravě tohoto stavu.

RESUMÉ

KONCILIARISMUS A JEHO OZVĚNY V TOSKÁNSKÉM EREMU

Řešení papežského schizmatu na koncilu v Kostnici a konciliaristickém hnutí vůbec bylo jedním z nejzajímavějších momentů církevních dějin 15. století. Tento text se věnuje konciliarismu na jeho sklonku za pontifikátu papeže Evžena IV. (pont. 1431–1447). Svár mezi zastánci nadřazenosti papežství a jejich konciliaristickými odpůrci se rozhořel na mnoha místech a úrovních tehdejší společnosti. Uvedený text je drobnou případovou studií popisující tento konflikt uvnitř eremu v Camaldoli v letech 1431–1434. Za použití cestovního deníku generálního představeného camaldoliánů Ambrogia Traversariho, který stál neochvějně na straně papeže, je možné vysledovat jeho rostoucí konflikt s eremitou Janem Jeroným z Prahy. Jan Jeroným byl konciliaristou, účastníkem koncilu v Pise a Sieně a zejména Basileji. Traversariho zápisky ilustrují jeho snahy posílit pravomoci generálního představeného camaldoliánu a vypořádat se se všemi svými odpůrci – zejména pak s odpůrci papeže. Jako základní pramen byl využit Traversariho *Hodoeporicon*, nedávno přeložený a vydaný autorem tohoto textu.

Klíčová slova: Ambrogio Traversari, Jan Jeroným z Prahy, Evžen IV., konciliarismus, Camaldoli

SUMMARY

CONCILIARISM AND ITS ECHOES IN THE TUSCAN HERMITAGE

Solving the papal schism at the Council of Constance and conciliarism itself, were the most exciting moments of the Church history of the 15th century. This text is dedicated to the rather late period of conciliarism during the pontificate of the Pope Eugene IV (pont. 1431–1447). The conflict between advocates of the supremacy of the papacy and their conciliaristic opponents interfered into many places and all levels of the society. The text represents the case study describing the conflict inside the hermitage of Camaldolese order in Camaldoli between years 1431–1434. Using the travel diary written by general superior of Camaldolese Ambrogio Traversari, who stood firmly on the side of the Pope, it is possible to trace the growing conflict of Traversari with the Camaldolese hermit John Jerome of Prague. John Jerome had been supporter of conciliarism and he participated in the councils of Pisa and Sienna and in particular of Basel. Text by Traversari illustrates his efforts to strengthen the power of the general superior of Camaldolese and to deal with all of the opponents – especially with the opponents of the Pope. *Hodoeporicon* by Ambrogio Traversari was used as the basic source for this article. *Hodoeporicon* itself was recently translated and published by the author of this text.

Keywords: Ambrogio Traversari, John Jerome of Prague, Eugene IV, conciliarism, Camaldoli

Doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: jan.stejskal@upol.cz

ERNST A FRANZ MÜCKUSCHOVÉ Z BUCHBERGU – ZAKLADATELÉ GYMNAZIJNÍHO MUZEA V OPAVĚ¹

Pavel Šopák

Při severním okraji Dolní Červené Vody, od roku 1964 administrativní součástí obce Stará Červená Voda,² těsně při hranici jejího katastru a katastru sousedního města Vidnavy, se rozkládá zemědělský podnik.³ Sestává z ryze utilitárních objektů nestejněho stáří a funkce, seskupených kolem prostorného dvora, jehož dominantu tvoří obytná budova, přiléhající těsně ke komunikaci. Jde o někdejší obydlí vrchnosti, přičemž označení zámek zní v této souvislosti poněkud nadneseně, i když se na mapách z doby kolem roku 1900 objevuje. Od poloviny 17. století až do sklonku století následujícího drželi dvůr Mückuschové z Buchbergu. Pozornost vyvolává především ona dvoupodlažní obytná budova, na kterou navazuje zahrada, oddělená od silnice masivní kamennou zdí.

Toto prostředí, dnes zcela banální, je symbolicky spjata s kulturními dějinami českého Slezska doby kolem roku 1800: právě zde se narodili bratři Mückuschové – Ernst (14. března 1740–25. října 1814) a Franz Carl Anton Cyprian (26. září 1749–11. srpna 1838)⁴ – příští zakladatelé Gymnaziijního muzea v Opavě (1814–1818). Tehdy vyhlížel vrchnostenský dům podstatně jinak, jelikož jeho dnešní stav je produktem mladších přestaveb. Ty následovaly poté, co v únoru 1792 Ernst Mückusch Dolní Červenou Vodu spolu se statkem Černá Voda prodal Konrádovi hraběti Sternberg-Rudelsdorf (1766–1837), zemskému hejtmanu rakouské části Niského knížectví a bezesporu iniciátorovi klasicistních adaptací. Po něm dědil jeho mladší syn Karl

¹ Studie byla zpracována v rámci řešení projektu OPVK 2.3 Historizace střední Evropy (č. projektu CZ.1.07/2.3.00/20.0031), jehož nositelem je Slezská univerzita.

² Označení Dolní Červená Voda (Neider Rothwasser) administrativně zaniklo v rozpětí let 1961–1964, viz TUREK, Adolf a kolektiv: *Místopisný rejstřík obcí českého Slezska a severní Moravy*. Opava 2004, s. 122.

³ Dnes Stará Červená Voda čp. 2. – Objekt vlastní firma ARGO ARW, s. r. o.

⁴ MICKUSCH, Gustav: *Der Veteran im Gesenke*. Altwater, 5, 1887, s. 121–124, 137–141; KETNER, Adolf: *Beiträge zur Geschichte des schlesischen Adelsgeschlechte Mikusch-Buchberg und der rittermässigen Scholtisei Schwarzwasser*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens, 5, 1909–1910, s. 19–20. – O uložení ostatků Franze Mückusche v dodnes dochované klasicistní hrobce ve Stěbořicích viz SPATZIER, Johann: *Beiträge für die alte Geschichte des Burgberges, der Umgebung und der Stadt Jägerndorf*. Jägerndorf 1880, s. 17.

Traugott Sternberg-Rudelsdorf.⁵ Posledními soukromými majiteli statku Dolní Červená Voda před rokem 1945 byli Latzelové (od 1862), konkrétně významný podnikatel Anton Cajetan Latzel.

Ačkoliv se tedy vrchnostenský dům v Dolní Červené Vodě v mladších údobích výrazně proměnil, lze jej považovat za památku na sourozence Mückuschovy, neboť zde prožili dětství a mládí a sem se vracívali ze studií či cest. Zde se jim dostalo prvního vzdělání, zde získali první životní zkušenosti. Ty ovlivnil jejich otec Urban Mückusch z Buchbergu (zemřel 1773),⁶ zemský starší Niského knížectví, známý svým zájmem o modernizaci zemědělství v intencích soudobého fyziokratismu – ekonomické nauky, kladoucí důraz na zemědělství jako zdroj národního bohatství. Na statku zaváděl pěstování brambor a jetele⁷ a pokoušel se o účinnější distribuci hospodářských sil kupříkladu vysazením kolonie Johannaberg (česky nazývaná Johanka), pojmenované po Urbanově manželce Johaně, rozené Falkenhaynové z Glošku (1724–1773).⁸ Směrování bratrů Mückuschových ovlivnil jejich otec aktivitou ve funkci zemského staršího Niského knížectví a podílem na založení a činnosti Královské slezské zemědělské společnosti v Opavě (1770–1808).⁹ Úřady zemských starších existovaly v letech 1743–1782 coby mezičlánek mezi Královským úřadem Opavě, reprezentujícím v rakouském dílu Slezska ústřední správní orgán, a mezi městy a vrchnostmi. Rozsah jejich působnosti odpovídal stavovské struktuře země podle knížectví, tj. sídly v Těšíně, Opavě a Vidnavě (pro Niské knížectví). Činnost zemských starších spočívala v pořizování statistických zpráv o stavu země a ve všestranné podpoře civilizačního pokroku. Dochované dokumenty odhalují zájem úředníků na exploataci přírodního bohatství nebo o podporu řemesel a obchodu rakouského dílu Slezska, ale i o celkový progres; takto vyznívá text neznámého německého autora,

⁵ Konrad hrabě Sterberberg-Rudelsdorf se v roce 1798 oženil s Antonií, rozenou svobodnou paní Skrbenskou z Hříště; syn Karl Traugott se v roce 1835 oženil s Františkou, rozenou hraběnkou Falkenhaynovou. Viz *Neues preussisches Adels-Lexicon oder Genealogische und diplomatische Nachrichten* 5. Leipzig 1839, s. 439–440.

⁶ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), sbírka matrik, sign. Vi–I–14, fol. 213.

⁷ ENS, Faustin: *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis* 4. Wien, Carl Gerold 1837, s. 319, o Dolní Červené Vodě obecně viz s. 318–319. K 18. století jako zlatému období pěstování jetele a o důvěře, kladené do jeho rozšíření jako zdroje blahobytu, viz HEJDUK, Stanislav: *Jetel luční. Rostlina, která změnila evropské zemědělství*. Vesmír, 91, 2012, č. 11, s. 642–646.

⁸ ZAO, sbírka matrik, sign. Vi–I–14, fol. 209.

⁹ K. k. Agricultur-Gesellschaft im Herzogthum Schlesien byla zřízena císařským dekretem ze dne 8. srpna 1770 a zanikla patentem ze dne 13. srpna 1808, kdy byla sloučena s Moravskou zemědělskou společností v Brně (k. k. mährische Ackerbaugesellschaft in Brünn). Ale i poté v moravskoslezských tištěných schématech nacházíme údaje pro moravskou a slezskou část společnosti odděleně, tj. existence samostatné slezské společnosti jako by ještě doznívala.

přestavující návrh na hospodářskou obnovu zemí, který byl přijat jako vzor pro modernizaci slezské země.¹⁰

Lze předpokládat, že nejen Franz,¹¹ ale také Ernst získal v rodném domě základní vzdělání. A stejně tak nejen Franz, ale že také Ernst vystudoval nejméně gymnázium. U Franze jsme si ovšem s dosaženým vzděláním jisti: na opavské gymnázium přibyl v roce 1760, záhy přešel do Olomouce a odtud do Bílé Vody, kde působil vynikající hudebník a profesor filozofie Antonín Brosmann (1731–1798). Jelikož jej lákal vojenský stav, na přání otce studoval inženýrskou akademii ve Vídni (1766–1768), ostatně nevýnosný otcovský statek zprvu přinutil oba bratry k vojenské kariéře – Ernst vstoupil do Althanova regimentu (1761–1763), Franz do 54. pěšího pluku Karla hraběte Callenberga (od 1768). Jestliže však pro staršího Ernsta se otevřela možnost úřednické kariéry ve službách Niského knížectví a posléze funkce krajského hejtmana pro Opavský kraj, zprvu se sídlem v Krnově, později v Opavě, podmíněná převzetím otcovského majetku, Franz chtěl nechtěl nalezl ve vojenské službě trvalé existenční zajištění. S ní však současně získal možnost setkávat se s učením, a to nejen ve Vídni. A s intelektuálními kontakty získal patrně i příležitost poznat soudobé přírodovědné sbírky a botanické zahrady.

Pro Franzovo sebevzdělání a pro jeho orientaci v aktuálním dění v botanice, geologii a muzejnictví byl klíčový vídeňský pobyt (1775–1778), různě ukončený vypuknutím války o bavorské dědictví (1778–1779). Tehdy se pravidelně setkával s učením, jejichž jména připomínají v Mückuschových nekrolozích Faustin Ens, Heinrich Grabowski a po nich Christian d'Elvert: šlo o profesora přírodovědy Nicolause Josepha von Jacquin (1727–1817), tvůrce botanické zahrady v Schönbrunnu a ředitele univerzitní botanické zahrady ve Vídni, ředitele vídeňské všeobecné nemocnice a profesora medicíny Josepha von Quarin (1733–1814), mineraloga a montanistu Ignáce Borna

¹⁰ ZAO, fond Královský úřad Opava, kart. 485, inv. č. 638, sign. 12/1b.

¹¹ GRABOWSKI, Heinrich: *Nekrolog [Franz Ritter von Mückusch und Buchberg]*. Flora oder allgemeine botanische Zeitung (Regensburg), 21, 1838, č. 1, s. 205–208. Některé informace opakuje a dále doplňuje text uložen v ZAO, fond Gymnaziální muzeum Opava, kart. 5, strojopis nadepsaný *Hauptmann Franz Ritter von Mückusch und Buchberg. Zum Gedenken*, jehož autorem byl patrně Anton Baron a byl sepsán v roce stého výročí úmrtí, tj. roku 1937. – ENS, Faustin: *Der Veteran im Gesenke*. Moravia. Ein Blatt zur Unterhaltung, zur Kunde des Vaterlandes des gesellschaftlichen und industriellen Fortschrittes, 1, 1839, s. 494–496, 499–500, 503–504, 505–507 a 510–511; d'ELVERT, Christian: *Franz Ritter von Mückusch* (dále jen *Franz Ritter von Mückusch*). In: d'ELVERT, Christian: *Geschichte der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österreichisch-Schlesiens 2* (dále jen *Geschichte*). Brünn 1870, s. 192–195.

(1742–1791), profesora Ernsta Mayera,¹² jistého Rautenstraucha a dvorního radu Krauseho.¹³ Jednalo se vesměs o význačné osobnosti, stojící v popředí osvícenské vědy tereziánské a josefínské éry, muže spojující dvorské prostředí, akademické kruhy a moderní vzdělávací instituce, jež procházely komplikovaným procesem modernizace.¹⁴ Jeho součástí byla i idea veřejného muzea jako vědecké a vzdělávací instituce. Skvělým způsobem ji vyjadřuje dvorní kabinet přírodnin, který v době Mückuschova vídeňského pobytu pořádal (konkrétně v letech 1776–1780) Ignác Born, jenž sestavil a vydal katalog sbírky *Index rerum naturalium Musei Caesarei Vindobonensis – Pars I. Testacea* (1778). Zlom v Mückuschově životě přinesl rok 1784, kdy opustil vojenskou dráhu a hodlal se věnovat přírodovědě jako soukromý učenec. Stalo se však, že při cestě do Opavy přišel o podstatnou část svého jmění. Nezbylo mu, než se nechat reaktivovat a až do konečného penzionování setrvat v různých vojenských funkcích (1789–1802). Avšak ještě jednou byl Mückusch povolán k vojenské službě – v dramatickém roce 1805, posledním, kdy bylo Rakousko zataženo do napoleonských válek.

Studia na gymnáziích v Opavě, Olomouci, Bílé Vodě (zde studoval logiku a metafyziku) a ve Vídni byla pro Franze Mückusche – a snad také pro jeho bratra Ernsta – důležitá ze dvou důvodů: jednak znamenala obeznámení s aktuální literaturou k právní, historické, politické, náboženské, ale i přírodovědné a technické (zejména agrotechnické) problematice, jednak přinesla osvojení si myšlenky moderního sekulárního veřejného muzea zvláště ve vazbě k vzdělávání mládeže. Morava byla v tomto ohledu velmi progresivním regionem díky olomoucké univerzitě, jakkoli ponížená na lyceum (1782–1827), a brněnské Společnosti pro povznesení orby a okruhu jejích exponentů. Úsilí po vzniku muzea mohli oba Mückuschové sledovat v Olomouci, kde se v letech, kdy se připravovalo opavské muzeum, formovaly či spíše po organizační a odborné stránce kodifikovaly studijní sbírky minerálů (Vincenc Pethke, katalog z roku 1814), konchylíí (Jakob Philipp Kulik, katalog z roku 1817) a ornitologických preparátů (Andreas Baumgar-

¹² Bezesporu míněn Joseph Ernst Mayer, exjezuita, profesor logiky, metafyziky a morální filozofie na vídeňské univerzitě, autor spisu *Philosophisches Gespräch über den Ursprung der Gesellschaft, Kultur und Politur* (1781).

¹³ GRABOWSKI, H.: c. d.; ENS, F.: c. d.; d'ELVERT, Ch.: *Franz Ritter von Mückusch – Jménem Rautenstrauch byl snad míněn publicista a satirik Johann Rautenstrauch* (1746–1801).

¹⁴ Ke kontextu СВОЙТКА, Matthias: *Lehre und Lehrbücher der Naturgeschichte an der Universität Wien von 1749 bis 1849*. Berichte der Geologischen Bundesanstalt, 83, Wien 2010, s. 48–61, zde bibliografie.

ten, katalog z roku 1822),¹⁵ nebo v Brně, kde v roce 1808 vzniklo matematicko-fyzikální muzeum filozofického ústavu, uspořádané pedagogem lycea Kasiánem Halaškou (1780–1847), v tisku prezentované v roce počátků opavského Gymnazijního muzea.¹⁶ Inspiraci skýtala rovněž Vídeň, kde působil Reginald Kneifel (1761–1829), rodák z Dolní Lipové, od roku 1805 profesor mineralogie a zoologie na Tereziánské akademii, který daroval opavskému muzeu sbírku konchylíí. Kneifel vstoupil do dějin vídeňské školy tím, že se podílel na budování školního muzea, navazujícího na přírodovědnou sbírku, v polovině 18. století založenou Theodorem Cravinem von Kronstein. Ředitel Theresinana Cronstein založil při škole také botanickou zahradu, mající význam z hlediska šíření botanických poznatků i z pohledu užitečnosti druhů pro hospodářství.¹⁷

Bratři Mückuschové spojili rozličné zkušenosti se zájmem o rodný kraj. K němu se nikdy nepřestali vztahovat, a to způsobem, jež lze vyložit z pohledu přechodného stadia mezi stavovskou a občanskou společností s jejími propastně odlišnými strategiemi: chtěli být řádní hospodáři, nepochybně myslící na osobní profit, a současně moderní lidé, kterým společenské postavení umožňuje rozvoj intelektuálních zájmů. Rozdíl mezi Ernstem a Frazem Mückuschovými je přitom zcela zásadní: Ernst odvozoval prestiž ze světského úřadu,¹⁸ jež mu zajistil finanční nezávislost, kterou zesilovalo vlastnictví statků Černá Voda a Stará Červená Voda na Javornicku. Jeho činnost naplňuje socioprofesionální status osvětského *úředníka*, u nějž moc, vyplývající z úřadu, se pojila s poznáním společenských, kulturních a historických jevů, s orientací v náboženských i politických otázkách současnosti a s ochotou

¹⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 703, kniha č. 655, č. 705, č. 657 a inv. č. 706, kniha č. 658.

¹⁶ [HALLASCHKA, Cassian]: *Historisches Umriß des Entstehens und Fortganges des mathematisch-physikalischen Museums an der k. k. philosophischen Lehranstalt in Brünn vom Jahre 1808 bis 1814*. Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, 13. července 1814, č. 56, s. 329–333.

¹⁷ d'ELVERT, Christian: *Zur Geschichte der Pflege der Naturwissenschaften in Mähren und Schlesien insbesondere der Naturkunde dieser Länder, mit Rücksicht auf Böhmen und Oesterreich*. Brünn 1868, s. 171. K zahradě např. KLEMUN, Marianne: *Der Botanische Garten des Theresianums in Wien – ein alternatives wissenschaftliches Konzept des 18. Jahrhunderts*. Linzer Biologische Beiträge, 22, 2000, č. 2, s. 742.

¹⁸ Od 22. 11. 1784 krajským komisařem na Krnovsku, od 22. 2. 1787 guberniálním radou a krajským hejtmanem Opavského kraje se sídlem v Krnově, od 1793 se sídlem v Opavě, od 6. 5. 1813 v penzi. – Z titulu krajského hejtmana mj. předseda společné rozpočtové komise města Opavy, Krnova a měst nízkého knížectví. V přehledech např. HASSEL, G.: *Allgemeines Europäisches Staats- und Address-Handbuch für das Jahr 1809*, 1. Weimar 1809, s. 447; d'ELVERT, Christian: *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*. Brünn 1880, s. 453.

inovovat v mezích možného, diktovaného legislativou a tématy, jež přinášela každodenní administrativní praxe. Naproti tomu socioprofesionální status jeho bratra Franze Mückusche byl odlišný, byť hodnotová orientace totožná, resp. analogická: jeho celoživotním ideálem byla role *soukromého učenice*. K tomuto ideálu směřoval klopotně, vzdor existenčním starostem, jež překonal až ve stáří, poté kdy se po bratrově smrti usadil v Opavě a vykonával poručnictví vůči Ernstově nedospělé dceři.¹⁹

Ale aby na základě komparace Ernsta s Franzem nevznikla mýlka; Ernst nejenže nemohl, ale zjevně ani netoužil vystupovat z anonymity svého úřadu jinak, než jak by odpovídalo jeho sociálnímu postavení. O to důležitější byly ty sociální situace, jež naplnily skutky, které vstoupily do širšího povědomí a jsou dodnes připomínány. Náleží k nim úsilí po osamostatnění dnešní Železné – osady v Urbna pod Pradědem – založené v souvislosti se zbudováním hamru (1770) a tvořící součást sousedního Mnichova (do 1835). Ernstovu návštěvu v Železné v roce 1795, jejíž původní německý název byl odvozen z jeho jména (Buchbergsthal), měl pro budoucnost připomínat buk, který v centrální části obce přímo proti bývalé správní budově železáren roste dodnes. Jiným veřejným podnikem, kde se Mückuschovo jméno objevuje, byla stavba nové divadelní budovy v Opavě; dne 1. května 1804 provedl Ernst Mückusch poklep na základní kámen a lze se domnívat, že jeho zájmem o instituci a její fungování tímto neskončil. Divadlo bylo především dílem opavského purkmistra Johanna Josepha Schösslera (1761–1834), jednoho z iniciátorů vzniku Gymnaziálního muzea.

Dlouhodobé veřejné angažmá Ernstovi poskytla Královská slezská zemědělská společnost. Ta měla podobně jako hospodářské společnosti v dalších rakouských korunních zemích podle svých stanov rozvíjet *teoretické* podněty, týkající se inovací v hospodářství, a současně angažovat jako korespondenční členy lidi *patriotického* smýšlení.²⁰ Mückusch se stal jejím členem na druhé schůzi společnosti dne 23. května 1771 a po celou dobu její existence – tedy včetně období, kdy byl z titulu krajského hejtmána jejím kancléřem – vypra-

¹⁹ Z pohledu dějin intelektuality rakouského dílu Slezska by Franz Mückusch byl prvním, jenž naplňuje roli soukromého učenice. Další osobností tohoto typu by byl podstatně mladší Kajetán Koschatzky (1789–1824); není bez zajímavosti, že Koschatzky, původní profesí katolický kněz, získal na Mückuschovu přímluvu místo vychovatele u hrabat Sedlnických. Viz KRAVAR, Zdeněk: *Kajetán Koschatzky*. In: DOKOUPIL, Lumír (ed.): *Biografický slovník Slezska a severní Moravy – Supplementum 1*. Ostrava 2011, s. 53.

²⁰ Tištěný *Plan der kaiserlichen-königlichen Agriculturs-Gesellschaft im Herzogthum Schlesien*, uložený v ZAO, fond Královská slezská zemědělská společnost Opava, inv. č. 2.

coval návrhy, dobrozdání a posudky k různým parciálním tématům z oblasti lesnictví, zemědělství nebo ovocnářství.²¹

Vhled do Ernstovy hodnotové orientace a neobyčejné šíře názorového spektra skýtá inventář jeho knihovny.²² Její prakticky povinnou součástí tvořily knihy, vydané opavskou filiálkou brněnského Trasslerova nakladatelství a tištěné zdejší tiskárnou. Finančně náročné vydání mnohasvazkových děl garantovala subskripce,²³ na níž se podílela zdejší honorace. Takto v Opavě vyšla vícesvazková díla Georgese-Louise Buffona (*Allgemeine Naturgeschichte* 1–7, 1784; *Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere* 1–16, 1785–1791), Mosese Mendelssohna (*Philosophische Schriften*, 1784–1785), Johanna Jacoba Eberta (*Naturlehre* 1–3, 1784) a beletristická díla protagonistů německé osvětské literatury Christopha Martina Wielanda (*Sämmtliche Werke* 1–8, 1785) a Friedricha Gottlieba Klopstocka (*Werke* 1–8, 1784–1788), tedy spisy čtenářsky prověřené, ba populární, přesto ale náročné, svědčící o společném sdílení určitých filozofických a morálních hodnot a estetických preferencí. Strukturu subskriptentů lze dnes odhalit jen obtížně; vedle Ernsta Mückusche k ní bezesporu náleželi Johann Joseph Schößler a dále ti, pro něž vlastnictví jednotlivých opusů je doloženo u konkrétních svazků, dnes uchovaných v knihovně Slezského zemského muzea v Opavě. Vlastnické značky prozrazují původ knih v knihovnách hrabat Arco (Hošťálkovy), Sedlnických z Choltic, šlechtických rodin Spens-Boden a Sobek-Skal (Štáblovice) a minoritského konventu v Krnově. Praxi vydávání naukové literatury v opavské Trasslerově tiskárně zahrnuje léta 1784–1791, tedy období velmi krátké na to, jak edičně náročná díla odtud vzešla, odpovídajícímu intervalu mezi zrušením cenzury za Josefa II. a jejím obnovením na počátku vlády Leopolda II.

Vedle Trasslerova nakladatelství je v opavských provinčních poměrech nejdůležitější kulturní institucí gymnázium. Oba Mückuschové k němu měli určitý specifický vztah: Ernst byl ředitelem opavského gymnázia v letech 1787–1813 z titulu funkce krajského hejtmána, Franz Mückusch se na počátku roku 1816 stal zástupcem gymnazijního ředitele, což byla nová funkce na rakouských gymnáziích, zřízená rozhodnutím Studijní dvorské komi-

²¹ ZAO, fond Královská slezská zemědělská společnost Opava, kart. 1, inv. č. 5, zápis o druhé schůzi společnosti. Nekrolog viz d'ELVERT, Christian: *Ernst Ritter von Mückusch*. In: d'ELVERT, Ch.: *Geschichte*, s. 116–117.

²² ŠOPÁK, Pavel: *Ernst Mückusch von Buchberg a Gymnazijní muzeum v Opavě. (Zamyšlení k dvoustému výročí úmrtí)*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, 6, Opava 2014 (v tisku).

²³ V tiráži svazků označeno jako *im Verlage der Compagnie*.

se. A není bez zajímavosti, že Franze do této funkce doporučil purkmistr Schößler.²⁴

Jakkoliv je záměna Krnova za Opavu coby bydliště jak u Ernsta, tak později u Franze dána vnějšími, vzájemně odlišnými a se sledovaným tématem nesouvisejícími okolnostmi, zapadá do profilace Opavy jako moderního města ve smyslu centra intelektuality. Takto Opavu v posledních desetiletích 18. století vykreslil Milan Myška, který vyzvedl lékaře a zakladatele veřejné nemocnice Leopolda Heidericha (1755–1805), příslušníka Mückuschovy generace Johanna Rottera (1744–1819), katolického kněze a viceředitele gymnázia ve Vidnavě, později usazeného v Opavě, Franze Antona Schrämbla (1751–1803), ředitele opavské hlavní školy, později usazeného v Brně a minoritu Barnabáše Hankeho.²⁵ Pojítka tvořilo Trasslerovo nakladatelství, vedle Královské slezské zemědělské společnosti suplující jakousi učenou společnost, jež by v rakouské části Slezska nemohla vůbec existovat, odmyslíme-li šlechtické a měšťanské salony. Jak známo, učené společnosti, tedy ty, jež byly oficiálně podporovány a rozvíjely se na bázi hospodářských společností, představují pro konec 18. století jakousi premuzejní aktivitu. Tuto funkci lze v jistém smyslu slova přisoudit jak Královské slezské zemědělské společnosti, tak neoficiálnímu Trasslerovu kroužku – societám, jež ve specifických podmínkách slezské periferie plnily jedno důležité poslání: zprostředkovávaly vazby Opavanů k Brnu, Vídni a dalším kulturním centrům.

Tak jak tomu bylo v německých zemích, také v Rakousku po roce 1800 garantovala a rozvíjela vazby mezi intelektuály časopisecká produkce. Do ní byl zatažen i Franz Mückusch, který vedle popisu rostlinných druhů Karlovy Studánky v Klemmově monografii o lázeňském místě²⁶ otiskl v průběhu roku 1814 – tedy v roce samotných počátků opavského muzea – texty v brněnském časopise *Redlicher Verkündiger. Ein Archiv des Mannichfaltigen und Interessanten*.²⁷ V letech 1813–1814 jej vydával Karel Josef Jurende (1780–1842),

²⁴ Státní okresní archiv Opava (dále jen SOKA Opava), fond Archiv města Opava, kart. 56, inv. č. 806, Schösslerovo doporučení Franze Mückusche z 26. ledna 1816, adresované Krajskému úřadu v Opavě.

²⁵ Naposledy MYŠKA, Milan: *Faustin Ens. Životní příběh slezského intelektuála doby předbrežnové*. Opava 2003, s. 90, pozn. 5.

²⁶ Johann Nepomuk Klemm (1778–1846) byl od roku 1809 městský lékař v Bruntále, a z toho titulu fyzikus a lázeňský lékař v Karlově Studánce. KLEMM, Johann Nepomuk: *Der Sauerbrunn und die Schlammbäder in Karlsbrunn*. Wien 1826, Mückuschova kapitola nese název *Die Pflanzen aus der Gegend von Karlsbrunn*.

²⁷ Upozornil na ně až ŠEFČÍK, Erich: *František Mückusch jako geograf a geolog Jeseníků*. Vlastivědné listy, 15, 1989, č. 1, s. 12–14. Mückusch užíval pseudonym Der Veteran im Gesenke. Je snad autorem rovněž dvou textů, podepsaných změněným pseudonymem Der Veteran, a to *Das Schweigen und die Verschwiegenheit. Ein Span aus dem Gesenke*. Redlicher

rodák ze slezského Leskovce, a byl to bezesporu on, jenž Mückusche přiměl k sepsání příspěvků. Časopis přinášel drobné články, anekdoty a kuriozity, často vycházející ze srovnávání měřitelných údajů (podle principu, který je nejvyšší pomník, nejdelší most nebo nejhlubší propast apod.), zajímavosti podané statistickým výčtem dat, týkajících se demografických ukazatelů, dále veršované bonmoty a všemožné odkazy k politickým aktualitám, aforismy nebo důvtipné paralely mezi historickými událostmi. Současně podněcoval k rozvoji patriotického vztahu k vlasti, k zemi, k regionu, ke konkrétnímu místu. Základem zemského patriotismu (slovo země se přitom nepoužívalo) byl primárně cit – láska k místu a k jeho nezaměnitelné tvářnosti. Tak se naplňuje cíl publicistiky doby počínajícího *biedermeieru*: poučit i pobavit a ukázat na pestrost a zajímavost světa okolo nás. Mückuschovo pojednání o Jeseníkách²⁸ i ambiciózní nástin topografie Opavska,²⁹ ba i báseň, otištěná v červencovém čísle časopisu v roce 1814,³⁰ to jsou jedny z prvních připomínek rakouského dílu Slezska v celorakouském intelektuálním kontextu.

Jak rozumět této publikační aktivitě ve vztahu k definování pojmu *muzeum*? Nabízí se odpověď s platností definice, že muzeem se sbírka stává ve chvíli, kdy se včleňuje do vědecké aktivity a do kooperace mezi učenici; kdy přestává být pouhým servisem pro vzdělávání mládeže (jak bylo opakovane deklarováno při všemožných příležitostech), ale je zásobárnou pramenů a současně podnětů k bádání. Ona témata, jež Franz Mückusch sledoval, náležela soudobému přírodovědnému výzkumu, aplikovanému na slezský region. V souvislosti s tzv. geognosií, integrující poznatky geografické a mineralogicko-petrografické, se zajímal o vulkanickou činnost a odtud o původ výrazných terénních útvarů, například Cvilína.³¹ Nízký Jeseník a tamní sopky přitom poutaly zájem od roku 1805, kdy se k této tématice vyjádřil Christian Carl André.³² Mladší generaci badatelů reprezentuje Carl von Oeynhauser (1795–1865), pruský učenec a zakladatel slezské vulkanologie, jinak přede-

Verkündiger, srpen 1814, č. 12, sloupec 177–179, a *Ein Span aus dem Gesenke für Thee- und Kaffeeliebhaber und Liebhaberinnen*. Tamtéž, srpen 1814, č. 12, sloupec 184–186.

²⁸ Veteran im Gesenke [MÜCKUSCH VON BUCHBERG, Franz]: *Das Gesenke – Mährens nördliches äusserst merkwürdiges Hochgebirge*. Redlicher Verkündiger, únor 1814, č. 9, sloupec 130–136.

²⁹ Veteran im Gesenke [MÜCKUSCH VON BUCHBERG, Franz]: *Materialien zur topographischen Kunde des Troppauer Kreises in dem mährisch-schlesischen Gouvernement*. Redlicher Verkündiger, květen 1814, č. 30, sloupec 465–500.

³⁰ Veteran im Gesenke [MÜCKUSCH VON BUCHBERG, Franz]: *Räubenberg!* (...). Redlicher Verkündiger, červenec 1814, č. 2, sloupec 17–18.

³¹ SPATZIER, J.: c. d., s. 17.

³² KNOTEK, Zdeněk: *Geologická stavba nízkojesenických sopek, část I., Uhlířský Vrch*. Přírodovědný časopis slezský, 23, 1962, č. 1, s. 61–71.

vším autor rozšířeného díla, v němž citoval sbírky Gymnazijního muzea jako zdroj poznání, což nepřímě dokládá kontakt mimo jiné i s Mückuschem.³³ Na Mückuschovy znalosti navazoval ve svém přírodovědecké, geografickém a geognostickém přehledu poměrů rakouské části Slezska Kajetan Koschatzky, a to v partii věnované výskytu kamenného uhlí.³⁴ Již Josef Duda upozornil na Mückuschovu korespondenci s řadou učenců, z nichž vyniká August Kaluža a některé osobnosti z pruské strany slezské hranice. Tím se opavskému muzeu dostávalo věhlasu – a současně s touto intelektuální výměnou se z povýtce školní sbírky stávalo skutečné muzeum.³⁵

Gymnazijní muzeum v Opavě, vrcholná intelektuální aktivita opavské (a slezské) společnosti druhého decennia 19. století, stojí v průsečíku různých, pronikavě odlišných strategií.³⁶ Vystupuje jako 1) politikum, tj. jako součást procesu modernizace rakouského dílu Slezska v rámci státní politiky kompenzace ztráty podstatné části Slezska intenzifikací hospodářských aktivit, 2) jako forma stavovské reprezentace, 3) jako důsledek reformy gymnazijního vzdělávání, jež postihla všechny rakouské země, 4) jako produkt osvícenských nálad a lokálních intelektuálních potřeb, tj. jako resultát učenecských kroužků, vytvářených v opavské aristokraticko-měšťanské společnosti od konce 18. století, 5) jako projev soudobého romantismu, jenž má podobu patriotismu s důrazem na citový prožitek.³⁷ Každý z těchto aspektů je možné rozvinout a komentovat; upozorníme alespoň na jeden rys, který je nápadný, totiž na určitou kompromisnost muzea, což je viditelně v rozporu s tradovanou a v literatuře hojně multiplikovanou představou Gymnazijního muzea v Opavě jako nejstaršího muzea v českých zemích v *moderním* smyslu slova. Spíše se zdá, že Gymnazijní muzeum bylo posledním z muzeí starého typu, když už se mezi tím v Brně a Praze připravovala vskutku moderní

³³ OYENHAUSER, Carl von: *Versuch einer geognostischen Beschreibung von Oberschlesien und der höchst angrenzenden Gegenden von Polen, Galizien und österreichisch Schlesien*. Essen 1822, s. 45, 127, 356–357.

³⁴ KOSCHATZKY, Cajetan Rudolph: *Über Schlesien und dessen Naturkunde*. Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, 27. listopadu 1819, č. 95, s. 380.

³⁵ DUDA, Josef: *První opavský botanik*. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje, 12, 1951, s. 178–189; přehled zájmu pruských učenců o rakouský díl Slezska do roku 1850 viz ŠOPÁK, Pavel: *Hranice a její překonání: případ opavského muzejnictví a jeho tradic*. In: Opava – město na hranici. Sborník k dějinám města 8. Opava 2014, s. 42–45.

³⁶ ŠOPÁK, Pavel: *Rok 1814 – rok počátků. Pokus o reinterpretaci Gymnazijního muzea v Opavě*. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, 2014, č. 1, s. 42–54; Týž: *Věda v muzeu. Poznámky k výměru pojmu vědy na příkladu Gymnazijního muzea v Opavě v 19. a v první polovině 20. století*. Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, 5, 2014, č. 1, s. 16–32, zde citována starší literatura.

³⁷ Takto u Faustina Ense a Kajetána Koschatzského.

muzea. Toto tvrzení podporuje především skutečnost, že muzeum vzniklo na bázi privátní nadace, administrativně schválené v letech 1818–1819, která připomíná aristokratické nadace školské nebo náboženské fundace, tj. nevzniklo jako veřejná instituce, spjatá s některou jinou veřejnou institucí. Vazba ke gymnáziu byla fakticky ctností z nouze a současně upozorňuje na fakt, že muzeum sleduje funkci analogickou funkci sbírek olomouckého lycea, brněnského filosofického učiliště nebo přírodovědného muzea v Bratislavské univerzitě (založeno 1814). Naproti tomu jako muzeum vskutku v moderním smyslu slova, tj. jako muzeum *národní* figurovalo ve velkém přehledu národních muzeí Rakouského císařství, vydaném v roce 1818 a postihujícím muzea v Pešti, Praze, Štýrském Hradci, Brně, Opavě, Terstu a v někdejší Hermannstadt, dnešním Sibiu v Sedmíhradsku. Adjektivum *národní* neodpovídá pozdějšímu užívání ve smyslu nacionalismu a odráží osvěcenskou snahu po unifikaci centra a periferie; jinak řečeno, národní muzea sjednávají platnost kodexu hodnot a vzdělanostních norem v provinčním prostředí.³⁸

Aby bylo takto vnímáno, je třeba muzeu sjednat patřičnou prestiž. Sice nebylo nikdy řečeno, že by Gymnaziální muzeum mělo sloužit stavovské reprezentaci, nicméně podíl mocenských elit na jeho materiálním zabezpečení a fungování je zcela zásadní. Vzpomeňme, jak se Schössler, Ens a Mückusch v roce 1827 obrátili na velmistra řádu německých rytířů ve snaze získat prostředky, jež by umožnily muzeu rozvinout tak, aby vskutku sloužilo k *ozdobě knížectví*.³⁹ Adresátem memoranda byl patrně arcivévoda Antonín Viktor habsbursko-lotrinský (1779–1835), činný ve funkci řádového velmistra v letech 1804–1835, jenž se stal známým zájmy o botaniku a coby iniciátor vybudování několika botanických zahrad.

Vzdor společnému cíli a komplementaritě individuálních přístupů nelze nevidět odlišnosti v chápání opavského muzea mezi aktéry zakladatelského procesu. Jako symbolické vyjádření těchto odlišností lze připomenout dva nejstarší časové údaje z muzejních análů – 10. duben a 1. květen 1814. Prvé datum se týká hudební akademie, jež se toho dne uskutečnila se záměrem

³⁸ [SARTORI, Franz]: *Die Nationalmuseen des österreichischen Kaiserstaates: zu Pesth, zu Prag, zu Grätz, zu Brünn, zu Troppau, zu Triest, zu Hermannstadt*. Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat, č. 59, 25. 7. 1818, s. 233–234, č. 60, 29. 7. 1818, s. 237–240, č. 62, 5. 8. 1818, s. 245–247, č. 65, 15. 8. 1818, s. 257–259, č. 69, 29. 8. 1818, s. 273–276, č. 75, 19. 9. 1818, s. 297–299, č. 80, 7. 10. 1818, s. 317–319, č. 81, 10. 10. 1818, s. 321–324, č. 80, 4. 11. 1818, č. 349–350, č. 89, 7. 11. 1818, s. 354–356, č. 90, 11. 11. 1818, 359–360, č. 92, 18. 11. 1818, s. 365–368.

³⁹ SOKA Opava, fond Archiv města Opava, kart. 57, inv. č. 818, dokument nese evidenční číslo sbírky městského muzea v Opavě č. 705, odkazem na přírůstkovou knihu městského muzea, uchovanou v Slezském zemském muzeu, víme, že dokument městskému muzeu v dubnu 1898 věnoval Gustav Schindler, úředník řádové administrativy.

získat finanční prostředky pro příští muzeum; jejím iniciátorem byl Faustin Ens (1782–1858), podstatně mladší než bratři Mückuschové, náležející již romantické generaci, a zájmem o hudbu blízký purkmistru Schößlerovi. Druhé datum se týká události zcela protichůdné: toho dne věnoval Ernst Mückusch příštímu muzeu Krünitzovu encyklopedii, aby tak vytvořil spolehlivý základ muzejní knihovně.

Takto dospíváme ke shrnutí vkladu bratrů Mückuschové do počátků Gymnazijního muzea. Ernst Mückusch k muzeu přistupoval jako k naplnění soudobého encyklopedismu ve smyslu intelektuální opory reformního úsilí, jež jako úředník sledoval. Symbolem a úběžníkem osvícenské učenosti se v německojazyčném prostředí stala Krünitzova encyklopedie, jejíž název (*Oeconomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Land- Haus- und Staats-Wirthschaft*) jako by vyjadřoval šíři Mückuschového zájmu coby kancléře Královské slezské zemědělské společnosti a jako krajského hejtmana ve vazbě k brněnskému guberniu i k jednotlivým vrchnostem a městským správám svěřeného území, tedy Opavského kraje. Franz Mückusch sledoval strategii analogickou a i ta měla předstupeň v 18. století, když budováním herbáře a mineralogickými sběry prosazoval v opavském prostředí přírodovědnou systematiku v tradici, v 18. století založené a dosud uskutečňované v soukromých kolekcích.⁴⁰ Existence muzejního herbáře a mineralogické sbírky by však sama o sobě nestačila, kdyby nebyla spjata s komunikací s uenci a s Mückuschovým členstvím v učených společnostech, včetně brněnské Společnosti pro povznesení orby, neboť teprve až tyto aktivity posouvají školní sbírku opavského gymnázia do roviny skutečného muzea tím, že z ní činí součást intelektuální výměny, přesahující hranice města a regionu.

RESUMÉ

ERNST A FRANZ MÜCKUSCHOVÉ Z BUCHBERGU – ZAKLADATELÉ GYMNAZIJNÍHO MUZEA V OPAVĚ

Studie připomíná osobnosti Ernsta a Franze Mückuschů z Buchbergu, kteří se spolupodíleli na vzniku Gymnazijního muzea v Opavě. Proces založení muzea zahrnuje léta 1814–1818 a představuje vyvrcholení institucionalizace osvícenských podnětů, myšlenek a hodnot, recipovaných (prostřednictvím

⁴⁰ Ke kontextu zejména HUDEČEK, Jiří – HANÁK, František: *Historie přírodovědných aktivit v aristokratických kruzích na severovýchodní Moravě a ve Slezsku se zřetelem k zoologii*. Vlastivědný věstník moravský, 53, 2001, č. 1, s. 61–63.

čtyř) zejména z německého prostředí, díky osobním kontaktům a přátelským vazbám z Vídně, Vratislavi a z Brna. Ernst vystupoval jako úředník, hejtman Opavského kraje a současně kancléř Královské slezské zemědělské společnosti v Opavě, Franz Mückusch – profesí voják – jako soukromý učenec se zájmem o přírodu, zejména botaniku a mineralogii Jeseníků. Ernst Mückusch dne 1. května 1814 věnoval budoucímu Gymnaziálnímu muzeu Krünitzovu encyklopedii; Franz Mückusch věnoval herbář a především čas, potřebný k rozšiřování sbírek a jejich systematickému zpracování dle vědecké taxonomie. Díky Mückuschovým kontaktům s učiteli z pruské části Slezska, Brna nebo Vídně získalo muzeum věhlas a stalo se součástí intelektuální výměny a diskuse o aktuálních tématech.

Klíčová slova: Slezsko rakouské, Opava, Gymnaziální muzeum, památky historické, dějiny přírodních věd, Mückusch von Buchberg, Ernst, Mückusch von Buchberg, Franz

SUMMARY

ERNST AND FRANZ MÜCKUSCH FROM BUCHBERG – FOUNDERS OF THE GRAMMAR SCHOOL MUSEUM IN OPAVA

The study deals with personalities Ernst and Franz Mückusch from Buchberg who participated in the establishment of the Grammar School Museum in Opava. The process of establishment includes years 1814–1818 and meant the climax of institutionalization of enlightened impulses, thoughts and values accepted (through reading) especially from the German environment thanks to personal contacts and friendly relations from Vienna, Wrocław and Brno. Ernst represented a clerk, Hetman of Opava region and at the same time Chancellor of the Royal Silesian Agricultural Society in Opava, Franz Mückusch – a soldier by his profession – was a private scholar with the interest in nature, primarily botany and mineralogy of Jeseníky. On 1st May 1814, Ernst Mückusch donated the Krünitz encyclopaedia to the future Grammar School Museum; Franz Mückusch gave a herbarium and especially time necessary for the enlargement of collections and their systematic processing according to the scientific taxonomy. Thanks to Mückusch's contacts with scholars from Prussian Silesia, Brno or Vienna, the museum was renowned and became the part of the intellectual exchange and discussion about contemporary topics.

Keywords: Silesian Austrian, Opava, Grammar School Museum, historical sights, history of natural sciences, Mückusch von Buchberg, Ernst, Mückusch von Buchberg, Franz

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Masarykova třída 37
746 01 Opava
e-mail: pavel.sopak@fpf.slu.cz

KOMPARACE VZNIKU A VÝVOJE NÁRODNÍHO MUZEA V MNICHOVĚ A V PRAZE V 19. STOLETÍ¹

Iveta Rosolová

1 Úvod

Vznik a význam národních muzeí je v kontextu evropského vývoje různorodý. To komplikuje jednoznačné definování kategorie národního muzea. Význam a obsah evropských národních muzeí, jak myšlenkový, tak hmotný, je odvozen od historického vývoje vzniku státnosti a národní pospolitosti. V západní Evropě, kde jazykové sjednocení proběhlo dříve, byl vývoj novodobých národů jednodušší a jejich existence nebyla až na výjimky ohrožena. Národy se zpravidla ztotožnily s obyvatelstvem státu (např. v Anglii, Francii či Španělsku). Význam pojmu „národ“ zde nebyl etnický ani jazykový, ale státní.

Ve střední a východní Evropě byl státotvorný vývoj a rovněž chápání slova „národ“ odlišný. Německo, podobně jako Itálie, bylo před sjednocením v druhé polovině 19. století uskupením několika různě velkých států. Existoval tedy jeden národ, ale rozdělený do mnoha států, kde vznik národního vědomí v jednotlivých fakticky samostatných státech předcházela vzniku jednotného státu. Habsburská monarchie, ruská a osmanská říše se prostřednictvím vlády jediného státu, jazyka a jeho představitelů snažila vládnout početným rozdílným jazykovým a etnickým společenstvím, kterým chyběla k rozvoji vlastního státu svoboda. S rozvojem nacionálních potřeb byly v boji za moderní národní stát důležitými zbraněmi památky národní minulosti a muzea zde hrála významnou roli. Habsburská monarchie byla soustátem spojeným panovnickou dynastií, která se vyznačovala snahou o centralizaci a podporou myšlenky vytvoření státního národa.²

Použité zjednodušení není přesné, protože ani v západní Evropě nebyl a není vývoj národnostní problematiky takto jasně nalinkován (příkladem může být Skotsko ve Velké Británii nebo Katalánsko ve Španělsku). Přesto

¹ Studie vznikla v rámci plnění vědecko-výzkumných aktivit projektu OP VK 2.3 Historizace střední Evropy (CZ.1.07/2.3.00/20.0031), jehož nositelem je Slezská univerzita v Opavě.

² SKLENÁŘ, Karel: *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea* (dále jen *Obraz vlasti*). Praha 2001, s. 14–16; KNAPIK, Jiří et al.: *Vademecum muzeologie*. Opava 2012, s. 48–59; FLÜGEL, Katharina: *Einführung in die Museologie*. Darmstadt 2009, s. 49–52.

velké západní národy nepotřebovaly národně zaměřené instituce a nepotřebovaly dokazovat svou existenci. Naopak se věnovaly budování evropských nebo světových sbírek s cílem zaujmout a upevnit své dominantní postavení (např. Britské muzeum, Louvre). Na druhé straně národy střední a východní Evropy, zejména ty menší a politicky nesamostatné, budovaly národnostně zaměřené sbírky opřené o národní příběh podporující národní existenci (např. Maďarské národní muzeum v Budapešti). Adjektivum „národní“ zde odráželo citový vztah k národní jednotě, historii a umění, podporovalo ideu spojení národa a vytvoření státu.³

Příspěvek zaměřuje pozornost na středoevropský prostor. Jeho hlavním cílem je komparace vývoje Bavorského národního muzea v Mnichově a pražského Národního muzea především v 2. polovině 19. století. Přestože obě instituce nosí v názvu adjektivum „národní“, vznik, účel, obsah, umístění sbírek, podpora ze strany státu atd. nejsou identické.

2 Bavorské národní muzeum

Bavorské království vzniklo jako nástupce Bavorského kurfiřtství (resp. Bavorského vévodství) spojením s velkou částí Frank a Švábska po pádu Svaté říše římské národa německého v roce 1806. Vévoda Maxmilián IV. Bavorský se začal oficiálně titulovat králem Maxmiliánem I. Bavorským. V lednu 1871 bylo Bavorsko prohlášeno částí nově vzniklé a sjednocené Německé říše. Jako druhý největší německý spolkový stát ovšem získalo určité výsady a zachovalo si vlastní armádu, síť pošt a železnic. Bavorští králové si ponechali svůj titul a své diplomatické jednotky. Bavorské království existovalo až do roku 1918, kdy byl vyhlášen Svobodný stát Bavorsko jako součást tzv. Výmarské republiky.⁴

Hlavní město Mnichov je jednou z německých, ale i evropských muzejních metropolí.⁵ Na příkladu vývoje muzeí v Mnichově lze zaznamenat obecné západoevropské trendy ve vývoji muzeí. Vedle významných světových muzeí také zde najdeme národní muzeum. Autorem myšlenky bavorského národního muzea byl již bavorský král Ludvík I. (vládl v letech 1825–1848),

³ *National Museums Making Histories in a Diverse Europe* (EuNaMus report No. 7), (2012), Linköping: Linköping University Electronic Press. Dostupné online z <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-85590> [cit. 10. 9. 2014].

⁴ NOVOTNÝ, Lukáš: *Bavorsko*. Praha 2012. Více KRAUS, Andreas: *Geschichte Bayern*. München 2004.

⁵ V současné době je zde možné navštívit 59 muzeí. Více viz Museumsportal München: <http://museen-in-muenchen.de/home/museen-a-z/> [cit. 4. 9. 2014].

který podporoval budování muzeí, rozšiřování jejich funkcí a intenzitu sběratelské činnosti. Kladl důraz i na přesvědčivou architekturu a vizuální účinnost svých muzeí, např. Glyptotéky, která byla otevřena v roce 1830, a Altes Pinakothek otevřená v roce 1836.

Impulzem k rozvoji myšlenky národního muzea v Mnichově jako národní instituce (Die Idee der Nationalanstalt) byl dle profesorky Hildegard K. Viereggové pamětní spis *O německých národních muzeích* Georga Wilhelma Issela, který od roku 1813 zpracovával studie na téma dějin umění a památkové péče a který se zajímal o vývoj myšlenky vlasteneckých muzeí. Jedním z iniciátorů myšlenky německých národních muzeí, a nikoliv bez vlivu na dění v Mnichově, byl i bádenský právník, historik umění a teoretik architektury Friedrich Hoffstadt (1802–1846).⁶ Podnětem pro krále Ludvíka I. bylo i dílo *Sammel-und Museums planeines national Museums* od francouzského šlechtice Hanse von und zu Aufseß (1801–1872), který v roce 1833 vystavil své vlastní sbírky v Norimberku, a Jakoba Heinricha von Hefner-Alteneck (1845–1904), jenž se později podílel na vzniku národního muzea v Mnichově. Důležitou roli sehrála také potřeba soupisu bavorských uměleckých památek.⁷

Faktickým zakladatelem národního muzea v Mnichově byl Ludvíkův nástupce Maxmilián II. (vládl v letech 1848–1864), který se zabýval touto myšlenkou již od roku 1852. V roce 1855 dostalo muzeum konečný název Bavorské národní muzeum (Bayerisches Nationalmuseum), což bylo přání samotného krále: „Ich wünsche, dass als offizielle Benennung für die in der Entstehung begriffene Sammlung der Ausdruck, Bayerisches National Museum‘ gebraucht werde“.⁸ Idea národního muzea v Mnichově souvisela s potřebou ochrany a evidence kulturních památek, které měly být sepisovány a studovány.⁹ Jak bylo výše zmíněno, již v první polovině 19. století vznikla myšlenka založení muzea jako bavorské národní instituce. S myšlenkou, že by se „nemělo jednat pouze o sbírání historických zvláštností z bavorského královského domu, ale pozornost by měla být zaměřena na celý bavorský lid a měla by směřovat k dějinám zemských pamětihodností“, se ztotožnil i král Maxmilián II.¹⁰ Smyslem bylo prezentovat jasně a srozumitelně dějiny Ba-

⁶ Zabýval se také myšlenkou budoucnosti sbírek, poukazoval na to, aby při sbírání středověkých děl křesťanského a národního umění nedocházelo jen k hromadění „mrtvého“ materiálu, ale mělo být přivedeno zpět k životu.

⁷ VIEREGG, Katharina, Hildegard: *Museumswissenschaften*. Wien – Köln 2006, s. 91–92.

⁸ EIKELMANN, Renate: *150 Jahre Bayerisches Nationalmuseum*. München 2005, s. 7.

⁹ KNAPÍK, J.: c. d., s. 57.

¹⁰ EIKELMANN, R.: c. d., s. 7.

vorska široké veřejnosti.¹¹ Bavorské národní muzeum úzce spojilo politické zájmy bavorské dynastie Wittelsbachů s národní myšlenkou a vlasteneckým programem muzea. Muzeum se tedy těšilo významné podpoře bavorské dynastie.

Za iniciátora Bavorského národního muzea byl považován ředitel archivu Karl Maria Freiherr von Aretin, který měl blízko ke králi Maxmiliánu II. a který působil v jeho diplomatických misích směrem k Vídni a Berlínu. Druhou osobností, která se na založení podílela, byl generální konzervátor Jakob Heinrich von Hefner-Alteneck, který v roce 1851 odešel z Norimberku do Mnichova. Prvním ředitelem Bavorského národního muzea se stal Karl Maria Freiherr von Aretin, který vytvořil rovněž jeho koncepci. Na základě četných sběratelských cest po Bavorsku a po uveřejnění díla *O uměleckých památkách bavorského vládnoucího domu* (*Über Kunstdenkmale des Bayerischen Herrscherhauses*) byly shledány majetky Wittelsbachů jako vhodný materiál pro základ nového muzea. Především ale měla být zohledněna souvislost země, národa a programu budoucího muzea. Zdůrazněna byla integrační funkce Bavorského národního muzea s cílem podporovat bavorské státní vědomí. Dalším cílem bylo založit „sbírku vzorů ze všech období pro současný průmysl“.¹²

Za první sídlo muzea určil král Maxmilián II. budovu v centru Mnichova zvanou Maxburg (Herzog-Maxburg), která obvykle sloužila jako sídlo nevládnoucím členům dynastie. Z důvodu nárůstu sbírek bylo brzy třeba pro muzeum zajistit větší prostory. Ředitel Aretin i Hefner-Alteneck odmítli myšlenku Leo von Klenze, aby bylo muzeum přeneseno na zámek Schleißheim mimo Mnichov. Situaci opět vyřešil král, který chtěl mít na nově se rozvíjícím bulváru Maxmilianstraße reprezentativní budovu Bavorského národního muzea, jejíž realizaci zajistil architekt Eduard Reidel (1813–1885). Po devíti letech výstavby bylo Bavorské národní muzeum otevřeno v nové budově na Maxmilianstraße 12. října 1867.¹³

Po několika letech se sbírky Bavorského národního muzea rozrostly natolik, že bylo rozhodnuto muzeum opět přestěhovat. Vedle toho se v poměrně nové budově na Maxmilianstraße objevilo masivní poškození konstrukce a budova již nesplňovala zpřísnující se požadavky na požární předpisy. První návrh úředníka nejvyššího stavebního úřadu ve stylu italské renesance z roku

¹¹ VIEREGG, H. K.: *Studienbuch Museumswissenschaften: Impulse zu einer internationalen Betrachtung*. Schneider-Verlag Hohengehren 2007 (dále jen *Studienbuch*), s. 18.

¹² VIEREGG, H. K.: *Museumswissenschaften*, s. 92–93.

¹³ V této budově se v současné době nachází Etnografické muzeum (Staatliche Museum für Völkerkunde).

1892 byl odmítnut a v roce 1893 byla vyhlášena soutěž, kde zvítězil se svým konceptem architekt Gabriel Seidl. Ve svém návrhu spojil stavební prvky různých architektonických stylů. V interiéru zapůsobil nákladný a potřebám uměleckých předmětů přizpůsobený design výstavních sálů. V roce 1894 se započalo se stavbou a 29. září 1900 bylo Bavorské národní muzeum na Prinz-regentstraße otevřeno princem regentem Luitpoldem I.¹⁴

První koncepce Bavorského národního muzea pocházející z druhé poloviny 19. století navazuje na dlouhou tradici zájmu vládnoucí dynastie o umění v Bavorsku a vychází ze zvýšeného zájmu o historii, který je typický pro 19. století. Impulsem byla do jisté míry také sekularizace církevního majetku a možnost zachytit a veřejně sledovat vývoj v samotné královské rodině. V Praze byl vývoj a obsah národního muzea jiný.

3 Národní muzeum (Museum království Českého)

Národní muzeum bylo v Praze založeno roku 1818, tedy téměř o čtyřicet let dříve než Bavorské národní muzeum v Mnichově.¹⁵ V habsburské monarchii se jednalo v pořadí o šesté muzeum s podobnou regionálně vlastenecky zaměřenou koncepcí.¹⁶ Praha byla hlavním městem Království českého, ale v rámci habsburské monarchie byla na periferii a stála tedy na okraji zájmu vládnoucí habsburské dynastie. Ta shromažďovala své sbírky a podporovala vznik muzeí ve Vídni. Zatímco v Mnichově se v první polovině 19. století zásluhou krále Ludvíka I. rozvíjela velká muzea umění a myšlenka národního muzea se teprve rodila, v Praze v té době vznikalo první vlastenecké muzeum, u jehož zrodu stáli představitelé aristokratické elity a intelektuální osobnosti. V období metternichovského absolutismu obrátila česká zemská šlechta svůj zájem od politiky a věnovala se vědeckým a osvětovým zájmům.

Na vzniku Národního muzea se v Praze podílela skupina šlechticů, v jejichž čele stál světoznámý přírodovědec hrabě Kašpar Sternberg (1761–1838), jehož přírodovědecké sbírky se staly základem nového muzea. Dále jeho bratranec hrabě František Josef Sternberg-Manderscheid, který věnoval muzeu své numismatické sbírky, a dalším ze zakladatelů byl i nejvyšší purkrabí

¹⁴ EIKELMANN, R.: *c. d.*, s. 25–29.

¹⁵ Od svého založení změnilo pražské Národní muzeum třikrát svůj název. V době svého vzniku byl ústav nazván Vlastenecké museum v Čechách. V roce 1848 se František Palacký zasadil o přejmenování na České museum a roku 1854 bylo jméno instituce změněno na Museum království Českého. V příspěvku bude užíváno současné označení Národní muzeum, které muzeum dostalo v roce 1919.

¹⁶ Budapešť (1800), Graz (1811), Těšín (1802), Opava (1814), Brno (1816).

Království českého hrabě František Antonín Kolovrat-Libštejnský. Jednalo se o představitele vysoké aristokracie, jejichž cílem bylo vytvoření muzea jako vědecké a osvětové instituce s nikoliv národním, ale zemsky patriotickým programem. Zemský patriotismus, projevující se u příslušníků vzdělané zemské šlechty, se nestavěl na stranu žádné národnosti a nešlo mu o českou zemi jako o vlast, nýbrž o politický útvar. Zemský patriotismus nesouvisel ani s jazykem, protože zemská šlechta byla jazykově německá. Postupně vliv aristokracie v obrozeneckém procesu ustupoval a v české společnosti sílil u příslušníků nešlechtických vzdělavců spolu s romantismem jazykový nacionalismus, který kladl důraz na český jazyk, jeho zdokonalení a užívání. Český jazyk a literatura se stávaly nejdůležitějším znakem vlasti a národa.¹⁷

Na založení muzea pomýšlel rovněž český filolog a spisovatel Josef Jungmann, ovšem nikoliv na zemském principu, ale národním.¹⁸ Koncepce Jungmannovy skupiny zaměřená na podporu rozvoje vědy v českém jazyce a duchu nebyla úřadu nejvyššího purkrabího vůbec předložena a ve Vídni by byla předem odsouzena k nezdaru. Toto pojetí také nemohlo vyhovovat nejvyššímu purkrabímu Kolovratovi, který se netajil tím, že založením sleduje „na jedné straně podporovat kulturu a vědu v Čechách, na druhé straně však vzdělané části veřejnosti, která je nakloněna zabývat se většinou nerozumným kritizováním politických a administrativních opatření (...), dát všeobecný užitečný, vědecký směr, jaký měla dříve, než aby se přemýšlením a odsudky nepletla do veřejných záležitostí“.¹⁹ To vyjadřuje charakter doby 1. poloviny 19. století v habsburském soustátí.²⁰

Muzeum dostalo název Vlastenecké muzeum v Čechách (Vaterländisches Museum). Spravovat a finančně udržovat muzejní sbírky měla za úkol soukromá Společnost Vlasteneckého muzea v Čechách založená v roce 1822.²¹ Zakladatelé muzea nevětili do názvu adjektivum „zemské“, protože péči o muzeum a sbírky nezajišťovaly a zpočátku ani finančně nedotovaly orgány zemské správy, ale ani „národní“, neboť toto slovo budilo nežádoucí nacionalistické asociace. Pro muzejní sbírky bylo potřeba najít vhodné prostory, což

¹⁷ PRAŽÁK, Albert: *České obrození*. Praha 1948, s. 26.

¹⁸ Na této koncepci s Jungmannem spolupracoval Jan Svatopluk Presl a především lékař a botanik hrabě Bedřich Berchtold. Více viz ZAPLETAL, Vladimír: *Berchtoldův plán Národního muzea v Praze r. 1818*. Vlastivědný věstník moravský, 21, 1969, s. 52–55.

¹⁹ Překlad z výňatku Kolovratova dopisu ministru policie Sedlnickému z 23. 5. 1818. Citováno podle MAJER, Jiří: *Kašpar Šternberk*. Praha 1997, s. 79–80. Srov. ŠPÉT, Jiří: *Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury*. Praha 1976, s. 36.

²⁰ PROKEŠ, Jaroslav: *František Antonín Libštejnský z Kolovrat a založení českého muzea*. Časopis Národního muzea (dále jen ČNM), 97, 1923, s. 271–272.

²¹ SKLENÁŘ, Karel: *Společnost Národního muzea*. Praha 2007.

nebylo snadné. Ukázalo se, že od státu ani od zemské šlechty muzeum nezíská nic, a proto se vedení rozhodlo pronajmout přízemní prostory ve Šternberském paláci na Hradčanech, který byl od roku 1796 sídlem Společnosti vlasteneckých přátel umění. Tam zůstalo až do roku 1847.²²

Kašpar Sternberg vytvořil převážně přírodovědné muzeum orientované na zemské vlastenectví, zaměřené především na region, bez jazykových a národních vlivů. Po jeho smrti v roce 1838 přesvědčil František Palacký několika pamětními spisy přední muže ve vedení Vlasteneckého muzea o potřebě změny koncepce muzejní práce. Na počátku čtyřicátých let 19. století byl zvolen do funkce jednatele a muzeum se zaměřilo především na sbírání českých památek a na českou historii. Díky Archeologickému sboru byly rozšiřovány historické muzejní sbírky, Matice česká pomáhala při vydávání českých knih a péči o český jazyk a český muzejní časopis podporoval rozvoj české vědy. Muzeum se přestěhovalo do nové budovy a dosáhlo změny zastaralých stanov i názvu. Tento slibný rozvoj, kdy bylo Vlastenecké muzeum centrem národních snah a účinně podporovalo české národní vědomí, byl přerušen revolučními událostmi roku 1848 a následným nástupem bachovského absolutismu.

Špatné podmínky, nedostatek prostoru a obtížná dostupnost sbírek pro veřejnost ve Šternberském paláci na Hradčanech vedla k jednání se zemským sněmem o zajištění nových prostor. Společnost neměla dostatek finančních prostředků, aby si zajistila lepší budovu bez zemské pomoci. S pomocí panovníka, který podporoval své dynastické zájmy ve Vídni, se počítat nedalo. V roce 1845 se dostavil úspěch. Zemský sněm rozhodl 10. dubna 1845 o koupi Nosticova paláce v Kolovratské ulici (Na Příkopě). Muzeum uzavřelo se stavy smlouvu o bezplatném užívání domu. Smlouva také umožňovala provádět na vlastní náklady opravy a úpravy. Pokud by muzeum přestalo existovat, přešla by budova i se sbírkami do správy Království českého. V této budově setrvalo muzeum až do roku 1891, kdy se přestěhovalo do nově postavené muzejní budovy na Václavské náměstí.

V revolučních letech 1848–1849 se muzeum těžce kompromitovalo v očích vídeňské vlády a po nástupu bachovského absolutismu byla činnost muzea postupně velmi paralyzována. Policejní ředitelství považovalo muzeum za ohnisko revoluce v Čechách a bedlivě sledovalo jeho činnost. Proto muselo být každé shromáždění předem ohlášeno a schváleno. Interní jednací řečí byla opět pouze němčina. V roce 1854 nařídilo policejní ředitelství

²² HANUŠ, Josef: *Národní museum a naše obrození II*. Praha 1923, s. 83–88; SKLENÁŘ, K.: *Obraz vlasti*, s. 88–90.

změny v muzejních stanovách včetně názvu z České museum na Museum království Českého. To se mělo věnovat výlučně vědecké činnosti.²³

Padesátá léta 19. století ohrožující samotnou existenci muzea poznamenala jeho vývoj i pro další období. Z muzea se stala konzervativní instituce, která v druhé polovině 19. století spojovala představitele české šlechty a intelligence. Rozvoj muzea brzdil také nedostatek finančních prostředků. Společnost získávala příjmy především z členských příspěvků, darů a velmi málo ze vstupného. Zemský příspěvek 4 000 zl. ročně muzeum dostávalo od roku 1863. Nedostatek místa v muzejní budově Na Příkopě se ukázal být nepřekonatelnou překážkou v dalším rozvoji, kterou se muzejní správní orgány snažily řešit již od roku 1861 získáním stavebního pozemku na Karlově náměstí.²⁴ V roce 1875 bylo rozhodnuto o odstranění městských hradeb a díky tomu se našlo vhodné „staveniště pro nový dům musejní na fortifikačních pozemcích za nynější Koňskou branou“,²⁵ které muzeu bezplatně věnovalo hlavní město Praha. Během roku 1884 byl dojednán právní vztah muzea k zemskému sněmu, který byl investorem a majitelem budovy. Stavební práce na nové budově začaly v roce 1885 a stavba postupovala poměrně rychle.²⁶ Přestěhování muzejních sbírek ze starého muzea do nové budovy na Václavském náměstí v roce 1891 představovalo významný mezník v dějinách Národního muzea.

4 Komparace vzniku a vývoje národního muzea v Praze a v Mnichově

Bavorské národní muzeum vzniklo s cílem podporovat bavorské státní vědomí. Smyslem bylo prezentovat jasně a srozumitelně bavorské dějiny národnostně jednotnému obyvatelstvu Bavorska. Bavorské národní muzeum úzce spojilo politické zájmy vládnoucí dynastie Wittelsbachů s národní myšlenkou a vlasteneckým programem muzea. V celkovém kontextu pozdější Německé říše existence Bavorského národního muzea s přihlédnutím ke značným správním výhodám Bavorska nijak nepřekážela. Obecně na Bavorské národní muzeum sedí více západoevropský směr vývoje. Národní muzeum v Praze vykazuje tendence společné vývoji národních muzeí stře-

²³ PROKEŠ, Jaroslav: *Z těžké doby Matice české 1850–1860*. ČNM, řada historická, 105, 1931, s. 18.

²⁴ FÜRSTOVÁ, Iveta: *Po stopách Palackého koncepce. Vývoj historické sbírky Národního muzea v letech 1860–1880*. ČNM, 179, 2010, s. 31.

²⁵ *Zpráva o přípravných pracích nového domu musejního (3. 1. 1885)*. Časopis Musea království Českého, 59, 1885, s. 168.

²⁶ Konkurz na stavbu nové budovy Muzea byl vyhlášen v roce 1883 a vyhrál jej návrh Josefa Schulze s názvem Pro patria.

dovýchodní Evropy. Po založení mělo za cíl podporovat rozvoj kultury a vědy v Čechách, poskytnout všeobecně užitečný vědecký směr, aby se vzdělaná část obyvatelstva nezabývala politickými otázkami. Až později nastal obrat k národní orientaci a zájem o české dějiny a památky. Jednalo se o podporu českého národního uvědomění, nikoliv ve smyslu vědomí státního směrem k habsburské monarchii. Problematickým prvkem bylo také to, že České království byl region obývaný nejen Čechy ale i Němci vyznačující se stupňujícím se česko-německým antagonismem. To vše pražské Národní muzeum reflektovalo ve svém vývoji. V případě Národního muzea se „národní“ orientace utvářela postupně, ale nebyla státní, ani jen regionální, ale především jazykově a národnostně česká.

Cíl národní orientace obou muzeí nebyl totožný a nebylo tomu tak ani u zakládání instituce a důvodu jejího vzniku. Okolnosti vzniku velmi předurčily další vývoj a cestu. Zakladatelem Bavorského národního muzea byl přímo král Maximilián I., který tím sledoval i vlastní politické, mocenské a reprezentativní zájmy. Vedle toho se na vzniku podílely i osobnosti z kulturní, vědecké a diplomatické oblasti, které tak zajistily potřebu ochrany a evidence kulturních a uměleckých památek. Národní muzeum v Praze založila skupina aristokratů v čele s přírodovědcem a šlechticem Kašparem Sternbergem, jehož cílem bylo vybudování významné vědecké instituce, jejíž základ budou tvořit jeho sbírky. Podpora či zájem ze strany habsburské dynastie, kdy císař byl současně českým králem, nebyla žádná. Mocnář pouze podepisoval schválení stanov a jejich změny. Zemské orgány (zemský sněm a výbor) se na provozu Národního muzea do roku 1863 výrazněji finančně nepodílely, vyjma koupě budovy Nostického paláce a svěřením jí do užívání Národnímu muzeu.

Vedení Bavorského národního muzea bylo svěřeno řediteli. Prvním ředitelem se stal jeden ze zakladatelů. Muzeum se těšilo významné podpoře bavorské dynastie včetně finanční podpory panovníka, který vedle toho nechal postavit pro muzeum dvě reprezentativní a nákladné budovy na prestižních místech Mnichova. S tím kontrastuje situace pražského Národního muzea, které spravovala a finančně udržovala soukromá společnost. Nejvyšším orgánem bylo valné shromáždění, navenek ho zastupoval prezident a správní výbor, běžnou agendu vyřizoval jednatel. Finanční prostředky si společnost opatrovala sama. Zpočátku přicházela finanční podpora od aristokracie, především od Kašpara Sternberga, ale stálým zdrojem financí byly členské příspěvky. Od roku 1868 dostávalo Národní muzeum zemskou dotaci 4 000 zl. a od roku 1881 už 10 000 zl. Po dlouhém a náročném jednání financoval zemský sněm stavbu reprezentativní budovy Národního muzea.

Autorem koncepce Bavorského národního muzea byl první ředitel Karl Maria Freiherr von Aretin. Základem sbírkového fondu se staly předměty z majetku bavorského královského rodu Wittelsbachů. Muzeum se zaměřilo také na kulturní a umělecké památky Bavorska, což do jisté míry souviselo také se sekularizací církevního majetku a nastupující industrializací. Sbírkové předměty buď věnoval král, nebo byly získány darem a běžné byly i nákupy významných sbírkových předmětů. Základem sbírkového fondu Národního muzea v Praze se stala mineralogická, paleontologická a botanická sbírka zakladatele Kašpara Sternberga, tím byla dána počáteční přírodovědecky zaměřená koncepce. Tu ve čtyřicátých letech 19. století vystřídal Palackého koncepce s důrazem na vytvoření archeologických a umělecko-historických sbírek včetně podpory českých národních zájmů a jazyka prostřednictvím dějin, sbírek, archiválií, knih, muzejního časopisu apod. V padesátých letech 19. století potlačilo tuto koncepci pražské policejní ředitelství v podobě restrikcí, germanizace a diktátu výlučně vědeckého zaměření. V šedesátých až osmdesátých letech 19. století nabývají na převaze opět přírodní vědy, které jsou zastoupeny silnými osobnostmi (Frič, Čelakovský, Perner, Bořický). Naproti tomu je patrná absence silných osobností ve společenských vědách. Změna nastala až od roku 1891 po přestěhování do nové budovy. Muzeum se při akvizici muselo spoléhat především na dary, odkazy nebo v menší míře na drobné nákupy sbírkových předmětů. Na větší nákupy často chyběly finanční prostředky.

O umístění sbírek Bavorského národního muzea, původně v podstatě rodového majetku Wittelsbachů, se od počátku staral s neobyčejnou péčí král. Po počátcích v provizorní budově Maxburgu, kterou král pro potřeby muzea vyhradil, se postaral i o stavbu první velkolepé budovy na hlavním mnichovském bulváru Maximilianstraße. Jakmile budova přestala technicky i kapacitně vyhovovat, cca po 25 letech, nechal princ regent Luitpold I. postavit novou větší a architektonicky velmi zajímavou budovu. Podpora panovníka byla jednoznačná, což bylo pro příznivý vývoj muzea velkou výhodou. V Praze si první prostory muzejní společnost pronajala ve Šternberském paláci na Hradčanech. Po třiceti letech nevyhovovaly klimatické ani prostorové podmínky a pro veřejnost byla budova obtížně dostupná. Poprvé muzeu pomohl zemský sněm, který koupil budovu Nostického paláce v ulici Na Příkopě v centru Prahy. Prostor v této budově přestal stačit již v šedesátých letech a od té doby muzeum jednalo s Magistrátem hl. města Prahy o přidělení stavebního pozemku. Společnost ovšem na stavbu nové budovy neměla finanční prostředky a založila fond. Novou budovu na Václavském náměstí nakonec financoval zemský sněm, po dlouhých letech čekání, jedná-

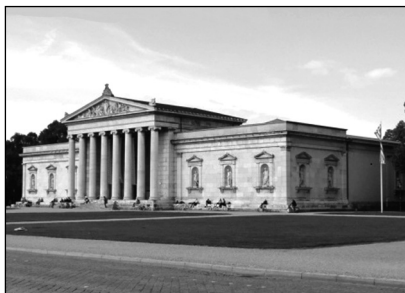
ní a protahování. Národnímu muzeu prostorová a finanční indispozice neustále bránila v adekvátním rozvoji.

5 Závěr

Bavorské národní muzeum založené v roce 1854 představuje národní muzeum převážně západního typu. Vedle rozvoje národní myšlenky, záchranu kulturně-historických památek a didaktické činnosti měla jeho existence podpořit politické zájmy Witelsbachů, deklarovat existenci Bavorského státu a jistou míru samostatnosti. Na druhé straně stojí Národní muzeum v Praze, které na své adjektivum „národní“ v názvu instituce čekalo sto let, přesto bylo centrem národních myšlenek nestátního národa. Národní muzeum v Praze vzniklo jako zemské přírodovědecky zaměřené muzeum, v němž postupně zásluhou Františka Palackého zesilovalo úsilí o podporu národních myšlenek, které vrcholilo v revoluci 1848. V době bachovského absolutismu vnímalo pražské policejní ředitelství muzeum jako centrum českého národního hnutí a nařídilo roku 1854, paradoxně v době vzniku Bavorského národního muzea, i změnu názvu na neutrální Museum království Českého. Název měl jednoznačně deklarovat zemský charakter. Přesto v Národním muzeu přetrvávala i v druhé polovině 19. století snaha přispívat k rozvoji národní identity jako opory při prosazování politických a národnostních práv.

Přílohy

Obr. 1

Glyptotéka, Mnichov

Obr. 2

Bavorské národní muzeum
na Prinzregentstraße

(© 2013, Rosolová)

Obr. 3

Budova Bavorského národního muzea na Maximilianstraße

In: <http://www.bayerisches-nationalmuseum.de/> [cit. 10. 9. 2014]

Obr. 4

Bývalé sídlo Národního muzea v ulici Na Příkopě v Praze (v letech 1847–1890)
In: <http://www.nm.cz/Historie-NM/Hlavni-budova/> [cit. 10. 9. 2014]

Obr. 5

Národní muzeum v Praze, Václavské náměstí (bývalý Koňský trh), 1900
In: <http://www.archslohy.estranky.cz/fotoalbum/historizujici-slohy/narodni-muzeum-1900.html> [cit. 22. 11. 2014]

RESUMÉ

KOMPARACE VZNIKU A VÝVOJE NÁRODNÍHO MUZEA V MNICHOVĚ A V PRAZE V 19. STOLETÍ

Hlavním cílem příspěvku je komparace vývoje Bavorského národního muzea v Mnichově a pražského Národního muzea především v druhé polovině 19. století. Přestože obě instituce nosí v názvu adjektivum „národní“, vznik, účel, obsah, umístění sbírek, podpora ze strany státu atd. nejsou identické. Bavorské národní muzeum založené v roce 1854 představuje národní muzeum převážně západního typu. Vedle rozvoje národní myšlenky, záchrany kulturně-historických památek a didaktické činnosti, měla jeho existence podpořit politické zájmy Witelsbachů, deklarovat existenci Bavorského státu a jistou míru samostatnosti. Na druhé straně stojí Národní muzeum v Praze, které na své adjektivum „národní“ v názvu instituce čekalo 100 let, přesto bylo centrem národních myšlenek nestátního národa. Národní muzeum v Praze vzniklo jako zemské přírodovědecky zaměřené muzeum, v němž postupně zesilovalo úsilí o podporu národních zájmů, dějin a památek zásluhou Františka Palackého, které vrcholí v revoluci 1848. V době bachovského absolutismu vnímalo pražské policejní ředitelství muzeum jako centrum českého nacionálního hnutí a nařídilo roku 1854, paradoxně v době vzniku Bavorského národního muzea, i změnu názvu na neutrální Museum království Českého. Název měl jednoznačně deklarovat zemský charakter. Přesto v Národním muzeu přetrvávala i v druhé polovině 19. století snaha přispívat k rozvoji národní identity jako opory při prosazování politických a národnostních práv.

Klíčová slova: Národní muzeum (Praha), Bavorské národní muzeum Mnichov, vývoj, 19. století

SUMMARY

A COMPARISON OF THE ESTABLISHMENT AND THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL MUSEUM IN MUNICH AND PRAGUE IN THE 19TH CENTURY

The prime concern of the paper is a comparison of the development of the Bavarian National Museum in Munich and the Prague National Museum especially in the second half of the 19th century. Although both institutes

bear the adjective “national” in their titles, an establishment, a purpose, a content, a placement of collections, a state support etc. are not identical. The Bavarian National Museum founded in 1854 represents a national museum predominantly of a western type. Apart from the development of national ideas, a preservation of culturally-historical sights and didactical activities, its existence ought to support political interests of the House of Wittelsbach, declare the existence of the Bavarian state and a certain degree of independence. On the other hand, there is the National Museum in Prague, which waited for its adjective “national” in the name of the institute for 100 years, but despite this, it served as a centre of national ideas of a stateless nation. The National Museum in Prague was established as a land natural science-oriented museum that gradually turned towards an effort to support national interests, history and sights thanks to František Palacký, which reached a peak in the revolution in 1848. In years of the Bach's absolutism, the Police Presidium in Prague perceived the museum as a centre of the Czech national movement and in 1854 ordered a change of the name to the neutral one “The Museum of the Bohemian Kingdom”. Moreover, the new title ironically came into use in time when the Bavarian Museum was founded. The name ought to signify a land character. In spite of this, an effort to contribute to the development of the national identity as a support for pressing political and national rights survived in the National Museum also in the second half of the 19th century.

Keywords: National Museum in Prague, Bavarian National Museum in Munich, development, 19th century

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Iveta Rosolová
Rektorát
Univerzita Karlova
Ovocný trh 3–5
116 36 Praha 1
e-mail: ivetafurstova@seznam.cz

STŘEDOŠKOLSKÁ ANTIKA VE TŘETÍ ČTVRTINĚ 19. STOLETÍ

Jana Kepartová

1 Úvod

Obsah a forma výuky na rakouských gymnáziích výrazně ovlivňovaly základní náhled na antický svět, který si absolventi s sebou nesli do života. Jak tedy vypadala středoškolská výuka antiky v třetí čtvrtině 19. století? Jaký byl obraz antiky v tehdejších učebnicích nejen klasických jazyků, nýbrž i dějepisu, němčiny, češtiny? S jakou představou o antice odcházeli absolventi na další studia? Vezměme příklad Josefa Wünsche, který na podzim roku 1864 ukončil studium na pražském novoměstském gymnáziu a přešel na Filosofickou fakultu tehdy ještě nerozdělené pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity. Budoucího učitele, cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche samozřejmě toto univerzitní studium dále formovalo, ale základy jeho náhledu na antický svět byly postaveny na gymnáziu a byly patrné také důvodem, proč si na univerzitě zapisoval kurzy klasických jazyků a antických dějin.

Přehledovou biografii tohoto pedagoga, cestovatele a spisovatele zpracovala ve své diplomové práci Kateřina Dejmalová. O Wünschovi-cestovateli napsala o sedm let později monografii Jana Filák Müldnerová.¹ Ani Dejmalová, ani Filák Müldnerová se však nezabývaly Wünschovými gymnaziálními studii v souvislostech rakouského školství po Bonitz-Exnerově reformě středního školství. Ve Svobodově faktograficky bohaté publikaci o antice ve vztahu k české vzdělanosti² sice nacházíme pasáže i o výuce antiky na gymnáziích, přesto zde chybí onen úhel pohledu na rakouské školství, který je středobodem mého zájmu. Martin Svatoš se zabýval výukou klasických jazyků v době Lannových gymnaziálních studií (Vojtěch Lanna ml. se narodil o šest let dříve než Josef Wunsch)³ a předkládaný text by mohl být vnímán jako rozšíření jeho pohledu o výuku antických dějin a antiky vůbec na rakouských gymnáziích v druhé polovině 19. století. I v pobřežnovém rakouském gym-

¹ DEJMALOVÁ, Kateřina: *Život a dílo Josefa Wünsche*. Praha 2004 (nepublikovaná diplomová práce); FILÁK MÜLDNEROVÁ, Jana: *Josef Wunsch: cestovatel*. Praha 2011.

² SVOBODA, Karel: *Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové*. Praha 1957.

³ SVATOŠ, Martin: *Výuka antickým jazykům a literaturám v době Lannových gymnaziálních studií* (dále jen *Výuka antickým jazykům*). In: Villa Lanna – Antika a Praha 1872 (Symposium 23.–24. 9. 1992). Praha 1994, s. 28–36.

náziu totiž antika prolínala do dalších humanitních předmětů, neomezovala se pouze na hodiny latiny a řečtiny. Obsah především dějepisných učebnic, z nichž se studenti učili (od víceméně prvních, které měly nahradit diktování látky na hodinách), sleduji s cílem zjistit, jaký obraz o antickém světě mohly učební texty studentům zprostředkovávat. Jsem si vědoma toho, že učebnice není vše – velkou roli hraje samozřejmě výklad učitelů, ten je ovšem velmi těžké podchytit. Kromě učebnic jsem podrobila analýze také školské zákony, nařízení i vyučovací plány po Exner-Bonitzových reformách a zahrnula jsem i archivní materiály (osobní fondy Josefa Wünsche a jeho přátel, především Svatopluka Čecha, v Jičíně také fond Raisova učitelského ústavu). Cenné jsou i publikované Raisovy vzpomínky na Josefa Wünsche či vzpomínky na gymnaziální studium Josefa Svatopluka Machara.

2 Vzdělání a učitelská praxe Josefa Wünsche

Životní pouť budoucího pedagoga, cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche se začala v rodině koželuha 29. června 1842 v Rokycanech.⁴ Zde také navštěvoval předškolní zařízení-opatrovnu,⁵ pak hlavní školu a nižší reálku,⁶ roku 1856 pak odešel po přijímacích zkouškách na osmileté gymnázium do Plzně.⁷ V polovině 19. století už absolutorium gymnaziálního studia s maturitou znamenalo určitou společenskou prestiž a i kdyby maturant dále nestudoval, měl k mnohým povoláním cestu otevřenu – především ve státní

⁴ DEJMALOVÁ, K.: c. d., s. 6–17; FILÁK MÜLDNEROVÁ, J.: c. d., s. 7–20.

⁵ V té době šlo o charitativní provoz, oficiálně byly při jednotlivých místních školách zřizovány „školy pro opatrování, vychovávání a vyučování dítek ke škole ještě nepovinných“ až v roce 1869. Viz RÝDL, Karel – ŠMELOVÁ, Eva: *Vývoj institucí pro předškolní výchovu (1869–2011)*. Olomouc 2012, s. 20–25 a s. 137.

⁶ V roce 1850 byla rokycanská hlavní (čtyřletá) škola povýšena na nižší reálku. Vyučovacím jazykem byla němčina, teprve tři roky po odchodu malého Josefa byla rokycanská nižší reálka císařem prohlášena za školu s českým vyučovacím jazykem. BOREK, David: *Dějiny Rokycan 1801–1900*. 2003. In: <http://rokycanyhomepage.ic.cz/dejinyvdatech1800-1900.htm> [cit. 21. 3. 2013].

⁷ V tom roce nastoupilo na plzeňské gymnázium celkem 65 studentů, z toho 39 Čechů; výuka probíhala v němčině. *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr 1856–57*. Pilsen 1857, s. 23; JINŘICH, Karel: *Působení cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche v Plzni v letech 1886–1907*. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie XIII. Plzeň 1996, s. 166 s odkazem na pozůstalost Josefa Wünsche v Archivu Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech (dále jen Archiv MR), inv. č. 022 396/1, Doklady. Bylo to tedy přesně o deset let později, než na budějovické gymnázium nastoupil Vojtěch Lanna mladší, o jehož studiích referoval na symposiu ve Ville Lanna v roce 1992 Martin Svatoš. Viz SVATOŠ, M.: *Výuka antickým jazykům*, s. 28–36.

správě.⁸ Bylo to tedy snad přání nejen synovo, ale i otcovo – v řemesle ani v zemědělství neviděli dostatečnou záruku společenského uplatnění a syn Josef byl evidentně nadaným žákem. Když nastoupil na gymnázium, byl o tři roky starší a tudíž zralejší než jeho spolužáci. Ve věku puberty to je nezanebatelná okolnost. Je to také životní období, kdy se mnoho studentů začíná věnovat literatuře, mnozí se však brzy vzdají. Josef Wünsch literatuře zůstal věrný po celý svůj život. Po roce přešel z Plzně na pražské novoměstské gymnázium, které dokončil v roce 1864 s vyznamenáním.⁹ Zde se stal jeho spolužákem a celoživotním přítelem pozdější spisovatel Svatopluk Čech, s nímž ho pojil nejen zájem o písemnictví, nýbrž i touha po cestování. Také zájem o poezii je spojoval, básně začal Josef psát právě pod vlivem svého blízkého přítele.¹⁰

Josef zamířil na pražskou, dosud nerozdělenou, Karlo-Ferdinandovu univerzitu. V zimním semestru roku 1864/65 se zapsal na Filosofickou fakultu, kde studoval do zimního semestru roku 1867/68, tedy sedm semestrů.¹¹ Zpráva o jeho univerzitních studiích je poskrovnu, nicméně z hlavního katalogu posluchačů filosofické fakulty v daných letech a z Wünschova univerzitního indexu můžeme vyčíst, že se zde věnoval klasickým jazykům, jež dobře poznal na novoměstském gymnáziu; navštěvoval semináře a přednášky prof. Jana Kvičaly, jenž od roku 1860 vedl filologický seminář, ale zajímala ho i srovnávací jazykověda, filosofie, logika.¹² Největší popptávka a tudíž naděje na slušné

⁸ Tamtéž, s. 33.

⁹ *Vierzehntes Programm des k. k. Prager Neustädter Gymnasiums am Schlusse des Schuljahres 1864*; Praha 1864, s. 31. Archiv MR, inv. č. 022 304/5, Doklady. V pozůstalosti J. Wünsche v rokycanském muzeu se nacházejí desítky dokumentů vztahujících se k Wünschovu studiu.

¹⁰ Dokladuje to korespondence uložená v Archivu MR a v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP). STĚHULE, Josef: *Český cestovatel Josef Wünsch*. In: *Širým světem*, 19, 1942, č. 17, s. 625–630, s. 626. Tentýž Svatopluk Čech později vydával časopis *Květy*, do něhož jeho bývalý spolužák přispíval. DEJMALOVÁ, K.: c. d., s. 84–89; *Josef Wünsch*. Zlatá Praha, 2, 1885, č. 15, s. 190.

¹¹ Viz příslušné katalogy posluchačů pražské Filosofické fakulty v Archivu Univerzity Karlovy a např. též NERUDA, Jan: *Josef Wünsch*. Humoristické listy, 23, 16. července 1881, č. 29, s. 226.

¹² Jeho učiteli byli kromě Jana Kvičaly (klasická filologie) Alfred Ludwig (klasická filologie a srovnávací jazykovědy), Georg Bippart (klasická filologie – mj. Mythologie und Cultus der Griechen, Mythologie und Cultus der Römer, Römische Antiquitäten, Griechische Antiquitäten), Martin Hattala (slovanská filologie), Johann Heinrich Löwe (filosofie), Josef Dastich (filosofie), Wilhelm Volkmann (filologie a estetika, psychologie), Johann Kelle (německý jazyk), Konstantin von Höfler (filosofie, Griechische Geschichte LS 1866 a LS 1867 Hellenistische und römische Periode, a Römische Geschichte ZS 1867), Hermann Karl von Leonhardi (filosofie) a probošt Padlesák (pedagogika). Viz též jeho Index lectionum z 1864–1868. Archiv MR, inv. č. 022 305/1, Doklady. K dějinám klasické filologie na pražské univerzitě viz SVATOŠ, Martin: *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848–1917*.

placenou definitivu byla pochopitelně po učitelích klasických jazyků, zdá se však, že univerzitní studia Josefa Wünsche nakonec od antiky spíše odvrátila – zkoušku učitelské způsobilosti složil z češtiny a němčiny a klasické jazyky učil jen ve svých suplentských začátcích.¹³ Univerzitní přednášky a cvičení absolvoval jak v němčině, tak v češtině – v dubnu roku 1848 byla totiž vyhlášena svoboda učení a na pražské univerzitě bylo dovoleno číst v obou zemských jazycích. Wunsch znal ovšem dobře nejen němčinu, v níž absolvoval všechna dosavadní studia v Rokycanech, Plzni a Praze, ale sám se naučil i italsky a francouzsky, arménsky (tento jazyk se naučil už jako gymnazista), i turecky (tento jazyk se naučil až před cestou do Arménie a Kurdistánu). Učitelskou zkoušku nesložil hned po odchodu z univerzity, nejprve si začal vydělávat jako suplent na staroměstském akademickém gymnáziu v Praze,¹⁴ později na měšťanské škole v rodných Rokycanech a na nižším gymnáziu ve Slaném a současně v Lounech.¹⁵ Roku 1872 se konečně stal skutečným středoškolským profesorem a nastoupil na nedávno zřízený učitelský ústav v Jičíně.¹⁶ Zde působil 14 let. Jičínské období bylo pro něj tím cestovatelsky nejdobrodružnějším, nejsvětovějším a zároveň literárně neplodnějším. Především o velkých prázdninách vyjížděl do ciziny, roku 1881–1882 však získal podporu a roční dovolenou na to, aby podnikl velkou cestu – původně do Afriky, nakonec do Arménie a Kurdistánu.¹⁷ Z ciziny pak posílal do Čech

Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále (dále jen *Česká klasická filologie*). Praha 1995; SICHERL, Martin: *Die Klassische Philologie an der Prager deutschen Universität 1849–1945*. In: HLAWITSCHKA, Eduard: *Vorträge und Abhandlungen aus geisteswissenschaftlichen Bereichen*. München 1999, s. 1–53.

¹³ Později (úvaha *Do světa!* Světozor, 20, 1886, č. 39, s. 620) bude vyzývat, aby se Češi učili živým jazykům, ne těm „ve špiritusu“.

¹⁴ Od roku 1850 je gymnázium prohlášeno za české a čeština se stává povinným předmětem.

¹⁵ V roce 1869 se rokycanská hlavní škola a nižší reálka spojily do měšťanské školy. BOREK, D.: *c. d.*; Archiv MR, inv. č. 022 628, 022 631, 022 306/2 a 022 633, Doklady. Jako suplent učil řečtinu a latinu. Později už klasické jazyky nevyučoval.

¹⁶ Učitelský ústav byl v Jičíně provizorně zřízen výnosem Ministerstva kultu a vyučování ze dne 4. listopadu 1869. *Raisův státní učitelský ústav v Jičíně*. Nové Noviny, č. 34/01, 31. srpna 2001, s. 7. In: <http://www.jicinsko.cz/n/01/34/nn134-7.htm> [cit. 19. 3. 2014]. Archiv MR, inv. č. 022 638/1, Doklady, Zpráva c. k. vědecké zkušební komise pro reálné učitele v Praze ze dne 27. 6. 1872, aprobován pro český a německý jazyk na vyšších reálných školách; jmenování hlavním učitelem na učitelském ústavu v Jičíně z 6. 10. 1872. Neruda uvádí mylně rok 1871, viz NERUDA, Jan: *c. d.*, s. 226. Podle K. V. RAISE: *Ze vzpomínek*. II. 2. vyd. Praha 1934, s. 135, 137, 229 učil v Jičíně v prvních dvou ročnících dějepis a zeměpis, češtinu v prvním a logiku ve třetím ročníku; učil také ale němčinu.

¹⁷ Z cesty se vrátil až 15. září 1883. FILÁK MÜLDNEROVÁ, J.: *c. d.*, s. 9–18.

své cestopisné črty. V té době také vydal svou jedinou monografii o antice, věnoval ji Pompejím.¹⁸

V roce 1886, tedy ve 44 letech, přešel Josef Wünsch z Jičína na českou průmyslovou školu v Plzni, do města, které znal ze svých raně gymnaziálních let, do města, jež stálo u zrodu jeho literárních a později i odborných zájmů.¹⁹ Pro plzeňskou státní průmyslovou školu byl ministrem pro kult a vyučování jmenován skutečným učitelem „pro jazyky vedle zeměpisu, historie a jazykových článků.“²⁰ Na škole působil celých 16 let. Postupně své mimoškolní aktivity ze zdravotních důvodů omezoval. Do ciziny (na Balkán) naposledy zamířil roku 1890 a o čtyři roky později vyšel jeho poslední cestopisný článek. Jeho styky s Prahou se omezují na korespondenci. Josef zve svého přítele Svatopluka do Plzně, ale k setkání už nedochází.²¹ V roce 1902 odchází Wünsch na vlastní žádost do penze.²² Za své zásluhy byl císařem ustaven rytířem řádu Františka Josefa a stal se i členem c. k. Geografické společnosti ve Vídni i České společnosti zeměvědné v Praze.²³ Ve školství působil jako suplent čtyři roky, jako hlavní učitel pak celých 30 let. Zemřel v 65 letech 20. listopadu 1907, pohřben byl podle svého přání v rodných Rokycanech.²⁴

Lákala-li mladého Wünsche literatura a cestování, proč zakotvil a celoživotně působil jako učitel? Zde je třeba zdůraznit, že učitelské povolání skýtalo hned několik předností, jež rozumní mladí muži při výběru svého finančního zabezpečení do budoucna zvažovali: vzdělání bylo uznáváno jako symbol

¹⁸ Antiky se týkalo 22 fejetonů; knížka *Pompeje a Pompejané* vyšla roku 1880, byla to první česká monografická práce o tomto nešťastném městě. Viz KEPARTOVÁ, Jana: *Josef Wünsch a Pompeje* (dále jen *Josef Wünsch a Pompeje*). Listy filologické (dále jen LF), 117, 1994, s. 284–291. Z plzeňského období zaznamenáváme pouze jeden fejeton, v němž se Wünsch vrací k antice.

¹⁹ Viz JINŘICH, Karel: *Působení cestovatele a spisovatele profesora Josefa Wünsche v Plzni v letech 1886–1907*. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie, 13, 1996, s. 165–174. Z mezinárodně uznávaných učenců, kteří jsou pro nás zajímaví z hlediska své specializace, si dopisoval s význačným německým vědcem v oblasti věd o antickém starověku, dr. Theodorem Mommsenem, s nímž vešel do korespondenčního kontaktu díky dr. Waldemaru Belckovi (cestovateli po Arménii a Kurdistánu, který uskutečnil svou cestu až po Wünschově výpravě). Archiv MR, inv. č. 0022 317/2, Dopisy německé. Mommsen je zakladatelem největšího souboru latinských nápisů z bývalé římské říše a do svého epigrafického velkorysého projektu zařazoval také nápisy, které našel Josef Wünsch v povodí Eufratu.

²⁰ Archiv MR, inv. č. 022 650, Doklady.

²¹ Viz korespondence obou přátel v pozůstalosti J. Wünsche v Archivu MR, Korespondence a v LA PNP, fond Svatopluk Čech. Korespondenci Wünsche s Čechem publikoval ve výběru Josef Hodek v časopise Zvon, 8, 1907, č. 50, s. 753–756, č. 51, s. 769–772.

²² Archiv MR, inv. č. 022 306/5, 6, Doklady.

²³ Archiv MR, inv. č. 022 313/1–3, Doklady.

²⁴ *Spisovatel Josef Wünsch zemřel*. Národní listy, č. 322, 21. 11. 1907, s. 2.

společenského postavení především proto, že se na něm mohlo založit privilegiované pracovní zařazení.²⁵ To byla přednost zcela zásadní: učitelství bylo finančně zabezpečené zaměstnání, které zaručovalo habsburské Ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni. Jedno i druhé hrálo v Josefově rozhodování podstatnou roli. Byl dítětem málo úspěšného otce, který se pokusil uživit rodinu jako živnostník i jako zemědělec, ale rodina stále trpěla nedostatkem financí. Syn sice požádal roku 1860 městskou radu v Rokycanech o podporu, v níž díky svým výborným studijním výsledkům velmi doufal, ale byla mu odepřena.²⁶ Během univerzitních studií pobíral podporu ve výši 80 zl. a přivydělával si kondicemi; byla to i tato činnost a třetí důvod, proč nakonec zvolil pedagogické působení? Ke konci svého života ho jeho zkušenosti z dětství a studentských let přivedly k tomu, že odkázal svůj majetek na podporu českých studentů, zejména z Rokycanska.²⁷ Je ovšem pravda, jak vzpomíná K. V. Rais, že ho „učitelování“ plně neuspokojovalo. Měl se jednou údajně vyjádřit: „Já měl být raizendrem a ne polykat školní prach.“²⁸

Z pohledu studentů byl – podle vzpomínek K. V. Raise – dobrým, ale obávaným, přísným a neústupným pedagogem, který dbal na logické myšlení, stručnost, správnost úsudku,²⁹ byl celkem studený a uzavřený, málo přístupný, po srdečnosti netoužící, i když Rais připouští, že názory na učitele

²⁵ ENGLBRECHT, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Bd. 4. *Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*. Wien 1986, s. 23. Středoškolský učitel požíval v tehdejší době vážnosti (největšího respektu ovšem dosáhli žáci a mnohdy i rodiči obávaní klasičtí filologové). Především v menších městech patřili profesoři k vybrané společnosti, byli víceméně povinni navazovat ve svém působišti vhodné společenské kontakty a účastnit se kulturních akcí. Zároveň se očekávalo, že se zapojí do veřejně prospěšné činnosti a že se budou podílet na spolkovém životě města, pomáhat s organizací různých městských oslav a budou šířit osvětu pořádáním naučných přednášek. ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina: *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867–1918*. Praha 2007, s. 161–162. Řezníčková na s. 162 uvádí, že se od středoškolského profesora očekávalo, že se zapojí do „správných společností (především vlastenecky laděných kruhů, velkým faux pas by bylo, kdyby se dotyčný zapojil do německy hovořícího okruhu důstojníků a nejvyšších úředníků.“ Wunsch však nebyl bojácný a byl natolik svéráznou postavou (viz vzpomínky K. V. Raise), že mu styky s důstojníky rakouské armády jičínské posádky evidentně neškodily. Právě tento společně trávený čas ho zřejmě utvrzoval v touze po poznávání cizích krajů. Archiv MR, inv. č. 022 314/1, Korespondence, dopis Josefa Salmona, nedatován, či inv. č. 314, Dopis A. D. z Jičína J. Hodkovi z 23. 3. 1910. DEJMALOVÁ, K.: *c. d.*, s. 11. Josef Wunsch byl velmi společenský a pro svou vzdělanost byl zván k přednášení především o svých cestovatelských zkušenostech a po výzkumné cestě do Arménie i o nových vědeckých poznatcích.

²⁶ *Za zemřelým profesorem J. Wünschem*. Žďár, 7, č. 2, 1908, s. 1.

²⁷ *Dar prof. Jos. Wünsche českému studentstvu*. Národní listy, č. 264, 25. 9. 1905, s. 2.

²⁸ RAIS, K. V.: *c. d.*, s. 234. Wünschův žák to ovšem považuje spíše za žert než za skutečné přání.

²⁹ Tamtéž, s. 135. Na jiném místě ovšem poznamenává, že „učit uměl znamenitě, ale jen když chtěl a to bývalo – dost zřídka“ (s. 230).

Wünsche nejsou jednotné: někdo ho nenáviděl, jiný miloval.³⁰ Při výuce zeměpisu a dějepisu se prý ve svých jičínských začátcích držel textu učebnic, což může být samozřejmě přičítáno skutečnosti, že tyto předměty teprve začal vyučovat, překvapivé se ovšem může zdát, že „ze zkušeností jeho cestovních neuslyšeli jsme od něho nikdy ani slůvka!“³¹ Z pohledu nadřazených byl učitelem efektivním a dobrým, v roce 1881 byl dokonce vyznamenán pochvalným uznáním „za horlivé a svědomité plnění povinností, které bylo zjištěno inspekci na učitelském ústavu v Jičíně 4. května 1881,³² v roce 1888 mu „za dobré hodnocení učebních prostředků a učebních textů pro průmyslové a obchodní vyučovací ústavy“ povolilo Ministerstvo pro kult a vyučování remuneraci 20 zl.³³ Rakouská školská dvorní rada s ním mohla být navýsost spokojena.

3 Josef Wunsch, vzdělávání na rakouských školách a antika

Jaké tedy bylo ve Wünschově době státem organizované studium z pohledu českého gymnaziálního studenta? Josef Wunsch poznal rakouské školství na různých typech základních i středních škol už jako žák a student (hlavní škola, nižší reálka, osmileté gymnázium v Plzni a Praze a nakonec i pražská univerzita). Později se na školství díval z druhé strany a o vyučování a jeho metodách také publikoval několik příspěvků.³⁴ Poznal ve své pedagogické praxi úroveň, klady i zápory rakouského středního školství, ve sborově se jistě živě zapojoval do diskusí.

V souladu s cílem příspěvku se nyní zaměřím na ty otázky, které nám pomohou lépe se vcítit do vnímání antického světa jím samotným i jeho současníky, tedy na otázky tehdejší výuky klasických jazyků a dějepisu, v jejichž rámci se žáci a gymnaziální studenti měli seznámit nejen s filologií, ale i s politickými a kulturními dějinami starověku. Zajímá mne, jaké bylo poznávání nejen státního, ale i soukromého antického života (dnes zkoumaného jak v kulturních dějinách, tak v historické antropologii), neboť to je právě ona oblast, která byla podloží pro vnímání antických movitých památek v mu-

³⁰ Tamtéž, s. 233.

³¹ Tamtéž, s. 226–231.

³² Toto pochvalné uznání bylo předáno písemně ředitelem Ferdinandem Macháčkem. Archiv MR, inv. č. 022 643, Doklady.

³³ Archiv MR, inv. č. 022 653, Doklady.

³⁴ V časopisech „Škola a život“, „Beseda učitelská“ podporoval také myšlenku vzdělávání dívek a žen, snad i pod vlivem přítele Vojty Náprstka. DEJMALOVÁ, K.: *c. d.*, s. 79–83; FILÁK MÜLDNEROVÁ, J.: *c. d.*, s. 8.

zejnách a galerijních sbírkách i památek nemovitých, stojících na původním místě, ať už šlo o antické vykopávky, volně stojící ruiny nebo o starověké stavby v nové zástavbě měst. To je ono podloží, z něhož i u absolventů neklasicky zaměřených měl vyvěrat zájem o antické umění a o antiku vůbec. Studenti však byli o antické každodennosti poučováni v podstatě pouze na základě četby klasických autorů, ovšem filologicky zaměřené,³⁵ k níž postupem času začala být připravována kompendia nahrazující nedostatek informací o antické společnosti v učebnicích nejen klasických jazyků, nýbrž i dějepisu.³⁶ I když se Bonitz s Exnerem snažili o přeměnu filologického vyučování na „vyšší všeobecné, za podstatného využití klasických jazyků a jejich literatur“;³⁷ skutečný antický svět do výuky pronikal velmi, velmi ztuhla. Josef Svatopluk Machar (a nejen on) se k metodám výuky klasických jazyků velmi kriticky vyjadřuje ještě desetiletí poté, co Josef Wünsch ukončil svá studia, a zdůrazňuje, že se skutečně při četbě antických autorů učitelé soustřeďovali

³⁵ Dlouho ovšem sestávaly latinské učebnice z textu vytržených jednotlivých vět, podrobně viz FRITSCH, Andreas: *Sprache und Inhalt lateinischer Lehrbuchtexte. Ein unterrichtsgeschichtlicher Rückblick*. In: *Abhandlungen aus der Pädagogischen Hochschule Berlin*. Hrsg. von Walter HEISTERMANN. Bd. III. Fachdidaktik und fächerübergreifender Unterricht. Berlin 1976, s. 116–169.

³⁶ Podrobněji viz SVATOŠ, M.: *Výuka antickým jazykům*, s. 29–30. Metody výuky se za těch deset let, které dělily nástup Josefa Wünsche na rokycanské gymnázium od nástupu Vojtěcha Lanny roku 1846 coby soukromého a od roku 1850 veřejného žáka na piaristické gymnázium v Budějovicích, nezměnily. A to přesto, že v tomto mezidobí vešla v platnost Bonitz-Exnerova reforma. BONITZ, Hermann – EXNER, Franz Serafin: *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*. Wien 1849. Císařským patentem byla potvrzena až 1854. Školství je flexibilní, živý organismus, který podléhá četným tlakům společnosti, nejen politického, nýbrž i hospodářského, vědeckého a obecné kulturního vývoje, takže reforma podlehla několikrát úpravám. Studium bylo rozděleno na nižší stupeň (prima až kvarta), ve kterém se studenti připravovali na studium na vyšším stupni gymnázia (kvinta až oktáva) či na jiné střední škole. Vyšší gymnázium připravovalo studenty na studium univerzitní. Současně vyšly *Instrukce pro gymnázia*, které předepisovaly osnovy jednotlivých vyučovaných předmětů a metodické poznámky. I ty byly pochopitelně několikrát aktualizovány (1882, 1900, 1909). Reformou byl tedy zvýšen počet školních let gymnazistů ze šesti na osm (před touto reformou byly poslední dva „filosofické“ roky přiřazeny k univerzitě jako předstupeň univerzitního vzdělání), gymnázium bylo zakončeno – jako v sousedním Prusku – maturitou a do školního curricula byly navýšeny podle novohumanistického vzoru hodiny řečtiny. Oproti německému vzoru byla však výuka humanitních předmětů v rakouských školách harmoničtější: vedle humanitních předmětů (klasických jazyků, němčiny a později češtiny tu měl své místo i dějepis a zeměpis), v německém i rakouském školství se vyučovalo i matematice a přírodním vědám (tzv. realiiám) – došlo tedy k mírné nápravě reformy z roku 1819, kdy byly zrušeny exaktní obory a „latině se přidaly výklady římských realii v krátkých kompendiích, které však sloužily spíše jako mechanické pomůcky než pro pochopení literatury antického Říma. Viz SVATOŠ, M.: *Výuka antickým jazykům*, s. 29.

³⁷ BONITZ, H. – EXNER, F. S.: *c. d.*, s. 14.

především na filologickou stránku a nikoli na obsah čtených pasáží: „Šest let jsme četli latinské autory — ale o Římu a jeho literatuře“ (nutno dodat „natož o reálném životě starých Římanů“, pozn. aut.) „krom těch několika jmen nevěděli jsme pranic a z toho, co jsme četli, nám zbyla jen spousta trapných, suchých, nudných a zbytečných vzpomínek.“³⁸ A dokonce ještě Julie Nováková, která byla po druhé světové válce v Olomouci pověřena výukou dějin starověku pro historiky, píše, že středoškolští učitelé byli „vypipláni jen s pomocí Ovidiů, Caesarů aj. klasiků“.³⁹

Nicméně na rakouských gymnáziích druhé poloviny 19. století prolínal – jak řečeno výše – svět starých Řeků a Římanů do několika předmětů, samozřejmě do učiva klasických jazyků a dějepisu, ale i např. do hodin češtiny či němčiny. Antické dědictví ovšem sloužilo obzvláště jako studnice průpovědí, především morálního a výchovného rázu, četbou vybraných úryvků z antických (často upravovaných) autorů „mělo být dosaženo pedagogického záměru formovat v žácích „vzdělaný, ušlechtilý charakter“.“⁴⁰ Na německém gymnáziu v Praze na Novém Městě, které navštěvoval Josef Wünsch, byla zadávána např. témata písemných prací v hodinách němčiny – 8. třída Trofonius a Agamedes, úvahy nad Senecovou *De providentia*, úvaha nad Juvenálovým veršem 10,359: *Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano*, v 6. třídě *Was trat den Römern bei der Unterjochung Germaniens hemmend entgegen*, *Grundzüge des römischen Charakters*, v hodinách češtiny – v 8. tř.: Horatius, *Tua res agitur, paries dum proximus ardet*, Seneca, *Longum est iter*

³⁸ MACHAR, Josef Svatopluk: *Antika a křesťanství*. Praha 1919, s. 5–9. Viz SVATOŠ, Martin: *Humanistické vzdělání s dominancí klasických jazyků v českých zemích v 19. století* (dále jen *Humanistické vzdělání s dominancí*). In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Praha 2004, s. 39.

³⁹ NOVÁKOVÁ, Julie: *Paměti aneb autobiografie. Třináct olomouckých let (1948–1961)*. Olomouc 2008, s. 23.

⁴⁰ BONITZ, H. – EXNER, F. S.: *c. d.*, s. 128; SVATOŠ, M.: *Výuka antickým jazykům*, s. 32. Už kolem poloviny 19. století se kolem četby rozhořela diskuse. LANGER, J. Amadeus: *Über die Lektüre der alten Griechen und Römer. Programm des Neustädter Gymnasiums zu Prag*, 1859, s. 3: „Die studierende Jugend würde vergebens durch frühzeitiges Lesen der griechischen und römischen Klassiker gebildet, wenn sie nicht allmählich zu der Erkenntniß gebracht würde, daß man sie zum Studium des klassischen Alterthums in der Absicht ernstlich anhalte, um sie nicht nur mit den Sitten, Gewohnheiten und Einrichtungen der Alten bekannt zu machen und ihr Wissen zu erweitern, sondern auch um ihren Sinn für das Schöne, Edle und Gute zu wecken, ihr Liebe für die Jugend einzuflößen und ihren künftigen Beruf mitbegründen zu helfen... Durch diese allmähliche Bekanntschaft mit ihnen wird sie ihren Sinn für das Schöne, Wahre und Gute bilden, ihren Verstand schärfen, die Phantasie regeln, ihr Gemüth veredeln und nicht zum bloßen Wissen, sondern durch das Wissen zum richtigen Denken und Fühlen geleitet werden.“ Diskuse o užitečnosti klasické filologie a výuky antiky na gymnáziích se tedy vedla již před oním „bojem o klasické jazyky“, který se naplno rozhořel v poslední čtvrtině 19. století.

per praecepta, breve et efficax per exempla, Verba movent, exempla trahunt atd., z historických témat zde nalézáme v 5. třídě v hodině češtiny pověst o Romulovi a Removi, o únosu Sabineek, o Alexandru Velikém, o podrobení Řecka Makedonií, z mytologie dobrodružství Odysseova.⁴¹ I v českých čítankách se nalézají překlady z klasických jazyků. Obsahem těchto úryvků byla – podobně jako v učebnicích latiny a řečtiny – témata pro vzory mravních hodnot, jako je láska k vlasti, řádný a svědomitý občan, statečný voják apod. Taktéž výběr překladu Pliniových dopisů historikovi Tacitovi o výbuchu Vesuvu v roce 79 po Kr. a jeho ničivých následcích v Jirečkově čítance měl výchovný podtext statečného chování a ochoty pomoci i za cenu ohrožení vlastního života.⁴² Tento výklad posiloval v žácích představu o antice zcela jiné, než jakou ve skutečnosti byla.

Díky Bonitz-Exnerově reformě rakouského školství, která platila jednotně pro celé rakouské školství bez ohledu na vyučovací jazyk a která na jedno století ovlivnila nejen školství rakouské, ale i československé (až do nástupu „nového“ školství po roce 1948), pronikal do hodin latiny a řečtiny na vyšším stupni gymnázia vedle drilování gramatiky a stylistiky také výklad antické literatury a základů státního zřízení, výklad antických dějin byl logicky ponechán do hodin dějepisu. Zde se podávaly dějiny především politické a státoprávní (končící tradičním datem 476), kulturní dějiny byly pojednány – pokud vůbec – jen velmi stručně.

4 Učebnice starověku pro nižší a vyšší gymnázia

Zatímco cílem výuky zeměpisu a dějepisu (jako jednoho spojeného předmětu) na nižším gymnáziu byla přehledová znalost povrchu zemského podle přírodních a politických členění, taktéž pouze přehledová znalost nejdůležitějších osobností a událostí z dějin národů, jmenovitě z rakouských dějin, a znalost chronologických souvislostí, na gymnáziu vyšším už náro-

⁴¹ *Zehntes Programm des k. k. Prager Neustädter Gymnasiums am Schluß des Studienjahres 1860.* Prag 1860, s. 37–40. BONITZ, H. – EXNER, F. S.: c. d., s. 132 n. přímo uvádí příklady z antiky, které je možno využít na hodinách němčiny jako mateřského jazyka.

⁴² Jirečkovy čítanky byly v oběhu ještě na počátku 20. století, jak to dokazuje např. Josef Pražák. JIREČEK, Josef: *Čítanka pro první třídu nižšího gymnasia*. 1. vyd. Praha 1856 (zde je pod č. 140 uvedeno vyprávění tepelského kapitulára Pavla Freye, který popsal své zážitky z návštěvy Pompejí z autopsie), v Jirečkově překladu byl Pliniův popis výbuchu Vesuvu zařazen do *Čítanky pro třetí třídu nižšího gymnasia*. Praha 1857. Na seznamu latinské školní četby v hodinách latiny nebyl Plinius až do roku 1911. K osobnosti Josefa Jirečka a jeho učebnicím viz KEPARTOVÁ, Jana: *Přeložil Josef Jungmann Pliniovy dopisy? Česká literatura*, 5, 2007, s. 724–732.

ky stoupily a žáci se měli v přehledu učit o hlavních událostech světových dějin v pragmatických souvislostech. Důraz byl přitom kladen na přesnou znalost historického vývoje Řeků a Římanů (v kvintě byl proto také navýšen počet vyučovacích hodin) a dějin vlasti. To vše bylo propojeno se znalostí zeměpisných podmínek.⁴³ Antika se vyučovala v kvintě, popř. ještě v prvním semestru sexty.

V polovině 19. století se na středních školách hodně vyučovalo podle Höflerova *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte*.⁴⁴ Druhé opravené vydání bylo doplněno o historický atlas a dostalo podtitul *Für Untergymnasien und Mittelschulen*, ale svým rozsahem bylo pro gymnaziální výuku hodně naddimenzováno: samotný obsah začíná na straně 455 a je velmi podrobný (má bezmála 30 stran!). Höflerovy učebnice jsou pozitivisticky popisné, bez ilustrací, alespoň však s mapkami. Otázka ilustrací v učebnicích byla však otázkou nikoli vůle, nýbrž výrobních možností. Teprve vynález autotypie (rozklad polotónové předlohy rastrem na puntíky) začátkem osmdesátých let (patent Georga Meisenbacha) umožnil zařazování ilustrací do učebnic v širším měřítku. Zdálo se, že pro vyučování je vhodnější používat nástěnné obrazy, a jejich produkce se skutečně velmi zvýšila – to vše ovšem až koncem 19. a začátkem 20. století.⁴⁵

Wünsch se na novoměstském gymnáziu – jak v sekundě, tak v kvintě – učil z učebnice německého středoškolského učitele Wilhelma Pütze *Grundriss der Geographie und Geschichte der Alten, Mittlern und Neuern Zeit für die*

⁴³ BONITZ, H. – EXNER, F. S.: c. d., s. 30 n., s. 158, kde se kromě pragmatických souvislostí hovoří také o „Verständniß ... des inneren Lebens der Völker und Staaten...“

⁴⁴ Konstantin Höfler, který v roce 1852 nastoupil jako pedagog na pražskou univerzitu, vydal trojdielné učebnice (starověk, středověk a novověk, celkem v pěti svazcích) *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte* v Mnichově: v letech 1845–1856. ZILYNSKÁ, Blanka: *Karl Adolf Constantin Ritter von Höfler jako univerzitní učitel*. In: SOUKUP, Pavel – ŠMAHEL, František (eds.): *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha 2005, s. 216, uvádí, že řezenské vydání z roku 1850 je v Praze v Národní (kdysi univerzitní) knihovně z fondů K. k. Univ. Bibl. zu Prag i z fondů knihovny pražského novoměstského gymnázia. Proč v době Wünschových studií nepřešlo novoměstské gymnázium na Höflerovu učebnici, se můžeme jen domýšlet. Höfler ji napsal na zakázku bavorské královské vlády, měl vytvořit novou učebnici z katolického pohledu a nahradit tak učebnici protestantského autora Karla Beyera *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für die Studien-Anstalten des Königreiches Baiern* (1. díl vyšel v Mnichově v roce 1817), který působil na univerzitách v Jeně a v Mnichově a byl také členem Bavorské akademie věd. ZILYNSKÁ, B.: c. d.

⁴⁵ ROTHENBURG, Karl-Heinz von: *Geschichte und Funktion von Abbildungen in lateinischen Lehrbüchern: ein Beitrag zur Geschichte des textbezogenen Bildes*. Prismata 18. Frankfurt am Main 2009, s. 56–61.

oberen Klassen höherer Lehranstalten.⁴⁶ Pützova učebnice ve čtvrtém vydání z let 1847–1849 byla přímo doporučena *Organizačním nástinem*, v němž se také poukazuje na to, že učitelé zde najdou odkazy na sekundární literaturu, z níž se dále mohou poučovat. Autoři *Organizačního nástinu* podotýkají, že pokud je Pützova učebnice pro žáky příliš drahá, mohou si pořídit od téhož autora *Grundriss der Geschichte und Geographie ... für mittlere Klassen* (páté vydání 1846, starověk v první části); jako méně přesné označují pasáže v třídičné učebnici Welterově *Lehrbuch der Weltgeschichte*.⁴⁷ Pütz přidal ke své učebnici jako pendant soubor dle názoru autora těch nejlepších příspěvků německých historiků ke všem hlavním otázkám s titulem *Historische Darstellungen und Charakteristiken für Schule und Haus gesammelt und bearbeitet*, první díl s názvem *Das Alterthum* vyšel až roku 1861 a byl určen spíše učitelům než studentům. To už měl ale student Josef Wunsch antiku za sebou. Pützovy univerzální dějiny – jak sám autor uvádí v předmluvě ke 14. vydání – se neomezuji na „die äussere Geschichte“ (v předmluvě k prvnímu vydání ještě hovoří symptomaticky pro svou dobu o „Kriegsgeschichte“), nýbrž dotýkají se také „der Entwicklung der Cultur-Zustände“ (v prvním vydání hovoří přesněji o „die Entwicklung und Veränderungen der Staatsverfassung“) těch nejdůležitějších národů. Přitom se Pütz snaží zohlednit i výsledky nejzákladnějších bádání, pokud ovšem byly již všeobecněji uznány. Myslí tím především na závěry předčasně zesnulého historika a bonnského univerzitního profesora Bartholda Georga Niebuhra, později považovaného (stručně řečeno pro svou systematickou filologicko-historickou kritiku pramenů a vnímání vývoje dějin v souvislostech) za zakladatele historické vědecké disciplíny.⁴⁸ V předmluvě ke druhému vydání římských dějin⁴⁹ podrobněji píše

⁴⁶ *Programm des k. k. Neustädter Gymnasiums zu Prag: am Schlusse des Schuljahres 1861*. Prag 1861, s. 33. První vydání Pützovy učebnice o starověku vyšlo v Kolíně v roce 1833. O rok později vyšlo druhé, rozšířené vydání. Köln 1834. In: <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/urn:nbn:de:hbz:061:1-73608> [cit. 5. 5. 2014]. Pütz také vydal *Historisch-geographischer Schul-Atlas der Alten, Mittleren und Neueren Welt: mit erläuterndem Texte*. Regensburg 1859 a jeho učebnice byly několikrát znovu vydány. Jeho *Grundriss* vyšel naposledy ještě v roce 2011 (nakladatelství Nabu Press, bohužel bez údaje, o které vydání se jedná; naskenováno).

⁴⁷ BONITZ, H. – EXNER, F. S.: c. d., s. 159.

⁴⁸ Především jde o jeho třídičné *Römische Geschichte*. Bonn 1811–1832. Tím Pütz ospravedlňuje skutečnost, že stále uvádí výsledky Niebuhrovy, jehož bádání zatím nebylo – dle Pütze – vyvráceno a snad ani zpochybněno, byť svým následovníkům zanechal bílá místa, která by bylo třeba doplnit či poopravit. Je však přesvědčen, že Niebuhr „doch in den historischen Hauptfragen fast immer das Richtige getroffen hat“. Niebuhr ovlivnil mnohé následníky, např. Theodora Mommsena, jeho závěry však jsou dnes již překonány. CHRIST, Karl: *Römische Geschichte und Wissenschaftsgeschichte*. Darmstadt 1983, s. 1–25.

⁴⁹ PÜTZ, Wilhelm: *Grundriss I. Römische Geschichte* (dále jen *Grundriss I.*). 2. rozš. vydání. Köln 1834, Vorrede zur zweiten Auflage, s. V.

o Schultzově kritice Niebuhrova výkladu dějin a o jeho údajném špatném vlivu na mládež⁵⁰ a ospravedlňuje své trvání na Niebuhrových základech. Onen špatný vliv na mládež mohl být spatřován ve skutečnosti, že Niebuhr zpochybnil historicitu raného období římských dějin, z něhož se právě mládež měla poučovat a v němž byly vyhledávány ony antické vzory pro správné chování, jaké nabízela např. osoba Mucia Scaevoly; stále tu však zůstávaly historické vzory jako např. konzul a diktátor rané doby republikánské, Lucius Quinctius Cincinnatus, bratři Horatiové atd. Zaměříme-li se na otázky kulturní, najdeme v Pützově učebnici kapitolu Die Cultur der Griechen na 18 stránkách, Die Cultur der Römer je pojednána stručněji – včetně vloženého odstavce o vojsku na pouhých deseti stránkách. Základem pro výklad těchto kapitol je Pützovi vědecké dílo německého historika, klasického filologa a archeologa Karla Friedricha Hermanna, *Culturgeschichte der Griechen und Römer*,⁵¹ obsahem Pützových kapitol je náboženství a mytologie, ústava, literatura, umění, obchod. Otázka definice kulturních dějin byla nastolena později,⁵² obecně lze říci, že v učebnicích dějepisu druhé poloviny 19. století je výše uvedený Pützův výčet oblastí, které do kultury zahrnoval, většinou totožný. Není bez zajímavosti, že v důkladné recenzi na sedmé vydání Pützovy učebnice, z níž se pravděpodobně učil i Josef Wunsch, je kritizováno řazení látky a nepřehlednost výkladu, faktické chyby, nikoli však faktografický způsob podání událostí a nedostatečný výklad kulturních dějin.⁵³ Tím, že Pütz uvádí v učebnicích nejnovější – osvědčené – poznatky, snaží se je skrze školu

⁵⁰ Ch. L. F. Schultz označuje Niebuhřův výklad za nejen „irrig, sonder auch deren Mittheilung als der Jugend verderblich“. *Grundriss I.*, s. IV.

⁵¹ HERMANN, Karl Friedrich: *Culturgeschichte der Griechen und Römer*. Göttingen 1857–1858 (posmrtně vydal K. G. Schmidt). Četná vydání, poslední 1913. Hermann vidí starověk ze dvou úhlů: 1. historisch-antiquarisch (události v kontextu, syntetický přístup) a 2. monumental-exemplarisch (jednotlivé dochované památky a předměty, analytický přístup) a definuje název *Culturgeschichte*, v němž se oba úhly pohledu sbíhají (s. 3 n.) jako komplexní vědu o starověku, jako biografii národa. Jeho dílo je pionýrským činem v tom smyslu, že zároveň líčí dějiny a kulturu Řeků a Římanů v jednotě. Označení „kulturní dějiny“ tedy neodpovídá dnešnímu pojmu, dnes bychom spíše použili termín „civilizace“.

⁵² ZÍBRT, Čeněk: *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. Praha 1892.

⁵³ Sedmé vydání vyšlo v Koblenci v roce 1852. Recenze v *Zeitschrift für österreichische Gymnasien*, 4, 1853, s. 400–408. Johann Krunyński, gymnaziální profesor v Lembergu a autor recenze, předpokládá, že ji budou používat 18–20letí studenti. Přesto však učebnice byla vydávána znovu a znovu – Pütz ji totiž skutečně přepracoval. K náhledu 1. dílu jsem měla též 14. vydání, vielfach umgearbeitete Auflage, Leipzig – Koblenz 1873 (celkem vyšel první díl v 18 vydáních, viz BINDER: *Pütz, Wilhelm*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* /1888/, s. 780–782. In: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd116308265.html?anchor=adb> [cit. 5. 4. 2014]).

(„durch die Schule“) uvést do života. Byli si tedy i tvůrci učebnic vědomi toho, že školní výuka dává základ celému náhledu na dějiny a že se onen historický obraz jen zřídka radikálně změní. Jak sám Pütz uvádí, byly jeho učebnice příznivě přijímány jak nadřízenými školskými úřady, tak odbornou veřejností.⁵⁴ Byly však pro střední školy příliš rozsáhlé (i když sám v předmluvě říká, že nedůležité skutečnosti tiskne menším písmem a učitel tedy může leccos vynechat, 14. vydání dílu o starověku z roku 1873 má 361 stran čistého textu), jsou suše faktograficky popisné, jazyk je pro daný věk studentů příliš těžký a knihy jsou bez ilustrací (to je ovšem slabá stránka většiny tehdejší učebnicové produkce), obsahově jsou příliš poplatné jeho vyznání. To ovšem odpovídalo celkové atmosféře doby po revolučním roce 1848 a bylo způsobeno jistě také vlivem církve, která se snažila nad školními prostředky a vyučováním z pochopitelných důvodů bdít.⁵⁵ Neméně důležitou roli jistě hrála i skutečnost, že konkurence v tvorbě učebnic a školních pomůcek byla v té době ještě velmi malá. Soukromý každodenní život, založený na studiu nejen literatury, nýbrž i na materiálních objevech z vykopávek, ze sochařství a malířství, zůstává stále stranou. Studenti si na hodinách dějepisu nemohli utvořit reálnou představu o antickém životě. Nutno ovšem podotknout, že teprve větší publicita pompejských vykopávek vedla k hlubšímu poznávání soukromého života a k doplňování našich představ o antické kultuře, především o soukromém životě.⁵⁶

V učebnicích českého historika německého původu Antonína Gindelyho, jenž je však začal vydávat v šedesátých letech, tak najdeme – poprvé v historii učebnic dějepisu a později než v učebnicích klasických jazyků – ilustrace (černobílé), a to nejen k dějinám (v textu), nýbrž i ke kultuře, a to i ke kultuře v soukromém sektoru: v přílohách (tab. IX–XXIX, které na text učebnice neodkazují), podává Gindely obrázky se stručným popisem jak k Řecku, tak k Římu (zahrnuje oblast stavebnictví, zařízení, nástrojů, ozdob, hudebních nástrojů, domácího oděvu a vojenské výzbroje). Je to novota, kterou jistě přivítali nejen studenti, ale i vyučující, a to nejen dějepisu, nýbrž i v hodinách

⁵⁴ PÜTZ, W.: *c. d.*, 1. díl, s. IV dále uvádí, že jeho učebnice je od reorganizace školství v roce 1850 zařazena téměř do všech německých školních knihoven v celém Rakousku a že byla přeložena do několika jazyků (čeština mezi nimi však není).

⁵⁵ VESELÁ, Zdena: *Vznik a vývoj českého středního školství v 19. století*. In: Sborník prací FF BU, Studia minora, řada Pedagogicko-psychologická, 1972, s. 269.

⁵⁶ ZINTZEN, Christiane: *Von Pompeji nach Troja. Archäologie, Literatur und Öffentlichkeit im 19. Jahrhundert*. Wien 1998, passim. Theodor Gomperz mluví dokonce o tom, že „die Erträge der zeitgenössischen Archäologie ... der Zeit den Charakter einer Art von kleiner „Renaissance“ und dem humanistischen Plädoyer aktuellen Aplomb verleihen.“ Viz tamtéž, s. 150.

řečtiny a latiny, jak sám autor doporučuje v předmluvě (1868, s. III). Gindelyho učebnice byly založeny na důkladném studiu (napsal učebnice jak pro reálky, tak pro vyšší gymnázia).⁵⁷ Na rozdíl od učebnice Wilhelma Pütze, který uvedl prameny a literaturu hned v úvodu učebnice (což mu bylo v recenzi z roku 1853 vyčítáno), podává Gindely ke každému úseku přehled pramenů a odborné literatury: předpokládám, že ji pak školy podle svých finančních možností kupovaly pro učitelskou, popř. i žákovskou knihovnu. Co je důležité, v seznamu sekundární literatury se objevují díla ke kulturním dějinám, zdůrazňují se ty nejnovější, byť jsou i zde kulturní dějiny v textu učebnice samotné pojaty ve srovnání s dějinami politickými velmi stručně a opět faktograficky – řazeny jsou podle víceméně stejného schématu (Řecko: náboženství, poezie, věda, umění, obchod, Řím: náboženství, literatura, umění, obchod a řemeslo, římské vojsko) jako v dějinách Pützových. O soukromém každodenním životě si tedy studenti mohli z těchto pasáží udělat pouze letmou představu, jaksi navíc, velmi přitom záleželo na vyučujícím.

Do rakouského školství v zemích Koruny české je od šedesátých let zaváděna jako vyučovací jazyk čeština systematictěji.⁵⁸ Pro předmět dějepisu vychází učebnice Jana Lepaře *Všeobecný dějepis ku potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských, I. část (Starý věk)* v roce 1865; také v jeho textech najdeme základy kulturních dějin.⁵⁹ Před příchodem Josefa Wünsche se na jičínském gymnáziu vyučovalo podle Ningerovy učebnice *Děje všeobecné pro nižší třídy středních škol I. Starý věk*. Praha 1863,⁶⁰ brzy se – snad i přičiněním Josefa Wünsche – do školní knihovny nakupovaly i další české učebnice: Gindelyho a Lepařův dějepis, ale i Šemberův *Dějepis všeobecný*⁶¹ a Guhl

⁵⁷ SVOBODA, K.: c. d., s. 151 (Svoboda však německé učebnice zmiňuje pouze tehdy, když byly přeloženy do češtiny); GINDELY, Anton: *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Obergymnasien*. Prag 1861; *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Realschulen*. 1. díl. Prag 1865; *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Obergymnasien*. Prag 1868. V úvodních kapitolách vysvětluje také dělení dějepisu na politické a kulturní dějiny (s. 4). Bohužel se mi nepodařilo nahlédnout do 1. vydání. Gindelyho přednostní zájem směřoval k českým dějinám, nikoli k antice.

⁵⁸ VESELÁ, Z.: c. d., s. 269–273.

⁵⁹ LEPAŘ, Jan: *Všeobecný dějepis ku potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských. I. část (Starý věk)*. Praha 1865. Viz recenzi v Táboře, 2, 1865, č. 38: „Vydáváním takovýchto spisův vyhověno bude konečně pokenáhlu tak trpce cítěné a často oželené potřebě našich gymnasií, a nebude nám slyšeti již bohdá výmluv, že se nám nedostává těch a oněch spisův učebních. Dílem máme už takřka české učební knihy pro všechny předměty, dílem se připravují do tisku a budou vydávány nejdéle k příštímu školnímu roku.“

⁶⁰ RAIS, K. V.: c. d., s. 75.

⁶¹ ŠEMBERA, František: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*. Díl I. *Starý věk*. Praha 1893.

– Konerovo kompendium kulturních dějin v českém překladu (viz níže). Evidentně pro učitelskou knihovnu byly zakoupeny Buckleho *Dějiny civilizace v Anglii* s obsáhlým teoretickým úvodem.⁶² Naopak pro tzv. cvičnou školu byly zakoupeny Václavkovy *Pověsti řecké a římské*, vycházející z Hésioda.⁶³ V jičínském pedagogiu se vyučovalo od jeho založení česky, to je evidentní důvod, proč tu nenašly místo mýty německého gymnaziálního učitele Gustava Schwaba, jež se staly klasickým dílem a jsou dodnes vydávány a čteny nejen dětmi, ale i dospělými. Dílo se stalo čtivým „Nachschlagewerk“ domácích knihoven a bylo přeloženo do mnoha jazyků, do češtiny však nikoli. Úspěšnost jeho díla tkví nejspíše v tom, že na rozdíl od děl dřívějších v nich Schwab nechtěl jako přívazek k mytologickému příběhu předávat geografickou, historickou a přírodní faktografii, ani nechtěl moralizovat, ale chtěl pouze žákům pokud možno v řeči antických básníků jen tak pro radost čtivě přepsat antické mýty.⁶⁴

Autory dějepisných učebnic, ať německých, tak českých, jsou víceméně pravidelně sami středoškolská pedagogové: Karel Ninger, Jan Lepař, František Šembera, či později František Sobek. I český historik německého původu Anton Gindely začínal svou dráhu jako středoškolský pedagog, později působil na olomoucké univerzitě. Také starší německé učebnice, které byly často pro ty české vzorem, jsou utvářeny středoškolskými učiteli, jako např. výše zmíněným Wilhelmem Pützem; výjimkou byl Konstantin Höfler, univerzitní profesor.

⁶² BUCKLE, H. T.: *Geschichte der Zivilisation in England*. Bd. 1, Abt. 1. Leipzig – Heidelberg 1864.

⁶³ Státní okresní archiv Jičín, fond Raisův učitelský ústav Jičín, sign. A 11 – Knihovna, kart. 5, inv. č. 564, rukou napsaný seznam přírůstků do knihovny, rok neuveden, pravděpodobně ovšem jde o první roky ústavu a výuky dějepisu – některé časopisy mají dataci 1873. VÁCLAVEK, Matouš: *Pověsti řecké a římské*. Olomouc 1875.

⁶⁴ SCHWAB, Gustav: *Die schönsten Sagen des klassischen Altertums*. 3 díly. Stuttgart 1838–1840. Dílo bylo přeloženo do 12 jazyků; německy naposledy snad v nakladatelství Insel, Frankfurt am Main a Lipsko v roce 2001. Viz EVERS, Daniela: *Die schönsten Sagen des klassischen Altertums. Zur Bedeutung und Funktion der Bearbeitungen antiker mythologischer Erzählungen in der Kinder- und Jugendliteratur des 19. Jahrhunderts*. St. Ingbert 2001 (*Mannheimer Studien zur Literatur- und Kulturwissenschaft* 25), s. 111–142; Táž: „Vorschule der höheren Bildung“: *Gustav Schwabs Werk Die schönsten Sagen des klassischen Altertums*. In: BRODERSEN, Kai: *Die Antike außerhalb des Hörsaals*. Münster 2003, s. 69–76. Dále viz *Auf zum Olymp. Antike in Kinderbüchern aus sechs Jahrhunderten*. Ruppolding 2005, s. 120–122.

5 Příručky ke studiu antiky pro školu a dům

Nedostatek znalosti reálií, jež byly poznávány jen četbou antických autorů, vedl ke vzniku různých příruček o každodenním životě, založených na velmi hlubokém studiu nejen literárním, nýbrž i materiálním. Jednou z velmi úspěšných byla trojdílná vyprávění ve dvanácti scénách o životě Augustova současníka a zprvu přítele Cornelia Galla, které sepsal rovněž gymnaziální učitel, Wilhelm Adolf Becker,⁶⁵ v roce 1838.⁶⁶ Tato kniha, která obeznamuje čtenáře se soukromým životem starých Římanů, byla velmi vlídně přijata a právem znovu vydávána (v opraveném a rozšířeném vydání). Autor sám jí chtěl zaplnit mezeru v publikacích o kultuře Římanů a v předmluvě si přeje, aby se stala „erwünschtes Repertorium des Wissens würdigsten aus dem römischen Privatleben“. Tím, že byla velmi kladně recenzována mj. v časopise pro gymnázia, stala se bezesporu součástí příruční školní žákovské knihovny. Stala se i jedním ze zdrojů informací pro české *Kulturní obrázky ze starého Říma* středoškolského profesora Karla Cumpfého.⁶⁷ O dva roky později se Becker věnoval řeckému životu v historickém románu *Charikles. Bilder altgriechischer Sitte*.⁶⁸

Brzy poté vyšla dvoudílná kniha dánského klasického filologa Bojesena o „Antiquitäten“ řeckých a římských,⁶⁹ která byla určena přímo gymnáziím.

⁶⁵ BECKER studoval v Lipsku a působil od 1822 jako zástupce ředitele (v Německu se jim říkalo konrektor) na hlavní škole v Zerbstu v Sasku-Anhaltsku. Od 1828 působil jako gymnaziální profesor v Míšni, od 1836 povýšil – působil zprvu jako mimořádný profesor klasické archeologie, od 1842 jako řádný profesor věd o antickém starověku (Altertumskunde) na univerzitě v Lipsku. Jeho nejdůležitějším dílem je všeobecně velmi vřele přijímaná, avšak zároveň diskutovaná Příručka římských starožitností (*Handbuch der römischen Alterthümer*). Dílo zůstalo nedokončeno (vyšla jen topografie Říma, následovaly státní „starožitnosti“ královského a republikánského období), po Beckerově smrti v něm pokračoval gymnaziální profesor Joachim Marquardt (viz níže).

⁶⁶ *Gallus, oder römische Scenen aus der Zeit Augusts: Zur genaueren Kenntniss des römischen Privatlebens*. 1. vyd. Leipzig 1838, 2. vyd. opr. a rozš. 1848 a 3. znovu rozš. vyd. připravil Wilhelm REIN (rec. von F. Hofmann in der Berliner Zeitschrift für Gymnasialwesen, 1852, VI, s. 779–784). Poslední reedice (2. dílu) vyšla v roce 2011 (nakladatelství Nabu Press). Dílo bylo přeloženo do angličtiny. Čtenář se v něm může dočíst o lázeňském kampánském městě Baiae a vůbec o lázeňské kultuře, o mužském oděvu, hostinách, pití, společenských hrách, dokonce i o sebevraždě, o pohřbívání, manželství, o římském domě, studiích, epistolografii, cestování, honosné vile, o Gallem opěvované krásce jménem Lykoris.

⁶⁷ CUMPFÉ, Karel: *Kulturní obrázky ze starého Říma*. Praha 1890.

⁶⁸ *Charikles. Bilder altgriechischer Sitte*. Leipzig 1840; druhé vydání tohoto díla připravil roku 1854 K. F. HERMANN.

⁶⁹ BOJESSEN, Ernst Frederik: *Handbuch der griechischen u. römischen Antiquitäten*. 2 Bd. Zum Gebrauch für Gymnasien und Schulen. Giessen 1841–1843.

Vedle státního zřízení se zde už pojednává i o soukromém životě, stále však jen pro potřeby učitelů a studentů při četbě antických autorů. Ve srovnání s rozsahem první části o státních záležitostech je druhá část ještě velmi skromná. Jako pomůcku pro vyučování latiny uveřejnil roku 1868 Kristián Stefan podle E. F. Bojesena a J. HOFFY *Handbuch der römischen Antiquitäten* z roku 1843.⁷⁰

„Antiquitäten“, „Altertümer“/„antiquitates“ definuje Lange⁷¹ jako vědu, která zkoumá „die nationale Sitte und das aus ihr erwachsene nationale Recht des römischen Volks, die seit dem Untergange desselben einem abgeschlossenen Gebiete der Vergangenheit (*antiquitas*) angehören...“, tuto vědu odlišuje od technických disciplín klasických „Altertumswissenschaften“ i od politických dějin, s kterými mají „antiquitates“ v jeho pojetí ale mnoho společného. Kulturní dějiny obsahují dosud především otázky státní, nikoli soukromé. Podíváme-li se zástupně na trojdílnou, opravdu rozsáhlou monografii německého klasického filologa Ludwiga Christiana Conrada Langa o římských starožitnostech, která byla pro svou výpovědní hodnotu reeditována dokonce ještě o jedno století později, zjistíme, že se soustředí právě na státoprávní záležitosti a je tudíž spíše součástí právnických knihoven než knihoven klasicko-filologických či knihoven starověkých dějin.

Velmi brzy byl ale termín „Antiquitäten“ nahrazen výmluvnějším termínem „Leben“ a skutečně také začal popisovat život starověkých národů, do učebnic a příruček stále více pronikaly jako prameny vedle písemnictví i umění a archeologie. V roce 1861 vydal historik umění Ernst Guhl s kulturním historikem a archeologem Wilhelmem Konerem společně, znovu a znovu vydávané dílo o životě Řeků a Římanů podle antických výtvarných děl; tato práce se také stala jedním ze zdrojů pro Františka Velišského⁷² a bude později na seznamu pořízených knih jičínského učitelského ústavu, kam Josef Wünsch nastoupí po získání učitelské způsobilosti.⁷³ Dodnes je používána příručka německého univerzitního profesora Ludwiga Friedländera, jenž

⁷⁰ SVOBODA, K.: c. d., s. 150–151.

⁷¹ LANGE, Christian Conrad Ludwig: *Römische Alterthümer. Einleitung und der Staatsalterthümer erster Teil*. Berlin 1856 (reprint 1974), s. 1. Lange také působil na pražské univerzitě, ale odešel z ní dříve, než sem nastoupil Josef Wünsch.

⁷² Osobností Františka Velišského a otázkami kolem jeho údajného plagiátu v knize *Život Řekův a Římanův*. Praha 1876 se zabývali SVATOŠ, Martin: *Česká klasická filologie* a FROLÍKOVÁ, Alena: *Několik poznámek k životu a dílu Františka Velišského*. LF, 1983, s. 96–97; TÁŽ: *Cesta Františka Velišského do Řecka aneb o významu autopsie*. Auriga – ZJKF, 38–39, 1996, s. 72–76.

⁷³ GUHL, Ernst – KONER, Wilhelm: *Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken dargestellt*. Berlin 1860–1861. Teprve 6. vydání z roku 1893 potřebovalo být zcela nově zpracováno (vyd. Richard Engelmann v Berlíně).

bývá nazýván otcem kulturní historie, která byla bezesporu nakupována pro učitelské knihovny.⁷⁴ Publikace určená ke čtení, nikoli jen k nahlížení jako encyklopedie, se vyznačuje ohromnou znalostí pramenů (nejen písemných, ale i archeologických) a sekundární literatury. Ale kdo z gymnaziálních studentů si našel čas toto dílo číst? Ve škole přece na hodinách klasických jazyků nešlo o soukromý život (ani císařů), ale o filologii, na hodinách dějepisu nešlo o každodenní život města či osob, ale především o politické události! Další obsáhlou, dodnes snad nepřekonanou, encyklopedickou práci o antickém veřejném i soukromém životě vydal německý gymnaziální profesor Joachim Marquardt, a to už v roce 1864.⁷⁵ Ve stejném roce nastoupil Josef Wünsch svá univerzitní studia, kde ho řeckými i římskými dějinami provázel výše zmíněný historik profesor Konstantin von Höfler, jehož učebnice Wünsche na novoměstském gymnáziu nezastihla.⁷⁶

Produkce encyklopedické a příručkové literatury k dějinám a kultuře antického světa prudce stoupá od šedesátých let 19. století; nešlo tedy o to, že by literatura nebyla, ale o to, že se kulturní oblast jen velmi ztuhla prodírala do vyučovacích metod rakouských gymnázií. Do jaké míry mohli žáci a studenti nahlédnout v této atmosféře do antického světa, záleželo především na pedagogích samotných, ti však byli odchoováni stejným systémem a mnozí z nich neměli dostatek vlastní iniciativy a chuti do dalšího studia a prohlubování znalostí nejen filologického, ale ani kulturního záběru a studenty dokázali spíše odradit, jak to dokumentují slova Josefa Svatopluka Machara, který po úspěšně složené maturitě okamžitě spěchal do antikvariátu, aby tu prodal učebnice klasických jazyků.⁷⁷ Ostatně o situaci na poli klasických studií jasně mluví boj mezi filology a zastánci komplexního vnímání antiky („Altertums-wissenschaften“).⁷⁸

⁷⁴ FRIEDLAENDER, Ludwig: *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine*. Leipzig 1862 (v jednom svazku). Dnes se používá Georgem Wissowou opravené a rozšířené 9./10. vydání ve čtyřech svazcích.

⁷⁵ MARQUARDT, Joachim: *Römische Privatalterthümer nach den Quellen bearbeitet*. Leipzig, Hirzel, 1. díl 1864, 2. díl 1867 (*Handbuch der römischen Alterthümer*). Marquardt převzal dokončení díla Adolfa Beckera, který předčasně zemřel. Později dílo přepracovával a kvůli šíři a množství nových poznatků se o práci rozdělil s Theodorem Mommsenem.

⁷⁶ ZILYNSKÁ, B.: c. d., s. 208. Starověk však nepatřil k Höflerovu odbornému zaměření – publikoval z něj pouze sedm prací, zatímco středověku věnoval prací 78 a novověku 60. Viz tamtéž, s. 215. Od roku 1863 působil na pražské univerzitě i Antonín Gindely, Wünsch si však jeho přednášky nezapisuje.

⁷⁷ SVATOŠ, M.: *Humanistické vzdělání s dominancí*, s. 39, s. 50.

⁷⁸ ZINTZEN, C.: c. d., s. 212 n., která popisuje situaci mezi zastánci „Philologie“ a „Altertumswissenschaft“ a počátky „Real-Philologie“ v Německu.

Kulturní dějiny – život nejen státní, ale i soukromý – se tedy postupně dostávají do školních materiálů. Až roku 1896 se věnuje Julius Klinghardt a po něm v roce 1900 taktéž středoškolský pedagog Josef Kubík využití pompejského materiálu, jenž se stal nejnázornější učebnicí antického starověku v dějepisné gymnaziální výuce.⁷⁹ Kubík už dříve vydal *Realerklärungen und Anschauungsunterricht* pro četbu Cicerona (1896), Tacita (1897) a Horatia (1899). Je tedy zřejmé, že dosavadní způsob četby klasiků začínal ztrácet půdu pod nohama a nové metody pozvolna pronikaly jak do hodin latiny, tak do hodin dějepisu. Byl to ovšem proces zdoluhavý a bolestný.

A tak se stávalo, že cestovatelé mající takto vytvořený umělý obraz antiky byli překvapováni různými doteky s antikou reálnou. Především při návštěvách pompejských domů, v nichž nacházeli pestrost nevídanou, malby připomínající umění japonské či čínské, atd., jak ve svém příspěvku o pohledu českých návštěvníků Pompejí koncem 19. století ukázala Jana Keparťová.⁸⁰

6 Závěr

Školní antika, již máme možnost sledovat v učebnicích klasických jazyků, dějepisu, popř. dalších humanitních oborů, jako jsou čeština či němčina, byla v době Wünschových studií žákům předkládána v podobě, která odpovídala náhledu třetí čtvrtiny 19. století na dějiny všeobecně. Navíc byla žákům a studentům ideologicky upravována tak, aby se z ní mohla stát studnice morálních úslolí a vzorů chování. Rakouští učitelé vyučovali v 19. století v zasetých rutinních postupech, bedlivě sledovaní rakouskou administrativou především z politického a náboženského hlediska⁸¹ – na školy docházeli pra-

⁷⁹ KLINGHARDT, Julius: *Die Berücksichtigung der bildenden Kunst beim Unterrichte in der Geschichte und Erdkunde in den mittleren Klassen der Gymnasiums*. Theil I. Altenburg 1896; KUBÍK, Josef: *Pompeji im Gymnasialunterricht*. Wien 1900. Také nápisy pro gymnaziální výuku se začaly využívat až začátkem 20. století: GAHEIS, Alexander: *Altörmisches Leben aus den Inschriften*. I. Teil. In: *Zwölfter Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums im XIII. Bezirke in Wien 2011/2012*. Wien 2012, s. 5–26. Vše bohužel bez ilustrací, ty si učitel musel obstarávat v jiných publikacích, aby je studentům mohl nabídnout k nahlédnutí. Přehled dosavadních názorných pomůcek při výuce na klasických gymnáziích nabízí SCHULZE, Gerhard: *Die bisherige Verwertung der Anschauung im Unterrichte des humanistischen Gymnasiums*, I. Inowrazlaw 1894.

⁸⁰ KEPARTOVÁ, Jana: *Antický svět v 19. století: blízký, nebo vzdálený?* In: BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.): *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*. Praha 2008, s. 207–217.

⁸¹ ENGELBRECHT, W.: c. d., passim; SUŠOVÁ, Veronika: *Vzbudit věrnost a oddanost: dějepis jako nástroj politické socializace v Rakousku-Uhersku a Rusku druhé poloviny 19. století*. Dějiny a současnost, 26, 2004, č. 5, s. 15–19.

videlně inspektoři podřízení Zemské školní radě. Především v rámci výuky latinského a řeckého jazyka měli pedagogové vychovávat občany říše k loajalitě a poslušnosti, morální hodnocení prolíná i učebnicemi dějepisu, němčiny a češtiny. Učitelé, kteří vyučovali na našich gymnáziích, využívali především německých učebnic, ale od poloviny 19. století se pozvolna začínají vydávat i české učebnice latiny a řečtiny, dějepisu, cvičebnice a čítanky pro výuku staré řečtiny, latiny, češtiny a němčiny.⁸²

Ani v dobách, kdy se do učebnic dostávaly novější výsledky bádání – jako v případě učebnic Pützových, z nichž se na gymnáziu učil Josef Wünsch a které odpovídaly výzkumům především Niebuhrovým – nebyla antika studentům rakouských gymnázií předkládána jako historické období ve svých veřejných i soukromých projevech, ale zůstávala i nadále neživým, idealizovaným světem plným vzorů a ideálů. Světem, který v takové podobě neexistoval. K tomu také přispívaly ilustrace, které – když se v učebnicích začaly objevovat (a i proti tomu se zvedaly kritické hlasy) – znázorňovaly antiku zásadně podle originálů, které – v případě soch a architektury – nesměly být tištěny jinak než ve vznešené bělobě, i když už J. J. Winckelmann znal antickou polychromii; ale i tento zakladatel dějin umění byl proti tomu, aby byly činěny pokusy reprodukovat antické sochy barevně – „so wird auch ein schöner Körper desto schöner sein, je weißer er ist.“⁸³ Dnes je již polychromie antických soch i architektury všeobecně známa, ale z podobných důvodů, z jakých se nedoplňují ulomené části antických plastik, se i dnes (nejen) v učebnicích dává přednost bílým sochám a stavbám. Přes veškeré vymoženosti techniky zůstává totiž barevnost některých částí hypotetickou.⁸⁴

Ačkoli antika prostupovala několika předměty, které střední školy nabízely, ani v učebnicích latiny a řečtiny, ani v učebnicích dějepisu, nemluvě o učebnicích češtiny či němčiny, neměli žáci a studenti možnost poznat antiku jako živý organismus. Ačkoli v hodinách klasických jazyků četli úryvky z antických autorů, byly tyto texty čteny jen pro svou filologickou a stylistickou poučnost a vybírány byly takové úryvky, které odpovídaly výchovným cílům školy. Se stejným záměrem byly vybírány i úryvky do německých a českých čítanek. V hodinách dějepisu se žáci učili podrobně politické dějiny (i když někteří autoři, jako např. Wilhelm Pütz, se snažili učebnice nepřetěžovat daty a fakty, byť obsah zůstával nezměněn), kulturní dějiny byly

⁸² Ojediněle byly v oběhu české učebnice již v 18. století; sloužily především jezuitským pedagogům.

⁸³ Cit. dle ROTHENBURG, K.-H.: c. d., s. 65–66.

⁸⁴ Viz BRINKMANN, Vinzenz – WÜNSCHE, Raimund (eds.): *Bunte Götter. Die Farbigkeit antiker Skulptur. Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek*. München 2004.

víceméně oklešťovány na antickou mytologii, otázky státoprávní, literaturu, umění a obchod. Antický soukromý život a řecká či římská každodennost, jejichž místo by bývalo bylo hlavně v učebnicích jazykových, se nestaly bodem zájmu, přestože je v *Organizačním nástinu* z roku 1849 jako jeden z cílů dějepisné výuky udáváno poznávání „vnitřního života národů a států“, přičemž se klade velký důraz na dějiny Řecka a Říma. Stále ovšem platí, že jde hlavně o líčení státního zřízení („Staatsalterthümer“), vývoj národa v oblasti náboženství, literatury a umění ... v jeho přirozeném spojení s dějinami.⁸⁵ Nepřekvapuje tedy, že z římského období je mnohem detailněji probírána doba rané republiky, popř. doba Ciceronova, jež byly studentům předkládány jako období nejvzorovější – byla oním vzorem ctností a nositelem vysoké kultury. Ačkoli některé postavy musely být díky důkladnému studiu Niebuhrůvu přesunuty do oblasti bájí, zůstávaly stále vzory patriotismu a takových morálních norem, jaké si doba vyžadovala. Ve všech dějepisných učebnicích je z kulturní oblasti nejvíce pozornosti věnováno antické mytologii, která je upravována pro daný dětský věk a pro křesťanskou víru. Učebnicím navíc chyběly ilustrace a i tím se stávaly pro žáky a studenty těžkými – mohli je zvládnout jen drilováním a memorováním. První ilustrace se do dějepisných učebnic užívaných na našich školách dostávají až od šedesátých let v knihách Antonína Gindelyho. Teprve roku 1892 vydalo c. k. Ministerium für Cultus und Unterricht nové instrukce pro vyučování dějepisu v nižších třídách středních škol, podle nichž se má učivo podávat ve formě jednotlivých vypravování v chronologicky seřazených oddílech, v nichž se má vyprávět o nejdůležitějších událostech, jejichž centrem je významná osobnost. Tím se z faktografických encyklopedií mohly stát skutečné učebnice.

Josef Wünsch byl mnohostranně humanitně vzdělaný⁸⁶ a svým založením zvědavý člověk, který dokázal vytěžit maximum nejen ze státem organizovaného studia, především však ze samostudia založeného na četbě literatury a ze zkušeností získávaných cestováním. Svou erudici pak dokázal zprostředkovávat širokému publiku ve svých fejetonech velmi příjemným stylem (bohužel však zřejmě ne v pedagogické praxi) a přispíval tak k osvětě a chuti českého obyvatelstva k poznávání jiných krajů, jejich soudobého i minulého života; bořil tak hranici, za níž se Češi s trochou nedůvěry dívali. Vždyť teprve od počátku šedesátých let 19. století se i u nás situace začínala měnit!⁸⁷

⁸⁵ BONITZ, H. – EXNER, F. S.: c. d., s. 159 n.

⁸⁶ Jeho „důkladné a rozsáhlé vědomosti“ oceňoval již v začátcích Wünschova pedagogického působení jako suplenta na Akademickém gymnáziu v Praze ředitel tohoto školního ústavu T. V. Bílek. Archiv MR, inv. č. 022 629/1, Doklady.

⁸⁷ NERUDA, J.: c. d., s. 57.

A rakouští učitelé získávali teprve od roku 1893 cestovní stipendia, aby na jeden semestr mohli vycestovat do Itálie a Řecka. To už měl ale Josef Wünsch svůj cestovatelský zenit za sebou.

Je pro něj signifikantní, že ačkoli největší část svého vzdělávání absolvoval v německém jazyce, své osvětové fejetony zásadně psal česky a posílal do českých časopisů. Jeho patriotismus vyzvedává anonymní přispěvatel Jičínských novin, když se zastavuje nad tou částí Wünschovy závěti, v níž spisovatel odkazuje svou nadaci výhradně českým studentům a píše: „Kdyby však, čehož bůh uchovej, během času národ náš tak se zapomenul, že by nebylo žadatelů národnosti české, nechci krmiti kulturu nám nepřátelskou a nařizují...“ Jičínský Wünschův ctitel tento odkaz využívá k apelu na naši národní hrdost a k podpoře snahy o zachování češtiny.⁸⁸ Německy publikoval Wünsch pochopitelně odborné statě a studie.

Jeho obraz antiky je odrazem toho obrazu, který byl ve druhé polovině 19. století všeobecně rozšířený.⁸⁹ Byl to obraz, který přes intenzivní výuku na klasických gymnáziích⁹⁰ a všeobecně hluboké povědomí o antice nebyl reálný. Základ onoho obrazu, který si žáci a studenti odnášeli ze školních lavic, byl natolik silný, že ho často nedokázalo změnit ani další soukromé studium odborné či osvětové literatury, která navíc sama zůstávala také pod vlivem onoho všeobecně rozšířeného obrazu, ba ani na vlastní oči viděné a navštívené antické lokality – Wünschův popis římského Kolosea plně odpovídá představě krutých Římanů bažících jen a jen po krvi a smrti, nechá-

⁸⁸ *Při vzpomínce na prof. Wünsche*. Jičínské noviny, č. 4, 4. února 1908, s. 1–3. V době svého jičínského působení ovlivňoval a podporoval české studenty, jak na to vzpomíná K. V. Rais, který píše, že Wünsch dal popud k četbě Osvěty (pro níž si studenti chodili na zdejší gymnázium k prof. Antonínu Truhlářovi, klasickému filologu a literárnímu historikovi), ale „na ustávě se to snad přímo diti nesmělo“. Viz RAIS, K. V.: *c. d.*, s. 179; cf. *Výroční zpráva c. k. gymnasia vyššího v Jičíně za šk. rok 1886/7*. Jičín 1887, s. 18. Rais pak o rok později začal odebírat Lumír a četl Světozor. Tamtéž, s. 180. Zatímco v učitelské knihovně gymnázia byly tyto časopisy zastoupeny (samozřejmě také další, jako Listy filologické, Athenaeum, Paedagogium, Krok, Sborník historický, viz VZ 1886/7, s. 18), v žákovské byla Osvěta a Květy.

⁸⁹ Cf. IPSEN, Dorothea: *Der verstellte Blick: Man sieht nur, was man weiß. Antikewahrnehmung in Reiseberichten über Griechenland um 1900*. In: Tradita et inventa. Heidelberg 2000, s. 459–471; STEHLÍKOVÁ, Eva: *Reflexe antiky v díle českých cestovatelů v 19. a 20. století*. LF, 117, 1994, s. 268–283.

⁹⁰ SVATOŠ, M.: *Humanistické vzdělání jako jeden z předpokladů nadnárodní kultury*. In: Čechy a Evropa v kultuře 19. století. Praha 1993, s. 103 uvádí v první polovině 19. století 55 % a po Bonitz-Exnerově reformě stále ještě více než 40 % z celkového počtu vyučovacích hodin. K tomu musíme připočítat hodiny dějepisu, v nichž se však vyučovaly především dějiny politické. Srov. též: *Postavení a funkce klasických jazyků ve všeobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století*. In: Documenta Pragensia, Praha 1993, s. 145–153; SVATOŠ, M.: *Humanistické vzdělání s dominancí*, s. 39–52.

vajících po stovkách umírat gladiátory v aréně.⁹¹ Antickému světu se Josef Wünsch nejvíce přiblížil ve své knize *Pompeje a Pompejané*.⁹²

Zatímco ve výuce jako takové nebude velký rozdíl mezi gymnaziálním studiem Lannovým a Wünschovým (byť mezitím probíhala reforma středního školství), jistý rozdíl je mezi recipienty výkladů o antice: zatímco Vojtěch Lanna ml., syn úspěšného průmyslníka, patřil k tzv. majetnému měšťanstvu („Besitzbürgertum“) a nebyl tudíž předurčen k univerzitním studiím a k zaměstnání ve státní službě, ale ke studiím praktickým a k zaměstnání ve firmě svého otce s cílem jednou firmu převzít a úspěšně vést,⁹³ bylo přáním Wünschova otce-koželuha, aby jeho syn získal jisté zaměstnání ve státní sféře a netrpěl nedostatkem financí jako on, neúspěšný živnostník (patřil tedy k tzv. vzdělaneckému měšťanstvu, „Bildungsbürgertum“). K uplatnění ve státní správě by bývalo postačovalo gymnaziální studium, ale Josef měl vyšší plány a talent mu také nechyběl – odešel tedy na univerzitu a stal se středoškolským učitelem s definitivou a stálým platem. Oba čerpali ze stejných, nebo stejně laděných učebních textů rakouského školství, ale ani jeden nebyl s antikou bytostně spjat, nebyla náplní jejich zaměstnání. Zatímco Vojtěch Lanna ml. zanechal dalším pokolením hodnotnou uměleckou sbírku, po Josefu Wünschovi zůstala hodnotná literární díla. Ani jedno nebylo primárně zaměřeno na antiku a přece se antiky z velké části dotýkalo.

RESUMÉ

STŘEDOŠKOLSKÁ ANTIKA VE TŘETÍ ČTVRTINĚ 19. STOLETÍ

O formách gymnaziální výuky klasických jazyků v druhé polovině 19. století jsme již podrobně informováni. Nyní se zájem rozšiřuje na formy výuky dějepisu antických dějin, němčiny a češtiny, v nichž se znalost antické historie měla se znalostmi získanými na hodinách latiny a řečtiny doplňovat. Přes-

⁹¹ Vychází přitom z údajů a čísel Josefa Flavia, jež jsou přebírána i do dějepisných učebnic (např. Höflerových), že při obléhání Jeruzaléma zahynulo přes milion Židů a 97 tisíc zajatých bylo zčásti posláno do dolů, zčásti do cirku (myslí se tím amfiteátr) a část jich byla veřejně prodána do otroctví. Kde ovšem Wünsch našel údaj o tom, že při stavbě Kolosea zahynulo v krátké době 12 000 Židů a stovky jich zemřelo v aréně, se mi dosud nepodařilo dohledat. Antičtí autoři taková čísla neudávají, i když je pravděpodobné, že se Židé na stavbě Kolosea podíleli.

⁹² O knize detailně referovala KEPARTOVÁ, J.: *Josef Wünsch a Pompeje*.

⁹³ Z toho důvodu také Vojtěch Lanna st. nenechal po těžké synově nemoci Vojtěcha dokončit gymnázium, které nepovažoval za dost dobré pro praktický život, a raději ho zapsal na obchodní školu v Lipsku. SVATOŠ, M.: *Výuka antickým jazykům*, s. 33.

to absolventi klasických gymnázií nezískávali pravý obraz antiky; ta pro ně zůstala neživou literou. M. Svatoš ukázal, že si absolventi ze studií klasických jazyků neodnášeli zájem o antiku, ale z předloženého příspěvku vyplývá, že ani hodiny dějepisu nepřispívaly v daném období k přiblížení antického světa a jeho bohatého a rozvětveného dědictví. Bohatý mecenáš Vojtěch Lanna ml., ani o něco chudší středoškolský pedagog a mecenáš chudých studentů Josef Wunsch se antikou nezabývali profesně, pro oba se antika otevírala až při návštěvách muzeí a galerií, měst s antickou minulostí, ruin či vykopávek.

Klíčová slova: dějiny 19. století, vzdělávání, klasické jazyky, dějepis, učebnice

SUMMARY

THE SECONDARY SCHOOL ANTIQUITY IN THE THIRD QUARTER OF THE 19TH CENTURY

The forms of classical languages teaching at grammar schools in the second half of the 19th century have been already thoroughly discussed. At present, the attention is turned to forms of Ancient history lessons, German and Czech, in which the knowledge of Ancient history ought to be complemented by information received in Latin and Greek lessons. Despite that, graduates of classical grammar schools did not gain the true image of Antiquity; it stayed a vague notion for them. M. Svatoš showed that graduates did not acquire the interest in Antiquity and the presented paper proves that history classes did not contribute to familiarizing the ancient world and its rich cultural heritage to students either. Neither the wealthy patron Vojtěch Lanna younger nor a bit poorer secondary school teacher and the patron of needy students Josef Wunsch professionally occupied themselves with Antiquity. Both began to perceive Antiquity through visiting museums and galleries, cities with Ancient traditions, ruins and excavations.

Keywords: 19th century history, education, classical languages, history, textbook

Translated by Mgr. Hana Ferencová

doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.
Katedra dějin a didaktiky dějepisu
Pedagogická fakulta
Univerzita Karlova
Magdalény Rettigové 4
116 39 Praha 1
e-mail: kepartova@seznam.cz

VÍCE NEBO MÉNĚ LATINY? PERIPETIE ODBORNÝCH DISKUSÍ NA STRÁNKÁCH DOBOVÉHO TISKU O ZPŮSOBU A OBSAHU VÝUKY LATINY NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH RAKOUSKÉ MONARCHIE NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ¹

Karla Vymětalová

„Latein ist tot, es lebe Latein“ (Latina je mrtvá, ať žije latina!), tak zní titul knihy bývalého profesora klasické filologie na univerzitě v Mnichově Wilfrieda Stroha.² A tak by mohlo znít i motto tohoto příspěvku, jenž je věnován problémům a otázkám, které hýbaly odbornou pedagogickou, ale i širokou laickou veřejností nejen ve výše vymezeném časovém období, ale v mnohém jsou aktuální i dnes. Neboť otázka postavení humanitních studií v rámci středního i vysokého školství, jejich „upotřebitelnosti“, nazíráno z pohledu ryziho utilitarismu, kulturního i kognitivního přínosu ve vztahu k moderní společnosti, je, jedno zda v devatenáctém, dvacátém či jednadvacátém století, stále živá.

Kritika, která se ve druhé polovině 19. století soustředila zejména na výuku klasických jazyků, tj. latiny a řečtiny,³ na střední škole, zejména gymnasiu, byla projevem rostoucí nespokojenosti široké veřejnosti s převážně humanitním základem gymnasia, jehož, zvenčí viděno, nejviditelnějším znakem byla výrazná převaha vyučovacích hodin věnovaných humanitním předmětům, z nich pak nejvíce právě latině a řečtině.⁴

¹ Tato studie vznikla v rámci řešení studentského grantového projektu badatelská činnost studentů jako projekt s reg. č. SGS/13/2013.

² STROH, Wilfried: *Latein ist tot, es lebe Latein! Kleine Geschichte einer grossen Sprache*. Berlin 2011.

³ Ačkoliv název tohoto příspěvku hovoří „pouze“ o latině, řečtina – jako sesterský jazyk antického starověku – byla neodmyslitelnou součástí těchto debat, mnohdy více a častěji napadanou než latina. Viz dále.

⁴ Tabulky s počtem hodin pro jednotlivé předměty v primě až oktávě učebního plánu gymnasia pro rok 1849 (ŠAFRÁNEK, Jan: *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů 1848–1913* /dále jen *Školy české*/, Sv. II. Praha 1918, s. 56), pro rok 1855 (tamtéž), pro rok 1884 (ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina: *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1848–1918*. Praha 2007, s. 204) a gymnasia z roku 1909 (KRÁLÍKOVÁ, Marie – NEČESANÝ, Josef – SPĚVÁČEK,

Platformou pro spory a diskuse, které se v dané době rozhořely, byly nejen konference učitelských sborů či ředitelů středních škol, schůze nejrůznějších spolků⁵ nebo celonárodní shromáždění pracovníků humanitních i přírodovědných oborů,⁶ ale také stránky odborných časopisů i širší veřejností čteného tisku. Středoškolstí i vysokoškolstí pedagogové své metodicky zaměřené příspěvky uveřejňovali zejména v *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, který začal vycházet v roce 1850 ve Vídni a v českém prostředí nahradil *Časopis k prospěchu přiměřených oprav na gymnasiích/Zeitschrift zur Förderung einer zeitgemässen Reform der Gymnasialstudien*.⁷ Od roku 1877 bylo možno vyjádřit svůj názor v dalším časopise zaměřeném na potřeby středního školství – v *Zeitschrift für Realschulwesen*, jehož tematická náplň se o devět let později stala i hlavním předmětem obsahu časopisu německo-rakouských spolků *Österreichische Mittelschule*. Obě periodika pokrývala jak svými příspěvky, tak i čtenáři početnou skupinu středoškolských učitelů zejména v rámci rakouské monarchie. Jepičí život byl předurčen druhému českému odbornému časopisu, který pod titulem *Krok, listy vědecké se zvláštním zřetelem k potřebám gymnasií a reálék* vycházel v letech 1865–1866, aby o několik desetiletí později (1887–1899) v mnohem výraznější míře oslovil pedagogickou veřejnost ještě jednou. V českém prostředí si pak u širší pedagogické veřejnosti vydobýly své místo tři časopisy – *Listy filologické a paedagogické*, vydávané od roku 1873 Jednotou českých filologů,⁸ *Věstník Ústředního spol-*

Václav: *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*. Praha 1977, s. 127) hovoří jasně: roku 1855 latina tvořila 24 % výuky, což spolu s řečtinou bylo 37,5 %, humanitní předměty byly zastoupeny 78,9 % (oproti 17,4 % u přírodovědných a 7,4 % u technických předmětů). Učební plán gymnasia z roku 1884 vyhradil klasickým jazykům 39,8 % z celkové hodinové dotace, humanitním předmětům 77 % (výuka přírodovědných předmětů zaujímal 23 %). V učebním plánu z roku 1909 došlo v souvislosti s Marchetovou reformou k poklesu počtu hodin u klasických jazyků na 30 % celkové hodinové dotace, humanitní předměty se na výuce podílely 74,9 %. Detailnější zhodnocení předmětů a jejich vzájemného postavení viz ŠKAPOVÁ, Iveta: *Výuka latiny na středních školách na Moravě v letech 1848–1918. Příklad c. k. nižšího slovanského gymnázia v Brně a Pobočného ústavu c. k. českého gymnázia v Brně*. Opava 2011, s. 32–33 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce).

⁵ Např. Verein der Freunde des humanistischen Gymnasiums založený na jaře 1906 ve Vídni, mj. i na obranu řeckého jazyka.

⁶ Příkladem mohou být pravidelná zasedání Versammlung der deutschen Philologen und Schulmänner či sjezdy profesorů středních škol českých.

⁷ Časopis vycházel za redakce dvou profesorů akademického gymnasia v Praze, prof. Jana Jungmanna a prof. Františka Eduarda Vaňka, od května 1848 do počátku roku 1853. Viz KABELÍK, Jan: *První časopis středoškolský v Rakousku a jeho původce*. Věstník českých profesorů (dále jen VČP), XI, 1904, s. 237–247, 338–349.

⁸ V roce 1886 byla pedagogická část z Listů vypuštěna, prostor jí byl dán v měsíčníku pro zájmy pedagogické Paedagogium, a název časopisu byl proto zkrácen na Listy filologické (dále jen

ku českých professorů v Praze (od IV. ročníku se zkráceným názvem *Věstník českých professorů*), vydávaný od dubna 1893,⁹ a *České museum filologické*.¹⁰ Stálou pozornost učitelské veřejnosti budily i články, které byly středoškolskými profesory psány do výročních zpráv jednotlivých středních škol a velmi často se výuce, metodice i postavení klasických jazyků v rámci učebních osnov středních škol rakouské monarchie věnovaly.¹¹

Zde předkládanou studii je třeba vnímat – vzhledem k rozsáhlosti (co do počtu stran i obsahu) excerptovaného materiálu – jako pokus o vhléd do problematiky, které by bylo třeba věnovat ze strany odborné veřejnosti mnohem větší systematickou pozornost než doposud.¹² Lze ji pokládat za jakési elementární vytýčení prostoru, zatím v časovém kontextu přelomu 19. a 20. století, kterému autorkou tohoto příspěvku a jistě i dalšími badateli bude v budoucnosti věnována hlubší pozornost. Z výše uvedených důvodů byly pro dané časové období využity především články, diskusní příspěvky

LF). Viz FIALOVÁ, Anděla: *Ke vzniku Listů filologických před osmdesáti lety*. LF, 3 (78), 1955, s. 109–116; HRABÁK, Josef: *Sto let Listů filologických*. LF, 97, 1974, s. 1–3.

⁹ KABELÍK, Jan: *První desetiletí Věstníku českých professorů*. VČP, X, 1903, s. 323–329; VYKOUKAL, F. V.: *Po 25 letech*. VČP, XXVI, 1919, s. 2–6.

¹⁰ Podrobnější, ale zdaleka ne zevrubný seznam článků, které se věnují obraně klasických jazyků, metodické i odborné stránce jejich výuky, a zejména seznam časopisů, v nichž byly publikovány, viz SVOBODA, Karel: *Bibliografie českých prací o antice za léta 1775–1900*. Praha 1947, s. 82–84; Týž: *Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové*. Praha 1957, s. 152–155, 281–286, 329–331.

¹¹ Některé články a výroční zprávy jsou uvedeny ve Svobodově *Bibliografii* (pozn. č. 10). Pro Čechy, Moravu a Slezsko ale doposud nebyla sestavena ucelená bibliografie výročních zpráv českých a německých středních škol v daném období. Pro rakouské školy obecně viz GUTSCHER, Johann: *Systematisch geordnetes Verzeichnis des wissenschaftlichen Inhaltes der von den österreichischen Gymnasien und Realgymnasien in den Jahren 1850–1867 veröffentlichten Programme*. I. Theil. Programm des k.k. Gymnasiums in Marburg 1868, II. Theil. Programm des k.k. Gymnasiums in Marburg 1869; HÜBL, Franz: *Systematisch geordnetes Verzeichnis derjenigen Abhandlungen, Reden, Gedichte u. dgl., welche in den Mittelschulprogrammen Oesterreich-Ungarn seit d. J. 1859 bis 1869 und in jenen von Preussen seit 1858 und von Bayern seit 1863 bis 1868 enthalten sind*. Czernowitz 1869; BITTNER, Josef: *Systematisch geordnetes Verzeichnis der Programmarbeiten österreichischer Mittelschulen (1890–1905)*. Czernowitz 1906; DOLEJŠEK, Boleslav: *Programy českých středních škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Druhá, třetí, pátá výroční zpráva vyšší reálky ve Velkém Meziříčí za šk. r. 1901, 1902 a 1904. V předvečer první světové války byl učiněn pokus vydávat výroční zprávy pouze za určitý školní rok, jeho pokračování však přerušily události na bojištích. Viz SIMON, Jakob: *Anzeiger der österreichischen Mittelschulprogramme für das Schuljahr 1913/1914*. Brünn 1914.

¹² Klasickými filology i historiky byla pozornost zatím věnována spíše vysokému školství, a to jednak dějinám klasické filologie a archeologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze po jejím rozdělení na německou a českou část, jednak některým jejích významným představitelům na tamní české filosofické fakultě. Viz mj. SVATOŠ, Martin: *Česká klasická filologie na pražské universitě 1848–1918. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*. Praha 1995.

a polemiky uveřejněné v *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, *Věstníku českých professorů* a *Listech filologických*, doplněné o kritické postřehy německých sousedů v *Neue Jahrbücher für das classische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik* a další primární i sekundární literaturu.

Vznik osmitřídního gymnasia jako vyššího vzdělávacího ústavu lze chápat jako jeden z výsledků dramatických událostí „jara národů“. Lidové bouře revolučního roku 1848 totiž nepřinesly pouze změny v oblasti politického života monarchie, ale urychlily i nutné změny středního a vysokého školství, které – přes dílčí úpravy prováděné (a opět mnohdy odvolávané) v předcházejících desetiletích – zaostávalo v mnoha směrech za vývojem v jiných evropských státech.¹³ Po modernizaci volalo především střední školství, které stálo na tereziánsko-josefinských základech s latinou jako hlavním předmětem, třídním učitelem jako pedagogem, který ve třídě – s výjimkou náboženství – učil dle zastaralých učebnic všechny předměty, se čtyřmi tzv. gramatikálními a dvěma humanitními třídami, na něž v případě zájmu o studia na univerzitě musely navazovat ještě dva ročníky filosofického studia na lyceích nebo samotné univerzitě, kdy toto „filosofické dvouletí“ bylo vnímáno jako příprava ke studiu na dalších třech fakultách (právnícké, lékařské a teologické).

Školské reformy let 1848–1850, navržené a realizované pražským profesorem filosofie Franzem Stephanem Exnerem a německým klasickým filologem Hermannem Bonitzem,¹⁴ položily základ vzdělávacímu systému rakouské monarchie, který přetrval v základních rysech i po jejím rozpadu.¹⁵ Dvouletá filosofická příprava byla sloučena s gymnasiem v jeden osmiletý celek, který se dělil na nižší a vyšší stupeň a jehož vyučovacími předměty byly latina, řečtina, němčina, náboženství, dějepis a zeměpis, matematika, geometrie, kreslení a některé nepovinné předměty; systém třídních učitelů byl nahrazen učiteli odbornými, kteří své vzdělání získávali během tříletého

¹³ Viz KÁDNER, Otakar: *Vývoj a dnešní soustava školství* (dále jen *Vývoj*). Praha 1929; ŠAFRÁNEK, Jan: *Dvě jubilea. Časová vzpomínka*. VČP, XI, 1904, s. 378–385; REDAKTION: *Das österreichische Gymnasium vor und seit dem Jahre 1848. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* (dále jen *ZöG*), XXXIX. Jhg., 1898, s. 1061–1067.

¹⁴ SVATOŠ, Martin: *Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století* (dále jen *Exner-Bonitzovy školské reformy*). Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum, 5, 2000, s. 42–47.

¹⁵ Hlavní zásady organizace školství byly vtěleny do Bonitzova a Exnerova Nástinu (*Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Oesterreich*) rakouským císařem Františkem Josefem I. pod názvem *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* (Wien 1849), provizorně schváleného 16. září 1849, definitivně jím potvrzeného 9. prosince 1854.

studia na filosofické fakultě, která se tak stala rovnocennou s ostatními fakultami univerzity.

Klasické jazyky, zejména jazyk latinský, i nadále programově tvořily hlavní náplň učebního plánu gymnasia, v rámci kterého studenti nad latinou během svého osmiletého studia strávili ve škole celkem 47 hodin, nad řečtinou hodin dvacet osm.¹⁶ Důraz, který byl na oba jazyky kladen, vyplýval toliko z tradic německého novohumanismu, oba jazyky měly být, dle představy císaře Františka Josefa I. i ministra kultu a vyučování hraběte Leo Thuna, významným jazykovým i kulturním a duchovním pojítkem středních a vyšších vrstev společnosti v multikulturální mnohonárodnostní rakouské monarchii.¹⁷ Škola, v níž v harmonickém duchu měly být propojeny jak filologicko-humanitní, tak i přírodovědné předměty, měla být pružným organismem reagujícím na potřeby doby.¹⁸ Její cíl, stanovený již v Exner-Bonitzově Nástinu: „...poskytnout vyšší všeobecné vzdělání za podstatného užití starých klasických jazyků a literatury, a tím zároveň připravit ke studiu na universitě...“,¹⁹ měl být především prostředkem výrazně napomáhajícím k utváření harmonické osobnosti mladého člověka, jeho charakteru a duševní ušlechtilosti, „damit der Schüler jedes Wissenschaftsgebiet in den Bereich seines Wissens einordne, die Wissenschaft als Einheit auffassen, sich allmählich selbst eine einheitliche Weltanschauung bilden lerne. Sonst erwerbe er vielleicht eine Menge Einzelkenntnisse, ohne sie aber an ihrem Ort in den Bau seines Wissens eingliedern zu können“.²⁰ Adolf Harnack v přednášce pronesené na shromáždění Spolku přátel humanistického gymnasia v Berlíně 29. listopadu 1904 na téma „Die Notwendigkeit der Erhaltung des alten Gymnasiums in der Modernen Zeit“ to potvrdil slovy vztahujícími se k cíli

¹⁶ Předepsané penzum vyučovacích hodin pro mateřský jazyk bylo celkem 25 hodin, pro druhý zemský jazyk 16 hodin. Viz ŠAFRÁNEK, J.: *Školy české*, s. 56.

¹⁷ „Klasikofilologické metody měly pomáhat rozvoji moderních národních jazyků, jimž chyběla stará literatura, a tedy i rozvoji kultur národů habsburské říše. V mnohonárodnostním státě, jakým byla habsburská monarchie, měla výuka klasickým jazykům a literaturám převzít funkci jednotícího kulturního faktoru, který při zachování specifika jednotlivých etnik měl spoluvytvářet jednotné kulturní milieu státu. Tim se měly překlenout, ne stírat, zjevné rozdíly národních kultur a jazyků a usnadnit soužití obyvatel a správa celého mnohonárodnostního státního útvaru.“ SVATOŠ, M.: *Exner-Bonitzovy školské reformy*, s. 46.

¹⁸ „Es kann nicht die Absicht sein, den Gymnasien eine Organisation zu geben, welche sie wie ein metallenes Kleid äußerlich umschließt und in unveränderlichen Formen festhält; vielmehr muss sie in das Leben dieser Institute eindringen, mit ihnen wachsen und sich gestalten.“ REDAKTION: c. d., s. 1065.

¹⁹ VESELÁ, Zdenka: *Dokumenty z vývoje české střední školy 1849–1939*. Praha 1973, s. 7.

²⁰ MORR, Josef: *Klassische Philologie und Förderung der Redegewandheit im Mittelschulunterricht*. ZöG, LXV. Jhg., 1914, s. 349.

gymnasiálního vzdělání: „Der junge Mann, der denken und geistig arbeiten gelernt hat, dem die Kräfte der Menschheit und der Wert der idealen Güter an der Geschichte und an fremden Sprachen aufgegangen ist, der die Grundzüge der Naturgesetze kennt und der für eines der großen Studienggebiete bereits eine gewisse Vorbereitung erlangt hat.“²¹

Klasickým gymnasiím jako základnímu typu středního školství však vyrostla takřka souběžně konkurence v podobě reálků a o několik let později i reálných gymnasií, která si mezi širokou rodičovskou i studentskou veřejností získávala stále větší oblibu.²² Vznik reálků odůvodnil ministr hrabě Leo Thun v „Allerunterthänigster Vortrag des treuehorsaamsten Ministers des Cultus und Unterrichts“ těmito slovy: „Tyto střední školy nemají však sloužiti jen jako přípravné ústavy pro vyšší technická učiliště, nýbrž mají též splniti vlastní svůj úkol. Mají těm žákům, kteří nezamýšlejí vstoupiti do škol vyšších, poskytnouti onoho vzdělání v oboru technickém, jež bez hlubších vědeckých studií jest dosažitelné, a tím umožniti příležitost stavu živnostenskému (Gewerbebestand) nabýti nejvhodnějším způsobem vědomostí, potřebných pro jeho povolání.“²³

Řádově rostoucí počet reálně zaměřených ústavů a jejich absolventů, jejichž výhodou v očích veřejnosti bylo nejen jejich praktičtější zaměření, ale i absence výuky klasických jazyků,²⁴ byly pak těmi z faktorů, které rozdmýchávaly debatu o užitečnosti výuky klasických jazyků na střední škole

²¹ HARNACK, Adolf: *Die Notwendigkeit der Erhaltung des alten Gymnasiums in der Modernen Zeit*. Berlin 1904, s. 8.

²² Jejich kořeny sahají až do 18. století, kdy v Německu byla první reálka zřízena v Halle Křištofem Semlerem již roku 1706, v Rakousku ve Vídni byla tzv. Realhandlungsakademie založena roku 1771. Nástin pro reálky, schválený císařským nařízením z 2. března 1851, č. 2040, potvrdil reálku jako šestitřídní ústav, rozdělený na dva trojtřídní stupně. Roku 1868 byly reálky rozšířeny o septimu a o rok později na nich byla zavedena povinná maturitní zkouška podmiňující studium úspěšného abiturienta na vysoké škole technického směru. Vstup na univerzitu byl absolventům tohoto typu školy umožněn teprve po roce 1908, kdy ministerským výnosem ze dne 8. srpna 1908, č. 34180, byla zřízena osmitřídní reálná a reformně reálná gymnasia, jejichž absolventi poté, co prokázali, že úspěšně vykonali doplňovací zkoušku z řečtiny v rozsahu požadavku gymnasiálního učebního plánu, byli připuštěni ke studiu na světských fakultách univerzity s tím, že se nemohli hlásit na klasickou filologii a klasickou archeologii, kde požadavky na znalost latinského jazyka byly požadovány ve větším rozsahu, než jaký jim výuka tohoto jazyka na reálném gymnasiu mohla poskytnout. ZöG, Abteil Erlasse und Verordnungen, LIX. Jhg., 1908, s. 1037; LX. Jhg., 1909, s. 561–562. Zkušenosti z praxe však ukázaly, že o takové dodatečné zkoušky a přestupy ze strany absolventů reálných gymnasií přišli velkým zájem nebyl.

²³ PAPÍRNÍK, František: *Reálky osmitřídní*. VČP, XXI, 1914, s. 1–6, 55–62, hic s. 2.

²⁴ Na nižším a vyšším stupni reálky dle učebního plánu z roku 1849 se učilo toliko mateřskému a druhému živému jazyku, v celkové hodinové dotaci 27 a 26 hodin. Viz VESELÁ, Zdenka: *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*. Praha 1972, s. 20.

i argumenty jejich hojných kritiků. Zajímavý, s jistou dávkou ironie a nadšázky podaný výklad příčin větší obliby reálek a reálných gymnasií nabídl ve svém článku Otakar Hostinský: „Jestliže však gymnasistova nechut' svědčí latině a řečtině, již pouhá existence reálek zdá se netoliko jemu, nýbrž namnoze i jeho rodičům býti zjevným důkazem, že toto zlo není právě nutné, že intelligentní člověk může se zcela dobře obejítí bez latiny a řečtiny, které tudíž vlastně jsou pro žáka zbytečnou trýzní; za poměrů takových ovšem nechut' proti těmto jazykům jen vzrůstá a ideálem žákovým stává se pak: uniknouti latině a řečtině. Někdy, zejména na gymnasiích reálních, se mu to podaří přestoupením na vyšší reálku – a tím uzavírá se mu cesta mnohým odborným studiím, pro něž snad jinak by se byl hodil; jindy zase žák z přinucení sice zůstává na gymnasiu, ale nechut' jeho tím se nepotlačuje, ba naopak nezřídka ještě stupňuje, a nejlepší snad usilování učitelovo tím se maří. To jsou žáci, na jejichž omluvu se uvádí, že prý „pro latinu a pro řečtinu nemají vlohy“. Jsem přesvědčen, že kdybychom měli nějakou střední školu beze vši matematiky anebo beze všeho dějepisu, ta počáteční nechut', kterou mají bez odporu někteří chlapci i k těmto předmětům, stala by se časem taktéž nepřemožitelnou, takřka tradicionelní, a že by se mluvilo o mathematice a přírodních vědách zrovna tak, jako nyní se mluví o latině a řečtině.“²⁵

Zájem o studium na této škole dosáhl svého vrcholu v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století, aby se potom situace pomalu, ale jistě změnila ve prospěch „klasického gymnasia“.²⁶ Jasně o tom hovoří statistiky, které v Čechách pro školní rok 1869/70 uvádí čtyři reálná gymnasia, aby jejich počet o deset let později (1879/80) vzrostl na devatenáct a ve školním roce 1899/1900 se propadl na jedenáct. Situace na Moravě oscillovala v daných časových úsecích od jednoho k pěti ústavům ve školním roce 1879/1880, aby na sklonku století klesla opět k výchozímu číslu jedna.²⁷ Svou roli v těchto výkyvech jistě hrála skutečnost, že absolventi reálných gymnasií byli handicapováni při výběru budoucího povolání, poněvadž, pomineme-li možnost vstupu do praktického života, jim bylo nabízeno další studium jen na školách technického směru. (Viz k tomu i pozn. č. 22.)

²⁵ HOSTINSKÝ, Otakar: *Aforismy o reformě středního školství*. Athenaeum. Listy pro literaturu a kritiku vědeckou, VIII, 1891, č. 5, s. 128–140, hic s. 131.

²⁶ „Vskutku prvotní nadšení pro tyto školy, které ovšem vyžadovaly zvýšených nákladů finančních, rychle ochlázalo, třebaže skýtaly výhodu, že definitivní rozhodování o příštím povolání bylo posunuto o dvě léta; nebyla jistě bez významu při tom okolnost, že zatím gymnasia a reálky stále se víc a více sblížovaly tím, že gymnasia přibírala kreslení a tělocvik, reálky naproti tomu stále více pozornosti věnovaly předmětům všeobecně vzdělávacím.“ KÁDNER, O.: *Vývoj*, s. 271.

²⁷ ADÁMEK, Jaroslav: *Několik čísel o rakouském středním školství*. VČP, X, 1903, s. 51–55, hic s. 51.

I z tohoto důvodu se v některých kruzích začalo stále hlasitěji volat po možnosti vytvořit jednotnou střední školu, která měla nahradit gymnasium a reálku a byla pokládána za nejjednodušší a nejehospodárnější úpravu všeobecně vzdělávacího typu školy. Oponenti této ideje tento názor suše glosovali poznámkou, že „pod vyrovnáním vzdělání reálky a gymnasia tito lidé rozumí, že to první je cenné, to druhé nic neznamená.“²⁸ Mnohem vyhraněněji se vůči jednotné škole vyjádřil Hermann Steuding: „Dass der Gelehrte und der Geschäftsmann nicht von der gleichen Vorbildung ausgehen kann, ist durch die Verschiedenheit ihrer Lebenszwecke bedingt. Ersterer sucht die Wahrheit an sich, letzterer will die gefundene Wahrheit nur aufnehmen, um sie einen irdischen Zwecken dienstbar machen zu können.“²⁹

Vzhledem k tomu, že v předpokládaném učebním plánu jednotné školy se vůbec nepočítalo s řečtinou, s níž by absolvent musel začít až na univerzitě, a latina by byla v omezené míře ponechána jen jako základna vědecké terminologie, vzbudil tento návrh živý nesouhlas. Na problémy, jež by vznikly při pokračování studia na univerzitě, upozornil mj. rakouský klasický filolog Hans von Arnim v projevu na ustavující schůzi „Verein der Freunde des humanistischen Gymnasiums“ dne 31. března 1906 ve Vídni. Především by dle něj započetí studia řeckého jazyka na univerzitě znemožnilo mnoha studentům ucházet se o obory, jako jsou klasická filologie a archeologie, neb v těchto oborech by jen velmi těžko doháněli svůj jazykový handicap. Silně omezeno by pro tyto uchazeče ale bylo i studium historie, když znalost starých dějin z pramenů by byla dostupná jen filologům. Podobného osudu by se dočkala i filosofie, historická geografie, dějiny umění i jazykovědci – germanisté, slavisté. Studentům by chyběly nejen znalosti jazykové, ale i znalosti reálií a římské a řecké literatury, což by jim zcela znemožnilo návštěvu některých kolegií.³⁰

Výše zmíněný Otakar Hostinský naopak v časopise *Athenaeum* horlivě přednosti jednotné školy obhajoval, domníváje se, že otázka školské reformy „není jen otázkou vědeckou, v níž rozhodoval by výhradně jenom učený

²⁸ ARNIM VON, Hans: *Über den Bildungswert des griechischen Unterrichtes* (dále jen *Über den Bildungswert*). ZöG, LVII. Jhg., 1906, s. 406.

²⁹ STEUDING, Hermann: *Die Bedeutung der antiken Sprachen im Gymnasialunterricht*. Neue Jahrbücher für das classische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik (dále jen *Neue Jahrbücher*), 15. Jhg., 1902, 10. Band, s. 420–432, hic s. 421.

³⁰ „...alle Wissenschaften, die an unseren Universitäten gelehrt werden, mit Ausnahme der Mathematik, der Naturwissenschaft und der Medizin die Erfahrungsgrundlage der Kulturgeschichte brauchen und daß man in der Geschichte unserer europäischen Kultur nirgends bis zu den Anfängen verdrängen kann, die doch der belehrendste Teil jeder Entwicklung sind, ohne die Kenntnis des Griechischen.“ ARNIM VON, Hans: *Über den Bildungswert*, s. 406.

odborník – je to otázka po výtce praktická“. Požadavek jednotné školy odůvodňoval potřebou jednotného obecného vzdělání, kdy „potřeba jednotného vzdělání obecného má tedy jen ten smysl, že každé odborné vzdělání předpokládá jakési vzdělání povšechné, na němž, jakožto na pevném základě svém, tak bezpečně spočívá“. Na jednotné škole by se dle něj měly učit předměty, které jsou v učební osnově gymnasia, tzn. i klasické jazyky. Větší pozornost by se měla věnovat moderním jazykům i technickým předmětům, v klasických jazycích by se učitel měl více zaměřit na realie.³¹

Vznik nových typů praktičtější zaměřené střední školy, a to osmitřídních reálných a reformně reálných gymnasií v roce 1908, byl doprovázen v tisku výpady, které zdůrazňovaly jak dosavadní monopol klasických studií, tak i jejich náročnost na studijní přípravu. „Byli jsme již skoro posledním státem, v němž dosud vládl monopol klasických studií, v němž nikdo nemohl se státí slušnějším úředníkem státním a namnoze i soukromým, kdo za doby svých studií nestrávil 3.120 hodin ve škole a nejméně ještě jednou 3.120 hodin doma nad mrtvými jazyky, latinou a řečtinou. Konečně však přece i u nás opuštěno bylo novohumanistické dogma o jedinečném vzdělávacím privilegiu klasických jazyků a uznána byla vzdělávací cena i praktický význam moderních jazyků a přírodních věd. ... Cílem střední školy stává se kultura moderní místo kultur starých, zejména řecké a římské, jež docházejí povšimnutí jen potud, pokud vysvětlují kulturu moderní.“³² Opačného názoru byl rakouský klasický filolog Hans von Arnim: „Die Mittelschule hat ihr eigenes, selbstständiges Bildungsideal. Sie darf sich nicht zur Dienerin der Hochschule zu erniedrigen. Sie hat das Recht und die Pflicht, Dinge zu lehren, die kein Fachmann als Fachmann, wohl aber jeder Mensch als Mensch brauchen kann.“³³ Klade si otázku, proč nikdo nepočítá hodiny, které strávil nad chemií, fyzikou či přírodopisem, a nepovažuje ten čas za ztracený, i když znalosti z těchto předmětů nikdy při své práci nevyužije. A to, že humanitním jazykovědným předmětům je věnován větší počet hodin, nespočívá dle něj v jejich převaze, ale v úvaze, že „die rechte Ökonomie darin besteht, so viele Zeit jedem Gegenstand zu widmen, wie nötig ist, um Früchte der auf ihn verwendete Mühe zu Erben“.³⁴ Jako jakýsi pokus o smíření obou táborů lze vnímat názor rakouského ministra kultu a vyučování Paula svobodného

³¹ HOSTINSKÝ, O.: c. d., s. 128–133. Hlasy pro jednotnou střední školu, ale s gymnasiálním základem zazněly i na sjezdu středoškolských profesorů v Praze v roce 1886, kdy z 19 učitelských sborů středních škol se 12 z nich vyslovilo pro zásadu jednotné školy a sedm z nich souhlasilo se zavedením úplné střední školy.

³² HULÍK, Vojtěch: *Naše nová reálná gymnasia*. VČP, XVI, 1909, s. 1–10, hic s. 1.

³³ ARNIM von, H.: *Über den Bildungswert*, s. 406–407.

³⁴ Tamtéž.

pána Gautsche, jenž konstatoval, že právem lze říci, že některá povolání pro svou specializaci opravdu klasické jazyky nepotřebují. Naproti tomu ale jiné kruhy společnosti se tohoto vzdělání nemohou vzdát, a to nejen proto, že úroveň všeobecného vzdělání je podstatně určována touto výukou, ale protože akademická výchova k povolání spočívá na vědecké práci a znalost klasických jazyků zprostředkovává ono formální školení, onu pružnost ducha a bohatost myšlenek.³⁵

Zastánci nových trendů ve školství nesli velmi nelibě, že i na těchto vzdělávacích ústavech se učilo latině, i když v menší hodinové dotaci,³⁶ a navrhovali, aby byla latina omezena na míru, v jaké se vyučuje na reálkách francouzskému jazyku, což by však v realu znamenalo její propad na celkových 19 hodin. Jeden z propagátorů tohoto názoru shrnul vše stručně ve výroku: „Dovede-li realista při maturitě lehčí text francouzský přečísti a přeložiti, stačilo by témuž účelu při latině jistě také 19 hodin týdně místo navržených třiceti.“³⁷

Despekt k hodnotě klasických jazyků ve vztahu k všeobecnému vzdělání zaznívá i z úst Františka Polívky: „A také za pravdu mi dá asi většina těch, kteří o věci jen trochu uvažují, že by všeobecné vzdělání nijaké újmy neutrpělo, nýbrž spíše získalo, kdyby studium latiny a řečtiny na gymnasiích se omezilo

³⁵ *Begrüßungsrede Seiner Excellenz des Herrn Ministers für Cultus und Unterricht Paul Freiherrn Gautsch von Frankenthurn in der Eröffnungssitzung der 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien am 24. Mai 1893.* ZöG, XXXIV. Jhg., 1893, s. 481–484.

³⁶ Tabulka se srovnáním učebních osnov nových středoškolských typů s typy dosavadními (viz HULÍK, V.: c. d., s. 3) udává tato čísla: na klasickém gymnasiu se latině věnovalo celkem 50, řečtině 28, vyučovacímu jazyku 24 hodin výuky. Staré reálné gymnasium mělo na latinu vyhrazeno 48 hodin, na řečtinu 27 a na jazyk vyučovací 22 hodin. V protikladu k tomu nové reálné gymnasium snížilo počet hodin věnovaných latině na 45, řečtina zcela odpadla, vyučovacímu jazyku bylo přiděleno 26 hodin. Reformní reálné gymnasium mělo ještě o 15 hodin latiny méně, tj. celkem 30, řečtina mezi povinné předměty nebyla vůbec zařazena a učitel vyučovacího jazyka pak měl k dispozici 28 hodin. Z toho vyplývá, že se latina na novém osmitřídním gymnasiu učila v prvních pěti ročnících po šesti hodinách týdně, v posledních třech třídách po pěti hodinách týdně. Na reformním gymnasiu byla latina jen ve vyšším oddělení, a to v kvintě a sextě po sedmi, v septimě a oktávě po osmi hodinách týdně. Řečtina se vyučovala jen na některých školách jako nepovinný předmět. Nástup latiny až na vyšším stupni reformního reálného gymnasia i menší hodinová dotace měly být vyrovnány vyšším věkem studentů, a tedy z toho vyplývající jejich větší duševní zralostí, a obecným znalostním základem, který získali v primě až kvartě nižšího gymnasia. Skutečnost však byla jiná, neb: „Die Schüler sind nämlich trotz des vierjährigen Unterrichtes in der Muttersprache und in einer Fremdsprache mit der Unterscheidung der Satz- und Redeteile, mit der Über- und Unterordnung der einzelnen Satzglieder, kurz mit dem logischen Aufbau fast gar nicht vertraut.“ TUMLER, Fr.: *Der Lateinunterricht am Reform-Realgymnasium.* ZöG, LXIV. Jhg., 1913, s. 453–460, hic s. 458.

³⁷ HULÍK, V.: c. d., s. 7.

a za to více péče věnovalo se zejména vědám přírodním (fysika, chemie, přírodověda), které vtiskly století právě uplynulému zvláštní ráz, obzor duševní nejvíce rozšiřují, k pochopení života a světa nejpřínějším přispívají, a jsou-li podávány pravou formou, srdce nejvíce zušlechťují.“³⁸ S ohledem na to, že oba jazyky jsou používány ve vědeckém názvosloví, nevyžaduje autor absolutní zrušení výuky těchto jazyků, ale přesunul by je do kategorie vedlejších předmětů s hodinovou dotací dvou hodin týdně. Studenti by dle něj měli mít k dispozici i novou učebnici, která by jejich budoucím praktickým potřebám byla uzpůsobena, tj. měla by obsahovat výrazy užívané „ve vědecké řeči a řeči intelligentní“, její slovní zásoba by mohla být čerpána i ze slovníku cizích slov a měla by do ní být zařazena i ta slova, která se v dosavadních učebnicích klasických jazyků nevyskytují a pochází např. ze středověké latiny. Navrhovatel by v ní uvítal též „okřídlená slova“, filosofické sentence, termíny související s církevní latinou, užívané zkratky i příklady zčeštěných latinských slov. Jeho požadavky na učebnici řeckého jazyka jsou ještě striktnější – student se má naučit to nejzákladnější, tj. naučit se číst řecky, osvojit si zásobu termínů užívaných při tvorbě vědeckého názvosloví. Oba jazyky pak by dle jeho mínění mohl učit franštinář,³⁹ pokud by v místě bylo i klasické gymnasium, tak klasický filolog.⁴⁰

Stanovisko komise zvolené k podání zprávy o reformách ve vyučování jazyků, jejíž usnesení bylo předneseno dne 25. května 1907 ředitelem Janem Šafránkem na schůzi Spolku českých profesorů, bylo ke klasickým jazykům milosrdnější. Členové komise jednali o stávajícím humanistickém gymnasiu a doporučili zachovat dosavadní počet hodin pro oba jazyky s tím, že jejich výše by se mohla snížit pouze v případě, když by hodinová dotace byla ponížena i u jiných předmětů. Obecně byl doporučen menší rozsah četby, v jejíž volbě by učitel v rámci určitého kanonu autorů měl mít větší volnost. Pro usnadnění práce s originálem bylo doporučeno používat komentovaná vydání s poznámkami pod čarou.⁴¹ František Bílý v sumarizujícím přehledu názorů komise, která se sešla v lednu 1907 ve Vídni a do níž nebyly pozvány

³⁸ POLÍVKA, František: *O vyučování latině a řečtině na reálkách*. VČP, XII, 1905, s. 204–208, hic s. 204.

³⁹ Výuka francouzského jazyka se dávala s latinou do úzké souvislosti vzhledem k příbuzné slovní zásobě i gramatice. V odborných časopisech a výročních zprávách středních škol byly publikovány články, které se výukou latiny na základě znalostí základů francouzského jazyka zabývaly.

⁴⁰ Tamtéž, s. 205–208.

⁴¹ ŠŤASTNÝ, Jar.: *K reformě vyučování na středních školách*. VČP, XV, 1908, s. 108–114.

zemské školní rady ani profesorské spolky, shrnuje nejzajímavější názory, jež v plénu zazněly pro i proti dosavadnímu školskému systému.⁴²

Všechny tyto úvahy vyvolávaly u obránců klasického gymnasia, byť i uznávali nutnost jeho reformy,⁴³ obavy z překotnosti reformem, jednostrannosti opatření, z tendence „vylít vaničku i s dítětem“. Varovně tak vyznívají slova prof. Šafránka, jimiž horlí před uzavíráním se před oprávněnými požadavky nové doby: „Ale stejně nemoudré, ba přímo škodlivé by bylo počínání, když by veřejní činitelé odhodlali se nynější budovu gymnasijsní soustavy bořiti dříve, nežli rozváží, zdali jinou cestou nebylo by lze na pevných a osvědčených již základech dosavadních ji přestavěti a dle potřeb časových

⁴² Bílý, František: *Paběrky ze středoškolské ankety vídeňské*. VČP, XV, 1908, s. 290–312.

Např. říšský poslanec prof. Hofmann von Wellendorf „vyčetl všechny druhy nespokojenosti: s učiteli, kteří přicházejí z university těhotní moudrostí, ale úplně neznali potřeb střední školy, s universitou, která po té stránce nic nedělá, s těmi, kdož tvrdí, že se učitelé dobří jen rodí, kdežto je to u nás jako u lékařů: geniální lékař se rodí, ale spousta průměrných lékařů, kteří při nejmenším nic nepokazí, se vychovává, s řediteli, kteří dávají nezkušené učitele do nejnižších tříd, a sami jsou jen potencovanými úředníky přetíženými kancelářskou prací, podobně jako zem. inspektoři, kteří musí zpracovati spoustu aktů, zpráv a statistik, z nichž mnohé se v ministerstvu ani nečtou, nýbrž jen v policích ukládají; ...s maturitou, tímto kaudinským jhem, které má ztrpčiti mladíku i poslední chvíle na střední škole; s nedostatkem mostu na universitu...; s uniformitou ve školství...; s dvěma hodinami tělocviku...; s řečtinou, bez jejíž znalosti Schiller napsal překrásná dramata a básně.“ Tamtéž, s. 296. Odkaz na Friedricha Schillera považoval za zavádějící sociálně demokratický poslanec Pernerstorfer, řka: „Unsere Schüler sind keine Schiller, proto nesluší přirovnávat, že Schiller neuměl řecky a tak krásně psal.“ Tamtéž, s. 301.

⁴³ ARNIM VON, Hans: *Über den Bildungswert des griechischen Unterrichtes*. Mitteilungen des Vereins der Freunde des humanistischen Gymnasiums, I. Jhg., 1906, s. 30: „Auch überzeugte Freunde des humanistischen Gymnasiums, Fachmänner und sachkundige Laien, erheben Klagen über den Betrieb des Unterrichtes in den klassischen Sprachen und betonen insbesondere, dass die Resultate, die er erziele, nicht im Einklang stehen mit dem Ausmass von Zeit und Arbeit, das ihm gewidmet wird... Die Tatsache, dass auch die Lehrer, die auf der Höhe wissenschaftlicher und didaktischer Durchbildung stehen, dieselbe Klage erheben, beweist doch, dass wirklich in dem derzeitigen Betriebe ein Übel sitzt, das beseitigt werden muss, soll das unschätzbare und unersetzliche Gut, das der Unterricht in den beiden klassischen Sprachen darstellt, erhalten bleiben und wieder allgemeine Wertschätzung erlangen.“ V dosti nadneseném duchu si vzal za své obranu klasických jazyků i František Krsek: „Není a nemá býti škola se svými předměty učebními zřízením v jedné formě strnulým, mrtvým, ale spíše živoucí jest ústrojí její. Má býti jako bujně v šíř se rozkládající štěpný strom, jehož ratolesti utěšeně pučí, zelenají se, kvetou, zdravé ovoce nesou. A spatřujeme-li, že tu a tam nějaká ratolest z příčiny kterékoli (mnouhy nesnadno viditelné!) trpí, postonává, opožďuje se, plody buď zakrsalé nebo vůbec nedozrálé rodí, ihned tu jako zahradníci pečliví ku pomoci budme, choré ratolesti ohledávající, náказы je zbavující, ku zdárnému vzrůstu, kde to ještě možno, je vedouce.“ KRSEK, František: *Klasobraní po poli školství gymnasijsního hledíc po přednosti ke starým jazykům* (dále jen *Klasobraní*). Listy filologické a paedagogické, XI, 1884, s. 142–149, 308–318, 468–471 (hic s. 143).

ji obnoviti tak, aby provedené změny jevíly se jen jako přirozený důsledek zdravého a pokrokového vývoje studií humanitních.⁴⁴ Navazuje na něj, byť s notnou dávkou skepticismu, poznámka V. Křížka, uveřejněná v tomtéž roce ve stejném časopise: „A zase zakaleno je správné nazírání na školu. Jako dříve velebena její všemohoucnost, ... tak dnes vytyká se jí malomocnost a neschopnost a zase in extremum. Říká, ba tvrdí se i tak zvanými „inteligenty“ a „vědci“, že na nynější střední škole nelze ničemu se „pro život“ naučiti, že jsou léta na ní ztrávená pro studující ztracená, a podobné nesmysly... A čím hlučněji se takové nesmysly křičí do světa, tím více nacházejí ochotných stoupenců, protože naše veřejnost je duševně tak zbahnělá, že vůbec nepřemýšlí o tom, kdo křičí a co křičí, nýbrž ji postačí pouze, že křičí.“⁴⁵

Latina, byť v podobě volitelného předmětu, si své místo vydobyla i na ve schématu středního školství nepříliš početně zastoupených dívčích lyceích, která získala provizorní statut jako šestitřídní vzdělávací ústav ministerským výnosem z 11. prosince 1900, č. 34.551.⁴⁶ Studentkám byla výuka latinského jazyka nabízena především proto, že mnohé z nich po absolvování lycea chtěly studovat farmacii nebo učitelství pro lycea a znalost tohoto jazyka byla jedním z předpokladů přijetí ke studiu na univerzitě. Přestože se latině učily pouhé tři roky po čtyřech hodinách týdně, a to od tercie do sexty, byli s jejich výkony učitelé spokojeni,⁴⁷ byť s dovětkem, že látka musí být upravena vzhledem k věku, znalostem i dívčí povaze. Cílem bylo dosáhnout znalostí, které průměrný gymnasista získal v hodinách latinského jazyka během prvních šesti let svého studia na škole. Absence vhodných učebnic, a nakonec i děl antických autorů, která by lépe odpovídala jemnější povaze dívek, vedla profesora Aloise Vaňuru k poznámce: „Musíme překládati primitivní a bezobsažné větičky, upravené se zřetelem k duševnímu rozhledu primánů a sekundánů,“ což se mu k vyššímu věku dívek i jejich duševní zralosti zdálo být krajně nevhodným.⁴⁸

⁴⁴ ŠAFRÁNEK, Jan: *Dvě jubilea* (dále jen *Dvě jubilea*). VČP, XI, 1904, s. 384.

⁴⁵ KŘÍŽEK, V.: *Vychovává-li nynější universita učitele?* Rozhledy, XV, 1904, č. 2, s. 41.

⁴⁶ NEUHÖFER, Rudolf: *Střední školství. Soustavný svod předpisů platných pro střední školy a učitelské ústavy*. Praha 1935, s. 10.

⁴⁷ „Učitelé pak jest nadto stále a stále – více než v kterémkoli jiném předměte mimořádném – vštěpovati jim mínění, že jim jest pokládati latinu, do níž daly se jednou zapsati, za předmět pro se závazný a povinností z toho vyplývajícím svědomitě dostáti. Jinak lze stěžii dosíci dobrých výsledků.“ VAŇURA, Alois: *O vyučování latině na dívčích lyceích*. VČP, XVI, 1909, s. 284–286 (hic s. 286).

⁴⁸ Tamtéž. Dále viz HECHFELLNER, M.: *Zum lateinischen Unterrichte an Mädchenlyzeen*. ZöG, LXVI. Jhg., 1915, s. 172–176.

Drobnohledem kritiky byly sledovány nejen klasické jazyky, ale i ti, kteří jim na školách vyučovali.⁴⁹ Přestože jednou stranou byla u filologů velmi kladně hodnocena jejich pečlivost, disciplína a svědomitost, pro druhé se filolog stal postrachem a odstrašujícím příkladem. Řečeno slovy nesmířitelného kritika klasického gymnasia Oldřicha Kramáře: „Arci u některého filologa málo vykoná se za hodinu, poněvadž lpí jen na nudných slůvkách žádaje, by každé slovo bylo překládáno jen tak, jak on uznal neomylně za pravé, že se tu čas maří vedlejšími věcmi, až to upomíná na příslovečnou pomalost dělníků při práci, než tím jest vinna osobnost učitelova, nikoli systém, ..., klada rozumně váhu na věc, ne na formu.“ Osobnost odborného učitele, zejména klasického filologa, je pro něj typem pedagoga, pro jehož výkon ve třídě je charakteristická jednotvárnost, stereotyp, rozmrzelost, lhostejnost, vyhoření. Strídání učitelů v učebním procesu považuje za jednu z hlavních příčin přetěžování studentů v rámci jednoho předmětu, bez ohledu na ty druhé. Navrhuje vrátit se zpět k třídním učitelům, kteří byli odstraněni ze středních škol po roce 1848, poněvadž v nich spatřuje záruku nestrannosti vůči žákovi, uměřenosti ve výuce, spravedlnosti v klasifikaci při znalosti výkonů žáka ve všech dalších předmětech. Odmítá i dělení mezi dva učitele, humanitního a realistického, „poněvadž i při dvou jen nebyla by možná potřebná jednotna vzdělání a kázně“.⁵⁰ Jeho názory podnítily Josefa Vlčka na stránkách Věstníku českých profesorů k ostré polemice s Kramářovou knihou, v níž v této otázce jako protiargument uvádí nemožnost ovládnutí tolika oborů (od klasických jazyků po matematiku, od primy po oktávu): „Je přece znamenitý rozdíl věděti něco jako žák a učit se tomu se zdarem: co stačí pro vědění, dávno se jeví nedostatečným pro vyučování, třeba tu širokého rozhledu, hlubokého vzdělání.“⁵¹ Oproti Kramářovu mínění se Vlček domnívá, že ubývá kantorů, kteří celou

⁴⁹ „Denn freilich liegt das Bildende nicht allein im Stoffe, sondern auch wesentlich in der Behandlung des Lehrers, und es bedarf kenntnisreichern von inniger Liebe zum Alterthume besetzten Lehrer, wenn das Studium des klassischen Alterthums seine schönen Früchte tragen soll.“ CURTIUS, George: *Ueber die Bedeutung des Studiums der klassischen Litteratur*. Prag 1849, s. 20.

⁵⁰ KRAMÁŘ, Oldřich: *Úvahy o střední škole*. Praha 1902, s. 63–70.

⁵¹ VLČEK, Josef: *Oldřich Kramář, Úvahy o střední škole*. Praha 1902. VČP, XII, 1905, s. 53–58, 239–244, 349–358, 414–427, hic s. 416–417. Obdobně odmítavý postoj k existenci tolika dvou učitelů na nižším stupni gymnasia zaujal i zemský inspektor dr. Scheindler, k jehož důvodům patřila pravděpodobnost snížení úrovně školy i duševní úrovně žactva, nemožnost obsáhnout všechny obory a vycvičit se v jejich metodice, pravděpodobný macešský přístup k některým oborům, větší pravděpodobnost lidského selhání učitele v chování vůči studentům. Jediné nedostatky u odborných učitelů spatřuje v možném přetěžování žáků v rámci daného předmětu bez ohledu na ostatní a v častém střídání pedagogů. BÍLÝ, F.: c. d., s. 302.

hodinu zkouší a pak bez výkladu zadávají domácí práci, a neobává se ani toho, že by student mohl u učitele spatřit i určité nedostatky.⁵²

K špatné pověsti klasických jazyků přispívali, byť nechtěně, nejen přísní a nároční pedagogové, ale i relativně špatné výsledky studentů na konci prvního či druhého semestru každého školního roku či při maturitní zkoušce. Údaje o klasifikaci z daného časového období jsou velmi mezerovité a neposkytují možnost celkového zhodnocení postavení klasických jazyků v klasifikační stupnici gymnasia. Jen pro ilustraci lze uvést propočty vyhotovené na základě zápisů klasifikace na akademickém gymnasiu v Praze v letech 1885–1887 a 1911–1913, které ukazují, že v období 1885–1887 v prvních dvou třídách akademického gymnasia propadlo z latiny 18 % studentů, ve vyšších třídách 13 % studentů. Řečtina, vyučovaná až od tercie, latinu mírně předstihla se 14 % repetentů. V předvečer první světové války (1911–1913) dělalo reparát v prvních dvou ročnících z latiny 25 % studentů, v ostatních třídách 15 %; údaje pro řecký jazyk od tercie výš činily 16 %. Fakt, že v prvních dvou ročnících průběžným kamenem úspěšnosti byla latina, nahrazená ve vyšších ročnících matematikou, vedla autora výzkumu Miloslava Šefrna k závěru, že pokud by došlo k odstranění latiny z prvních ročníků školy, muselo by to nutně vést k odstranění hlavního katalyzátoru výběru na střední školu, čímž by byla odstraněna nebo značně snížena výběrovost této školy.⁵³

Špatné studijní výsledky žáků v klasických jazycích však dle mínění odborné veřejnosti nespádaly toliko na vrub jejich lenosti, nedostatečné přípravy či nezájmu, byly i důsledkem špatné pedagogické a didaktické připravenosti kandidátů učitelských oborů,⁵⁴ jejichž studium, přes proklamovaná prohlášení akademických zástupců univerzity o provázanosti střední

⁵² „Má se, tuším, poměr žáka k učiteli podobně jako dítěte k rodičům. Zpočátku dítě pokládá své rodiče za vzory dokonalosti, ale znenáhla dospívajíc spatřuje při nich i vady, zamlouvá si je však, ale nic naplat, vady jsou tu skutečné, nezbyvá než se s nimi smířit vol nevol a uznati, že i tito rodiče jsou pohříchu lidé jako jiní. Nejinak žáček má o svém učiteli zato, že ví všechno, ale časem shledá, že přece není to ono, až se přesvědčí, že nikdo neví a nemůže věděti vše, tedy ani jeho zbožňovaný učitel, a že jsou ještě jiní, kteří vědí víc.“ VLČEK, J.: *c. d.*, s. 416–417.

⁵³ ŠEFRNA, Miloslav: *Jak se kdy u nás na střední škole klasifikovalo*. Střední škola. Časopis pro středoškolskou pedagogiku a didaktiku, XXII, 1942, s. 68–79. Ve vyšších ročnících latinu v „nechvalném“ primariátu obvykle předstihla matematika, k předmětům s průměrem vysoko nad 2.0 patřila také němčina, u které to bylo způsobeno tím, že na českých středních školách byla vedena jako nepovinný předmět.

⁵⁴ Neutěšenou situaci na pražské filosofické fakultě kritizoval František Krsek tvrdě, že „jinde aspoň zákonem postaráno, by veškery přednášky jaksi systematicky uspořádány byly, práce souměrně rozdělena a směr studia dle času naznačen; na této však fakultě skoro vše, bych tak řekl, pouhé náhodě necháno, nikde určitých pravidel, nikde bezpečného vodítka. Tak stává se často, že mnozí nedovedou se uchytiti na této nové dráze vzdělávání, nemajíce nijakých pokynů, nebo vůbec uchytiti se nemohou, seznávajíce sami teprve v této pozdní době svou

školy (gymnasia) s alma mater,⁵⁵ bylo zaměřeno především „na vědu“. Dle univerzitního profesora dr. Josefa Krále mnozí adepti učitelského povolání nastupovali na filosofickou fakultu ve snaze zajistit si dobré místo středoškolského učitele, „aniž by věděli, že universita má jiné úkoly než učití tomu, co znáti má každý již z gymnasia, měli zálibu v tom předmětu a studovali s chutí a horlivě“.⁵⁶ Univerzitní profesor František Novotný viděl příčinu i v tom, že učitelé klasických jazyků se ujímají svého povolání bez toho, že by se jim na univerzitě dostalo hlubšího jazykovědného vzdělání, což dokládal i osobní vzpomínkou na to, jak přednášky jazykovědce prof. Zubatého navštěvovalo pouze pět až sedm klasických filologů z ročníku.⁵⁷

Vysoké počty hodin klasických jazyků ve výuce si žádaly i vyšší počet jejich učitelů, z čehož vyplývala jejich jasná převaha v profesorském sboru, což při srovnání s počty učitelů jazyků moderních či jazyka mateřského bylo trnem v oku a opětovným terčem kritiky. „Zkoušení moderní filologové konají zkušební rok a řada nezkušených klasických supluj. Kdo není do věci zasvěcen, lehko uvěří okřídlené větě, že v dnešní krizi supplentské vyhlídky ještě mají klasičtí filologové. Ne. Tomu tak není. Klasičtí filologové mají vyhlídky pouze na úkor filologie moderní, zabírajíce místa, jež jim nenáleží. Klassických filologů jest dnes nadvýroba, v tomto oboru musí nastati reduk-

vnitřní k tomu nedostatečnost, na kterou jim již dříve třeba několikrát bylo ukazováno, na niž však vždy zase dobromyslně oko přimhouřeno.“ KRSEK, F.: *Klasobraní*, s. 147.

⁵⁵ Ve svém inauguračním projevu se touto otázkou mimo jiné zabýval rektor německé Karlo-Ferdinandovy univerzity, klasický filolog univ. prof. Karl Holzinger von Weidich, který konstatoval, že oba ústavy – univerzita a gymnasium – patří k sobě, tvoří celek, a buď budou spolu nebo spolu zaniknou. HOLZINGER, Karl: *Gymnasium und Universität*. ZöG, LI. Jhg., 1900, s. 65–73, hic s. 69.

⁵⁶ *Prohlášení prof. J. Krále*. LF, XL, 1913, s. 479. Nedostatečnost kandidátů učitelství pro střední školy se projevovala nejen v oblasti znalostí, ale i chování: „Veřejnost je arci vždy nakloněna ujmáti se potřeb těch, o nichž myslí, že jsou týráni a potlačováni, a o universitních profesorech soudí, že mají klidný život bez velkého namáhání. Snad pozná aspoň nyní, že tomu není tak a že spíše lze mluvit o týráni professorů kandidáty než naopak.“

⁵⁷ „Teprve znalost výsledků jazykozpytu, t.zv. srovnávacího (kteréž jméno, podotýkám hned, může sváděti k nesprávnému ponětí o metodě tohoto oboru a možnosti, užití ji na střední škole) činí možným oživit mluvnické vyučování poukazováním k zákonitosti duševního dění, jež lze právě na jazycích nejlépe demonstrovati, a těžiti tak z vyučování starým jazykům, na něž se vynakládá tolik času. Proč se nežádá od budoucího učitele latiny a řečtiny jazykozpytných vědomostí, má příčinu ve zvláštním poměru klass. filologie k jazykozpytu, kteréž vědy svým vývojem se rozdvojily a do jisté míry i odcizily.“ NOVOTNÝ, František: *K. Brugmann: Der Gymnasialunterricht in den beiden klassischen Sprachen und die Sprachwissenschaft*. VČP, XVII, 1910, s. 376. Opačný názor na věc má Friedrich Aly, který naopak považuje snahu vměstnat nejnovější poznatky jazykozpytu za každou cenu do výuky za velmi nešťastnou. Výuka mládeže by měla být brána především z pedagogického, ne filologického hlediska. ALY, Friedrich: *Warum lehren wir Latein?* Neue Jahrbücher, 10. Jhg., 1897, s. 81–98, hic s. 86.

ce. To nám ukazují čísla. Asi na 4 359 hodin klassické filologie v Čechách a na Moravě bylo r. 1911 – 12 383 učitelů, tj. na jednoho by připadlo asi 11 hodin. Na 3 354 hodin moderní filologie bylo 176 učitelů, tj. na jednoho by připadlo asi 20 hodin, když by obě kategorie učily jen svým předmětům. Jinými slovy: Moderních filologů by mělo být dvakrát tolik, než jich dnes máme.⁵⁸ Pocit nedocenění pedagogické práce v určitém oboru se odrazil i ve vztahu klasických jazyků a předmětů přírodovědných, zejména poté, co některé povinnosti byly latinářům a řečtinářům ministerstvem kultu a vyučování ve Vídni ubrány.⁵⁹ Srovnání počtu hodin školní výuky, domácí přípravy i konkrétní přípravy na danou hodinu vycházelo v neprospěch klasických jazyků, a to nejen díky výše zmíněným úpravám, ale – dle autora oněch propočtů A. Ledče – i díky stereotypu, tj. nenáročnosti domácí filologovy přípravy: „Není tedy divno, slyší-li opakující žák od klassického filologa druhý rok totéž, co slyšel loni, od realisty pak po případě pravý opak toho, co loni.“ A to se děje dle něj z toho důvodu, že „klassický filolog koná zkoušky z klassické filologie a z předmětů, jež s klassickou filologií úzce souvisí (historie, řečtina, německý jazyk), musí přírodovědec vykonati nejen zkoušky, nýbrž později

⁵⁸ bez autora: *Moderní řeči na gymnasiu. (Statistický příspěvek k obsazování míst moderněfilologických)*. VČP, XX, 1913, s. 270–276, hic s. 275. V též článku se poukazuje na to, že na jednoduchém gymnasiu se učí celkem 75 hodin klasické filologie, což je úkolem asi 5–7 definitivních učitelských sil, zatímco na 52 hodin českého jazyka (na českých ústavcích) jsou jedna až dvě sily, a někdy ani to ne. V obdobném duchu jsou zformulovány závěry zprávy suplentské komise, která zjistila, že na čtyřech gymnasiích v Čechách nemají ani jednoho odborného učitele českého jazyka, což ji vedlo k akademické otázce: jaký by byl postoj veřejnosti, kdyby na gymnasiu chyběl klasický filolog? Východisko z neutěšené situace viděla: a) v tom, aby učitelé aprobovaní pro český a německý jazyk pro gymnasia už nemuseli dělat zkoušku z latiny a řečtiny jako doposud, b) v potřebě vypisovat jinak postavené aprobe. *Filologie na českých středních školách v zemích koruny české. (Zpráva suplentské komise)*. VČP, XVI, 1909, s. 379–384. Naproti tomu „neodborné“ suplování zejména jazyků suplenty či učitelé latiny a řečtiny bere v ochranu Josef Hruša: „Zásada, aby vyučování různým předmětům školním bylo svěřováno jenom odborníkům, jest jistě správná a každý s ní musí souhlasit. Odborníkem však za dnešních poměrů dlužno považovati jen toho, kdo z toho onoho předmětu jest zkoušen. Docela právem tedy např. filolog LRČ učí češtině na gymnasiu nižším, jako zase Člř nebo Nlř klassické filologii. Jsouť pro tyto třídy z těchto předmětů zkoušení, jsou v nich a pro ně odborníky právě tak jako Č nebo L nebo Ř a podle své individuality jistě také učí se zdarem. Stejně platí o všech předmětech ostatních. Považovati toho, kdo má zkoušky z některého předmětu jen pro třídy nižší, za poloodborníka nebo dokonce neodborníka, jest známkou prázdné nadutosti a nedostatku inteligence.“ HRUŠA, Josef: *Poznámka k článku „Moderní řeči na gymnasiu“*. VČP, XX, 1913, s. 296.

⁵⁹ Např. výnos ministerstva kultu a vyučování ve Vídni ze dne 20. června 1906, č. 24756, zrušil písemné školní práce z řeckého jazyka v septimě a oktávě, výnos téhož ministerstva ze dne 16. června 1913, č. 2444, zrušil v sextě písemné překlady z vyučovacích jazyků do řečtiny jako školní práce (komposice). ZöG, LVII. Jhg., 1906, s. 1036, 64. Jhg., 1913, s. 1034–1035.

i po případě vyučovati předmětům, k nimž nemá náklonnost a jež s oborem, pro který se přírodním vědám oddal, mají jen málo společného“.⁶⁰

Sílicí volání po větší hodinové dotaci moderních jazyků, které bylo lze dosáhnout jediné odebráním hodin jinému předmětu, tedy řečtině a latině, pozvolné prosazování angličtiny vedle němčiny a francouzštiny, nepoměr mezi vynaloženou prací a jejím výsledkem, to vše vedlo k dlouhodobým debatám na téma, zda vůbec a v jaké podobě uchovat klasické jazyky na škole, v čem spočívá jejich význam, jaké metodologické principy k jejich výuce zvolit apod. Účastníci vídeňské ankety v roce 1907 například navrhovali:⁶¹

- jednotnou školu bez klasických jazyků na nižším stupni, kdy s latinou by se započalo v kvintě, s moderní řečí od tercie a s řečtinou od kvinty (baron Pidoll),
- vylepšené gymnasium s řečtinou až na vyšším stupni (říšský poslanec prof. dr. Steinwender),
- jednotné nižší oddělení bez klasických jazyků, bez maturity,⁶²
- ponechání latiny a řečtiny na gymnasiu víceméně v stávajícím stavu (baron Gautsch, Hans von Arnim),
- zřídit jednotnou nižší školu, ponechat latinu, omezit řečtinu, (univ. prof. Wegscheider),⁶³
- četbu řeckých klasiků přímo, bez předchozí gramatické výuky (zemský inspektor Loos).⁶⁴

Nový pohled na výuku klasických jazyků na gymnasiu propagoval Gustav Erdenberger v německém časopise *Neue Jahrbücher für das classische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik*, kdy chtěl dát řeč-

⁶⁰ LEDEČ, A.: *K otázce maxima týdenních hodin*. VČP, XXV, 1918, s. 245–250. Ledec spočítal školní výuku klasického filologa (595 hodin za rok) a učitele přírodovědných předmětů (630 hodin za rok). Do domácí přípravy filologa započítal opravy písemných prací, do přípravy přírodovědce přípravu pokusů, správu kabinetu, cesty do přírody za účelem sběru vzorků apod. Filolog tak dle něj přípravou mimo výuku trávil 540 hodin ročně, u realisty to činilo mnohem víc, až 717,5 hodin za rok. Enormní nárůst počtu hodin ve prospěch realisty připisuje jednak redukci filologických úloh, jednak rozvoji a zdokonalení názorného vyučování v souvislosti s neustálým pokrokem v přírodních vědách. Přijímá za svou tezi, že přírodovědné předměty jsou pro žáky snazší, ale totéž neplatí pro učitele těchto předmětů.

⁶¹ BÍLÝ, F.: c. d., s. 290–312.

⁶² „Dole se nenaučí dítě z latiny víc, než co by se papoušek naučil také.“ Tamtéž, s. 296.

⁶³ „Řečtiny není třeba. Voltaira a Byrona nikdo nežádá čísti v originále a oba vykonali větší vliv na poesii německou než klasičtí básníci.“ Tamtéž, s. 297.

⁶⁴ „Když pak navrhoval i Sofokla vynechati z četby školní, zahlučelo všeobecně a dlouhotrvající: „Oho! Slyšte!“ Tím účín dobrých jinak návrhů jeho citelně utrpěl. Řečník hleděl sice napravit chybu, omlouval ji, ale už se mu nepodařilo přivést posluchače do předchozí nálady.“ Tamtéž, s. 297.

tinu jako volitelný předmět do posledních tří tříd gymnasia. Svůj návrh opřel o tvrzení, že se jedná o mrtvý, ne obcovací jazyk, takže by jej k četbě bylo možno používat i bez úplné jazykové správnosti, čehož příkladem jsou dle něj vědci, kteří čtou knihy v cizím jazyce, aniž by tento cizí jazyk bezpečně ovládali. Argument klasických filologů, že není lepšího prostředku k naučení se logickému myšlení a cílevědomé práci než latina a řečtina, smetl námitkou, že toto dle něj tvrdí jen ti, kteří studovali toliko tyto dvě řeči, a kontroval protiargumentem – učení každé cizí řeči vede k tvrdé práci i procvičování myšlení, jen problémy v různých jazycích se vyskytují na rozličných místech.⁶⁵

Opačného náhledu, podporujícího nezastupitelný význam latiny a řečtiny v jazykové výuce, byl Heřman Helmholtz, jenž ve slavnostní řeči na téma „Über wissenschaftliche Arbeit“ vyzvedl klady obou jazyků ve srovnání s těmi moderními: „Die beiden klassischen Sprachen, Griechisch und Lateinisch, haben neben ihrer ausserordentlich feinen künstlerischen und logischen Ausbildung den Vorzug..., dass sie durch sehr volle und deutlich unterschiedene Flexionsformen, das grammatikalische Verhältnis der Worte und Sätze zu einander bezeichnen. Durch langen Gebrauch wird die Sprache abgeschliffen, die grammatikalischen Bezeichnungen im Interesse praktischer Kürze und Schnelligkeit auf das Notwendigste zurückgeführt und dadurch unbestimmter gemacht. Das lässt an den modernen europäischen Sprachen im Vergleich mit dem Lateinischen deutlich erkennen; am weitesten ist diese Richtung des Abschleifens das Englische vorgeschritten. Darin scheint es mir auch wesentlich zu beruhen, dass die modernen Sprachen als Unterrichtsmittel viel weniger geeignet sind als die älteren.“⁶⁶ I Otakar Hostinský považuje tvrzení, že výsledky ve výuce klasických jazyků na gymnasiu jsou při soukromé výuce moderních jazyků dosaženy mnohem rychleji, za nespravedlivé. „Nesmíme totiž zapomínati za prvé, že vyučování jazykům mrtvým, jež nemá za úkol, aby žák co možná brzo mluvit se naučil, nikterak nelze přirovnávati k praktickým cvičením ve francouzštině, angličtině nebo ruštině, za druhé pak, že vyučování ve školách veřejných jen u žáků zvlášť nadaných a pilných může mít výsledky tak příznivé, jak vyučování soukromé. Ve veřejné škole je 25–50 žáků ve třídě, a to nestejné úrovně, mimo to problematické výsledky na střední škole mají i moderní jazyky. Nedostatkům by mohlo snad být odpomoženo zřízením paralelek pro výuku jazyků (klasíc-

⁶⁵ ERDENBERGER, Gustav: *Über den Betrieb der toten und lebenden Sprachen an unseren Gymnasien*. Neue Jahrbücher, 10. Jhg., 1907, s. 99–111.

⁶⁶ LOUKOTKA, František: *Kapitoly o gymnasiálním studiu latiny a řečtiny*. VČP, 1907, s. 405, pozn. 42.

kých i těch moderních).⁶⁷ Na stranu příznivců klasického gymnasia se přidal i přírodovědec Fr. Spengler, který spatřuje jejich jedinečný význam v tom, že „wir einen Satz erst im Geiste der alten Sprache klar denken müssen, um ihn dann, im Geiste unserer Sprache gedacht, ausdrücken zu können.“⁶⁸ A ještě jeden aspekt byl v „konfrontaci“ moderních a klasických jazyků zdůrazňován – duchovní bohatství těch starých, které pomáhá člověku čelit dnešnímu pohodlnému životu a jeho duchovní pustotě.⁶⁹

Ačkoliv v diskusích byly výhrady vyjadřovány vůči oběma klasickým jazykům, postoj k řečtině ze strany kritiků byl mnohem striktnější. Důvody byly rozličné. Jedni je odvozovali ze samotných dějin jazyka jako vyučovacího předmětu na škole, kdy řečtina jako povinný jazyk byla sice zavedena na gymnasia císařským dekretem ze dne 23. července 1804, ale trvalo jí skoro půl století, než zabrala rovnocenné místo vedle latiny.⁷⁰ Těm oponoval prof. J. Šafránek slovy: „Není tedy vinou předmětu, když za prvních padesáti let svého obligatorního trvání na gymnasiích v očích širokých vrstev se pokládal za slabší hříbnu, z níž těží práce osvětová.“⁷¹ Druzí viděli problém v ústupcích ministerstva kultu a vyučování, poněvadž „mnohý nezdar v řeckém vyučování má svou příčinu ve skrovném výcviku v překladu v řečtině a jest se obávati, kdyby snad ještě více od učitelů byl podceňován, že by se zdárnou četbou v řečtině byl konec.“⁷² Další důvod neoblíbenosti řečtiny i nesnázi v její výuce byl spatřován v tom, že studenti, kteří se jazyku učili teprve od tercií, se v rámci četby setkávali s dvojí podobou jazyka – homérskou

⁶⁷ HOSTINSKÝ, O.: c. d., s.138.

⁶⁸ SPENGLER, F.: *Ein Naturforscher und das philologische Gymnasium*. ZöG, LIX. Jhg., 1908, s. 178.

⁶⁹ „...tu pak oproti směru materialistickému protiváhou čeliti dovede směr idealistický, založený především na filologii... Četba autorů budiž mladé duši žákově práci; jí vzdělávej rozum, jí cvič svou paměť, šlechtí srdce a tuž vůli. Stránka užitková má své místo při volbě moderních jazyků.“ ŘÍHA, Jindřich: *Nové proudy v opravných snahách studií humanitních*. VČP, XV, 1908, s. 14.

⁷⁰ Na pětitřídním gymnasiu (od roku 1775) byla řazena mezi vedlejší předměty a učila se v druhé a třetí grammatikální třídě (gramatika) a ve dvou třídách humanitních (četba z chrestomatie). Po zavedení šestitřídního gymnasia roku 1818 ji zase vyučovali dvě hodiny týdně třídní učitelé, kteří často byli *una lectione doctiores* než jejich žáci. Její podřízené postavení dokládá i skutečnost, že se učilo řecky z latinsky napsané učebnice (*Brevis grammaticae graecae lectio I. Vindobonae 1833*).

⁷¹ ŠAFRÁNEK, J.: *Dvě jubilea*, s. 381–383.

⁷² USTUPSKÝ, Adolf: *Oprávněna-li ještě i nyní potřeba mluvnicko-slohového vyučování latině na vyšším gymnasiu a jak je konati?* VČP, XXV, 1918, s. 10–16.

řečtinou a klasickým attickým dialektem.⁷³ Vzhledem k tomu, že autoři byli v jednotlivých semestrech a třídách čtení střídavě,⁷⁴ měli žáci velké problémy s tvaroslovnými a lexikálními odlišnostmi, které se často v podobě chyb objevovaly v jejich písemných pracích. Výstižně toto „zmatení jazyků“ charakterizoval Jindřich Říha: „Dvěma květinám v jednom květníku se nedaří, podobně dvěma dialektům, mají-li souběžně se pěstovati.“⁷⁵ Jan Korec si v této souvislosti položil otázku, zda by menší obliba a vážnost řečtiny nemohla být odvozována snad od menší provázanosti s životem společnosti, která má křesťansko-latinský základ.⁷⁶ Svět se totiž stále mění a pro mladého člověka 19. století je vše staré. „Für ihn ist Schiller und Goethe im Grunde nicht minder veraltet als Homer und Pindar, als Äschylus und Sophokles.“⁷⁷

Zatímco latina byla vnímána i laickou veřejností jako prazáklad evropského niveau,⁷⁸ na němž spočívá nejen středověká a novověká vzdělanost a kultura, ale i liturgie katolické církve a knižní bohatství církevních auto-

⁷³ „Žáci (zvláště slabší) tedy vidí, že vlivem četby docházejí ve školních pracích, jež mají na konečnou známku z prospěchu vliv nejrozhodnější, výsledku špatného, a učitel zároveň bolestně nese, ano mrzí se na práci, při níž se jen víc a více přesvědčuje, jak jeho svěřenci čím jsou starší, tím více zapominají z toho, co prve uměli.“ VYKOUKAL, F. V.: *Několik poznámek ku přestění klasických jazyků na našich gymnasiích* (dále jen *Několik poznámek*). VČP, VIII, 1901, s. 5.

⁷⁴ V řečtině se např. podle posledních učebných osnov četla Homérova Illias v druhém semestru kvinty a prvním semestru sexty, aby byla nato vystřídána Hérototovými Dějinami. K Homérovi se však žáci ještě vraceli, a to v prvním semestru septimy, kdy se seznamovali s jeho Odysseiou. Setkávali se tak s rozličnou podobou jazyka (homérská řečtina, attický dialekt). *Nařízení ministerstva kultu a vyučování ze dne 20. března 1909 č. 11.662, týkající se nové učební osnovy pro gymnasia v Rakousku*. VČP, XVII, 1910, s. III–XIII.

⁷⁵ ŘÍHA, Jindřich: *Nové proudy v opravných snahách studií humanitních*. VČP, XV, 1908, s. 8–15, hic s. 15.

⁷⁶ KOREC, Jan: *O řecké konversaci školní* (dále jen *O řecké konversaci*). VČP, IX, 1902, s. 1–18, 110–118, hic s. 4.

⁷⁷ ARNIM, H. von: *Über den Bildungswert*, s. 413.

⁷⁸ Často proklamované teze na obranu latiny vnímal jako klišé Jan Korec: „Formálního vzdělání, rozumí-li se jím tříbení soudnosti, lze nabýti nejen na latině a řečtině, nýbrž i na každé řeči, především pak na řeči mateřské a nejen na řeči, nýbrž na kterémkoli předmětu učebním vůbec. To pověděl už Bonitz... To tvrzení, že řeč jest nejlepším prostředkem pro vzdělání v logickém myšlení, pochází z doby idealistické filosofie německé, která hlásala totožnost gramatiky a logiky ... a proto se divím, že heslo jako by klassické vyučování, zejména latina bylo nejlepším prostředkem pro vzdělávání v logickém myšlení i v nejnovějších paedagogických spisech pořád ještě se opakuje. ...Že by latina byla nějakým universálním vzdělávacím prostředkem vůbec, nějaká panacea, která se hodí pro všechno, tj. fantom, a bylo by na čase, aby toto heslo, které se v naší theorii paedagogické udržovalo asi sto let ... a v klassickém vyučování dosti škody nadělalo, poněvadž svádělo k duchamornému formalismu – bylo by na čase, aby toto heslo z našich paedagogických spisů zmizelo.“ KOREC, J.: *O řecké konversaci*, s. 8–9, pozn. 18.

rů, a její místo ve vztahu k soudobé vědecké terminologii jevílo se jako nezastupitelné,⁷⁹ u řečtiny se častým argumentem stala její neužitečnost – jak na škole, tak v pozdější praxi. Oponováno tomu bylo tvrzením, že to, že se absolventi gymnasií do učebnice řečtiny už více nepodívají, je námitka, která by se dala uplatnit proti jakémukoliv jinému předmětu. „A proto tvrdíme, jako při žádné disciplíně, tak ani při klasicismu, a tedy ani při řečtině není účelem, aby vzdělanec v odborném povolání svém dále se jím zabýval, nýbrž jako disciplíny jiné tak i klasicismus ve škole musí prokázati svůj vliv vzdělávací. Představy se zapomínají, ale pojmy zůstávají; a ne množství představ má býti výsledkem vzdělání gymnasiijního, nýbrž pojmy, jimiž celý obsah duševní harmonicky jest ovládán a spořádán a jež jsou bezpečným základem pro všeliké vzdělání odborné.“⁸⁰ Naproti tomu dle prof. Oldřicha Kramáře vlastně ani nemá cenu se řečtinu učit, „poněvadž ani největší znalec řečtiny nezná jazyka toho dokonale (ovšem!), nemoha porozumět Anně Komneně z doby byzantské! Pak asi přestává každá důkladnost, rozumí-li se tím, že musí znáti celý řecký jazyk až do konce říše byzantské, tedy tak skoro celý obrovský materiál jazykový“.⁸¹ Našli se i tací, kteří vyvozovali obranu řeckého jazyka z myšlenky, že vlastně celá antická kultura je v podstatě řecká a měla by tedy mít přednost před latinou, „jako se dává přednost tvůrci před napodobitelem, mistru před epigonem“.⁸² Zazněl ale i pragmatictější pojatý názor: „Prostě řečeno: praktická důležitost latiny pro moderního člověka je tak velká, že ustoupiti před ní musí řečtina navzdor své obsahem nepoměrně cennější literatuře.“⁸³ Fakt, že žák přišel s tímto jazykem do dlouhodobějšího kontaktu, je mnohými později vnímán kladně, neboť: „Wer aber Griechisch wirklich kann..., dem geht der Mund über, wenn er für diese Sprache zeugen soll; sie ist ein Teil seines Geistes geworden, und er weiß, wie viel er dieser in jeder Hinsicht unendlich reichen Sprache als Sprache verdankt. Wort, Form

⁷⁹ „Inhaltlich als höheres Bildungsmittel ist unstreitig das Griechische das wichtigere; aber das Latein liegt uns unmittelbar näher als die Grundsprache der abendländischen Kulturentwicklung, als die nächste Voraussetzung unserer politischen und unserer Rechts- und Kirchengeschichte.“ HARNACK, A.: c. d., s. 10.

⁸⁰ NEUDÖRFL, Karel: *Slovo o humanismu a klasicismu pokud se týče gymnasií našich*. Program c.k. reálného a vyššího gymnasia v Chrudimí na konci šk. roku 1882, s. 3–21, hic s. 15–16.

⁸¹ VLČEK, J.: c. d., s. 420.

⁸² ŘÍHA, J.: c. d., s. 9 (názor zde převzat z knihy Ludvíka Sybela *Gedanken eines Vaters zur Gymnasialsache*. Maribor 1903).

⁸³ HOSTINSKÝ, O.: c. d., s. 135. V tomto článku podpořil Hostinský svůj výše uvedený názor citátem z Willmanovy *Didaktiky*: „Das Griechische ist eine edle, nicht mehr zu missende Zierpflanze, das Latein gehört zu unserer Flora und sein Anbau hat uns allererst zu Gärtnern gemacht.“ Tamtéž.

und Gedanke lassen sich hier wahrlich nicht trennen!“⁸⁴ Panegyrikos na řecký jazyk uveřejnil Friedrich Aly v *Neue Jahrbücher für das classische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik*. Díla starých Řeků jsou pro něj nejen nedostižnými vzory, „aber auch heute noch lehrreich und vielfach verbindlich sind, ebenso in ästhetischer wie in religiös-ethischer Hinsicht. Diese Bedeutung der Griechen für die Erziehung trägt den altherwürdigen Namen ‚Humanismus‘ und kann ihn füglich weiterführen“.⁸⁵

Nestejná měřítko na oba jazyky mělo i samo ministerstvo kultu a vyučování, kdy např. *Instrukce* požadují konverzaci v latině, ale v řečtině ne.⁸⁶ Byly kladeny i odlišné nároky na písemné úlohy, kdy chyby v těch latinských měl učitel jen podtrhnout s tím, že si je pak žák sám opraví, zatímco u řeckých úloh frazeologické a slohové chyby měl opravit sám učitel. Menší požadavky na tento jazyk mohly vyplývat z menšího počtu let i hodinové dotace na předmět (latina od primy do oktávy celkem 50 hodin, s řečtinou se začínalo až v tercií a její celková hodinová dotace činila 28 hodin), což mělo své neblahé důsledky. „Není možno, aby žák s tímž porozuměním vnikl do knihy řecké jako do latinské, a proto není též možno, aby měl z řecké četby ten aesthetický požitek, jaký se při této četbě má na zřeteli. Místo bezprostředního dojmu plynoucího z krásného obsahu, má žák pocit námahy z jazykových obtíží, místa, která mají na ducha a srdce působiti svým obsahem, jsou žáku pouhou summou neznámých slovíček a vazeb. Mnoho zůstane nesrozumitelnou a neprovede účinku žádného. Za takých okolností stává se i cíl, jež gymnasium při řeckém vyučování má na zřeteli, pochybným, a praví-li odpůrcové řečtiny, že výsledky vyučování řečtině jsou skrovné, a že gymnasium nenaučí tolik, aby žáci skutečně s porozuměním dovedli čísti řecké spisovatele, mají do jisté míry pravdu.“⁸⁷ Odlišně byla upravena i maturitní zkouška, která u latinského jazyka zahrnovala překlad z latiny do mateřského jazyka i naopak, oproti tomu u řečtiny jen překlad do mateřského jazyka, s možností použití slovníku a delším časovým limitem.

Články a diskuse v odborných pedagogických časopisech se nevěnovaly jen otázkám obecného charakteru. Mnohdy byly zaměřeny na konkrétní

⁸⁴ HARNACK, A.: c. d., s. 11.

⁸⁵ ALY, Friedrich: *Warum lehren wir Griechisch?* Neue Jahrbücher, 17. Jhg., 1904, s. 504.

⁸⁶ Našli se však i zastánci řecké konversace, byť v omezené míře, kteří byli přesvědčeni, že aby kniha mohla být čtena, musí se znát jazyk, kterým je psána. A tak konverzace v řečtině by zde nebyla účelem, ale prostředkem vedoucím k cíli. Prostředkem, který by mohl napomoci i snadnějšímu zapamatování si slov a frází. Viz KOREC, J.: *O řecké konversaci*, s. 5. V tomto článku se nachází i pro dnešní dobu velmi inspirativní ukázky řeckých frází s českým překladem, které se týkají běžného chodu hodiny, otištěné na s. 110–118.

⁸⁷ Tamtéž, s. 5.

problémy, většinou metodicko-didaktické povahy. Mezi ty nejčastější patřila otázka kvality učebnic, četby domácí i školní, písemného překladu. Neustále diskutovány byly také cíle vyučování klasických jazyků, kdy v souvislosti s jejich obsahem byl zpochybňován nejen vysoký počet vyučovacích hodin, ale i náročnost domácí přípravy na ně, požadavek latinské konverzace ve vyšších ročnících,⁸⁸ písemné překlady nejen z klasického jazyka do mateřského, ale i naopak, to vše „jen“ pro to, aby si student dokázal v jazyce autorů přečíst díla řecké a římské literatury. Mnozí kritici současného stavu výuky byli přesvědčeni, že o tomto cíli předmětu žáci většinou nic nevědí, „poněvadž se k tomu pro samé konjunktivy a vazby a slovíčka a spoustu úplně zbytečných poznámek a kollektaneí nepřijde; pravda-li, že v theorii, v učebních plánech a instrukcích je duchamorný formalismus při četbě auktorů dávno zavržen, ale v praxi že posud bují na školách u přemnohých učitelů; pravda-li, že doma se hledají jenom slovíčka, ve škole se začne pak to hrozné lámání překladu, při kterém četba za stálého zápasení s gramatikou a slovníkem, za stálého vypomáhání a postrkování se strany učitele zdlouhavě a namáhavě, řádek za řádkem, verš za veršem jen pracně ku předu se posouvá; pravda-li, že na vypilování překladu nevěnuje se tolik péče, kolik by se věnovati mělo, a že se nepřekládá v duchu jazyka mateřského, nýbrž příliš otrocky, čímž se jazyk mateřský jen kazí; pravda-li, že pro příliš „důkladný“ výklad jednotlivostí, které poskytuje ten neb onen tu hodinu právě čtený zlomeček, žáci ztrácejí souvislost a přehled celku; pravda-li, že žáci ani mnohdy nevědí, co čtou, neřku-li, aby dovedli vyložit souvislost myšlenek, podati rozbor a oceniti dílo po stránce aesthetické – pravím, kdyby tomu bylo tak, pak by byl osud klassické filologie zpečetěn“.⁸⁹

Onen výčet prof. Jana Korce shrnul stručně a výstižně všechny nešvary, které četbu latinských a řeckých autorů provázely. Ve škole byl učitel svázán zejména ustanovením *Instrukcí* (vydány 1849, 1884, 1899), jež předepisovaly autora, jeho dílo či díla i pensum, které z něj během semestru mělo být přečteno. Toto pensum bylo většinou pedagogů shledáváno jako nadzazené,⁹⁰ v celém svém rozsahu nerealizovatelné, což ve svých důsledcích vedlo k tomu, že buď byla četba učitelem v hodinách vedena toliko zběž-

⁸⁸ Instrukce o latinské konverzaci hovoří v tom smyslu, že „volné užívání jazyka latinského musí se poněmhu vyvinouti, aby žáci snáze vnikli do auktorů a v nich zdomácněli. Cvičení v ústním užívání jazyka napomáhá rychlejšímu zapamatování slov a frází“. KOREC, J.: *O řecké konverzaci*, s. 1. K dosažení tohoto cíle se postupovalo postupnými kroky od odpovědi žáka na učitelovy otázky k článku, přes jejich memorování až k samostatnějšímu projevu.

⁸⁹ Tamtéž, s. 11.

⁹⁰ Viz HRUBÝ, Timotej: *Zur Reform unseres Lateinunterrichtes*. Supplement-Heft zum 42. Jahrgang (1891) der ZöG, s. 41–52.

ně, nebo byla ve velkém rozsahu zadávána za domácí úkol, což zapříčinilo nejen přetěžování žáků, ale i podněcovalo jejich rostoucí nechuť vůči klasickým jazykům.⁹¹ Výtky se vztahovaly nejen k omezenému kanonu autorů, ale i k jejich dílům. Zejména v souvislosti s četbou latinsky píšících autorů bylo konstatováno, že student při jejich četbě „jen válčí“, neb na pořadu dne byl – chronologicky vzato – Cornelius Nepos, Appiános, Caesar, Sallustius.⁹² Instrukcemi předepsané četbě byla vytýkána jednostrannost, suchopárnost a nezáživnost, která nezbytně demotivovala jak učitele, tak žáka. „Žák, který nepropadne, čte B. G. (Bellum Gallicum – pozn. aut.) v životě jednou, ale nejednomu učiteli se přihodí, že výborné dílo Caesarovo musí čísti třikrát i čtyřikrát po sobě. Kdyby ho zlý osud donutil čísti je ještě rok pátý, nevím, zda by se na něm nesplnilo, co tvrdí vtipná deklamace Pavla Nebeského, totiž, že by „umřel na Bellum Gallicum“. Byl by to jistě nejzoufalejší rok jeho života. Jasně výklady Caesarovy jsou sice – o tom není pochyby – věrným zrcadlem gramatických pravidel všeho druhu, ale věcný obsah jejich jest prostě – fádni anebo stává se brzy fadním.“⁹³

Určitou změnu přinesly až poslední *Instrukce*, v nichž se učitelé dávala větší volnost ve výběru četby a byli do ní zařazeni i noví autoři (v latině např. římstí lyrici, Plinius Ml., Seneca; v řečtině řečtí lyrici, Plútarchos, Thúkydídés). „In der neuen Gestaltung ist die Lektüre keine vorgeschriebene Marschroute, die der Lehrer unbedingt gehen müßte, ohne den kleinsten Schritt abweichen zu dürfen, sondern vielmehr ein verlässlicher Wegweiser, der den Lehrer desto sicherer zum Ziele führen wird, je mehr er selbst fähig ist, sich danach zu richten, was der Wegweiser sagt.“⁹⁴

V souvislosti s četbou se debatovalo i o tom, zda a jaké pomůcky mohou žáci při přípravě používat,⁹⁵ jestli ve škole či doma mohou při překladu pra-

⁹¹ Viz KRIPPNER, Pavel: *Četba latinská ve třídě páté* (dále jen *Četba latinská*). VČP, III, 1896, s. 49–52; Týž: *Je-li četba z jazyků klasických Instrukcemi všude na míru dosažitelnou vymezena?* VČP, I–II, 1895, s. 25–27.

⁹² Prof. Vykoukal pochybuje, že by čtrnáctileté chlapce mohl zajímat politický nebo vojenský význam Caesarových výprav, či peripetie počátků druhé punské války u Livia. „V první knize B.G. mnohem více je (studenty) zajímají nesnáze nepřímých řečí, jež by nejraději zažehnali za devatery hory a když s pomocí učitelovou jsou připoutáni také k vnitřní stránce čtených kapitol, nevím, z jaké příčiny by se měli pro Caesara nějak nadchnouti.“ VYKOUKAL, F. V.: *Několik poznámek*, s. 3.

⁹³ Tamtéž, s. 2.

⁹⁴ HRŮŠA, Josef: *Bemerkungen zu dem neuen Lehrplan, betreffend die klassische Philologie*. ZöG, LXIV. Jhg., 1913, s. 70–81, 174–176, hic s. 74.

⁹⁵ „Lépe je uživateli velikého slovníku než speciálního, poněvadž ve velikém slovníku vždy žáci napřed najdou původní smysl slova a poznají, jakou cestou slovo došlo onoho významu, v němž je ho na onom místě užito. A nacházeti u každého slova jeho základní tvar a spolu

covat s komentovanými vydáními autorů, číst autora v překladu do mateřštiny atp. Německý klasický filolog Ulrich von Willamowitz četbu překladů nedoporučoval, „neboť myšlení a citění jest v tak těsném svazku s jazykem, že cesta k pochopení ducha národního vede vždycky jeho řečí“.⁹⁶ Stejného názoru byl i jeho rakouský kolega Hans von Arnim: „Ein antiker Text läßt sich nicht übersetzen, wie man ein Rechenexempel auflöst. Es gibt noch keine richtige Übersetzung, wie es eine richtige Lösung des Exempels gibt. Übersetzen ist vielmehr eine künstlerische Tätigkeit, das Nachbilden eines künstlerischen Gebildes in einem anderen Stoff. Darin liegt seine pädagogische Bedeutung. Der wissenschaftliche Wert des Übersetzens ist sehr gering. Vom Standpunkt der Wissenschaft ist wirklich die Übersetzung der Tod des Verständnisses. Aber als Kunstleistung ist Übersetzen möglich und berechtigt und setzt als solche mannigfaltige Kräfte unseres Geistes in Bewegung.“⁹⁷ Antoine von Leclair se v *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* připojuje poznámkou, že on sám nezná žádný překlad např. Antigony, který by se kvalitou vyrovnal originálu. A když, tak se nejedná o překlad, ale o Nach- und Umdichtungen.⁹⁸ Překlady do národních jazyků byly odmítány jen jako učebná pomůcka, poněvadž se automaticky předpokládalo, že ten, kdo prošel klasickým gymnasiem, bude schopný si díla antických autorů přečíst v originále, čemuž jednoznačně byla dávána přednost. Doporučovány naopak byly širší veřejnosti, která klasickým vzděláním neprošla a jen tímto způsobem se mohla s řecky a latinsky psanými díly seznámit. Aby se však četba studentům a současnému životu více přiblížila, bylo doporučováno, aby byla vybírána s ohledem na věk a duševní zralost žáků, neměly se číst celé knihy autorů (např. u Livia I. a XXI. kn.),⁹⁹ ale jejich vybrané části, které by studentu mohly poskytnout představu o celém díle, přičemž četbu měl doprovázet i historický výklad a vhodný obrazový materiál, četba měla být atraktivnější

jeho základní první význam a stopovati jeho změny významové, toť nejdůležitější podmínky domácí přípravy.“ *O domácí přípravě filologické*. VČP, XVII, 1910, s. 326.

⁹⁶ *Řečtina na gymnasiích*. VČP, VIII, 1901, s. 216 (oddíl Drobné zprávy).

⁹⁷ ARNIM VON, H.: *Über den Bildungswert*, s. 410. Oponuje tak v témže článku uveřejněnému mínění dvorního rady Theodora Fuchse, který byl přesvědčen, že celou antickou literaturu lze poznat v překladech. Jako příklad uvádí pak Shakespearova dramata, která všichni znají jen v němčině, a nikomu to nevadí.

⁹⁸ LECLAIR VON, Antoine: *Antike Kultur und antike Sprachen. Ein Abwehr*. ZöG, LVII. Jhg., 1906, s. 954–960, hic s. 956.

⁹⁹ Právě k co do počtu stran rozsáhlé četbě Livia vyslovil své připomínky Pavel Krippner, který požadavek *Instrukcí* považuje za přílišný, poněvadž „v žádné třídě nepoměr mezi nesnadností auktorovou a nedostatečnou způsobností žáků není tak křiklavý, a obtíže naskytující se při pořizování slušného překladu nejsou nikde tak četné a veliké jako právě zde“. KRIPPNER, P.: *Četba latinská*. VČP, III, 1896, s. 49–52.

(např. Ciceronovy listy, Plútarchovy životopisy). Při volbě četby měly rozhodovat pedagogicko-didaktické zřetele, ne to, co se líbí učitelům. „Jak snadno se zapomíná se strany učitelů, že řečtinu žák ještě ani v VIII. nechte jako svůj jazyk mateřský. Učitelé je to ovšem snadné, on v textě nachází steré krásy, čte ty verše se zápalom rostoucím; ale nechat se každý vmyslí ve vlastní svá léta studentská, jak mu bylo při podobném počínání učitelově, a nechat také se vmyslí v mládí svých žáků.“¹⁰⁰

S volbou četby souvisela i potřeba dobrých učebnic gramatiky a cvičebných úloh, jež zejména na nižším stupni měly poskytnout studentovi pevnou znalostní základnu, jež by mu umožnila ve vyšších ročnících i samostatnou práci s textem originálu. Pedagogická veřejnost si dobře uvědomovala, že chce-li dosáhnout dobrých výsledků ve vzdělávání mládeže, musí jí být učebná látka nabídnuta přístupnou formou¹⁰¹ a potřeba nových učebnic se jí jevila velmi naléhavou.¹⁰² Ale: „Řekne se snadno: Sedni a napiš dobrou školní knihu! ale neplní se tak snadno. Pravidelně dříve několik pokusů státi se musí, nežli knihy dobré školám našim se dostane; a při pokusech těch může k tomu zvláště povoláné bohatá zkušenost i hluboké přemýšlení vésti má, aby nikoli kvapně a jako na zakázku, nýbrž rozvážně pracující na tom poli záslužném ač obtížném, slušných úspěchů docházeli.“¹⁰³ Tyto aktivity zkušených učitelů by měly být také podporovány státem, mj. udílením studijního volna, které by jim umožnilo věnovat se této zodpovědné práci, což se však dle mínění mnohých nedělo.¹⁰⁴

Témat souvisejících s vývojem humanitního gymnasia v mnou zkoumaném období a s klasickými jazyky, jež byly celospolečensky vnímány jako jakýsi *stupor illius scholae*, by bylo ještě mnoho. Mnozí na klasické jazyky útočili, mnozí se postavili na jejich obranu. Své výsadní postavení ve všeobecném vzdělání si udržely prakticky až do konce habsburské monarchie. Boj o ně, o jejich místo v systému všeobecného školství a o jejich důležitost

¹⁰⁰ α + ω: *O přetěžování*. VČP, I–II, 1895, s. 31.

¹⁰¹ Viz k tomu SEYDLER, Augustin: *Jak zvelebovati naši literaturu naukovou?* Athenaeum, III, 1886, s. 70–75; MASARYK, T. G.: *Jak zvelebovati naši literaturu naukovou*. Athenaeum, III, 1886, s. 76–79.

¹⁰² Základní přehled učebnic latinského i řeckého jazyka i metodických příruček viz výše pozn. č. 10, dále HENDRICH, Josef: *České práce z didaktiky a metodiky klasických jazyků*. VČP, XXIV, 1917, s. 141–154.

¹⁰³ KRSEK, F.: *Klasobraní*, s. 146.

¹⁰⁴ Podobné mínění panovalo i ve věci vědeckých článků, které středoškolští učitelé pravidelně víceméně povinně uveřejňovali v rámci výročních zpráv středních škol. SEKERA, Emil: *Několik myšlenek o Radlově přednášce o vědecké práci mimouniversitní*. VČP, X, 1903, s. 112–116, 205–208.

a nezastupitelnost v rámci vzdělávacího procesu, však s rozpadem Rakouska-Uherska neskončil, naopak – nabral na síle a trvá, byť v pozměněné podobě, až dodnes. I proto argumenty pro a proti v této studii uváděné zní tak aktuálně, ač napříč třemi staletími. Neb v tomto smyslu platí – *nilhil novi sub sole*. Neustálá snaha o změnu v pojetí výuky i učebních cílů latinského a řeckého jazyka směřovala neodvratně nejen ke změně formy, ale i obsahu výuky obou jazyků. Jejich postupná redukce, vedoucí až k dnešní absenci na většině gymnasií, i k výrazně omezené výuce v rámci studia humanitních oborů na univerzitě, se nepříznivě odrazila na úrovni všeobecného středního i vysokoškolského vzdělání. Studenti byli zbaveni jedné z cest, která by je učila historickému náhledu, jedné z cest, která vždy byla významným korektivem prakticistního přístupu k životu, jedné z cest, která tříbila jejich cit pro jazyk a krásu slova, jedné z cest, která je vedla k poznání jazyka jako systému i kulturního vývoje.

RESUMÉ

VÍCE NEBO MÉNĚ LATINY?

PERIPETIE ODBORNÝCH DISKUSÍ NA STRÁNKÁCH
DOBOVÉHO TISKU O ZPŮSOBU A OBSAHU VÝUKY LATINY
NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH RAKOUSKÉ MONARCHIE
NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Druhá polovina 19. století se v rakouské monarchii vyznačovala výrazným rozmachem středního školství, který souvisel s ekonomickým rozmachem zejména Předlitavska, ale také s emancipačními snahami jednotlivých národů mnohonárodnostního státu. Snaha o modernizaci výuky zejména na střední škole – gymnasiu vedla k nárůstu kritiky učebního plánu této školy i dvou v něm nejvýrazněji profilovaných předmětů – latiny a řečtiny. Kritika byla zaměřena nejen na počet hodin těmto jazykům věnovaných, ale i na metodické problémy spojené s ústním i písemným projevem v těchto jazycích. Pozornosti neušla ani kvalita klasických filologů-učitelů. Debaty jsou autorkou článku sledovány v době přelomu 19. a 20. století v podobě, v níž se odehrávaly na stránkách *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, *Věstníku českých profesorů* či *Časopisu Musea filologického*. Jejich výsledkem byl nezadržitelný ústup obou klasických jazyků z centra pozornosti vyučovacího procesu na střední škole, který se nezastavil až do dnešních dnů.

Klíčová slova: klasická filologie, řečtina, latina, gymnasium, dějiny školství

SUMMARY

*MORE OR LESS LATIN?
TROUBLES OF EXPERT DISCUSSIONS IN PERIOD PRINT
ABOUT MANNER AND CONTENT OF LATIN TEACHING
AT SECONDARY SCHOOLS OF THE HABSBURG MONARCHY
AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURY*

The second half of the 19th century in the Habsburg monarchy was characteristic for the considerable development of the secondary education, which was related to the economic growth of Cisleithania, above all, and also emancipation attempts of individual nations in a multi-national state. The effort in modernization of teaching at a secondary school – a grammar school in particular has led to the increase in criticism of a teaching plan of that school as well as the two most high-profiled subjects – Latin and Greek. Criticism was focused not only on a number of classes devoted to both languages but also on methodological matters connected with oral and written expression. The attention was also paid to a quality of classical philologists – teachers. The author follows discussions as they appeared on pages of the journals *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, *Věstník českých profesorů* or *Časopis Musea filologického* at the turn of the 19th and 20th century. As a consequence, it is possible to trace an inexorable decline of both languages in a teaching process of a secondary school that has not been stopped until present.

Keywords: Classical Philology, Greek, Latin, grammar school, history of education

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Karla Vymětalová
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Masarykova třída 37
746 01 Opava
e-mail: K.Vymetalova@seznam.cz

SVATÝ STOLEC NA POČÁTKU PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Marek Šmíd

1 Úvod

Od vypuknutí první světové války uplynulo v tomto roce sto let. Výročí bylo sice připomenuto mnohými vědeckými akcemi a zdůrazněno v četných publikacích, jež se však věnovaly zejména politickým a vojenským aspektům konfliktu. Téměř úplně mimo diskuzi se ocitlo téma vztahu Svatého stolce k první světové válce – přitom právě v době, kdy došlo k eskalaci vojenského konfliktu, zemřel papež Pius X. a vystřídal jej Benedikt XV.

Přiblížit aktivitu Svatého stolce v době první světové války je téma náročné pro svoji specifičnost, mnohohrstevnost a komplexnost, přičemž není zcela možné je vystihnout na několika stránkách, které máme k dispozici. Rozhodli jsme se proto, kvůli šíři tématu samotného, analyzovat postoj Svatého stolce na počátku první světové války a reflektovat jeho činnost v období od podzimu 1914 do jara 1915, kdy se Itálie, jež byla dosud členem Trojspolku, nepřipojila k vojenským akcím svých dosavadních spojenců a zachovávala neutralitu, od níž na jaře 1915 přešla k intervenci na straně Trojdhody. Současně si klademe otázky, které dosud v české církevní historiografii neznaly: Jaký byl postoj Svatého stolce v době první světové války? Zastával papež neutrální pozici, či zůstal pasivní, nebo dokonce podporoval ústřední mocnosti? Stranil některé z katolických zemí – Rakousko-Uhersku, Francii či Itálii?

Předkládaný text *Svatý stolec na počátku první světové války*¹ vychází z pramenů Tajného vatikánského archivu v Římě, dostupných edic pramenů církevní politiky – *Acta Apostolicae Sedis*, *Enrichidion delle Encicliche* či *Tutte le encicliche ed i principali documenti pontifici* – první poloviny 20. století a početné zahraniční literatury, zejména anglické a italské. Studie, jejímž cílem je především analýza postoje Svatého stolce k válečnému konfliktu, jeho úsilí o mír a vztahu k bojujícím velmocím, se zároveň snaží umenšit dluh české církevní historiografie vůči zahraniční politice Svatého stolce ve 20. století.

¹ Tento text vznikl v rámci projektu OP VK Rozvoj postdoktorandských pozic na JU (CZ.1.07/2.3.00/30.0049), spolufinancovaného Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

2 První týdný války

Papež Pius X.² (1903–1914) zemřel nečekaně ve čtvrtek 20. srpna 1914, tři týdny po vypuknutí světové války,³ v den, kdy německé jednotky obsadily hlavní město Belgie Brusel. Krátce před svojí smrtí, dne 2. srpna, stačil ještě Pius X. varovat evropské kruhy před nebezpečím eskalace světového konfliktu: „Zatímco většina Evropy byla vtažena do víru žalostné války, jejíž nástrahy, pohromy a důsledky nemůže nikdo domyslet, aniž by jej tížila bolest a děs, ani My nemůžeme necítit srdcervoucí a hořkou starost o zdraví a životy tolika občanů a tolika národů, které nám maximální možnou měrou leží na srdci.“⁴ Na žádost rakouského vyslance u Svatého stolce Johanna Schönburg-Hartensteina (1864–1937), jenž jej prosil o požehnání zbraní, Kristův náměstek údajně odpověděl: „Řekněte císaři, že nežehnám ani válce, ani tomu, kdo ji chtěl. Žehnám míru!“ Když však neodbytný vyslanec prosil alespoň o osobní požehnání pro císaře Františka Josefa I., papež Pius X. mu odvětil: „Mohu jen prosit Boha, aby mu odpustil.“⁵

Krátce poté, co německé jednotky o síle tři milionů mužů pronikly podle Schlieffenova plánu do neutrální Belgie, vyjádřil papež Benedikt XV. v listu mechelenskému arcibiskupovi kardinálu Désiré-Josephu Mercierovi (1851–1926) svoji solidaritu a vyslovil podporu belgickému lidu.⁶ Německá

² Pius X. (1835–1914), vlastním jménem Giuseppe Melchiorre Sarto. Po vysvěcení na kněze v roce 1858 působil na italském venkově. V 70. letech 19. století se stal kanovníkem katedrál a generálním vikářem v Trevisu, kde následně vyučoval dogmatickou a morální teologii v místním semináři. V roce 1884 byl jmenován biskupem v Mantově. V roce 1893 byl kreován kardinálem a stal se patriarchou v Benátkách. V letech 1903–1914 zastával po smrti papeže Lva XIII. post nejvyššího římského pontifika. Zemřel v Římě v roce 1914. Pius X. vydal řadu encyklik, např. *Vehementer nos* (1906), odsuzující odluku církve od státu ve Francii, či *Pascendi Dominici gregis* (1907), odmítající modernizmus. V roce 1954 byl kanonizován, o šedesát let později prohlášen za svatého.

³ Literatura k první světové válce je dnes natolik početná, že vybíráme jen ty nejnovější české tituly: ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha 2014; SMKINS, Peter: *První světová válka. Válka, která měla být poslední*. Praha 2014; WESTWELL, Ian: *První světová válka den po dni*. Praha 2013; KVAČEK, Robert: *První světová válka a česká otázka*. Praha 2013; ALLAN, Tony: *První světová válka: 1914–1919*. Praha 2012; PROKŠ, Petr: *Habsburské & velká válka (1914–1918). První světová válka a rozpad Rakouska-Uherska 1914–1918*. Praha 2011 apod.

⁴ Enchiridion delle Encicliche, IV /Pio X e Benedetto XV (1903–1922)/, Bologna 1999, s. 960–961.

⁵ FUCHS, Alfred: *Novější papežská politika*. Praha 1930, s. 97.

⁶ DOLDI, Marco: *Benedetto XV. Un papa da conoscere e da amare*. Casale Monferrato 2004, s. 73. Pro postoj papeže Benedikta XV. k Belgii v době první světové války podrobněji: VOLDER, Jan De: *Benôit XV e la Belgique durant la Grande Guerre*. Rome 1996 či BOURLET, Michaël: *La Belgique et la Grande Guerre*. Paris 2012. Pro německé zločiny spáchané v Belgii podrobněji: Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, rubrica 244, fascicolo 94.

agrese vůči malému sousednímu státu na západě podnítila okamžitou reakci belgického lidu, který protestoval proti okupaci. K odporu vůči porušení neutrality se postavila i celá řada katolických kněží i významní členové kléru v zemi.⁷ Belgický primas D.-J. Mercier dokonce vydal pastýřský list *Výzva k modlitbě*, v němž vyzval věřící k obraně své země a víry.⁸ Další Mercierovy „vlastenecké“ listy následovaly o několik měsíců později.

Německá armáda se rychlým postupem přesunula přes Belgii na jihozápad a vpadla do severní Francie, ve snaze porazit ji v krátkém tažení.⁹ Následně, po úspěšné bleskové válce, měly být německé jednotky přesunuty ze západní fronty na východ, kde měly čelit ruské hrozbě.¹⁰ Berlín však nepočítal s aktivitou Velké Británie, která se již v roce 1839 zavázala ke garanci belgické neutrality. Po jejím porušení prohlásil Londýn Belgii za oblast životních zájmů impéria a protestoval proti vstupu německých vojáků na její území v noci z 3. na 4. srpna 1914. Původní německý plán však selhal, neboť francouzská armáda zastavila nástup německých jednotek a po strategické bitvě na řece Marne v září 1914 postupující frontu zastavila. Od září převládla na západní frontě poziční zákopová válka, jež soustředila vojenské síly nepřátelených mocností na poměrně malé ploše, s minimálními posuny fronty. Na východní frontě se podařilo německým zbraním porazit ruskou druhou armádu v bitvě u Tannenbergu v srpnu 1914 a vytlačit Rusy z celého východního Pruska. Co se týká jihu Evropy na počátku světového konfliktu, Srbsko ve druhé polovině roku 1914 – za vydatné pomoci vojsk Dohody – úspěšně čelilo rakousko-uherským ofenzivám; teprve dne 2. prosince 1914 dobyla rakousko-uherská armáda Bělehrad. Vratme se však do Vatikánu k událostem po skonu papeže Pia X.

Shromáždění kardinálů volící papeže se v Sixtinské kapli sešlo v pondělí 31. srpna 1914. Sboru nejvyšších hodnostářů katolické církve kreovaných papežem předsedal děkan posvátného kolegia kardinálů Serafino Vannutelli (1834–1915) a organizace konkláve byla svěřena kardinálu-komoří-

⁷ Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, rubrica 244, fascicolo 78, ff. 319–328.

⁸ SCOTTÀ, Antonio: *Papa Benedetto XV. La chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)*. Roma 2009, s. 49. Belgický primas byl následně německými okupanty internován v biskupském paláci, čímž jeho popularita mezi Belgičany ještě vzrostla.

⁹ Ačkoliv hlavní německé síly překvapivě rychle postupovaly Belgií do nitra Francie, nepodařilo se jim obklíčit a zničit jádro britsko-francouzských armád na linii mezi Paříží a Verdunem. Svě síly však Němci vyčerpali v bitvě na řece Marne v září 1914, takže se museli stáhnout na sever k toku řeky Aisne, kde zaujali opevněné postavení. Belgická vláda přesídlila po napadení Belgie do francouzského přístavního města Le Havre v Normandii.

¹⁰ LEE, Stephen J.: *Imperial Germany 1871–1918*. London – New York 1999, s. 103; Týž: *Aspects of British Political History 1914–1995*. London – New York 1996, s. 21; KEEGAN, John: *The First World War*. New York 1999, s. 31 an.

mu Francescu Salesiu Della Volpe (1844–1916). Těto významné události se účastnilo padesát sedm kardinálů v průměrném věku šedesáti sedmi let, dalších osm na konkláve neparticipovalo.¹¹ Mezi nejvýznamnější přítomné muže patřili ze středoevropské perspektivy následující kardinálové: vídeňský arcibiskup Friedrich Gustav Piffl (1864–1932), ostráhomský arcibiskup János Csernoch (1852–1927), mnichovský arcibiskup Franz von Bettinger (1850–1917), kolínský arcibiskup Felix von Hartmann (1851–1919), pařížský arcibiskup Léon-Adolphe Amette (1850–1920), mechelenský arcibiskup Désiré-Joseph Mercier a významní církevní hodnostáři římské kurie Gaetano Bisleti (1856–1937), Basilio Pompilj (1858–1931), Pietro Gasparri (1852–1934) a Rafael Merry del Val (1865–1930). Ze dvou domácích kardinálů zastupoval české země pouze pražský arcibiskup Lev Skrbenský z Hříště (1863–1938), druhý, olomoucký arcibiskup František Saleský Bauer (1841–1915), se ze zdravotních důvodů z volby hlavy katolické církve omluvil.¹²

Třebaže byli za favorita papežské volby, tzv. *papabile*, podle mnohých považováni Pietro Maffi (1858–1931), Merry del Val, Domenico Ferrata (1847–1914) a Giacomo Della Chiesa (1854–1922), hlavní ideologický boj se odehrál mezi integralisty a umírněnými katolíky, resp. mezi stoupenci kurzu zesnulého Pia X. a jeho odpůrci. Nový papež byl zvolen teprve v desátém skrutiniu čtvrtého dne volby potřebnými 38 z 57 hlasů přítomných kardinálů.¹³ Není bez zajímavosti, že světový konflikt zasáhl i do samotného průběhu konkláve: jeden z kardinálů, francouzský profesor teologie Louis Billot (1846–1931), byl během volby nového papeže zpraven o smrti dvou svých synovců na západní frontě, jiný, vídeňský arcibiskup F. G. Piffl, ztratil během ofenzivy ruské armády na východní frontě v bitvě o Halič na přelomu srpna a září 1914 též své příbuzné.¹⁴

Nástupcem Pia X. se ve čtvrtek 3. září 1914 stal šedesátiletý boloňský arcibiskup-kardinál Giacomo Paolo Giambattista Della Chiesa, který přijal jméno Benedikt (XV.)¹⁵ Pokračoval v reformní činnosti svého předchůdce,

¹¹ ZIZOLA, Giancarlo: *Il Conclave. L'elezione papale da San Pietro a Giovanni Paolo II.* Roma 2005, s. 188.

¹² <http://catholic-hierarchy.org/event/c1914.html>, The Hierarchy of the Catholic Church. Current and historical information about its bishops and dioceses [cit. 1. 9. 2014].

¹³ ZIZOLA, G.: *c. d.*, s. 189.

¹⁴ POLLARD, John: *The Papacy in Two World Wars. Benedict XV and Pius XII compared* (dále jen *The Papacy*). In: *International Fascism 1919–1945*. Eds. Gert SØRENSEN – Robert MALLETT. London 2002, s. 84; ZIZOLA, G.: *c. d.*, s. 192; SCOTTÀ, A.: *c. d.*, s. 19.

¹⁵ Benedikt XV. (1854–1922), vlastním jménem Giacomo Paolo Giambattista Della Chiesa. Po vysvěcení na kněze v roce 1878 vstoupil do diplomatických služeb Svatého stolce. Působil

třebaže výrazně otupil antimodernistické ostří Pia X., vnitrocírkevní reformy však rozšířil o celospolečenský interes, obnovu prestiže katolické církve a politickou angažovanost v soudobém dění.

3 Reakce nového papeže na válečné běsnění

Již Benediktovo první, krátké a úderné svolání *Ubi primum in beati* sledovalo jediný cíl – mír: „V tak strašlivém všeobecném chaosu a nebezpečí pociťujeme v hloubi duše povinnost Naší otcovské lásky a Našeho apoštolského úřadu povznést srdce všech věřících křesťanů se vši naléhavostí tam (odkud přichází pomoc), míníme tím ke Kristu (Knížeti míru) a všem mocným (prostředníkům mezi Bohem a člověkem).“¹⁶ Bohužel však nenalezlo posluchače, a to ani mezi katolíky na obou zneprátených stranách, zejména mezi těmi rakouskými a francouzskými. Válka ostatně velmi rychle smazala všechny rozdíly: německý císař Vilém II. (1859–1941, císařem 1888–1918) na začátku války prohlásil, že „nezná žádné politické strany, ale pouze Němce,“ francouzský prezident Raymond Poincaré (1860–1934) vyzval ke svatě jednotě „všechny Francouze bez ohledu na náboženské i politické přesvědčení.“¹⁷

Ve zmiňovaném mírovém volání ze dne 8. září 1914 odsoudil papež Benedikt XV. soudobý válečný konflikt, do něhož se zapojily četné křesťanské státy – Belgie, Francie, Německo, Velká Británie, Rakousko-Uhersko, Rusko a Srbsko. Současně v tomto svém převážně duchovním apelu předložil myšlenku uskutečnění „spravedlivých a legitimních požadavků národů“,¹⁸ kdy oslovoval jednotlivé evropské státy, psal otevřené listy významným osobnostem a vydával alokuce a encykliky. Již od samého počátku pontifikátu usiloval o zlepšení diplomatických vztahů s Francií, jež byly narušeny

nejprve jako úředník apoštolské nunciatury v Madridu. Od roku 1887 pracoval ve státním sekretariátu a byl zastáncem liberálnějšího postoje církve k modernímu světu. Po nástupu Pia X., který zahájil tažení proti modernismu, odešel z římské kurie a v roce 1907 se stal arcibiskupem v Bologni. V květnu 1914 byl kreován kardinálem a v září 1914 zvolen papežem.

¹⁶ GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.* Praha 1994, s. 256.

¹⁷ MARTINA, Giacomo: *Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni.* IV. Brescia 2008, s. 137.

¹⁸ Acta Apostolicae Sedis, VI, Romae 1914, s. 501–502; Enchiridion delle Encicliche, IV /Pio X e Benedetto XV (1903–1922)/. Bologna 1999, s. 962–965; *Tutte le encicliche ed i principali documenti pontifici emanati dal 1740*, VIII, Benedetto XV (1914–1922) (dále jen *Tutte le encicliche*). Ed. Ugo BELLOCCHI. Roma 2000, s. 13.

v letech 1904/1905 provedením odluky církve od státu.¹⁹ Proti válečnému zlu však nestál osamocen, jeho věrným společníkem se stal Pietro Gasparri, jehož po náhlé smrti kardinála-státního sekretáře Domenica Ferraty na podzim roku 1914 jmenoval nový papež státním sekretářem Apoštolského stolce.²⁰ Mezi Benediktovy další blízké spolupracovníky patřili Federico Tedeschini (1873–1959), Eugenio Pacelli (1876–1958), Bonaventura Cerretti (1872–1933), Carlo Monti (1841–1915) a další.²¹

Plán na vyřešení římské otázky se zrodil v říjnu 1914 v hlavě německého katolického politika Matthiase Erzbergera (1875–1921), který se následně stal nástrojem v rukou německých vojenských kruhů, které souhlasily s odstoupením rakouských území ve prospěch Itálie výměnou za spojenectví Říma.²² Jeho cílem bylo nejen uspokojit vatikánské ambice, ale též zabránit vstupu Itálie do světového konfliktu proti centrálním mocnostem. „Odměnou“ za její neutralitu měl být zisk Tridentska a Terstu, jenž měl být prostřednictvím papeže Benedikta XV. postoupen Římu výměnou za suverenitu římského pontifika nad částí Věčného města.²³ Navzdory všem diplomatickým aktivitám let 1914–1915 nedokázal Vatikán vstupu Itálie do světové války zabránit.

¹⁹ Podrobněji k francouzsko-vatikánské roztržce: DELAHAYE, Jules: *La reprise des relations diplomatique avec le Vatican*. Paris 1921; LATREILLE André: „Pio XI e la Francia“. In: Pio XI nel trentesimo della morte (1939–1969). Raccolta di studi e di memorie. Ed. Carlo CONFALONIERI. Milano 1969, s. 590–619; DE LUCA, Giuseppe – CERRETI Elvira: *Il cardinale Bonaventura Cerretti*. Roma 1971; CERRETI, Bonaventura: *Il Cardinale Bonaventura Cerretti. Memoria*. Roma 1939; DE MARCO, Vittorio: *Un diplomatico vaticano all'Eliseo. Il cardinale Bonaventura Cerretti (1872–1933)*. Roma 1984. Vztahy Svatého stolce s Francií byly urovnány teprve v roce 1921, kdy na dlouho uprázdněný stolec apoštolského nuncia v Paříži usedl sekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Bonaventura Cerretti. Proto se papež nemohl během světového konfliktu „opírat“ o tuto významnou katolickou mocnost.

²⁰ DE LUCA, G. – CERRETI, E.: c. d., s. 163; TALIANI, Francesco Maria: *Vita del Cardinale Pietro Gasparri. Segretario di Stato e povero prete*. Milano 1939, s. 135; ŠMÍD, Marek: *Kardinál Pietro Gasparri – přední muž vatikánské diplomacie*. Historica Olomucensia, 42–2012, Sborník prací historických, XXX, s. 104.

²¹ POLLARD, John F.: *Il papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace* (dále jen *Il papa sconosciuto*). Milano 2001, s. 90–91.

²² Jednalo se o území Tridentska, Jižního Tyrolska, Terstu, Gorice, Istrie a Dalmácie.

²³ Archivio Segreto Vaticano, fond Guerra (1914–1918), busta 85; FATTORINI, Emma: *Germania e Santa Sede. Le nunziature di Pacelli fra la Grande guerra e la Repubblica di Weimar*. Bologna 1992, s. 76.

4 Papežova první encyklika proti hrůzám a utření světového konfliktu

Svatý stolec přesto zůstal po dobu světového konfliktu nestranný, pokud nestranností rozumíme trvalé úsilí o uzavření míru, což dnes není dostatečné v evropské i české historiografii akcentováno – ostatně papež nikdy žádnému z válčících států nepožeňal. Důsledně apeloval na náboženskou a občanskou zodpovědnost každé z válčících stran. V mnohých studiích je naopak zdůrazňována jeho podpora dynastickému legitimizmu a konzervativizmu a zapomíná se na jeho četná pacifistická prohlášení, např. na jeho první encykliku *Ad Beatissimi Apostolorum Principis* ze dne 1. listopadu 1914, v níž vyzval bojující strany k uzavření míru.²⁴

Svatý otec Benedikt XV. se ve své první encyklice jednoznačně postavil za mírovou iniciativu svého předchůdce Pia X., zdůraznil přikázání lásky Ježíše Krista a aktivně se vymezil vůči válečnému zlu. Jeho hlubokou bolest odráží následující slova: „Vzrušení takovými hrůzami považovali jsme od samého počátku Svého Pontifikátu za Svou povinnost, chopiti se posledních slov, která opustila rty Našeho Předchůdce, papeže paměti slavné a svaté, a zahájili jsme apoštolský úřad svůj tím, že jsme je znova pronesli. I silně zapřísahali jsme knížata a panovníky, aby vzhledem na tolik slz a krve, co jich už prolito bylo, chvatně vrátili národům svým nezbytné dobrodiní míru.“²⁵

Válečné běsnění popsal Benedikt XV. téměř apokalyptickými slovy: „Největší a nejbohatší národy stojí tam na bojišti. Jaký div, když, dobře vyzbrojeni strašnými prostředky, který vynalezl pokrok umění válečného, v zuřivých bitvách se potýkají na život a na smrt? Trosky a vraždy nemají hrází, denně přetéká země čerstvou krví a pokrývá se mrtvými a raněnými. Možno-li věriti, že všechny tyto národy, které stojí ve zbroji proti sobě, pocházejí od jednoho praotce, že všichni jsou stejné přirozenosti a částmi jedné společnosti lidské? Kdo by v nich poznal ještě bratry, syny jediného Otce, jenž jest v nebesích?“²⁶

Během prvních měsíců války se hlava katolické církve opakovaně obracela na představitele jednotlivých vlád a usilovala o uzavření míru. Co se týká příčin vypuknutí světového konfliktu, papež Benedikt XV. se domníval, že válka je důsledkem těžkých provinění, jako jsou nedostatek vzájemné lásky mezi lidmi, pohrdání autoritou představených, nespravedlivé vztahy jed-

²⁴ Enchiridion delle Encicliche, IV /Pio X e Benedetto XV (1903–1922)/. Bologna 1999, s. 464–495; Acta Apostolicae Sedis, VI, Romae 1914, s. 565–582. Do češtiny encykliku přeložil katolický kněz, básník, spisovatel a vůdčí postava české Katolické moderny přelomu 19. a 20. století Karel Dostál-Lutinov, podrobněji: I. okružní list „*Ad beatissimi apostolorum principis cathedram arcano*“ Jeho Svatosti papeže Benedikta XV. Olomouc 1914.

²⁵ Tamtéž, s. 7–8.

²⁶ Tamtéž, s. 7.

notlivých společenských tříd a hon za pomíjivým blahobytem jako jediným cílem člověka,²⁷ kdy se z lidského jednání (k bližnímu) vytratily křesťanské zásady. Domníval se, že hybatelem války je i ekonomická situace, kdy se Velká Británie cítila ohrožována silícím německým obchodem v Evropě.²⁸

Papež Benedikt XV. jednoznačně poukazoval na významnou roli církve v moderní společnosti, jež měla učinit křesťanské náboženství základním kritériem mravnosti v osobních i společenských vztazích a zodpovědnosti za světový mír. Křesťanský pohled kritizoval nedostatek vzájemné lásky, opovrhování autoritou a nespravedlivé vztahy mezi třídami, které nadále zhoršovaly utrpení válčící Evropy. Podle římského pontifika však vina za současné utrpení spočívala na bedrech modernizmu, který se ve společnosti rozšířil.²⁹

Válečná situace se ani na přelomu let 1914–1915 téměř nezměnila. Od října do listopadu 1914 probíhaly krvavé bitvy ve Flandrech, v nichž britsko-francouzské jednotky statečně vzdorovaly německým silám. Jejich úspěchy však nedokázaly zvrátit poměr na západní frontě, a to ani v prosinci 1914 při generálním útoku spojenců, čímž došlo ke stabilizaci fronty a válka v západní Evropě se na linii Severní moře–Švýcarsko stala zákopovou.³⁰ Přestože byl dne 1. listopadu jmenován vrchním velitelem rakousko-uherské východní fronty čerstvě povýšený polní maršál Paul von Hindenburg (1847–1934), jenž se rychle obklopil skupinou schopných a loajálních podřízených, a v bitvě u Lodže v listopadu 1914 byla rozdracena ruská první armáda, rok 1914 poměr sil na západní a východní frontě nezměnil. Od počátku roku 1915 pokračovala spojenecká ofenzíva v Artois a v Champagni a Němci se uchýlili k prvnímu leteckému bombardování britských ostrovů, jež však pro poměrně malé ztráty nenaplnilo touhy agresorů. Na jaře 1915 propukla druhá bitva u Yper, kde byly poprvé použity jedovaté plyny, a druhá bitva u Artois.³¹ Na východní frontě došlo v únoru 1915 k druhé bitvě u Mazurských jezer, jež přinesla vítězství německých zbraní, avšak rakouský nezdar v Haliči na přelomu února a března nevedl k převaze ústředních mocností na východní frontě.³² Přes vysoké ztráty na obou stranách však ke zřetelným změnám na bojištích ve vzduchu, na zemi ani na moři nedošlo.

²⁷ Tamtéž, s. 8–9.

²⁸ SCOTTA, A.: *c. d.*, s. 47.

²⁹ Tamtéž, s. 40.

³⁰ DUPUY, R. Ernest – DUPUY, Trevor N.: *Harperova encyklopedie historie vojenství. Od roku 1700 do války v Perském zálivu*. Praha 1997, s. 1048–1049.

³¹ KEEGAN, John, *The First World War*. New York 1999, s. 135–137.

³² DUPUY, R. E. – DUPUY, T. N.: *c. d.*, s. 1059–1060.

Své odsudky války papež opětovně zopakoval ve výzvě k představitelům válečných států dne 24. prosince 1914, na narození *Vládce Míru*. O jeho neúčinnosti svědčí skutečnost, že na papežovu výzvu odpověděly pouze vlády Velké Británie, Německa a Rakousko-Uherska. Papež však na své cíle ne-rezignoval a o týden později, dne 31. prosince 1914, adresoval státům, jež se do konfliktu zapojily – Rakousko-Uhersku, Belgii, Německu, Velké Británii, Rusku a Srbsku – telegram, v němž je vyzval k panovnické velkorysosti v záležitosti vzájemné výměny zajatců neschopných vojenské služby.³³ Dne 10. ledna 1915 publikoval Benedikt XV. tzv. *Modlitbu za mír*, kterou měli jednotliví biskupové předat duchovenstvu a tlumočit věřícím své země. Recepce této Modlitby v jednotlivých válečných státech dobře odráží složitou situaci Svatého stolce v době světového konfliktu, neboť jak v Belgii, tak ve Francii trval místní klérus na interpretaci války v souladu s nacionalistickou orientací své země.³⁴ Další apel na představitele válečných států zveřejnil římský pontifik dne 22. ledna 1915 v alokuci *Convocare vos*.³⁵

5 Papežova snaha o zmírnění utrpení obyvatel tehdejší Evropy

Od počátku světové války soustředil Svatý stolec, v souladu s křesťanskou láskou, lidskou solidaritou a morální povinností pomoci potřebným, všechny síly rovněž k zmírnění utrpení zajatých a internovaných vojáků na obou válečných stranách a na rozsáhlou charitativní, respektive humanitární akci ve prospěch hladovějících občanů, strádajících civilistů, zraněných vojáků či nemocných osob, z nichž mnohé umístil do švýcarských sanatorií či vrátil výměnou do jejich původní vlasti.³⁶ Právě z nezbytnosti tohoto vystoupení ve prospěch ponížených odvozoval Svatý stolec své právo usilovat všemi mírovými a diplomatickými prostředky o mír, přičemž papežova aktivita se měla v zúčastněných zemích stát příkladem k následování. Kromě této politické roviny papežské intervence tu však vždy přetrvával ještě druhý, lidský aspekt Benediktova zájmu: poskytnout pomoc civilnímu obyvatelstvu, obětem bombardování či obyvatelstvu poražených zemí.³⁷

³³ Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, rubrica 244, fascicolo 5, ff. 14–22.

³⁴ POLLARD, J. F.: *Il papa sconosciuto*, s. 132.

³⁵ Acta Apostolicae Sedis, VII, Romae 1915, s. 33–38; *Tutte le encicliche*, s. 47.

³⁶ K dokumentům a aktivitě Svatého stolce na podporu zajatců za první světové války podrobněji: Archivio Segreto Vaticano, fondi Segreteria di Stato, Guerra (1914–1918) a Prigionieri di guerra (1915–1918); Acta Apostolicae Sedis, VI, Romae 1914, s. 710–712. V lednu 1917 bylo ve Švýcarsku hospitalizováno téměř 30.000 francouzských a německých vojáků a civilistů.

³⁷ SCOTTÀ, A.: *c. d.*, s. 44.

První papežská iniciativa tohoto druhu se objevila na stránkách oficiálního vatikánského deníku *L'Osservatore Romano* dne 2. prosince 1914 a žádala zlepšení materiální i duchovní situace zajatých. Iniciativa Svatého stolce, započatá tímto dekretem, bývá některými církevními historiky srovnávána s podobnými projekty Mezinárodního červeného kříže.³⁸ Aktivita římské kurie je o to cennější, že se osudu civilistů v nepřátelské internaci nevěnoval žádný článek mezinárodního práva, s výjimkou několika vágních formulací Haagských úmluv z roku 1907 (IV. mezinárodní smlouva *Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní*, články 42–56).³⁹

Přestože byly papežovy zásahy ve prospěch míru časté a vatikánská diplomacie usilovala od samého začátku války o rychlé ukončení konfliktu, papežovy aktivity nenarazily v tehdejší Evropě na pochopení. Dokladem tohoto tvrzení je skutečnost, že se na jaře 1915 papež Benedikt XV. pokusil nejprve prostřednictvím apoštolského nuncia ve Vídni Raffaela Scapinelliho (1858–1933) a ostrihomského arcibiskupa a uherského primase Jánose Csernocha a později mise sekretáře Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti E. Pacelliho ve Vídni zabránit vstupu Itálie do světového konfliktu, Rakousko-Uhersko však nesouhlasilo s územními koncesemi ve prospěch Říma.⁴⁰

Dne 16. ledna 1915 se setkal zástupce Svatého stolce E. Pacelli s arcibiskupem J. Csernochem, aby opětovně sondoval možnosti případných územních ústupků Rakouska ve prospěch Itálie, jeho plán však byl uherským primasem odmítnut. O dva dny později jednal vatikánský vyslanec s novým rakousko-uherským ministrem zahraničí Istvánem Buriánem (1851–1922) o možnosti odstoupení italsky hovořících oblastí Itálii, aby se tento neutrální stát podařilo udržet v táboře ústředních mocností, nicméně bez úspěchu.⁴¹ I poté co Itálie formálně vypověděla své členství v Trojspolku a dne 4. května 1915 podepsala tajnou londýnskou dohodu, jíž se stala součástí Trojdohody, papež Benedikt XV., který zřejmě o výsledcích jednání s Velkou Británií nevěděl, stále věřil v možnost udržení Itálie mimo konflikt. Ve svém listu apoštolskému nunciovi do Vídne Raffaelu Scapinellimu dne 19. května vyjádřil naději,

³⁸ POLLARD, J. F.: *Il papa sconosciuto*, s. 132.

³⁹ STIBBE, Matthew: *The Internment of Civilians by Belligerent States during the First World War and the Response of the International Committee of the Red Cross*. *Journal of Contemporary History*, 41, 2006, č. 1, s. 7.

⁴⁰ Neutrální pozice Svatého stolce měla značný vliv na italské katolíky. POLLARD, John F.: *The Papacy in Two World Wars: Benedict XV and Pius XII compared*. In: *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2, č. 3, 2001, s. 87; POLLARD, John F.: *Catholicism in Modern Italy. Religion, Society and Politics since 1861*. London – New York 2008, s. 72.

⁴¹ SCOTTÀ, A.: c. d., s. 65–66.

že „by mohl jeden telegram rakouského císaře italskému králi situaci ještě zachránit“.⁴² Dne 22. května však italská vláda, rozhodnuta bojovat, rakouské snahy o jednání odmítla.

Itálie zůstala neutrální až do pondělí 24. května 1915, kdy se po tajných jednáních ministra zahraničí Sidney Sonniniho (1847–1922) v Londýně rozhodla vstoupit – s vidinou značných územních zisků – do první světové války na straně Trojdhody a vyhlásila válku Rakousko-Uhersku. Tehdy si opět Svatý stolec uvědomil vlastní složitou mezinárodní situaci, která mu znemožňovala výraznější angažování ve světovém konfliktu a znesvobodňovala jeho pomoc potřebným: „Budiž Bohu žalováno, že Církev již delší dobu netěší se svobodě, jaké by potřebovala; a od té doby, co její hlava, Papež, přestal se těšiti ochraně, kterou nařízením božské Prozřetelnosti během věků obdržel k uhájení své svobody.“⁴³ Politické vyřešení této situace bylo úzce provázáno s nezbytností řešit římskou otázku, na níž římský pontifik upozornil již v encyklice *Ad Beatissimi Apostolorum Principis*,⁴⁴ jež trápila církevní kruhy již dlouhodobě, zejména však od roku 1871. V listopadu 1914 proto připojil žádost, aby „přestal nynější abnormální stav, ve kterém je hlava Církve a který směrem pokoji mezi národy značně škodí“.⁴⁵

6 Závěr

Svůj apel ve prospěch míru zopakoval Svatý stolec v průběhu celého konfliktu let 1914–1918 ještě několikrát, přičemž jej nejpodrobněji konkretizoval v mírové nótě ze dne 1. srpna 1917, již rozeslal představitelům válčících států.⁴⁶ Třebaže zůstalo Benediktových osm požadavků poválečného mírového uspořádání nevyslyšeno, staly se vzorem pro čtrnáct bodů amerického prezidenta Woodrowa Wilsona (1856–1924), zveřejněných v lednu 1918. Apely římské kurie na mír, zejména v první fázi války, a odkazy na řešení římské otázky, budily v Trojdhodě dojem, že papež podporuje středoevropské monarchie, nicméně jeho jednání s představiteli těchto zemí tyto závěry vyvrací, poněvadž Svatý stolec vždy sledoval stejný cíl: dosáhnout mír a ukončit vá-

⁴² Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, rubrica 244, fascicolo 28, f. 158.

⁴³ I. okružní list „*Ad beatissimi apostolorum principis cathedram arcano*“ Jeho Svatosti papeže Benedikta XV. Olomouc 1914, s. 28.

⁴⁴ Tamtéž, s. 28–29; GUASCO, Alberto, *Cattolici e fascisti. La Santa Sede e la politica italiana all'alba del regime (1919–1925)*. Bologna 2013, s. 93, 365 an.

⁴⁵ I. okružní list „*Ad beatissimi apostolorum principis cathedram arcano*“ Jeho Svatosti papeže Benedikta XV. Olomouc 1914, s. 28–29.

⁴⁶ *Enchiridion delle Encicliche*, IV / Pio X e Benedetto XV (1903–1922)/. Bologna 1999, s. 970–977.

lečné utrpení. Svatý stolec tak v letech první světové války vynaložil obrovské úsilí o mír a projevil skutečný zájem o utrpení běžných obyvatel Evropy.

První světová válka byla současně počátkem (po)vědomí Svatého stolce o univerzální zodpovědnosti ve prospěch světového míru.⁴⁷ Konflikt též změnil diplomatické vztahy mezi Svatým stolcem a Itálií i celou řadou států, např. Velkou Británií či Nizozemím, které si ve Vatikánu právě v době světové války zřídily svá stálá zastoupení. Jednání o římské otázce byla opětovně otevřena na jaře roku 1919, kdy o novém uspořádání vztahů mezi Svatým stolcem a Itálií jednali předseda vlády Vittorio Emanuele Orlando (1860–1952) a sekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Bonaventura Cerretti, a uzavřena v roce 1929 za pontifikátu papeže Pia XI. podepsáním Lateránských dohod, na jejichž základě se etabloval Vatikánský městský stát. Je poněkud cynickým výsměchem vatikánským aktivitám za první světové války, že se Svatý stolec jednání na Pařížské mírové konferenci po skončení války neúčastnil.

RESUMÉ

SVATÝ STOLEC NA POČÁTKU PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Studie se zabývá postojem Svatého stolce a jejího představitele papeže Benedikta XV. na počátku první světové války. Popisuje konkrétní kroky římského pontifika v dramatickém období světového konfliktu a analyzuje obsah papežských encyklik, nót a telegramů, jimiž intervenoval ve prospěch míru u vlád válčících států. Jeho aktivity byly četné, důsledně usilovaly o ochranu lidského života, záchranu bližního a zmírnění utrpení všech obyvatel dotčených národů. Přestože byla první reakce na vypuknutí války projevem papeže Pia X., jeho nástupce Benedikt XV. již několik dní po svém zvolení zaujal podobný postoj a apeloval na svědomí a mravní charakter představitelů světových mocností. Jeho tajné i veřejné mise, obětavé angažmá v první světové válce i zásah ve prospěch nemocných, trpících a zajatých svědčí o tom, že Svatý stolec rozhodně nezůstal v době dosud největšího poznaného konfliktu lidských dějin pasivní.

Klíčová slova: první světová válka, Benedikt XV., Svatý stolec, mírové snahy, 1914–1918

⁴⁷ CALIARI, Gian Pietro: *La pace positiva di Benedetto XV.* Pace, diritti dell'uomo, diritti dei popoli, 2, 1998, s. 36.

SUMMARY

THE HOLY SEE AT THE BEGINNING OF WORLD WAR I

The paper deals with the attitude of the Holy See and its representative Pope Benedict XV at the beginning of World War I. It describes concrete steps of the Roman pontiff in a dramatic period of the world conflict and analyses a content of Papal encyclicals, notes and telegrams, which he used to intervene in favour of peace at governments of states at war. His activities were numerous and rigidly strived to protect a human life, save a fellowman and alleviate suffering of all people hit by war. Even though the first reaction to the outbreak of war was a speech of Pope Pius X, his successor Benedict XV took a similar attitude shortly after his election and appealed to conscience and moral principles of all representatives of world powers. His secret as well as public missions, selfless involvement in World War I and moreover, the intervention in profit of the sick, suffering and captives give evidence that the Holy See definitely did not stay passive in the era of the biggest known conflict of the human history up to now.

Key words: World War I, Benedict XV, the Holy See, peace efforts, 1914–1918

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita
Braníšovská 31a
370 05 České Budějovice
e-mail: smidma@seznam.cz

PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE ZÁPASU O TEOLOGICKOU ORIENTACI CÍRKVE ČESKOSLOVENSKÉ¹

Pavel Marek

„Nás nebude soudit ani Farský, ani Gorazd, ale Bůh...“

1 Úvod

Diecézní shromáždění Církve československé (dále CČS),² konané 28. března 1923 ve velkém zasedacím sále pivovaru v Přerově, není pro českou církevní historiografii neznámou záležitostí. Jednání 107 zástupců moravských náboženských obcí (státně schválených i převážně ještě nekonstituovaných) a 18 duchovních mělo totiž projednat důvody, proč první konsekrovaný biskup církve Matěj Pavlík (Gorazd)³ rezignoval na svou funkci, a rozhodnout o východisku z krize i dalším směřování tohoto církevního společenství.

Zásadní význam sjezdu reflektovali jak současníci, tak také autoři zabývající se problematikou tzv. pravoslavné krize v Církvi československé. Jeden z prvních historiků „náboženské krize“ na počátku existence Československé republiky, profesor olomoucké teologické fakulty František Cínek (1888–1966),⁴ ve svém průkopnickém díle *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti*⁵ v souvislosti se svoláním shromáždění píše o kritické

¹ Příspěvek vznikl v rámci specifického výzkumu na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

² Z pravopisného hlediska psaní názvu církve kolísá. Podle starší normy církev československá, v současné době Církve československá (husitská).

³ ŠUVARSKÝ, Jaroslav: *Biskup Gorazd: 1879–1979*. Praha 1979; ALEŠ, Pavel (ed.): *Pastýř a martyr. Sborník vzpomínek, statí a úvah o životě a odkazu sv. biskupa Gorazda k 50. výročí od jeho úmrtí a 5. výročí svatořečení*. Olomouc 1992–1995; TÝŽ (ed.): *Směřování. Texty a dokumenty k 80. výročí od svěcení prvního českého pravoslavného biskupa sv. Gorazda*. Olomouc 2002; MAREK, Pavel: *Kněz reformista. Příklad Matěje Pavlíka-Gorazda*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří – VYKOUPILOV, Libor (eds.): *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno 2006, s. 378–394.

⁴ ŠKRÁŠEK, Josef: *Dělník na cyrilometodějské lísce: život a dílo preláta ThDr. Františka Cínka*. Olomouc 1996.

⁵ CÍNEK, František: *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti*. Olomouc 1926.

situaci, která vyžadovala „neodvratně rozhodného počínu“ a o „historickém okamžiku“.⁶ Zdálo se mu, že v Přerově byl učiněn první pokus „rozřešiti vnitřní krizi“ a v církvi otevřít prostor pro činnost pravoslavného směru. Neskončil však úspěšně.⁷ Příímý účastník sjezdu, přední teolog Církve československé Alois Spisar (1874–1955),⁸ v práci *Ideový vývoj církve československé z roku 1946*⁹ reflektoval zejména bouřlivé, neklidné a neukázněné jednání, jež se nakonec změnilo ve vřavu, ale neuniklo mu, že to hlavní, oč přítomným šlo, bylo rozhodnutí, zda církev půjde cestou teologického modernismu,¹⁰ nebo se přikloní k tradicionalismu a přijme pravoslaví. V obdobném duchu vnímá význam shromáždění na Spisarovi závislý německý historik Rudolf Urban (1910–1985).¹¹ Jednání pobouřilo také Konráda Sedláčka (Kuneš Bauer, 1876–1939),¹² jednoho z předních olomouckých laických předáků Církve československé, který schůzi věnoval několik stran v polemicky koncipované a vypjaté proti pravoslaví zaměřené eseji nazvané *Myšlenkové proudy v Československé církvi*;¹³ autor podrobil smýšlení, jednání a směřování biskupa Gorazda zdrcující kritice a plédoval pro modernismus zaštitěný laickou složkou církve. Duchovní CČS Karel Háňavka (1882–?), jehož Gorazd považoval za kněze vhodného pro vedení diecéze v Církvi československé na Moravě, akcentoval biskupovu konstruktivnost při řešení církevní krize a vyzdvihl jeho obětavou práci, jež však nenašla odezvu.¹⁴ Zmínky o shromáždění nacházíme také v literatuře spjaté s pravoslavnou církví. Dotýká se ho samotný biskup Gorazd v práci z roku 1924 *O krizi v církvi československé*, bohužel jen informativně a bez komentáře.¹⁵ Vladimír Grigorič (Vladi-

⁶ Tamtéž, s. 148.

⁷ Tamtéž, s. 154.

⁸ TRTÍK, Zdeněk: *Význam životního díla profesora dr. Aloise Spisara*. Náboženská revue, 20, 1949, č. 3–4, s. 132–137; MAREK, Pavel: *Několik dokumentů k životu a dílu prof. Aloise Spisara*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 1999. Kroměříž 1999, s. 41–57.

⁹ SPISAR, Alois: *Ideový vývoj církve československé. Nástin*. Praha 1936, s. 203–209.

¹⁰ Současník Karel Háňavka píše o směru „pokrokovém“ nebo „radikálním“. HÁŇAVKA, Karel: *Kterou cestou půjde církev Československá?* Brno 1924, s. 29.

¹¹ URBAN, Rudolf: *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*. Marburg/Lahn 1973, s. 88–93; Týž: *Die slavisch-nationalkirchlichen Bestrebungen in der Tschechoslowakei mit besonderer Berücksichtigung der tschechoslowakischer und der orthodoxen Kirche*. Leipzig 1938.

¹² ŠPIČÁK, Jiljí: *Konrád Sedláček – průkopník péče o slabomyslné děti na Moravě a organizační pracovník učitelstva*. Přerov 1973.

¹³ BAUER, Kuneš: *Myšlenkové proudy v Československé církvi*. Olomouc 1924, s. 86–92.

¹⁴ HÁŇAVKA, K.: *c. d.*, s. 28.

¹⁵ PAVLÍK GORAZD: *O krizi v Církvi československé. Otázka pravoslavné církve v Československu*. Praha 1924, s. 26.

mír Gruzín, 1902–1967), autor základní práce o dějinách pravoslavné církve v Československu, je ještě méně sdílný.¹⁶ Zato metropolitní protopresbyter Jaroslav Šuvarský (nar. 1941)¹⁷ v prvním shrnutí života a díla biskupa Gorazda¹⁸ přerovské shromáždění interpretuje jako velké vítězství pravoslavného směru v církvi: delegáti prý přijali Gorazdovu rezoluci a s pozdviženou pravící, jako by přísahali, opakovali po něm nicejsko-cařihradské vyznání víry – zatímco předák modernistů Farský se svými přívrženci opustil sál...¹⁹

Uvedená literatura nás informuje především o výsledcích diecézního shromáždění. O okolnostech, za nichž byly závěry přijaty, se nic nedovíme, případně jsou podány torzovitě a na základě tendenčních informací pocházejících z církevního tisku. Konstatování o novinách a časopisech jako základním pramenném zdroji autorů se vztahuje na všechny citované práce.²⁰

Při studiu dokumentů pocházejících z provenience olomoucké diecéze Církve československé husitské²¹ se nám dostal do rukou zápis o průběhu inkriminovaného přerovského shromáždění z 28. března 1923. Jedná se o strojopis v rozsahu 54 stran formátu A4,²² který je sice neúplný, chybí mu závěr včetně potvrzení autenticity, domníváme se však, že i přesto se jedná o dokument zásadního významu. Badatelé umožňuje především nahradit to, co ve stávající literatuře postrádá. Evokuje průběh jednání tak, jak se události odvíjely v časovém sledu (což je důležité pro sledování změny postojů přítomných), zachycuje základní myšlenky z projevů obou hlavních protagonistů a mluvčích modernistického a pravoslavného proudu Farského a Pavlíka, a také přibližuje diskusi. Právě její evokací vystupují do popředí tři dimenze zápasu o teologickou orientaci Církve československé. Nejedná se pouze o boj mezi přívrženci a odpůrci teologického modernismu a tradicionalismu,

¹⁶ GRIGORIČ, Vladimír: *Pravoslavná církev v Republice československé*. 2. vyd. Praha 1926, s. 85.

¹⁷ MAREK, Pavel – LUPČO, Martin: *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslavlí v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992*. Brno 2012, s. 442.

¹⁸ ŠUVARSKÝ, J.: c. d.

¹⁹ Tamtéž, s. 147–148.

²⁰ Referáty o shromáždění srov. *Urovnáno?* Našinec, 59, 1923, č. 74, 30. 3., s. 3; *K situaci v církvi československé*. Za pravdou, 3, 1923, č. 16, 19. 4., s. 105–107; A. St.: *Diecézní shromáždění v Přerově*. Český zápas, 6, 1923, č. 14, 6. 4., s. 2–3.

²¹ Srov. BALATKOVÁ, Jitka: *Prameny k dějinám Církve československé husitské v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě*. Olomoucký archivní sborník, 2012, č. 10, s. 31–35; Táž: *Archivy Zemské rady starších a Diecézní rady Československé církve (husitské) v Olomouci v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě*. Střední Morava, 2010, 16 (30), s. 145.

²² Zemský archiv Opava (dále ZAO), pobočka Olomouc, fond Církve československá husitská, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923 o 9. hod. 30. m. ve velkém sále akciového pivovaru v Přerově.

ale materiál přesvědčivě vypovídá o teritoriální tenzi mezi Čechami a Moravou jako důsledku rozdílného náboženského vývoje v obou zemích a o střetu mezi duchovními a angažovanými laiky s ambicemi převzít odpovědnost za řízení církve.

Cílem našeho příspěvku je pokusit se o nový výklad událostí spojených s diecézním shromážděním v Přerově, které považujeme za jeden z významných mezníků při řešení pravoslavné krize v Církvi československé, na základě analýzy zmíněného pramene. Přestože zápis pochází ze zdrojů jedné strany sporu a zatím nemáme k dispozici obdobný dokument druhého účastníka, abychom historickou kritikou dospěli k objektivním závěrům, domníváme se, že i za těchto okolností je materiál cenným příspěvkem prohlubujícím naše dosavadní poznání. Metodologicky postupujeme tak, že se cíleně a záměrně držíme formální struktury zápisu a jednotlivé teze konfrontujeme s literaturou a v poznámkovém aparátu upozorňujeme na shody a rozdíly ve výkladu událostí. Naše pojednání má bez ohledu na formální členění v podstatě dvě části – v úvodním textu chceme nastínit hlavní rysy vývoje Církve československé po jejím založení v roce 1920 tak, abychom postihli význam přerovského diecézního shromáždění v širších souvislostech, jádro výkladu je pak věnováno samotné analýze průběhu schůze.

2 Geneze pravoslavné krize v Církvi československé

Církev československá vznikla jako nezamýšlený výsledek reformního hnutí katolického duchovenstva,²³ které se zformovalo těsně po skončení první světové války v průběhu národní revoluce dovršující emancipační vý-

²³ MAREK, Pavel: *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924* (dále jen *České schisma*). Olomouc–Rosice 2000; FRÝDL, David: *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. Brno 2001; LACH, Jiří: *K církevnímu rozkolu v českých zemích 1918–1921*. In: MAREK, Pavel – ČERVENÝ, Vladimír – LACH, Jiří: *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu. Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného*. Rosice 2000, s. 16–21; DOLEŽAL, Josef: *Český kněz*. Praha 1931; URBAN, Rudolf: *Die slawisch-nationalkirchlichen Bestrebungen in der Tschechoslowakei*. Leipzig 1938; NĚMEC, Ludvík: *The Czechoslovak Heresy and Schisma. The Emergence of a National Czechoslovak Church*. Philadelphia 1975; HUBER, Kurt Augustinus: *Klerusverbände in den böhmischen Ländern. Die tschechischen Priestervereine*. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, 11, 1990, s. 7–48; KAŇÁK, Miloslav: *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva. (Dějinná zkratka let 1800–1920)*. Praha 1951; RABAS, Josef: *Die Cyrill- und Method-Idee in den Reformbestrebungen des tschechoslowakischen Klerus*. In: SUTTNER, Ernst Christoph – PATOCK, Coelestin (eds.): *Wegzeichen. Festgabe zum 60 Geburtstag von Prof. Dr. Hermenegild M. Biedermann OSA*. Würzburg 1971, s. 333–347.

voj českého národa založením Československé republiky. Vystoupilo s požadavkem reformy katolické církve, která ji podle názoru organizátorů měla zbavit důsledků tzv. austrokatolicismu, těsné spolupráce „oltáře a trůnu“. Toto úzké propojení církve a státu v habsburské monarchii katolické církvi přinášelo vedle ochrany a kontroly řadu úskalí, zejména brzdilo národní snahy, přispívalo ke zvláštění postojů širokých vrstev obyvatelstva českých zemí vůči katolicismu a napomáhalo procesům sekularizace společnosti. Změny měly vytvořit předpoklady pro novou christianizaci národa, nemyslitelnou bez obrody samotné církve, změny postojů duchovních k pastorační práci a církevní hierarchie vůči kněžstvu. Někteří radikálně naladěni duchovní v průběhu války dospěli k názoru, že situace se natolik vyhroutila, že východiskem z krize nemohou být vnitřní změny v církvi a úprava jejího poměru ke státu, tedy pouhá inovace, ale zásadní řez, přímo vytvoření národní církve jen volně navázané na Řím, neboť velký podíl na zmíněných negativěch měl samotný systém římskokatolické církve řízené z Vatikánu. Tyto ojedinělé názory po vzniku republiky rezonovaly s voláním pokrokářských a socialistických kruhů „Pryč od Říma“.²⁴

Tři čtvrtiny duchovenstva v českých zemích se koncem roku 1918 přihlásily do kněžské organizace oficiálně nazvané Jednota katolického duchovenstva československého v Praze, která převzala úkol připravit reformní program a zajistit jeho realizaci přímým jednáním s papežskou kurií. Na přelomu června a července 1919 delegace Jednoty předložila papeži Benediktu XV. (1854–1922)²⁵ soubor hlavních požadavků reformního hnutí, které se týkaly jmenování nového pražského arcibiskupa, zřízení české autokefální církve řízené patriarchou, zavedení českého jazyka do bohoslužeb a úpravy kněžského celibátu ve smyslu jeho dobrovolnosti. Papežská kurie na ně reagovala poměrně zdrženlivě a představy reformního hnutí o změnách v církvi naplnila pouze z části. Tímto postojem vyvolala v řadách českého duchovenstva velké zklamání. Část kněží podlehla frustraci a ztratila naději, že reformy v církvi, tak jak byly formulovány v programu hnutí,²⁶ mohou být provedeny ve spolupráci s vedením církve, s biskupy, vysokou církevní hierarchií a Vatikánem. V řadách reformního hnutí akceleroval proces názorové

²⁴ KŘEN, Jan: *Náboženská krize popřevratových let 1918–1920*. In: *Náboženství, církev, klerikalismus a naše dějiny*. Praha 1962, s. 110–245; TRAPL, Miloš: *Hnutí „Pryč od Říma“ („Los von Rom“)*. In: KOUCKÁ, Ivana – PAPAJÍK, David (eds.): *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Olomouc 2001, s. 13–29.

²⁵ Jeho pontifikát trval v letech 1914–1922.

²⁶ *Obnova církve katolické v Československé republice. Návrh Jednoty československého duchovenstva v Praze*. B. m. (Praha), b. d. (1919).

diferenciace a radikální proud, reprezentovaný platformou Ohnisko²⁷ a jeho nástupnickou strukturou nazvanou Klub reformních kněží, změnil taktiku a chtěl zavést reformy do života církve prostřednictvím tzv. *via facti*.²⁸ Bez ohledu na postoj církevní hierarchie vyzýval kněze k uzavírání sňatků a k bohoslužbám v českém jazyce. Chtěl tím vedení církve postavit před dilema: buď všechny kněze či jejich většinu exkomunikuje a církev bude bez duchovenstva, nebo stav po provedení reforem akceptuje, resp. se s ním smíří. Když však tento kontroverzní nátlakový postup začal v praxi narážet a bylo zřejmé, že je neproduktivní, od listopadu 1919²⁹ se tato frakce orientovala na schisma. Přijala rozhodnutí založit národní církev a na její půdě chtěla program reformního hnutí naplnit.³⁰

Založení Církve československé, ustavené na schůzi části kléru 8. ledna 1920 v Praze, nebylo výsledkem promyšlené a dlouhodobé přípravy.³¹ Jednalo se o revoluční akt, projev vůle malé skupiny radikálně orientované frakce reformního duchovenstva v rozbouřené době poválečné krize, která zasáhla všechny oblasti života společnosti. Proto počáteční fáze její existen-

²⁷ V čele Ohniska stáli po boku B. Zahradníka-Brodského Gustav Adolf Procházka, František Bělář a F. Hanousek. Funkci tajemníka zastával budoucí patriarcha ČČS František Kovář. HRDLÍČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. Brno 2007, s. 54.

²⁸ ZAVADIL, Ladislav: *Via facti*. Věstník jednot katolického duchovenstva, 12, 1919, č. 10, říjen, s. 129–131.

²⁹ Usnesení o založení církve bylo přijato na půdě Klubu 27. 11. 1919. Někteří jedinci požadovali po vedení, aby tento krok nejen důkladně zvážilo, ale především dobře připravilo. Jedním z nich byl i M. Pavlík, který byl v té době nemocný a apeloval na vedení obsáhlým dopisem. Požadoval také ideovou přípravu založení církve.

³⁰ MAREK, Pavel: *K problematice církevního rozkolu v Československu v roce 1920*. Český časopis historický, 99, 2001, č. 1, s. 85–120.

³¹ V tomto hodnocení situace se historiografie rozchází. Někteří autoři píší o založení církve jako o vyvrcholení „historického vývoje křesťanství v československém národě“ (srov. např. SPISAR, A.: *c. d.*. Praha 1936, s. 14. – Spisar hovoří o ideové připravenosti církve, k organizační rovině se nevyslovuje; FRÝDL, D.: *c. d.*, s. 143), jiní zdůrazňují faktory, které působily bezprostředně. Samotný K. Farský na schůzi v Přerově podle zápisu prohlásil, že i on sám byl jako účastník schůze 8. 1. 1920 průběhem jednání a jeho vyústěním překvapen. O založení církve se uvažovalo, ale cílevědomá příprava v podstatě neprobíhala. Když shromáždění odhlasovalo její založení a rozešlo se, pražskému jádru Klubu nezbylo nic jiného, než usnesení realizovat. Později Farský úspěšnost tohoto kroku vysvětloval poukazem na vědomí vhodného okamžiku, příhodné situace, která měla přechodný ráz. ZAO, pob. Olomouc, fond Církve československá husitská (dále ČČSH), olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 23; SPISAR, A.: *c. d.*, s. 90; MAREK, Pavel: *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*. Brno 2005, s. 214–218; FARSKÝ, Karel: *Přelom. Příspěvek k dějinám vzniku církve československé z roku 1918*. Praha, vl. n. 1921.

ce byla poznamenána improvizacemi a chybami, které pramenily z absence jasné koncepce i vůdčí, všeobecně respektované a také charismatické osobnosti, která by dovedla sjednotit názorově pluralitní členskou základnu. Nebyly předchozí zkušenosti jak uvnitř církve, tak na straně státu, který ji měl usměrnit v duchu platné legislativy. Jednalo se o důsledek působení objektivních a subjektivních faktorů, který současníci při pozdější reflexi označili za poměry, které z hlediska usměrnění přesahovaly možnosti jedince.³²

Pokud nebudeme brát v potaz skutečnost, že opravdové nové církevní společenství může vzniknout pouze za určitých specifických podmínek, neboť se svým celkovým charakterem vymyká běžným normám a představám o založení nějaké organizační struktury, zásadní problém, před nějž byli zakladatelé Církve československé postaveni, se jmenoval věrouka. Drtivá část reformně orientovaného kléru chtěla zůstat v římskokatolické církvi, a proto tuto otázku neřešila. Většina účastníků lednové schůze byla přesvědčena o tom, že vzniká nová katolická církev, a připouštěla pouze drobné inovace, korekce a odchylky od věrouky katolické církve v záležitostech, jež považovala za dobou překonané. Pouze malá skupina duchovních disponovala představou, že rozchod s Římem musí být zásadní a důsledný. Nestačí pouze obnova a distance. Je třeba přikročit k vybudování nové církve, která bude svým charakterem korespondovat s moderní dobou 20. století. Musí mít demokratické organizační struktury a věrouku pochopitelnou lidským rozumem a v souladu s vědeckým poznáním a současnou vyspělou evropskou kulturou.

Nepřehledná situace v reformním hnutí způsobila, že CČS vznikla bez jasné věroučné orientace,³³ resp. hlásila se v podstatě nadále ke katolicismu,³⁴

³² Když biskup Gorazd na diecézním shromáždění v Přerově přímo i nepřímo tvrdil, že za přehmaty v počáteční fázi vývoje církve nese odpovědnost především K. Farský, ten reagoval slovy: „Já sám nebyl jsem nikdy zodpovědným činitelem. Poměry byly silnější, než já, a proto nemohu vzít zodpovědnost za všechny ty omyly, kterých jsme se na počátku dopustili.“ Nebyl na nic čas, události šly příliš rychle za sebou. ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 24.

³³ „[...] na schůzi, v níž církev byla prohlášena, nebylo rokováno a debatováno o ideovém programu nové církve. Fakticky nebylo.“ SPISAR, A.: c. d., s. 91. Srov. i s. 92.

³⁴ K. Farský na schůzi 8. ledna 1920 připravil v poznámkách stručný tzv. zatímní řád nové církevní organizace, který lze označit za nástin první představy o církvi. Je v něm stanoveno, že přebírá „zřízení církve římskokatolické, obnovené podle změněných poměrů doby a jejich požadavků“. V svolání církevního výboru je tato teze opakována – přejímá náboženský řád církve římskokatolické „obnovený v duchu demokracie“. Za stěžejní zásadu však prohlašuje „svobodu svědomí a náboženského vyznání“. Za odchylku prohlásil konání bohoslužeb „výhradně jazykem mateřským“ a vedení církve svěří do rukou církevního výboru složeného z duchovních i laiků. CINEK, F.: c. d., s. 28–29.

což však vůdčím osobnostem v církvi a také sympatizantům z řad laické veřejnosti vadilo a považovali to za přechodný stav. Kladli si otázku, proč vlastně nová církev vznikla, když převzala to, s čím dlouhodobě nesouhlasíme. Proto vnitřní poměry v církvi poměrně velmi rychle vyústily ve zformování dvou názorových proudů řešících teologickou budoucnost ČČS.³⁵

První z nich se ztotožnil s názory zpočátku okrajové skupiny modernistů kolem zakladatelské osobnosti církve Karla Farského (1880–1927).³⁶ Chtěl udělat tečku za církevními dějinami a v duchu odkazu katolického modernismu a českých reformačních tradic vystoupil s ambicemi nové formulace křesťanství.³⁷ „Já hluboce pociťuji jako nevyhnutelně potřebné svolati osmý všeobecný sněm,³⁸ který by dal křesťanství našeho věku takové krédo, tj. formuloval takové zásady, které my můžeme bez násilí našemu svědomí a rozumu přijati. Jako Čechové jsme povinni dokončiti osvobození našeho národa, tj. odpoutání jeho ducha a srdce od cizího a nám nepřátelského Říma. V této práci my musíme [se] spolehnout jen na sebe. Jiná církev, cizího nám národa, našich potřeb nezná a nechápe, a proto nám nemůže poskytnouti žádné

³⁵ Vývoj věrouky ČČS(H) v historické retrospektivě sleduje řada autorů, zejména teologů z řad této církve. Srov. např. shrnutí TONZAR, David: *Vznik a vývoj novodobé husitské teologie a Církve československá husitská*. Praha 2002. Tam je i další literatura.

³⁶ KADEŘÁVEK, Václav – TRTÍK, Zdeněk: *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha 1982; KAŇÁK, Miloslav: *Dr. Karel Farský. O životě a díle prvního čs. patriarchy církve československé*. Praha 1951; POKORNÝ, František (ed.): *Sborník Dra Karla Farského. Kniha vzpomínek, dojmů a úryvků z díla a života zakladatele církve československé*. Praha 1928; LAHODNÝ, Stanislav: *Farský a naše dny*. Praha 1955; RUTRLE, Otto – MÁNEK, Jindřich – TRTÍK, Zdeněk: *Patriarcha Dr. K. Farský, novodobý hlasatel Ježíše Krista*. Praha [1954].

³⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 18. – Kritik této vize biskup Gorazd se ptá: „Ale přiznejme si upřímně: stačíme na takový veliký úkol? [...] Máme my v naší církvi takové velikány křesťanského života, duchovní zkušenosti a bohoslovecké zralosti, kteří by se mohli podjati tohoto úkolu o novou formulaci křesťanské myšlenky? Jsme úplně neschopni k tomu, a proto nám nezbyvá, nežli abychom se přiklonili k určitému křesťanskému systému, buď k protestantskému presbyteriálnímu, anebo k pravoslavnému episkopálnímu. Ze stávajících systémů za nejvhodnější pokládám pravoslavi.“

³⁸ Farský navazuje na řadu prvních sedmi koncilů, od prvního nicejského (v roce 325) po druhý nicejský (v roce 787), přičemž tvrdil, že „vrátit se k církvi sedmi obecných koncilů bez všelikých výhrad je věc nejenom pro nás nepřijatelná, ale také neuskutečnitelná“. ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 30. Srov. MEYENDORFF, John: *Co je ekumenický koncil?* In: Teologický sborník, 4, 1997, s. 47–56; DLUGOŠ, František: *Koncily Katolické církvi*. Spišské Podhradie 2005; FARRUGIA, G. Edward: *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc 2008, s. 486–487.

vydatné pomoci.³⁹ V počáteční fázi dějin církve tato vize neměla mnoho stoupenců a navzdory všemu v konzervativním kněžském prostředí působila příliš revolučně. Tento stav se však postupně, ale rychle měnil, a už ve druhé polovině roku 1921 a první polovině roku 1922 začal hlavně mezi členy církve v Čechách dominovat a pronikal také do moravských náboženských obcí. Důvody je zřejmě třeba hledat v obtížích, které nastaly v průběhu jednání se srbskou pravoslavnou církví, a hlavně v dobře vedené osobní i tiskové agitaci a propagandě modernistů, pro jejíž recepci byly v zemi vhodné podmínky.

Druhý názorový proud reprezentovali tradicionalisté, kteří sice také vnímali potřebu hlubší náboženské reformy, ale zdálo se jim, že modernisté jdou příliš daleko a pohybují se na hraně protestantismu. Obnovu spojovali s ideou návratu k prvotní církvi. „Jen na tomto starokřesťanském základu můžeme vybudovati církev, která by mohla svým časem vytlačit církev římskou.“⁴⁰ Za svůj nový ideál zvolili pravosláví: „Pravosláví, tj. víra staré nerozdělené církve křesťanské, tj. víra, která byla kdysi společná všem křesťanským národům jak Východu, tak i Západu.“⁴¹ Čtvrt roku po ustavení ČČS navázali první kontakty s představiteli ruské a srbské pravoslavné církve. Viděli v nich možnost zaštitit svou mladou organizaci ideově i materiálně. Počáteční sondážní styky přerostly ve spolupráci se srbskou pravoslavnou církví, jejíž nabídka všestranné pomoci směřovala k překonání vakua a nabízela budoucnost ve společenství pravoslavných církví s perspektivou autokefality. Pravoslavnému proudu tradicionalistů, vedenému Bohumilem Zahradníkem-Brodským (1862–1939),⁴² se v letech 1920–1921 podařilo překonat všechny peripetie jednání se Srby a modernisty do té míry, že druhý sjezd delegátů náboženských obcí (29. srpna 1921) vyhlásil pravosláví za oficiální věrouku ČČS.⁴³

³⁹ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 30–31.

⁴⁰ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 19.

⁴¹ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923.

⁴² *Bohumil Zahradník-Brodský*. In: MAREK, P. – LUPČO, M.: c. d., s. 445–446; MAREK, P.: *České schisma*, s. 193; *Bohumil Zahradník-Brodský*. In: *Lexikon české literatury*, 4, 2. Praha 2008, s. 1668–1671.

⁴³ Někteří autoři, např. i A. Spisar, jsou v této záležitosti opatrní, správně reflektují názorovou rozpolenost v členské základně a panující zmatek, nicméně je třeba reflektovat rezoluci ÚV ČČS ze 7. 5. 1921, která prohlašuje, že ČČS stojí na půdě sedmi ekumenických sněmů, přijímá nicejsko-cařihradské vyznání víry a srbskou pravoslavnou církev žádá o vysvěcení biskupů. Toto usnesení potvrdil druhý sjezd delegátů náboženských obcí 29. 8. 1921, který navíc poopravil znění prvního článku statutu církve s vypuštěním formulace o svobodě

Zformování dvou názorových proudů ČČS rozštěpilo a mezi jejich stoupenci v letech 1920–1924 probíhal ideový zápas o budoucnost církve. Jeho podstatou byl výběr jedné ze zmíněných alternativ. Měl rozhodnout o tom, která z vizí je pro církev vhodnější; malá část věřících navrhovala kompromis. Tříbení názorů probíhalo v podmínkách malé stability církve a neuvrovnanosti poměrů. Literatura tento střet označuje za „pravoslavnou krizi v Církvi československé“.

3 Cesta k diecéznímu shromáždění v Přerově

V roce 1923 zápas o věroučnou orientaci Církve československé vrcholil. Jasně se ukazovalo, že stav, kdy elity církve mezi sebou ostře polemizují na stránkách církevního i profánního tisku, vydávají agitační brožury protichůdného zaměření a svolávají shromáždění, jejichž průběh a rezoluce diskreditují spolubratry s jiným názorem, je nadále neúnosný, poškozuje celou církev a znemožňuje vyřešení zásadních problémů jejího vnitřního života. Trpělivost docházela nejen kněžím a laikům stojícím v čele náboženských obcí, ale také věřícím, kteří byli dezorientováni a klesali na mysli. Do církve vstupovali s nadějí, že v ní najdou uspokojení duchovních potřeb, a ve skutečnosti prožívali nová traumata.

V srpnu 1921 ČČS přešla do společenství pravoslavných církví. Brzy se však ukázalo, že přijetí pravoslaví umožnil vnitřní převrat ve vedení církve, provedený v září 1920, který vyřadil z rozhodování stoupence modernismu v čele s K. Farským. Ti si sice určité pozice udrželi a také další vyjednávání se srbskou pravoslavnou církví komplikovali, ale tolik sil, aby ovládli sjezd náboženských obcí, který o příklonu k pravoslaví rozhodl, neměli. Delegáti suspendovali platnost článku ústavy o svobodě náboženského vývoje, rozhodli o přijetí episkopálního systému zachovávajícího princip apoštolské posloupnosti v církvi a vytvořili podmínky pro organizaci církve řízenou biskupy konsekrovanými srbskou pravoslavnou církví. Modernisté vše vnímali jako přechodný stav, jako výsledek momentálního poměru sil, a s porážkou, s přijetím pravoslaví, se nesmířili. Naopak se zdá, jako by události následujících týdnů, jimž dominovaly spory o konsekraci biskupů a Pavlíkovo vysvěcení v Bělehradě, opozici orientovanou proti pravoslaví vyburcovaly. Hned na přelomu let 1921/1922 přešla do protiofenzívy, charakterizované nárůstem veřejných polemik K. Farského a biskupa Pavlíka-Gorazda i jejich

náboženského vývoje a přijal episkopální systém. Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské (dále ÚAMCČSH) Praha, Zápisní kniha církevního výboru – zápis ze schůze 7. 5. 1921. Stov. SPISAR, A.: c. d., s. 166–168.

stoupenců. V létě 1922 se situace natolik vyhrotila, že stav můžeme označit za krizový. Situaci destabilizovaly zejména dvě události.

Dne 25. července 1922 proběhl v Pardubicích sjezd delegátů náboženských obcí, který otevřel otázku pravoslavné orientace CČS a jehož usnesení zvrátilo výsledky pražského sjezdu z 29. srpna 1921. Obnovil platnost článku církevní ústavy o volnosti a svobodě náboženského ideálu, čímž vlastně negoval příklon církve k pravoslaví. Jednalo se o úspěch Farského směru dosažený v podmínkách přechodu většiny náboženských obcí CČS v Čechách na pozice modernismu a absence biskupa Gorazda na jednání a v diecézi, což mělo fatální důsledky. V době sjezdu zahajoval půlroční misijní cestu do USA, což se ukázalo jako chyba, protože pravoslavný směr ztratil svou vůdčí osobnost, kterou nikdo nenahradil, a otevřel tím prostor pro expanzi modernistů nejen v Čechách, ale i na Moravě. Radikálové situace využili natolik, že Gorazdovi zůstaly věrné pouze některé náboženské obce na Moravě, přičemž jisté skupiny pravoslavně orientovaných věřících krizovou situaci v církvi řešily přechodem do České náboženské obce pravoslavné vedené arcibiskupem Sawatijem.

Druhou událostí, která v létě 1922 napětí panující ve vztazích mezi oběma názorovými proudy v CČS vystupňovala, bylo vydání učebnice náboženství pro žáky středních škol, tzv. katechismu, jehož autory byli Karel Farský a František Kalous (1881–1965).⁴⁴ Rozsahem velmi úspěšná příručka měla nečekaně velký ohlas díky skutečnosti, že v základních rysech vlastně poprvé formulovala věrouku CČS v duchu teologického modernismu. Zatímco v kruzích, akceptujících Farského vize, představy a plány, vyvolala téměř nadšení jako další krok vpřed na cestě k moderní církvi 20. století, stoupenci pravoslaví byli poněkud zaskočeni, stejně jako mnozí představitelé křesťanského církevního i laického světa. Vnímali, že autoři přehodnotili řadu základních a zásadních tezí křesťanského kréda, nově je interpretovali a odklonili se od nich. Někteří pozorovatelé došli k názoru, že text, bez ohledu na jeho formální podobu, není náboženským, ale spíše filozoficko-etickým pojednáním, v němž není pro víru místo.⁴⁵ Pravoslavné kruhy v CČS na vydání katechismu reagovaly ve dvou rovinách. Srbská pravoslavná církev po konfliktu mezi Farským a vladykou Dostitejem (Vasič, 1878–1945)⁴⁶ s CČS přerušila veškeré styky a distancovala se od ní. Revokovala příslib konsekrovat její biskupy,

⁴⁴ FARSKÝ, Karel – KALOUS, František: *Československý katechismus: učebnice pro mládež i věřící církve československé*. Příbram 1922.

⁴⁵ Kritika katechismu z katolického hlediska srov. CINEK, F.: c. d., s. 109–113, 166–171.

⁴⁶ *Biskup Dositej (Vasič)*. In: MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno 2007, s. 445–447.

což uvnitř českého subjektu posílilo tendenci k převzetí presbyteriálního systému. Frakce pravoslavných dospěla k závěru, že dosavadní soužití obou názorových proudů v jedné církvi v té podobě, jako dosud, je neproduktivní. Samotný biskup Gorazd v soukromí prohlásil: „Pro mne směr vyjádřený v katechismu Farského je nepřijatelný a v takové církvi nebudu ani knězem, ani biskupem.“⁴⁷

Gorazdovo vyjádření poměrně přesvědčivě ukazuje, že se jako vůdčí osobnost pravoslavné frakce v ČČS na přelomu let 1922 a 1923 ocitl na životní křižovatce a událostmi byl postaven před úkol vyřešit nejen svou vlastní budoucnost, ale rozhodnout také o osudu těch lidí, kteří mu věřili a šli za ním. Naléhavost tohoto kroku zvyšovala skutečnost, že po návratu z USA počátkem roku 1923 zjistil, že jeho dosavadní dílo, olomoucká diecéze ČČS je v rozkladu, resp. její řízení přešlo do rukou stoupenců Farského (kteří ho připravili i o noviny *Za pravdou*, jeho soukromé vlastnictví), a v Čechách mu zůstala věrná pouze tzv. pravoslavná opozice, nevelká skupina věřících, která sice náporu modernistů vzdorovala, ale, jak jsme už naznačili, svou budoucnost spatřovala ve spojení s českou pravoslavnou církví vedenou arcibiskupem Sawatijem (1880–1959).⁴⁸ V únoru 1923 Gorazd (Pavlík) na svou pozici biskupa ČČS na Moravě rezignoval.

Životní křižovatka, na níž se biskup Gorazd ocitl, byla málo přehledná, ale současně dostatečně široká. Jak ukázalo zkoumání tohoto problému, ve skrytu před veřejností sondoval reálnost osmi cest, jež se mu nabízely. Na tomto místě je nechceme hlouběji rozebírat a spokojíme se pouze s výčtem. Indicie pro úvahy v naznačených směrech existují. 1. Návrat do katolické církve. 2. Fúze s českokobratrskou církví evangelickou. 3. Spojení se starokatolickou církví. 4. Přejít na pozici anglikánské církve. 5. Vazba na americkou episkopální církev. 6. Spojení s pravoslavnou církví vedenou arcibiskupem Sawatijem. 7. Založení nové, vlastní církve, pravděpodobně pravoslavného vyznání. 8. Setrvání v Církvi československé za nových podmínek.

⁴⁷ ÚAMCČSH Praha, fond Korespondence mezi biskupem Gorazdem-Pavlíkem a Josefem Židkem, bez sig., dopis biskupa Gorazda Židkovi z 1. 12. 1922.

⁴⁸ MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr – DANILEC, Jurij: *Arcibiskup Sawatij (1880–1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice*. Olomouc 2009.

4 Diecézní shromáždění Církve československé 28. března 1923

Shromáždění olomoucké diecéze Církve československé v Přerově 28. března 1923 je Gorazdovým posledním pokusem o realizaci osmé varianty, setrvání v Církvi československé za přesně stanovených podmínek. Z jeho strany je snahou o kompromis v zájmu udržení organizační jednoty nové církve, která se díky neustálým sporům o teologickou orientaci dostala do fáze stagnace a v očích široké veřejnosti rozměľňovala ideály, kterými zdůvodňovala a zaštiťovala svůj vznik a existenci, a současně úsilím zajistit pro pravoslavnou frakci v církvi prostor pro legální a respektované působení po převratu z 25. července 1922. Už jsme uvedli, že je svolalo vedení diecéze, které s biskupovou rezignací nesouhlasilo. Chtělo však, aby tak zásadní problém posoudilo širší grémium, a rozhodlo, jak s ním naložit. Pražské vedení CČS Gorazdův postup vzalo pouze na vědomí a vše ostatní nechalo na rozhodnutí moravských bratří.

Diecézní shromáždění mělo rysy velké polemiky. Na jedné straně si vyměňovali názory protagonisté tradicionalistického a modernistického směru, na druhé straně zástupci církevních obcí jako jejich stoupenci a odpůrci.⁴⁹ Přes všechnu protichůdnost projevů se diskuse týkala v podstatě dvou navzájem propojených témat. 1. Příčiny Gorazdovy rezignace a nalezení východiska z krize; 2. Přednosti a nedostatky ideových koncepcí modernistů a tradicionalistů.

4.1 Příčiny rezignace biskupa Gorazda na funkci a hledání východiska z krize

V úvodu schůze předsedající Gorazda vyzval, aby vysvětlil pohnutky, které ho přivedly k tak radikálnímu rozhodnutí, jakým byl odchod z čela diecéze. Biskup svůj čin zdůvodnil v obsáhlém vystoupení existencí krize, do níž se CČS dostala díky chybám jejího vedení v dlouhodobém⁵⁰ i krátkodobém

⁴⁹ Stručná rekapitulace vývoje v církvi do přerovského sjezdu oslabuje Spisarovo tvrzení, že delegáti teprve na něm rozpoznali, že Gorazd usiluje o převedení CČS, nebo alespoň Moravy do pravoslaví. Srov. SPISAR, A.: *c. d.*, s. 203.

⁵⁰ Gorazd kritizoval zejména absenci ústavy církve s články o vírouce, mravouce a organizaci. Proto např. diecéze vznikaly až od přelomu let 1922/1923 a církev nemohla dostat od státu finanční prostředky pro duchovní a na svou činnost. Protože sáhla k záboru kostelů, stát ji musel místo pomoci trestat. Začala úřadovat, aniž naplnila literu zákona, čímž se dopustila trestného činu. Farský v replice Gorazdovy poznatky potvrdil, uznal, že počátky CČS provázely zmatky a nejasnosti, ovšem odmítl za ně přijat odpovědnost, neboť zpočátku byl

horizontu. Tvrdil, že on sám ji nezavinil, naopak na nedostatky neustále písemně i ústně upozorňoval a žádal nápravu, ale nic se nedělo. Řekl, že k „pokusnictví, které praktikovalo ústředí“, nemlčel, ale kritizoval důvěrně, tak, aby církev nepoškodil, proto jsou mnozí jeho slovy překvapeni. Poznal, že současný stav v církvi není schopen zvrátit a za těchto okolností nemá jiné východisko, než aby funkci, kterou nechtěl zastávat, složil: „[...] bohužel většina církve jde za tím směrem, který určuje katechismus, a já nemám možnosti, abych na situaci něco změnil. Je to věc v demokratické společnosti samozřejmá, že předák, vidí-li, že většina je jiného názoru nežli on, odchází. Z těchto důvodů odcházím i já.“⁵¹ Poukazoval na to, že do ČČS vstoupil z ideového přesvědčení a náboženského nadšení a jeho rezignace byla výsledkem několik měsíců trvajících úvah. Nedal najevo, že by měl v úmyslu z církve vystoupit, avšak jasně deklaroval, že své názory nebude měnit, a pokud v církvi zůstane, bude pokračovat v tom duchu, jako doposud.

Pokud probereme Gorazdovy kritické připomínky k počáteční fázi vývoje ČČS detailněji, zjistíme, že téměř všechny spojuje myšlenka „ideové neujasněnosti církve“: došel k závěru, že byla založena bez dostatečné přípravy, uspěchaně a diletantsky. Zakladatelé se dopustili fatální chyby tím, že nedefinovali její věrouku. Nestanovili, čemu lidé v církvi budou a nebudou věřit. Podle něj hned na počátku mělo být jasně řečeno, že se církev hlásí k Bibli a stojí na půdě nicejsko-cařihradského vyznání víry. Místo toho byla vypuštěna líbivá a populární hesla o „svobodě svědomí“ a „duchu nynější kultury“, která byla mnohými vyložena jako naprostá věroučná a mravoučná volnost, tj. libovůle výkladu. Přímou řeč: „To jest velmi nebezpečný a osudný omyl.“⁵² [...] Žádná církev nemá tak všeobecného vymezení, tak nepřesného a mlhavého, jako Církev československá.“⁵³ Proto „[...] naše církev od samého počátku byla vnitřně chorobna: myšlenková neujasněnost a rozpoltněnost, povrchnost a radikálnost (upřílišněna). To byla osudová chyba, že u nás ty nejvážnější problémy se řešily z lehké ruky namnoze lidmi nepovolanými.“⁵⁴ [...] Církev československá nemá žádných určitých, pevných pozitivních zá-

prý vůdcem církve B. Zahradník-Brodský a on sám se od září 1920 do března 1921 nacházel mimo církevní struktury.

⁵¹ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 16.

⁵² ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 21.

⁵³ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 6.

⁵⁴ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 17.

sad. Ta mlhavost církvi velice škodí, církev musí mít určité pozitivní zásady, sic jinak bude stále zmítána vnitřními různicemi. Jsem pro reformy, ale jen takové, ve kterých je zcela jasno a ve kterých se cítí všeobecná potřeba. Pro začátek měla se církev omezit na tyto reformy: a) uvedení národního jazyka do bohoslužebné praxe; b) zrušení celibátu duchovních; c) zamítnutí církevního absolutismu. Tyto reformy byly každému jasné, žádoucí a byly snadno uskutečnitelné.⁵⁵ Je jasné, řekl dále, že jsou potřeba i hlubší reformy. Ale takové reformy se mají provádět jen tehdy, když je nutno odstranit vnitřní napětí, aby po reformě nastala úleva. „Ale u nás bylo přímo závodění po reformách. Kdo chce zavádět reformy, musí mít k tomu náležitý rozhled...⁵⁶ [...] U nás se horuje pro reformy, ale když se podíváte po křesťanském světě, zjistíte, že to, o co usilujeme, je již zavedeno v protestantských církvích.⁵⁷ [...] Experimenty, které zavádí naše hnutí k protestantismu, velmi poškozuje je. [...] Chceme-li, aby naše církev konečně počala žít klidným životem náboženským, musíme prohlásit určité věroučné zásady a zanechat nebezpečných pokusů s duší lidu. Chceme-li však, nepřetržité spory, krize a boje, mluve si dál o moderní kultuře, podle které má být vybudováno nové náboženství.“⁵⁸

Podle Gorazdova názoru ideová neujasněnost církve do jejích řad přilákala mnoho lidí bez předchozího prožitku v církvi a zkušeností z práce v církevním prostředí, kteří ji názorově destabilizovali. Vzniklou heterogenitu postojů a návrhů se nepodařilo překonat. Proto je současná krize v církvi zákonitá a pozitivní práce nemožná. Společenství nevychází z otřesů. Je třeba ho stabilizovat.

Gorazd se na diecézní shromáždění dobře připravil. I po taktické stránce. Proto s sebou přivezl také návrh rezoluce, která v případě přijetí mohla být východiskem z krize. Chtěl, aby přítomní o materiálu hlasovali hned po hlavních projevech nejen kvůli úspoře času, protože delegáti z Čech byli závislí na vlakových spojích, ale podle výsledku se chtěl rozhodnout, jak naloží s funkcí biskupa. Většina delegátů, ale i lidé z moravských církevních obcí, na něj totiž naléhali, aby rezignaci odvolal. Důvěru mu projevovali stoupenci pravoslavné orientace církve, zatímco modernisté mlčeli.

⁵⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 17–18.

⁵⁶ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 18.

⁵⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923.

⁵⁸ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 19–20.

Gorazdova rezoluce měla v kontextu diecézního shromáždění klíčový význam. Pro náš účel ji nemusíme citovat celou a zmíníme pouze hlavní body. Hned v úvodu biskupa vyzývala, aby odvolal rezignaci a podílel se na budování národní církve a na náboženské obrodě českého lidu. V dalších člancích, které dále parafrázujeme, definovala základní rysy organizace a věrouky církve, po níž autoři toužili. Držíme se biskupského řádu, odmítáme presbyterní systém a uznáváme sedm svátostí, které jsou přijímány všemi apoštolskými církvemi. Chceme církev národně organizovanou s možností uplatnit specifika českého a slovenského kmene, která je součástí všeobecné křesťanské církve. Naším přáním je žít ve společenství s pravoslavnými církvemi se zachováním autonomie, resp. autokefality. S ostatními křesťanskými církvemi budeme spolupracovat, aniž bychom se vzdávali svého církevního svérázu a systému. Postaráme se o to, aby v ČSR vznikla jednotná československá pravoslavná církev. Jsme stoupenci myšlenky o vývoji v křesťanském náboženském životě po ideové, mravní i organizační stránce, avšak musí jít o vývoj, a ne o destrukci křesťanství. Uznáváme svobodu svědomí ve smyslu negace pronásledování pro víru. Pod její rouškou nelze do církve vnášet věroučný zmatek. Uznáváme svobodu vědy. Chceme zůstat členy CČS. Náboženské obce, které přijmou tuto rezoluci, se stávají autonomní celkem v církvi ve věcech věroučných a mravoučných do té doby, než bude krize v církvi vyřešena klidnými prostředky k všeobecné spokojenosti a k záchraně celého díla. Tento autonomní celek bude postupovat ve všech věroučných a mravoučných záležitostech zcela samostatně a nezávisle na pražském ústředí církve. S ním budeme spolupracovat až do vyřešení krize pouze ve věcech organizačního rázu.⁵⁹

Pokud text rezoluce stručně shrneme, reflektoval existenci dvou názorových proudů v církvi a navrhoval jejich přechodné soužití, obrazně řečeno, v podobě jakéhosi dvojdomku, v jehož křídelních traktech budou moci tradicionalisté a modernisté nezávisle a nerušeně rozvíjet svou činnost, zatímco společné ústředí bude řešit pouze vybrané záležitosti organizačního rázu. Tím se podaří udržet jednotu církve, před jejímž rozpadem všichni varovali a z něhož měli velké obavy, a současně přestanou spory a její permanentní destabilizace. Biskup Gorazd zvolil poněkud překvapivou variantu řešení krize s ohledem na celkovou náladu v církvi, kterou podmínil ochotu pokračovat ve výkonu funkce.

⁵⁹ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 38–42; Obsah rezoluce interpretuje A. Spisar v knize *Ideový vývoj*, s. 205–208.

Po přednesení návrhu se rozproudila diskuse, která ve smyslu akceptovatelnosti rezoluce měla poměrně jednoznačný průběh. Pro modernisty byla nepřijatelná z hlediska obsahu i navrhované změny modelu fungování církve. Biskupa s mandátem opřeným o dokument s uvedeným obsahem nechtěli, byť prvoplánově takto svůj postoj neformulovali. Farský byl také proti, avšak „dvojdoměk“ neodmítl, neboť věřil, že soužití obou směrů nakonec vyústí ve vítězství modernistů. Tradicionalisté se sice ztotožnili s ideovým obsahem rezoluce, avšak přáli si krizi vyřešit okamžitě, bez přechodné fáze. Diskusi ovšem současně provázela další nátlak na Gorazda, aby ve funkci setrval v zájmu udržení jednoty církve a zachránil tím celé budované dílo. Jestli biskupa průběh výměny názorů v plénu shromáždění nějak překvapil, nevíme,⁶⁰ ale každopádně ho vyprovokoval k novému zásahu do jednání. Svým stoupencům poděkoval za podporu, ale upozornil je na to, že nikdo z nich nepředložil návrh, jak sladit program obou směrů v církvi, když je protichůdný.⁶¹ Co se v církvi změní, když budu opět biskupem? „Vy nechápete situaci vytvořenou katechismem.“⁶² Nejde o Moravu, nejde o mě, ale jde o celou církev. Z krize se nedostaneme, pokud tu nebude pevný věroučný základ.“ Ten musí, podle Gorazda, „spočívat svými kořeny v historickém křesťanství“.⁶³ Výklad pak zakončil tvrzením: na rezignaci musím trvat. A dodal: „Neberte to tak tragicky. Zvolíte si jiného biskupa a vše půjde ve svých kolejích.“

Zdálo se, že diecézní shromáždění skončí naprostým fiaskem. O Gorazdově rezoluci se nehlasovalo, biskup trval na rezignaci, v diskusi padala poměrně tvrdá slova na adresu ideových odpůrců – a čas značně pokročil, delegáti začali spěchat na vlak. Až v poslední chvíli, dá-li se to tak říci, diecézní shromáždění zachránil Karel Háňavka. Jednalo o duchovního, který dobře vystihl momentální rozpoložení mysli delegátů přejících si udržení jednoty církve. Kromě toho působil v brněnské náboženské obci, která si od sporu v církvi udržovala jistý odstup a snažila se k němu přistupovat s nadhledem. Současně využil skutečnosti, že oba protagonisté církve, Gorazd i Farský, deklarovali dobrou vůli najít východisko z krize. Proto koncipoval a předložil

⁶⁰ Pravděpodobně ne, neboť jak vyplývá z jeho dopisu adresovanému K. Farskému nedlouho po diecézním shromáždění, svému projektu příliš nevěřil, a jak jsme už naznačili, vybíral z více nabízejících se možností. Zkoušel a taktizoval.

⁶¹ Gorazd položil otázku: „Jak se shodneme, když se naše směrnice diametrálně rozcházejí?“ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 50.

⁶² ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923.

⁶³ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923.

novou verzi rezoluce, která se pokusila najít zlatou střední cestu. Chtěl v mezích možností vyjít vstříc oběma směrům v církvi, a proto jim navrhl kompromisní⁶⁴ východisko ze situace.

Také Háňavkovu rezoluci nemusíme reflektovat v detailním znění, postací nám evokace jejích hlavních rysů. Shrnutí základních bodů vyznívá takto: Trváme na platnosti prvního článku ústavy ČČS o svobodě svědomí. Jsme křesťanskou církví a naším cílem je oživit náboženského ducha v československém národě v zájmu povznesení mravnosti. Chceme pracovat s ostatními křesťanskými církvemi, zvláště s církví pravoslavnou. V duchovním spojení s ní chceme pracovat pro vytvoření typu praktického křesťanství, který by se stal mostem k duchovnímu sblížení všeho křesťanstva a lidstva. Náboženské neměnné pravdy chceme podávat způsobem modernímu člověku pochopitelným, přihlížejíce k pozitivním výsledkům vědy. Katechismus vydaný br. Dr. Farským a Kalousem nepokládáme za vhodné východisko našeho náboženského vývoje. O věroučných směrnicích v naší církvi může rozhodovat pouze obecný sněm. Stojíme na bázi sedmi obecných křesťanských sněmů a chceme ji rozvíjet. Důraz klademe především na praktické uskutečňování zásad Kristových, zejména po stránce sociální, nikoliv na dogmatizování, v němž by se upadlo do nedůtklivého neomylnictví. Vyzýváme bratry v Čechách, aby upustili od zlehčování pravoslaví a zachovávali neutralitu. Život sám v budoucnu zkoriguje názory, které vyvěly v prvotním kvasu. V administrativních záležitostech nechť je zachováno vedení všech tří diecézí Ústřední radou v Praze.⁶⁵

Nová rezoluce je opravdu směsicí tezí produkovaných oběma směry a při dobré vůli a v krizové situaci mohla uspokojit všechny. Odmítla Farského a Kalousův katechismus jako věrouku církve, její stanovení přenechala sněmu, hlásila se k pravoslaví a ve věrouce deklarovala možnost dalšího vývoje. Deklarovala jednotu a odmítla „dvojdoměk“. Nakonec tedy nebylo zcela překvapivé, že byla jednomyslně těmi, kteří na shromáždění ještě zůstali, přijata jako základ pro budoucí jednání ve smyslu Spisarových slov: je třeba dohody „ve smyslu náboženství Ježíše Krista“. Oba směry musí slevit. I v prvotní církvi byly spory. Jak se dohodli Pavel s Petrem, ať se dohodnou br. Pavlík s br.

⁶⁴ Spisar kvalitativní charakter usnesení obchází konstatováním, že se jednalo o „rezoluci všeobecnější“. Srov. SPISAR, A.: c. d., s. 205.

⁶⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 51–53.

Farským.⁶⁶ Zavládlo přesvědčení, že „přijátá rezoluce dává bázi, na které lze se domluvit i s těmi, kteří jsou jiného smýšlení.“⁶⁷

Když toto sdělení předsedající Alois Václav Ševčík se zjevnou úlevou předkládal biskupu Gorazdovi s výzvou, aby odvolal svou rezignaci a ujal se opět úřadu, neboť krize je zažehnána, netušil, že ve skutečnosti odstartoval nejbouřlivější část tohoto dramatického jednání. Lavinu emocí spustil samotný Gorazd prohlášením, že své původní rozhodnutí nemůže změnit. Odmítl hledání hybridu pravoslaví a moderního teologického myšlení. Prohlásil, že chce pracovat „v tom směru, který jsem uznal za jediný správný a možný“.⁶⁸ Opět doporučil zvolit biskupem jinou osobu. V sále se strhla doslova vřava, delegáti biskupa obklopili na pódiu, jedni ho přemlouvali, druzí „mu činili vášnivé výtky“. Když se podařilo zjednat v sále ticho, Gorazd prohlásil, že je ochoten rezignaci stáhnout jen v tom případě, bude-li většinou přijata první rezoluce, o níž se nehlasovalo, neboť tato druhá, kompromisní ho „naprosto neuspokojuje“. V místnosti zavládlo opět velké vzrušení. Část delegátů vystupovala proti některým tezím z první rezoluce, jiní poukazovali na skutečnost, že opětovné hlasování poté, co už bylo jednou přijato usnesení, je formálně nesprávné a zbytečné. Nicméně organizátoři vyšli Gorazdovu přání vstříc a přítomní hlasovali znovu. Delegáti odevzdávali hlasy za obce a jmenovitě, takže zápis o shromáždění badateli nabízí cenné údaje a je škoda, že ho nemáme k dispozici celý. Sumář je sestaven z údajů za dvanáct státem uznaných církevních obcí (chybí čísla z jedné obce). Z 18 duchovních rezolucí podpořilo jedenáct,⁶⁹ zbývajících se odchodem ze sálu vyjádření stanoviska vyhnuli. Ze 42 laiků, kteří vydrželi na shromáždění do konce, bylo pro jedenáct, proti pět,⁷⁰ zbývajících předčasně odešli. Až z církevního tisku a z historické literatury se dovídáme, že rezoluce byla přijata a uznána za právoplatnou. Gorazd svou rezignaci na úřad biskupa odvolal.⁷¹

⁶⁶ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 45.

⁶⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 52–53.

⁶⁸ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 53.

⁶⁹ Jen namátkou, ze známějších kněží Alois Václav Ševčík, Karel Hášavka, Jan Diviš, Karel Koudelka, Martin Křeháček, František Šimek.

⁷⁰ Všichni z olomoucké církevní obce – Konrád Sedláček, Augustin Soušek, Čestmír Rubringer, Bohdan Háva a Josef Holešovský.

⁷¹ Dne 29. 3. 1923 Gorazd sdělil své rozhodnutí věřícím prostřednictvím pastýřského listu. Jeho text přetiskuje A. Spisar v práci *Ideový vývoj*, s. 375–377. Gorazd prohlásil, že chce církev

4.2 Ideový zápas tradicionalistů s modernisty

Nakonec přerovské diecézní shromáždění ČČS skončilo podle předpokladů: byla přijata rezoluce naplňující momentální představy a možnosti tradicionalistů jdoucích za biskupem Gorazdem. Většina věřících na Moravě, požadujících církevní reformy, chtěla zůstat přece jen na půdě tradičního křesťanství, toužila po inovacích, odstranění nevyhovujících prvků, ale odmítala experimenty, zejména teologické. Komplikace, které provázely přijetí rezoluce, byly důsledkem poměrně razantního a konfrontačního postupu moravských modernistů, kteří pokračovali v praktikách realizovaných v době Gorazdovy nepřítomnosti v diecézi. V této souvislosti je však nápadné, proč na jeho osobu přímo nezaútočili, proč se nepokusili o dovršení převratu v diecézi a nepředložili vlastní návrh rezoluce, což se přímo nabízelo.

Vysvětlení těchto skutečností nacházíme ve třech oblastech. 1) Biskup Gorazd patřil k zakladatelským osobnostem v ČČS a reprezentovala ho bohatá minulost působení ve sféře spjaté s životem církví. Provázela ho autorita teologa, publicisty a zdatného organizátora. K odstranění charismatické osobnosti takovéto váhy chyběla odvaha, navíc v nepříliš přehledné situaci, kdy bylo složité anticipovat budoucnost. 2) Velkou roli hrála taktika. Farský i Gorazd byly silné osobnosti, které věděly, že se jejich cesty dříve nebo později rozejdou. Záleželo jim však na mase věřících a tak ve skrytu mezi nimi probíhal boj, komu se podaří strhnout za sebou většinu. Farský odolal tlaku modernistů a odmítal frakci tradicionalistů vyloučit z ČČS. Ve skrytu duše věřil, že odejdou z církve sami. Proto doporučoval postupovat nenásilně a takticky vyčkávat na rozuzlení, které se dostaví samo. 3) Modernisté neměli momentálně na Moravě ani na shromáždění většinu, proto by v hlasování o vlastní rezoluci prohráli.

Proto se modernisté za těchto okolností rozhodli pro nepřímý útok na Gorazda a tradicionalisty v podobě ideologické konfrontace. Chtěli poukazy na přednosti teologického modernismu a z něj vyplývající důsledky tradicionalisty oslabit a dokázat, že jejich cesta je slepou ulicí. Pokud vezmeme v úvahu pouze názory a výroky prezentované v diskusi na diecézním shromáždění, které pochopitelně tematicky nevyčerpávají celou škálu jejich představ o moderní církvi 20. století z hlediska hloubky i šíře argumentace, jsou pouze útržky z improvizovaných vystoupení, bez nějakého systému, diskutující se soustředili v podstatě na tři okruhy problémů: a) podoba moderní církve b) modernistická věrouka c) kritika pravoslavlí. Jejich charakteristic-

Kristovu založenou na víře a ne etickou společnost. Chtěl věroučně stát na týchž základech, jako sv. Cyril a Metoděj a národní mučedník Jan Hus.

kým rysem je absence konstruktivního přístupu, řečníci označují to, co nechtějí, ale jejich východiska, čím a jak negované nahradit, zůstávají v obecné rovině. Kartu ideologické konfrontace na schůzi vytáhl sice biskup Gorazd tvrdou kritikou Farského a Kalousova československého katechismu, avšak nelze pochybovat o tom, že by k ní došlo i bez zmíněného podnětu. V této souvislosti musíme upozornit také na skutečnost, že hlavním nositelem konfrontačního tónu na shromáždění byla laická frakce delegátů pocházející v drtivé většině z olomoucké církevní obce. Duchovní se do diskuse takřka nezapojili. Tato skutečnost je důležitá proto, abychom si uvědomili tlaky na vůdčí kruhy kolem K. Farského. Ohledy na názory, pocity a přání lidových vrstev působily zřejmě více, než si dnes dovedeme představit.

Poměrně velmi málo byla diskutujícími rozvíjena a precizována podoba moderní církve 20. století. V případě, že se někdo této otázky dotkl, pak ve smyslu vyjádření – když záležitost zůstane v podobě předkládané traditionalisty, založení nové církve ztratilo smysl. Chtěli tedy novou, resp. jinou církev, než byla římskokatolická. Měla být rozhodně demokratická, ale především s velkým, ne-li rozhodujícím vlivem laiků. Nejhlasitější mluvčí olomoucké frakce modernistů Konrád Sedláček svou představu vyjádřil těmito slovy: „Přiznám se vám, že my laikové, si tak CČS nepředstavovali. My jsme chtěli církev moderní, kde by byl vliv a převahu mělo nikoli duchovenstvo, ale laikové. Je tu snaha o obnovu nadvlády kněží nad námi, laiky. V městě Komenského děje se pokus, aby pod záminkou věrouky kněží dostali nás opět pod svou nadvládu. Jménem laiků ohražuji se co nejdůrazněji proti tomu... [...] My nikdy obnovení kněžské nadvlády v naší církvi nepřipustíme.“⁷² Sedláčkův olomoucký kolega Josef Kořínek se vyjadřoval v podobném duchu: „Duchovní nesmí zapomenout, že my laikové, nechceme být odstrkováni... [...] Naše církev se bude vyvíjet podle toho, na jakém základě ji postavíme. Nechtějme být jen poslušným stádem a nechtějme, aby o všem v církvi rozhodovali jen duchovní. Chceme-li, aby církev nepřestala být demokratickou, nesmíme dopustiti, aby laický živel v ní při rozhodování o věcech zásadních byl potlačen do pozadí.“⁷³

Daleko více delegáty zajímaly záležitosti týkající se věrouky, i když zazněla i tato slova: „My o jakoukoliv věrouku nestojíme, tu ponecháme těm, kteří nemají lepšího na práci. Ať se s ní baví, ať se o to přou, jakou podobu

⁷² ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 37.

⁷³ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 43.

má např. Duch svatý, zdali podobu bílé holubičky, nebo podobu plápolajícího plaménku. Nám stačí Ježíšova mravouka.⁷⁴

Téměř žádný z řečníků nevynechal kritiku dogmat: „Nelze od nás žádati, abychom přijali náboženská dogmata, kterých se držela církev ve čtvrtém století. Naše církev je církev moderní, církev, která prohlásila za základní svou tezi svobodu svědomí...“⁷⁵ [...] Svoboda svědomí se může stát cenným privilegiem ČČS. Umožní každému, aby podle stupně svého vzdělání a své víry mohl přispět k blahu a prohloubení náboženského života celku.⁷⁶ „My, inteligenti, vstoupili jsme do církve [...] hlavně proto, že jsme v ČČS doufali najít takové náboženství, kde se větší důraz klade na mravní život podle učení Kristova, nežli na dogmatické formule.“⁷⁷ Současné však varovali před tím, aby se dogmata stala předmětem jakékoliv diskuse, neboť byli přesvědčeni o tom, že pak jejich snahy ztroskotají.

Prvořadý důraz kladli na vytvoření takové věrouky, která by byla pochoitelná lidským rozumem. Srozumitelně to vyjádřil delegát Boháč ze Strážnice. Četl nicejsko-cařihradské vyznání víry a jeho jednotlivé články ironizoval – narodil se z Panny Marie – „to je zřejmý nesmysl, tomu přece nemohu věřit“ – nebo vstal z mrtvých třetího dne podle Písma, vstoupil na nebesa a sedí na pravici Otce – „to je také celá řada nesmyslů, které také můj zdravý rozum odmítá. [...] Jak chcete nás přinutit, abychom takovéto věci nesmyslné a pro zdravý rozum nepřijatelné věřili? To jsme mohli zůstat v římské církvi. Jestli ČČS teď od nás chce žádati, abychom něco podobného uznali a tomu věřili, pak jednoduše nás oklamala, když nám tvrdila, že chce být církví moderní a pokrokovou.“⁷⁸ Jiný činitel v souvislosti s výukou náboženství se pozastavoval nad tím, že děti slyší, jak „Bůh stvořil svět v sedmi dnech z ničeho a sedmý den že si odpočíval, že první člověk byl udělán z hlíny a jeho žena z žebra a vše ostatní, co jest obsahem židovské Bible, až do těch proroků, z nichž jeden prý na ohnivém voze odjel do nebe...“⁷⁹ A pak položil řečnickou otázku:

⁷⁴ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 49.

⁷⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 42.

⁷⁶ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 45.

⁷⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 43.

⁷⁸ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 49.

⁷⁹ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 36.

„Ptám se vás, je tohle vyučování československému náboženství? Je to zcela totéž, čemu učí římský panáček...“

Za výrazné je možno označit volání pro souladu nové věrouky s vědeckým poznáním. Samotný K. Farský razil heslo: „My máme dnes svobodu vědy, biblické kritiky a těmto přísluší dáti nám takovou věrouku křesťanství, která by byla pro moderního člověka přijatelná.“⁸⁰

Vedle kritiky Bible někteří zpochybňovali také význam prvních sedmi ekumenických sněmů: „Ony sněmy ekumenické, na kterých jsme měli budovat dále a které jsou obsaženy v prvním článku nové ústavy pro ohromnou většinu z nás jsou zcela neznámé. Kdo z vás zná něco bližšího o těchto sněmech? A přece, ony mají být pro nás závazné.“⁸¹ A jiný delegát tvrdil: „Otázky, kterými se obíraly tyto sněmy, nemají pro nás, moderní křesťany, naprosto žádný význam. My žijeme v jiných poměrech, máme jiné zájmy...“⁸² Nám se jedná přece o pojetí křesťanství pro současného vzdělaného člověka, jako se jednalo i tvůrcům kánonů v duchu své doby. Kdybychom naše hnutí navázali na náboženské názory dob minulých, neposloužili bychom k náboženskému obrození současného lidstva.“⁸³

Problematika pravoslavlí zůstala na diecézním shromáždění prvoplánově jakoby v pozadí. Ve skutečnosti však celá diskuse o věrouce byla jednou polemikou s ním a s Gorazdovou tezí, že CČS při modernistické náboženské orientaci ztratí spojení s velkými pravoslavnými církvemi Východu, nesehraje tu dějinnou roli, jež se před ní otevřela, totiž stát se mostem mezi východním a západním křesťanstvím, a nepřispěje k šíření a prohloubení idejí slovanské vzájemnosti. Hlavním kritikem byl pochopitelně K. Farský, nejen z ideových, ale v této časové fázi, jak ukazuje jeho korespondence s Gorazdem, už i z osobních důvodů. Příkrá byla jeho reflexe role srbské pravoslavné církve a vladyky Dositeje v počátcích CČS. Vadilo mu nejen to, že srbská církev zasahovala do vnitřních záležitostí CČS, což dokumentoval na kauze s katechismem, ale kriticky posuzoval celý proces jednání mezi oběma církvemi ústící v transformaci CČS v pravoslavnou. Především se však pokoušel diskreditovat společenské podhoubí, z něhož vyrůstala idea pravoslavného slovanství. „Pravoslavného slovanství a slovanského bratrství

⁸⁰ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 25.

⁸¹ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 24.

⁸² ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 25.

⁸³ ZAO, pobočka Olomouc, fond CČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 27.

jsem neviděl nikde uskutečněné v praxi. [...] Balkán jest nám také poučením, že to pravoslavné bratrství jest pouhou iluzí.⁸⁴ Srbskou pravoslavnou církev viděl jako zralou na zásadní reformu a tvrdá slova padala na účet ruské pravoslavné církve nejen ve smyslu její expanzivnosti, ale také jejího současného žalostného stavu, kdy očekávání jakékoliv pomoci ČČS z její strany – ale i ze strany pravoslavného světa jako celku – je velkou iluzí.⁸⁵

5 Závěry

Předložený příspěvek je sondou do dějin Církve československé (husitské) v první polovině dvacátých let 20. století. Cílem našeho výzkumu bylo zjistit okolnosti a průběh jejího diecézního shromáždění, které proběhlo 28. března 1923 v Přerově. Jednalo se o schůzi delegátů náboženských obcí z Moravy, která zaujímá významné místo v tzv. pravoslavné krizi, kterou tehdy toto nové církevní společenství procházelo. Chtěli jsme prověřit, do jaké míry je literatura věnovaná této záležitosti spolehlivá. Základním materiálem, s nímž jsme pracovali, byl dosud badateli nevyužitý zápis ze zmíněné schůze, který jsme podrobili analýze.

Jaké jsou závěry z našeho výzkumu. V prvé řadě potvrdil některá zjištění předchozích badatelů. Diecézní shromáždění proběhlo v napjaté a dramatické atmosféře a bylo bohaté na zvraty. V církvi panovalo velké vnitřní napětí v důsledku zápasu o její teologickou orientaci a celkové směřování po překonání problémů provázejících její ustavení. Z retrospektivního pohledu šlo o poslední pokus udržet jednotu církve.

Zkoumání problematiky ve světle nových pramenů však současně nabídlo nové poznatky, resp. odlišnou interpretaci místa a významu přerovského diecézního shromáždění v pravoslavné krizi ČČS. Je pravda, že diecézní shromáždění nakonec skončilo úspěchem tradicionalistického Gorazdova směru v církvi, z čehož autoři vyvozovali závěr o otevření prostoru pro možnost rozvoje pravoslaví, prokázali jsme však, že se jednalo o výsledek více než problematický. Přijatá rezoluce navíc platila pouze několik málo dnů, protože ji Ústřední rada ČČS 12. dubna 1923 nejen neakceptovala, ale Gorazda dokonce vyzvala, aby se svou frakcí z církve vystoupil.⁸⁶ Prostor pro možnost

⁸⁴ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 26.

⁸⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond ČČSH, olomoucká diecéze – zápis o diecézním shromáždění církve československé, konaném dne 28. března 1923, s. 27.

⁸⁶ CINEK, F.: *c. d.*, s. 154.

působení pravoslavných v ČČS se naopak dále zúžil. Návrh biskupa Gorazda na nový model uspořádání poměrů v církvi nezískal podporu nejen v řadách modernistů, ale ani mezi tradicionalisty.

Domníváme se, že pro formulaci závěrů je nutno zohlednit tři události: přijetí pravoslaví ČČS na sjezdu 29. srpna 1921, kdy se církev oficiálně stala pravoslavnou; sjezd v Pardubicích 25. července 1922 srpnové usnesení z předchozího roku de facto revokoval a akceleroval proces ofenzívy modernistů, kterým se následně podařilo získat stoupence v Čechách a částečně i na Moravě; důsledky vydání Farského a Kalousova katechismu – srbská pravoslavná církev počátkem roku 1923 ukončila podporu ČČS a definitivně odepřela konsekraci jejích dalších biskupů. Vyhodnocení fakt nás vede k závěru, že v době konání diecézního shromáždění v Přerově před modernisty stál úkol dovést ofenzívu a získat na svou stranu zbytek Moravy. Úkolem diecézního shromáždění z hlediska tradicionalistů bylo posoudit současný stav v církvi a rozhodnout o dalším postupu. Moravští modernisté se na schůzi nepokusili vyvolat bojové hlasování, které mohlo rozhodnout, ale zvolili vyčkávací taktiku. Biskup Gorazd se ofenzívu modernistů pokusil zmírnit organizačním modelem v podobě „dvojdomku“, který hodnotíme jako poslední pokus o udržení jednoty ČČS. V okamžiku, kdy jeho návrh nebyl přijat, zvolil jinou alternativu postupu, přestal se vázat na ČČS a začal hledat možnosti sbližení se skupinou pravoslavných kolem arcibiskupa Sawatije. Gorazdovo vystupování na diecézním shromáždění hodnotíme jako výraz taktického hledání optimální varianty z možností, které se mu nabízely. Na schůzi jel s doporučením (příkazem?) srbské pravoslavné církve, aby také on přerušil styky s ČČS a své stoupence převedl do České náboženské obce pravoslavné. Ani po přerovském shromáždění, resp. po výzvě ze strany vedení ČČS, aby ji opustil, neprovedl odluku okamžitě, neboť na jedné straně chtěl získat dostatečný časový prostor pro přípravu věřících na fúzi se Sawatijovou skupinou pravoslavných, a na druhé straně mu záleželo na tom, aby nebylo toto spojení interpretováno jako východisko z nouze, ale aby v ČNOP byl přinejmenším rovnocenným partnerem arcibiskupa Sawatije.

RESUMÉ

PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE ZÁPASU O TEOLOGICKOU ORIENTACI CÍRKVE ČESKOSLOVENSKÉ

Příspěvek je sondou do dějin Církve československé (husitské) ve dvacátých letech 20. století, kdy, krátce po založení, jako produkt reformního hnutí katolického duchovenstva, procházela složitým obdobím hledání věrouky. Katolickou věrouku odmítla jako nevyhovující a odklonila se od Říma. Novou věrouku její zakladatelé nepřipravili. Proto v církvi vznikly dva názorové proudy, skupina tradicionalistů a skupina modernistů, které zápasily o prosazení své teologické vize. Tradicionalisté se přiklonili k pravoslaví, zatímco modernisté chtěli v duchu českých reformačních tradic vytvořit novou racionalistickou ideologii korespondující s vědeckým výkladem světa a hodnotami evropské kultury 20. století. Studie analyzuje výsledky diecézního shromáždění církve, konaného 28. března 1923 v Přerově, na němž došlo k ostré srážce obou ideových směrů v církvi na pozadí řešení problému rezignace biskupa Gorazda. Ten účastníkům předložil vlastní vizi reorganizace církve, zajišťující její jednotnou organizační podobu a soužití obou směrů. Přerovské shromáždění ji sice přijalo, ale pro pražské ústředí církve byla nepřijatelná. Schůze se tak stala posledním a neúspěšným pokusem o kompromis mezi oběma frakcemi v církvi, po němž následoval odchod tradicionalistů z organizace a ČČS se vydala cestou teologického modernismu. Autor se pokusil o novou interpretaci významu přerovského shromáždění v dějinách církve.

Klíčová slova: církev pravoslavná, církev československá, křesťanství, první Československá republika

SUMMARY

THE CONTRIBUTION TO THE STRUGGLE FOR A THEOLOGICAL ORIENTATION OF THE CZECHOSLOVAK CHURCH

The article is a probe into history of the Czechoslovak (Hussite) Church in 1920s, which as a product of a reform movement of the Catholic clergy underwent a complicated development in finding the religious belief soon after its establishment. The Catholic religion was refused as unsatisfactory and the Church diverged from Rome. However, founders did not prepare a new belief that is why the Church divided into two streams, a group of traditionalists and a group of modernists, who struggled for enforcing their theological visions. While traditionalists inclined towards the Orthodox, modernists preferred to build a new rational ideology corresponding with the scientific interpretation of the world and values of the 20th century European culture in the spirit of Czech reform traditions. The study analyses results of the diocesan meeting in Přerov on 28 March 1923, where a sharp conflict of both ideological movements in the Church took place on the background of the solution of the Bishop Gorazd's resignation. He introduced participants his own vision of the Church reorganisation ensuring its unified form and coexistence of both streams. Although the meeting in Přerov accepted that, the ecclesiastical head office in Prague did not. Thus, the meeting became the last and unsuccessful attempt for a compromise between both fractions in the Church, which was followed by traditionalists' leaving the organisation and the Czechoslovak Church began the way of the theological modernism. The author attempted on a new interpretation of the Přerov meeting's significance in ecclesiastical history.

Keywords: Orthodox Church, Czechoslovak Church, Christianity, first Czechoslovak Republic

Translated by Mgr. Hana Ferencová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: pavel.marek@upol.cz

CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM A UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Tomáš Klokner

Corpus Inscriptionum Latinarum (ďalej iba CIL) je rozsiahla zbierka antických latinských nápisov tvorená zachovanými nápismi verejného i súkromného charakteru, ktoré predstavujú nevyhnutný prameň nielen pre výskum rímskych dejín, ale najmä pre poznanie každodenného života v Rímskej ríši.

Veľkolepý projekt úplného súboru latinských nápisov, ktorý koncipoval už dánsky bádateľ Olaf Kellermann (1805–1837) a o ktorý sa usilovali aj Francúzi (*Recueil général des inscriptions latines*), sa podarilo zrealizovať až vďaka obetavosti Theodora Mommsena (1817–1903), jednej z najväčších osobností všetkých čias v oblasti vied o antickom staroveku.¹ Projekt zastrelila Berlínska akadémia vied a rozčlenila ho podľa geografického princípu do 15 dielov, z ktorých každý obsahuje niekoľko zväzkov. Výnimku tvorí prvý diel obsahujúci nápisy z obdobia rímskej republiky (do Caesarovej smrti v roku 44 pred Kr.), ktoré sú usporiadané chronologicky. K pôvodným 15 dielom sa časom pridali ďalšie dva.²

Prvý zväzok prvého dielu vydal Mommsen v roku 1863 a s vydávaním CIL-u sa pokračuje dodnes. Stále pribúdajú suplementá k základným zväzkom, staršie zväzky sa vydávajú v novom vydaní, pripravujú sa registre a indexy. Na tomto rozsiahlom diele sa okrem Mommsena podieľalo mnoho ďalších významných vedcov svojej doby (Eugen Bormann, Hermann Dessau, Otto Hirschfeld, Emil Hübnér, Giovanni Battista de Rossi a iní). Vhodný výber spolupracovníkov možno považovať za jeden z podstatných dôvodov spoločného úspechu.

Súborom latinských nápisov *Corpus Inscriptionum Latinarum* v kompletnom zložení disponujú iba veľké univerzitné pracoviská, ktoré sa systematicky zaoberajú ich výskumom. Z pohľadu Bratislavy je geograficky najbližším Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik na Viedenskej univerzite. Avšak ani Univerzita Komenského nie je v tomto smere úplne bezvýznamná.

¹ VIDMAN, Ladislav: *Psáno do kamene*. Praha 1975, s. 41; SCHMIDT, G. Manfred: *Einführung in die lateinische Epigraphik*. 2. vyd. Darmstadt 2011, s. 8.

² Prehľad všetkých zväzkov je zverejnený na stránke http://cil.bbaw.de/cil_en/dateien/cil_baende.html [cit. 11. 2. 2014].

Bratislavská univerzita sa ako jediná univerzita na Slovensku môže pochváliť niekoľkými zväzkami tohto monumentálneho diela, ktoré sa nachádzajú v jej knižných fondoch. Konkrétne ide o 36 zväzkov, ktorými disponuje Historický seminár Katedry všeobecných dejín Filozofickej fakulty UK. Ich pôvod bol až donedávna nejasný a medzi členmi katedry sa iba špekulovalo, že ich mohol zabezpečiť tunajší profesor pre staroveké dejiny Vojtech Ondrouch (na fakulte pôsobil v rokoch 1934–1950 a 1955–1959).³ Uvažovalo sa, že ich zaobstaral kúpou alebo nejakou knižnou výmenou od českých kolegov.

Keď však v roku 2008 prišlo k publikovaniu časti pamäti českej klasickej filologičky, prekladateľky a znalkyne Komenského diela Julie Novákovej, podarilo sa túto hádanku prekvapivo rozlúštiť.⁴ Julie Nováková na jednom mieste uvádza, že bratislavskej univerzite poslal niektoré zväzky prof. Antonín Salač.⁵ Vtedy už bolo jasné, že osoba prof. Salača nejakým spôsobom súvisí s príchodom CIL-u na Univerzitu Komenského.

Napriek zmienke v spomienkach Julie Novákovej o úlohe prof. Salača, ktorú zohral pri získaní časti *Corpus Inscriptionum Latinarum* pre Univerzitu Komenského, zostávali bližšie podrobnosti o tejto udalosti neznáme. Kľúčom k jej objasneniu sa stal až osobný spis prof. Salača, ktorý je uložený v Archíve Univerzity Karlovej v Prahe.⁶

Profesor Salač podnikol v dňoch 17. a 18. apríla 1947 služobnú cestu do Bratislavy a 21. apríla podal o nej správu, ktorá sa zachovala v Archíve Univerzity Karlovej v Prahe.⁷ Podľa jej obsahu cestoval do Bratislavy vlakom a dorazil ráno krátko po ôsmej hodine. Z vlakovej stanice sa presunul na Univerzitu Komenského (vtedy Slovenská univerzita) a na rektoráte odovzdal dve debny s 37 zväzkami diela *Corpus Inscriptionum Latinarum* a jedným zväzkom nápisov *Exempla scripturae epigraphicae* editovaný Emilom Hübnerom. Tieto knihy predstavovali knižný dar Karlovej univerzity Slovenskej univerzite v Bratislave. Na profesorovo želanie vybrali knihy z debničiek a postavili ich na stôl vo veľkej aule, kde sa konala o 11. hodine slávnostná

³ O pôsobení prof. Ondroucha na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského píše VALACHOVIČ, Pavol: *Vojtech Ondrouch (1891–1963). Príspevok k dejinám slovenskej historiografie*. Historické štúdie (Acta historica Posoniensia), 8, 2008, s. 124–149 (Na strane 132 sa objavila domnienka, že CIL získal pre fakultu práve prof. Ondrouch).

⁴ NOVÁKOVÁ, Julie: *Paměti aneb autobiografie. Třináct olomouckých let (1948–1961)*. Ed. Tomáš MOTLÍČEK. Olomouc 2008.

⁵ Tamže, s. 16. Prof. Salač bol aj učiteľom Julie Novákovej na pražskej univerzite.

⁶ Archiv Univerzity Karlovy v Praze (ďalej ako AUK v Praze), fond FF UK, osobný spis A. Salače, kart. 55, inv. č. 637.

⁷ AUK v Praze, fond FF UK, osobný spis A. Salače, kart. 55, inv. č. 637, Zpráva o zájezdu do Bratislavy (21. duben 1947).

inaugurácia novozvoleného rektora Slovenskej univerzity prof. Karola Kizlinka. Slávnosti sa zúčastnilo početné publikum vrátane predsedu Slovenskej národnej rady Jozefa Lettricha. V jej závere odovzdal pražský hosť dar Karlovej univerzity, pozdravil Slovenskú univerzitu v mene Karlovej univerzity v latinskom aj českom jazyku a na konci zdôraznil, že celý tento dar je prejavom ochoty pomôcť sesterskej univerzite v predpoklade, že všetci pevne a bez všetkých výhrad stoja na pôde Československej republiky. V podobnom zmysle rečnil aj pri slávnostnom obede, ktorý organizoval nový rektor Slovenskej univerzity. Nasledujúci deň o 10. hodine predniesol prof. Salač prednášku na tému: *Latinská epigrafie a trůnní síň císaře Karla IV. na hradě pražském*.⁸ Vo svojej správe o služobnej ceste v Bratislave zaznamenal, že napriek rektorskému voľnu, ktoré pripadlo na tento deň, prednášky sa zúčastnilo početné publikum tvorené poslucháčmi univerzity, členmi profesorského zboru, dekanom Filozofickej fakulty Jevgenijom Julianovičom Perfeckim a prorektorom Antonom Štefánkom. Nového rektora prof. Kizlinka zdržalo náhle ochorenie jeho manželky. V závere správy sa dočítame, že rýchlikom sa prof. Salač vrátil späť do Prahy.

Niet pochyb, že osoba Antonína Salača bola dôstojným reprezentantom Karlovej univerzity pri inaugurácii nového rektora partnerskej univerzity v Bratislave. Už v minulosti získal bohaté skúsenosti účasťou na podobných významných akciách, kde dôstojne zastupoval českú vedu.⁹ Navyše ako bývalý dekan Filozofickej fakulty (1936/1937) a prorektor Univerzity Karlovej (1945/1946) sa tešil v akademických kruhoch značnej vážnosti.

Príchod CIL-u na Slovensko iniciovala samotná bratislavská univerzita. Dňa 19. júna 1946 odoslal rektorát Slovenskej univerzity list Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe.¹⁰ V ňom sa okrem iného uvádza, že Akademický senát Slovenskej univerzity sa na svojom zasadnutí dňa 18. júna 1946 uzniesol požiadať pražskú univerzitu o zaslanie duplikátov troch epigrafických edícií (*Inscriptiones Graecae*, ed. maior, *Inscriptiones Graecae*, ed. minor, *Corpus Inscriptionum Latinarum*).¹¹ Na celom Slovensku nebol totiž ani

⁸ Podobne zameranú prednášku *Latinská epigrafie na pražském hradě* predniesol aj o niekoľko rokov neskôr v pražskej Jednote klasických filológov. SVOBODA, Karel: *Zpráva o činnosti pražské JKF 1956–1958 a plán další práce*. Zprávy Jednoty klasických filologů, 1, 1959, č. 1, s. 6.

⁹ Napr. v roku 1937 sa ako dekan Filozofickej fakulty Karlovej univerzity zúčastnil osláv storočného jubilea Aténskej univerzity. V jeho osobných spisoch sa zachoval aj príhovor, ktorý pri tejto príležitosti predniesol. Pozri AUK v Praze, fond FF UK, osobní spis A. Salače, kart. 55, inv. č. 637.

¹⁰ AUK v Praze, fond FF UK, děkanát – spisy, kart. 217a, inv. č. 1453.

¹¹ Na tú dobu išlo o zbierky mimoriadnej vedeckej, ale aj finančnej hodnoty. Niekdajší Seminár historicko-epigrafický na pražskej univerzite pravidelne žiadal o dodatočné zvýšenie

jeden exemplár z uvedených edícií. Slovenská univerzita ponúkla na oplátku duplikáty kníh zo svojich zbierok. Vtedajší dekan Filozofickej fakulty pražskej univerzity prof. Jan Rypka odpovedal dňa 11. júla 1946 na Slovensko, že poveril touto záležitosťou prorektora prof. Antonína Salača. K celej záležitosti sa musel ešte kladne vyjadriť profesorský zbor Filozofickej fakulty pražskej univerzity. Po zvážení situácie a aktuálnych možností zaujal prof. Salač pozitívne stanovisko k prosbe slovenských kolegov, čo deklaroval aj správou adresovanou vedeniu pražskej filozofickej fakulty (správa sa nezachovala). Začiatkom roka 1947 ju kompetentní postúpili rektorátu pražskej univerzity, ktorý mal o kladnom vybavení žiadosti informovať Bratislavu.¹²

Niekoľko podrobností ohľadne Salačovho pobytu v Bratislave dopĺňa aj korešpondencia, ktorá sa nachádza v jeho pozostalosti uloženej v Archíve Akadémie vied Českej republiky. V nej môžeme nájsť tri listy, po jednom od inaugurovaného rektora prof. Kizlinka,¹³ od dekana Filozofickej fakulty Jevgenija J. Perfeckého¹⁴ a od predsedu Slovenskej národnej rady Jozefa Lettricha.¹⁵

Profesor Kizlink písal do Prahy 9. apríla 1947 a v úvode listu ďakuje pražskému kolegovi za jeho list zo 4. apríla 1947. Ďalej ho oboznamuje s dátumom inaugurácie a prosí ho, aby z toho dôvodu svoju prednášku predniesol 18. apríla 1947. V súvislosti s riešenou problematikou vyznievajú priam zaujímavo jeho slová „Odevzdání epigrafických sbírek uspořádame dne 17. dubna.“ Tým sa potvrdzuje, že príchod CIL-u na bratislavskú univerzitu nebol utajením počínom, ale išlo o vopred naplánovanú akciu. Keďže pozostalosť Antonína Salača obsahuje iba tento list od prof. Kizlinka, môžeme sa domnievať, že sa osobne nepoznali. Túto domnienku podporuje aj priveľmi oficiálny štýl listu. Vzhľadom k tomu, že sa Salač pýtal Kizlinka na dátum jeho inaugurácie a zrejme ho aj prosil o stanovenie dátumu svojej prednášky, môžeme vylúčiť možnosť, že Salač plánoval cestovať do Bratislavy

rozpočtových prostriedkov na jednotlivé roky. Jeho vedenie žiadostí väčšinou odôvodňovalo nákupom nových kníh a časopisov, pričom niekedy sa uviedla aj cena za konkrétne publikácie. Tak vieme, že CIL XI, fasc. II stál 578 Kčs, CIL XIV, Supplementum dokonca 765 Kčs. AUK v Prahe, fond FF UK, Seminář Historicko-epigrafický, kart. 99, inv. č. 1206, Žádost za přídavek k řádné dotaci na r. 1930 (22. říjen 1930); Žádost za přídavek k řádné dotaci na r. 1926 (4. listopad 1926).

¹² AUK v Praze, fond FF UK, děkanát – spisy, kart. 217a, inv. č. 1453.

¹³ Archiv Akademie věd České republiky (dále jen Archiv AV ČR), fond Antonín Salač, kart. 3, korešpondencia s Karolom Kizlinkom, list z 9. apríla 1947.

¹⁴ Archiv AV ČR, fond Antonín Salač, kart. 4, korešpondencia s Jevgenijom J. Perfeckým, list z 14. apríla 1947.

¹⁵ Archiv AV ČR, fond Antonín Salač, kart. 4, korešpondencia so Slovenskou národnou radou, list z 21. apríla 1947.

len kvôli prednáške a odovzdaniu CIL-u, ale mal záujem zúčastniť sa aj tohto významného slávnostného aktu.

List od vtedajšieho dekana Filozofickej fakulty bratislavskej univerzity Jevgenija J. Perfeckého zo 14. apríla 1947 má podobne oficiálny charakter. Dekan mu opäť v úvode ďakuje za jeho list zo 4. apríla 1947. Či však naráža na ten istý list ako nový rektor Kizlink alebo prof. Salač poslal dva listy v rovnaký deň obom funkcionárom univerzity, sa nedá povedať. V ďalšej časti listu vyjadruje Perferckij radosť nad Salačovým prijatím pozvania profesorského zboru Univerzity Komenského, z čoho je jasné, že jeho návštevu iniciovali bratislavskí kolegovia. V nasledujúcim riadkoch sa opäť dozvedáme o dátume pripravovanej inaugurácie a dekan Perfeckij sa domnieva, že prof. Salačovi tak príde vhod, ak jeho prednášku stanoví na piatok 18. apríla predpoludním. Zároveň ho informuje o pripravení miestnosti k premietaniu diapozitívov. O objemnom dare Karlovej univerzity v podobe takmer štyroch desiatok CIL-u sa nič nehovorí.

Z listu dekana Perfeckého vyznieva dojem ako keby dekan Filozofickej fakulty o tejto udalosti vôbec nekomunikoval s novým rektorom Kizlinkom (obidvaja píšu, že prednášku sa rozhodli stanoviť oni a opakujú podobné informácie), ale možné je aj to, že Salač adresoval listy obidvom a za slušnosť považovali odpovedať samostatne. Za zmienku stojí ešte pomerne neskorý dátum na liste dekana Perfeckého, ktorý ho pražskému kolegovi písal iba niekoľko dní pred jeho príchodom.

Do tretice písal do Prahy predseda Slovenskej národnej rady Jozef Lettrich. List pochádza až z obdobia návratu prof. Salača zo Slovenska, z 21. apríla 1947. Nachádza sa v ňom týchto niekoľko riadkov: „Magnifice, veľmi ľutujem, že mi nebolo možné stretnúť sa a pozdraviť Vašu Magnificenciu na pôde hlavného mesta Slovenska. Dúfam, že sa mi ešte naskytné príležitosť prejaviť Vám i Karlovej univerzite svoju úctu a obdiv Slovenska.“ Nie je úplne jasné, ako máme interpretovať tieto slová. Na jednej strane sám Salač píše vo svojej správe o osobnej prítomnosti predsedu Slovenskej národnej rady na inaugurácii prof. Kizlinka, takže ospravedlnenie sa zrejme vzťahuje na skutočnosť, že po tomto slávnostnom akte nebol čas na spoločné stretnutie a pravdepodobne ani druhý deň sa Jozef Lettrich nezúčastnil Salačovej prednášky. Na druhej strane prof. Salač skomolil v správe Lettrichovo meno a uvádza Dittricha. Prílišná podobnosť oboch mien naznačuje, že nešlo o inú osobu, ktorá by zastupovala Lettricha na inaugurácii. Skôr to potvrdzuje skutočnosť, že Salač sa s Lettrichom v Bratislave osobne nestretol (inak by uviedol jeho meno správne) a zrejme iba začul, že sa na slávnosti nachádza aj predseda Slovenskej národnej rady, ktorého meno mu zostalo nezrozumi-

teľné. Možno až po doručení Lettrichovho listu si uvedomil, o aké meno ide. To mal však svoju správu už napísanú a odoslanú k ďalším byrokratickým úkonom. List poukazuje nielen na úctu, ktorej sa Salač tešil v najvyšších slovenských kruhoch, ale aj na Lettrichovu slušnosť a úprimnú ľútosť z neuskutočneného stretnutia.

V súvislosti s prinesením zväzkov CIL-u do Bratislavy a vzhľadom na ich hmotnosť sa natíska otázka ich prepravy. Profesor Salač sa rozhodol pre vlak, ale aj tak ich musel nejakým spôsobom dostať z vlakovej stanice na univerzitu. Vo vyúčtovaní z pracovnej cesty sa píše, že k správe o ceste pripojil 3 lístky na vlak v celkovej hodnote 460 Kčs.¹⁶ Vzhľadom na nepárny počet lístkov nie je vylúčené, že v smere do Bratislavy mal nejakú spoločnosť, ale skôr by sa to dalo vysvetliť tým, že jeden lístok zaplatil aj za „batožinu“, ktorú v Bratislave zanechal. Na prvý pohľad sa zdá, že na tú dobu išlo o pomerne vysokú cenu cestovného. V skutočnosti už za prvej republiky stála jedna cesta 188 Kčs, hoci v prvej triede, a batožina do 80 kg až 74,6 Kčs.¹⁷ S prepravou objemného nákladu z vlakovej stanice na univerzitu pomohla zrejme samotná univerzita, pretože prof. Kizlink v liste ubezpečil Salača, že rektorská kancelária zariadi všetko, čo súvisí s jeho pobytom v Bratislave a poskytol mu telefonický kontakt na jej prednostu.¹⁸

Patrilo by sa ešte uviesť, že to nebolo prvýkrát, čo sa Antonín Salač dostal do kontaktu s Univerzitou Komenského v Bratislave. Je málo známe, že v čase vzniku a formovania tunajšej Filozofickej fakulty dostal ponuku, aby sa stal jej profesorom.¹⁹ S ohľadom na svoje vtedajšie úlohy na monumentálnom diele *Fouilles de Delphes*²⁰ a projekte *Supplementum epigraphicum Graecum* zaujal k nej Salač negatívne stanovisko.²¹ Vedúci predstavitelia fakulty následne obrátili pozornosť na jeho pražského kolegu docenta Antonína Ko-

¹⁶ AUK v Praze, fond FF UK, osobní spis A. Salače, kart. 55, inv. č. 637, Zpráva prof. Dr. Salače o zájezdu do Bratislavy, dodatek k cestovnímu účtu (3. květen 1947).

¹⁷ AUK v Praze, fond FF UK, Přednáškové kursy na universitě v Bratislavě, kart. 115, inv. č. 1295, Zpráva prof. Viléma Mathesiusa z letního semestra 1923 (cyklus přednášek Shakespeare a anglické drama).

¹⁸ Archiv AV ČR, fond Antonín Salač, kart. 3, korespondencia s Karolom Kizlinkom, list z 9. apríla 1947.

¹⁹ AUK v Praze, fond FF UK, osobní spis A. Salače, kart. 55, inv. č. 637, Návrh na jmenování mimořádného profesora Dra Antonína Salače profesorem řádným (8. červen 1928, návrh predložili František Groh, Otakar Jiráni a Karel Wenig).

²⁰ *Fouilles de Delphes III. Epigraphie III. Inscriptions depuis le trésor des Athéniens jusqu' aux bases de Gélou. Par Georges Daux et Antoine Salač*, 146 pp., II pl., Paris 1932.

²¹ AUK v Praze, fond FF UK, osobní spis A. Salače, kart. 55, inv. č. 637, Návrh na jmenování mimořádného profesora Dra Antonína Salače profesorem řádným (8. červen 1928, návrh predložili František Groh, Otakar Jiráni a Karel Wenig).

lára a ten s príchodom na Slovensko súhlasil. Počas pôsobenia na Univerzite Komenského sa stal nielen dekanom Filozofickej fakulty (1928/1929), ale aj jej rektorom (1934/1935).

Zväzky zo súboru *Corpus Inscriptionum Latinarum* zaslané do Bratislavy Karlovou univerzitou nepredstavovali kompletnú vedeckú edíciu. Z Prahy poslali len tie zväzky, ktoré mali duplicitne. Správa prof. Salača síce neobsahuje presný zoznam privezených zväzkov, ale po vykonaní podrobnej kontroly vo fonde bratislavskej filozofickej fakulty je až prekvapujúce, že aj po uplynutí viac ako 65 rokov sa takmer všetky tieto práce stále nachádzajú vo fakultnej zbierke.²² Medzi nimi nájdeme riadne zväzky i supplementá od prvého až po 16. diel. Spolu sa ich tu zachovalo 36, t. j. o jeden menej ako sa píše v správe. Po ich odovzdaní Univerzite Komenského a pred umiestnením do fakultnej knižnice museli prejsť katalogizáciou. Je pozoruhodné, že najprv bolo zaregistrovaných šesť zväzkov 3. dielu, ktorým boli pridelené katalogizačné čísla od 23902 až po 23908 (s výnimkou 23905). Až o nejakých 1500 miest ďalej sa katalogizovalo ďalších 30 zväzkov CIL-u (signatúry 25418 až 25446 a 25448) a práca *Exempla scripturae epigraphicae* (signatúra 25447).

Vzhľadom na informáciu o 37. zväzkoch CIL-u uvedenú v správe a na súčasný stav vo fakultnej knižnici sa na prvý pohľad zdá, že jeden zväzok chýba. Nedá sa však vylúčiť, že chyba nastala na strane Karlovej univerzity, ktorá poslala iba 36 zväzkov. Vychádzame pri tom z analýzy signatúr jednotlivých zväzkov, medzi ktorými chýba č. 23905, pod ktorým bola zaregistrovaná úplne iná práca zjavne nesúvisiaca s latinskou epigrafikou.²³ Okrem toho ani v blízkosti hraničných signatúr (23902, 23908, 25418 a 25448) nebol zaregistrovaný žiadny iný zväzok CIL-u.

Pôvod získaných zväzkov je zrejmý, keďže každý obsahuje na niektorej z prvých strán pečiatku s textom: Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik in Prag.²⁴ Táto spoločnosť a jej knižnica sídlila v budove bývalého nemeckého gymnázia na Vinohradoch v Prahe (Budečská ulica 6). Jej členmi boli aj nemeckí klasickí filológovia a historici a z toho dôvodu sa v jej knižnej fonde nachádzali i zväzky CIL-u. Spoločnosť zanikla v máji 1945 a jej majetok sa stal predmetom konfišká-

²² Keďže sa tu nenachádzajú žiadne exempláre zo zvyšných dvoch epigrafických edícií, o ktoré mala Slovenská univerzita záujem, zrejme ich z Prahy nikdy neposlali.

²³ *Allgemeines Historisches Lexicon*. Theil: D–K. Leipzig 1722, s. 887.

²⁴ Spoločnosť niesla tento názov od roku 1924, po rozpade Československa v roku 1939 sa premenovala na Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in Prag a v roku 1941 zmenila meno na Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag. Archivný fond nemeckej vedeckej spoločnosti je uložený v Archíve AV ČR.

cie, podobne ako napríklad majetok nemeckej univerzity v Prahe.²⁵ Antonín Salač, ktorý sa v získavaní a rozširovaní knižných fondov veľmi angažoval, na vzniknutú situáciu pohotovo zareagoval a zabezpečil zväzky CIL-u priamo z knižného fondu zrušenej nemeckej vedeckej spoločnosti, ktorý prepadol v prospech obnoveného Československého štátu.

O spôsobe získavania knižných fondov pre potreby vysokých škôl v Československu krátko po roku 1945 plasticky informuje Julie Nováková vo svojich spomienkach. V súvislosti s budovaním seminárnej knižnice na univerzite v Olomouci opisuje príhodu z roku 1949, kedy sa Univerzite Palackého, ale aj iným univerzitám otvorili nové možnosti získania odbornej zahraničnej literatúry. Jednu z takýchto možností predstavovali knihy Nemcov zanechané roku 1945 v pražskom Klementine, ktoré pracovníci pražskej Univerzitnej knižnice zhromaždili a roztriedili. Univerzitná knižnica si najprv vybrala knihy pre seba, najmä tie, ktoré nemala vo svojich fondoch, ostatné dala potom k dispozícii vysokým školám a vedeckým ústavom. Julie Nováková spomína, ako takmer denne navštevovala priestory Klementina s cieľom získať pre svoju fakultu, ale aj seba samú, čo najviac kníh. Vo svojej činnosti sa prejavila ako mimoriadne horlivá, no prirodzene nebola jediná: „Knih pro antický starověk jsem tam shromáždila, nemýlím-li se, jedenáct beden, tak velkých, že v každé mohl být schován jeden statný skrčenec. Pracovali jsme ovšem v prachu a v polotmě; lampy tam sice byly, ale regály byly příliš vysoké a husté. Nebylo, myslím, nikoho, kdo by tam nepamatoval také na svou soukromou knihovnu. I já jsem si odnášela věci, které Palackého univerzita už měla; vždyť zbytek měl přijít do antikvariátu, a jak bych potom sehnala takový řecko-německý slovník W. Papeho i s třetím svazkem Eigennamen? Kde bych sebrala úplné vydání Plauta? Kde originál Alexandreidy Gualtera Castillionského? Ve vrátnici se nehlídalo – pořád se ještě nevědělo, jak by měla socialistická vrátnice fungovat – a brigádnice ze „zábory“ nám šly na ruku; vždyť čím víc knih si odneseme, tím menší bude dřina s bednami do Olomouce atd. a se zbytkem.“²⁶

²⁵ K dejinám spoločnosti pozri práce MÍŠKOVÁ, Alena – NEUMÜLLER, Michael: *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze). Materiály k dějinám a inventář archivního fondu. 1891–1945*. Praha 1994; MÍŠKOVÁ, Alena: *Německé mimouniverzitní instituce v Čechách*. In: MÍŠKOVÁ, Alena – FRANC, Martin – KOSTLÁN, Antonín (eds): *Bohemia Docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*. Praha 2010, s. 234–257.

²⁶ NOVÁKOVÁ, J.: c. d., s. 15.

Julie Nováková si vďaka pravidelným návštevám v Klementine všimla, že najhodnotnejšie knižky mali pečiatku „Professor Stroux“. Profesor Stroux²⁷ si v poslednom roku vojny dal uložiť celú svoju knižnicu v Prahe, pretože sa domnieval, že jeho knihy tu budú lepšie chránené pred bombardovaním ako v Nemecku. Ešte po oslobodení Československa však stáli vo vagóne na jednej z vedľajších koľají na vlakovej stanici v Prahe; zakrátko však prešli do Klementina.²⁸

Julie Nováková čoskoro pochopila Strouxov spôsob triedenia a zväzovania jednotlivých prác a naučila sa ich rozpoznávať iba na základe väzby. Zo všetkých knižných pokladov zhromaždených zo zbierky profesora Strouxa, sa najväčšej dôležitosti tešil *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Nebol však kompletný, ale bolo toho pomerne dosť, najviac latinských, niekoľko gréckych a etruských zväzkov. Nováková uvádza, že to chceli ľudia z Klementina poslať bratislavskej univerzite, ale potom zistili, že podobné duplikáty jej poslal už Salač. Tak sa miestna knihovníčka Ema Urbánková zľutovala nad olomouckým pracoviskom a so súhlasom riaditeľa Univerzitetnej knižnice zväzky CIL-u zaslali do Olomouca.²⁹

Nie je vylúčené, že práve Julie Nováková upozornila na skutočnosť, že bratislavská univerzita už vlastní *Corpus*, ktorý jej zabezpečil prof. Salač. Bola predsa jeho žiačkou a ak neprednášala v Olomouci, zdržiavala sa v tom období väčšinou v Prahe. Podceňovať by sme nemali ani jej osobný záujem na získaní CIL-u pre Olomouc, pretože to bolo v súlade s jej vtedajším vedeckým zameraním a knižný fond tejto univerzity bol v tej dobe pomerne slabý.³⁰ Je

²⁷ Johannes Stroux (1886–1954), nemecký klasický filológ a historik staroveku. Po obnovení Pruskej akadémie vied po druhej svetovej vojne a premenovaní na Nemeckú akadémiu vied (Deutsche Akademie der Wissenschaften) bol v rokoch 1946–1951 jej prvým prezidentom. V akademickom roku 1946/1947 zastával funkciu rektora berlínskej univerzity (vtedy Friedrich-Wilhelms-Universität, od roku 1949 Humboldt-Universität zu Berlin). Zároveň bol vedúcim redaktorom odborných časopisov *Philologus*, *Gnomon*, *Die Antike* a *Deutsche Literaturzeitung*. GROSS, Jonathan: *Stroux, Johannes*. In: *Neue Deutsche Biographie*. 25. Band. Berlin 2013, s. 582–583.

²⁸ NOVÁKOVÁ, J.: c. d., s. 16.

²⁹ Tamže.

³⁰ Nováková v tom čase už premýšľala o projekte obsiahleho výberu antických prameňov v českom preklade. S návrhom na prípravu akejsi čítanky historických dokumentov od najstarších čias až po súčasnosť prišiel prof. Julius Glücklich v roku 1949. Tamže, s. 14. Novákovej sa táto myšlienka zapáčila a v roku 1950 začala aj prekladať prvé pramene ku gréckym a rímskym dejinám. Tieto preklady boli spočiatku cvičným materiálom pre semináre zo starovekých dejín, ale postupne z toho vznikla významná príručka NOVÁKOVÁ, Julie – PEČÍRKA, Jan: *Antika v dokumentech*, I. sv. (Recko), II. sv. (Řím). Praha 1959 a 1961. Príručka venovaná Rímu obsahuje aj preklady početných latinských nápisov, pri ktorých výbere jej mohol najlepšie poslúžiť práve súbor *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

síce otázne, aké zväzky sa vtedy podarilo Novákovej získať, ale určite neboli všetky rovnaké ako tie, ktorými dodnes disponuje Univerzita Komenského.

Výsledok jej niekoľko týždňového úsilia v Klementine, podobne ako ďalších pracovníkov, zostával však neistý kvôli obavám, že Stroux bude po vojne požadovať svoje knihy naspäť, pretože určite nebol nacistu. Niektorí takúto možnosť ignorovali, iní tvrdili, že Nemcom sa nevráti nič.³¹ Opak bol však pravdou a z *Corpus Inscriptionum Latinarum* a niekoľkých ďalších knížiek od Strouxa sa pracovníci olomouckej univerzity netešili dlho: „Když Janáček³² vstoupil roku 1951 ve styky s berlínskou Akademií, ve které měl vydat Sexta Empirika, a kde pracoval Strouxův syn, rovněž klasický filolog, necítil se Janáček schopen zahájit s nimi jednání atd. a neřící, že máme Strouxovu bibliothéku. Děkan Bělič hlásil na jeho žádost věc na ministerstvo školství s dotazem, co dělat. Ministerstvo školství poslalo do Olomouce – bylo to o jedněch prázdninách, nevypátrám už o kterých – svého člověka, aby z knihovny katedry vytrídil Strouxiána. Vzal si na to kufríček. Odvézt v něm nemohl ani 1 % našeho záboru, ale Strouxiána celkem dost pečlivě ze skříní vytahal a složil je nahore. Nic jsem o tom nevěděla a našla jsem tu spoušť, až když jsem přijela na podzim přednášet. Knihy pak vyexpedovalo do Berlína v bednách knihovni středisko Palackého univerzity. Ale i tak dostal Stroux junior jenom torzo dědictví po svém otci. U nás byla jen část knihovny. Mnoho si nechalo Klementinum a vysmálo se mi, proč jsme to vraceli. I do jiných škol a ústavů leccos přišlo, něco ještě bloudilo v antikvariátech. V každém případě padl můj plán, že budu v Olomouci vědecky pracovat v klasické filologii. To mohlo být roku 1952/1953.“³³

Epigrafické zbierky vo fonde Univerzity Komenského ilustrujú možnosti spolupráce a vzájomnej podpory medzi univerzitnými pracoviskami v bývalom Československu. Je to odkaz, na ktorý by sme nemali ani v podmienkach 21. storočia zabúdať, mali by sme si ho vo svojom napredovaní pripomínať a naďalej rozvíjať.

³¹ NOVÁKOVÁ, J.: c. d., s. 16.

³² Karel Janáček (1906–1996), klasický filológ, v rokoch 1946–1961 profesor na Univerzite Palackého v Olomouci, potom na Karlovej univerzite v Prahe (1961–1976).

³³ NOVÁKOVÁ, J.: c. d., s. 16. Podľa listu Julie Novákové adresovaného prof. Antonínovi Salačovi z mája 1957 sa však knihy zo zbierky prof. Strouxa vrátili do Berlína až na jar 1957. Pozri Archiv AV ČR, fond Antonín Salač, kart. 4, korešpondencia s Julií Novákovou, list z 11. května 1957.

Přílohy

Správa prof. Dr. Salača o ceste do Bratislavy podaná rektorátu Univerzity Karlovej v Prahe³⁴

Věc: Zpráva o zájezdu do Bratislavy

V Praze dne 21. dubna 1947.

Podepsaný dovoluje si podati zprávu o zájezdu do Bratislavy, vykonaném ve dnech 17. a 18. dubna 1947.

Podepsaný přijel do Bratislavy 17. t. m. o 8,05 hod. ranní a odevzdal ihned na rektorátě Slovenské university v Bratislavě dvě bedny, obsahující knižní dar Karlovy university Slovenské universitě v Bratislavě. Je to 37 foliových svazků díla Corpus inscriptionum Latinarum a jeden foliový svazek Hübner: Exempla scripturae epigraphicae. Knihy byly ihned na přání podepsaného vyňaty z beden a postaveny na stůl v čele veliké auly filosofické fakulty,³⁵ kde se konala o 11 hod. slavnostní instalace rektora Slovenské university za přítomnosti předsedy Národní rady slovenské Dr. Dittricha,³⁶ pověřence pro školství a osvětu p. Laco Novomezského, zástupců státních i jiných úřadů a velmi četného obecnstva. V závěru slavnosti odevzdal podepsaný dar Karlovy university, pozdravil Slovenskou universitu jménem Karlovy university v jazyce latinském a českém, projevil blahopřání Karlovy university novému rektoru prof. Dr. Karlu Kyzlinkovi i prorektoru prof. Dr. Antonínu Štefánkovi k jeho sedmdesátinám a zdůraznil ke konci, že celý tento dar je projevem ochoty a pomoci sesterské universitě v předpokladu, že všichni pevně a beze všech výhrad stojíme na půdě Československé republiky. V podobném smyslu o potřebě vzájemné důvěry všech složek ve státě promluvil podepsaný také při slavnostním obědě, který uspořádal rektor Slovenské university.

V pátek dne 18. t. m. o 10 hod. dopolední vykonal podepsaný přednášku na thema: Latinská epigrafie a trůnní síň císaře Karla IV. na hradě pražském. Ačkoliv ten den byl ustanoven za den rektorský a tedy feliární, bylo přítomno množství posluchačů a řada profesorů s panem děkanem Perfeckim a panem prorektorem Štefánkem. Pan rektor Kizlink byl zdržen náhlým onemocněním své choti. Přednáška byla vyslechnuta s velikou pozorností a odměněna hojným potleskem.

³⁴ AUK v Praze, fond FF UK, osobní spis A. Salače, kart. 55, inv. č. 637, Zpráva o zájezdu do Bratislavy (21. duben 1947). Správu publikujeme v původnej podobe bez akýchkoľvek zmien.

³⁵ Ide o dnešnú aulu Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí č. 6.

³⁶ Jeho meno sa uvádza nesprávne, ide o Jozefa Lettricha.

Rychlíkem v 9 hod. 30 min. vrátil se podepsaný zase do Prahy.

A. Salač

[*vlastnou rukou*]

RESUMÉ

CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM A UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Predložený príspevok sa venuje otázke získania niekoľkých zväzkov z edície *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) pre knižnicu Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Corpus predstavuje jedno zo základných vedeckých prác pre latinskú epigrafiku a v kompletnom zložení ním disponujú iba špičkové zahraničné univerzity. Univerzita Komenského vlastní 36 zväzkov tohto diela, ktorých pôvod bol doteraz neznámy. Na základe archívnych materiálov a spomienkovej literatúry prišiel autor k záveru, že ich priviezol prof. Antonín Salač, ktorý zastupoval Karlovu univerzitu pri príležitosti inaugurácie nového rektora bratislavskej univerzity prof. Karola Kizlinka v roku 1947. Tieto zväzky boli darom Karlovej univerzity pre svoju mladšiu, sesterskú univerzitu v Bratislave. Univerzita Komenského sa tak zaradila medzi pracoviská, ktoré môžu aspoň čiastočne realizovať základný epigrafický výskum.

Kľúčové slová: Corpus Inscriptionum Latinarum, latinská epigrafika, dejiny Univerzity Komenského v Bratislave, Antonín Salač, spolupráca česko-slovenských univerzít

SUMMARY

CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM AND COMENIUS UNIVERSITY IN BRATISLAVA

The paper is focused on a gain of several items from *Corpus Inscriptio-num Latinarum* (CIL) for the library of the Faculty of Arts of the Comenius University in Bratislava. Corpus represents one of the fundamental research works for Latin epigraphy and only first-rate universities dispose of its whole collection. The Comenius University owns 36 items of that work, of which origin has been unknown until present. On the basis of archival sources and memorial literature, the author reached the conclusion that professor Antonín Salač, who represented the Charles University on the occasion of inauguration of the new rector of University in Bratislava professor Karol Kizlink, brought them in 1947. These volumes appeared to be a gift of the Charles University for its younger sister university in Bratislava. The Comenius University has become one of research centres that may at least partially realize a basic epigraphic research.

Keywords: Corpus Inscriptionum Latinarum, Latin epigraphy, history of the Comenius University in Bratislava, Antonín Salač, cooperation of Czechoslovak universities

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Tomáš Klokner
Katedra všeobecných dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: t.klokner@centrum.sk

LEKTORÁT ČESKÉHO JAZYKA V PEKINGU V LETECH 1945–1960

Aleš Roubal

1 Úvod

Česko(slovensko)-čínské vztahy prošly v moderní době dramatickým vývojem. Při jejich četných výkyvech se prokázala stabilizační role kulturních podnětů. Ty sehrály významnou roli také po vzniku Čínské lidové republiky (dále jen ČLR) v době zintenzivnění vzájemných kontaktů. V oblasti kulturní výměny se ukázala být klíčem k prohloubení oboustranného poznání jazyková výuka. Proto je předmětem této studie specifický segment československo-čínských vztahů v období od vyhlášení ČLR v roce 1949 až do roku 1960.¹

Velmi významným krokem čínské strany k vybudování trvalých vazeb na české prostředí bylo zavedení výuky českého jazyka v Pekingu (Beijing). Pro několik desítek Číňanů se stala čeština a české reálie studijním oborem a celoživotním zaměstnáním, z hlediska české kultury posláním, neboť se tito absolventi českého jazyka stali celoživotními propagátory relativně malé země v Evropě v nejlidnatějším asijském státě.

Čeština se stala jedním ze studijních oborů na Pekingské univerzitě zahraničních studií, jejíž katedra českého jazyka a literatury v letošním roce 2014 oslaví 60. výročí své existence. Tento dlouhý časový úsek již nutně vyvolává pozornost badatelů, protože uceleným způsobem nebyla samotná historie výuky češtiny a česko-čínských kontaktů v oblasti lingvistiky ještě dostatečně zpracována ani českou, ani čínskou stranou.

Čínští absolventi češtiny publikovali některé dílčí studie, které vycházely z jejich vzpomínek a zachycovaly tak pouze určité období spíše formou osobních memoárů. Z české strany někteří učitelé publikovali rovněž své dojmy a zkušenosti v různých bohemistických odborných časopisech. Takové zdroje je nyní třeba zpracovat a uvést do širších historických i společenských souvislostí.

Autor této studie vycházel nejen ze vzpomínkových materiálů hlavně čínských učitelů a absolventů, ale také z dokumentace uchované v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky. Oba soubory pramenů dokumentují dějinné momenty z počátků výuky češtiny v Pekingu i situaci,

¹ Studie je výstupem specifického výzkumu FF Univerzity Hradec Králové.

ve které se nacházeli nejenom učitelé češtiny, ale i čeští studenti sinologie, kteří do ČLR přijížděli na základě recipročních kulturních smluv.

2 Diplomatické vztahy

Čínská republika uznala 18. června 1919 Československo za nezávislý a suverénní stát a oznámila zahájení jednání ve věci uzavření smlouvy o přátelství a obchodu. Dne 11. listopadu 1921 oficiálně zahájil svou činnost úřad československého delegáta v Pekingu, který byl zrušen v roce 1931 po vítězství Kuomintangu v občanské válce nad silami Komunistické strany Číny a některými dalšími separatistickými skupinami. Vláda Kuomintangu v čele s generálem Čankajškem sídlila od počátku roku 1928 v Nankingu (Nanjing) v provincii Ťiang-su. S touto vládou Čínské republiky navázala Československá republika 5. prosince 1930 na základě podpisu rovnoprávné přátelské obchodní smlouvy oficiální diplomatické styky. Prvním československým vyslancem v Číně byl dr. Robert Feitscher.²

Pobočkou zastupitelského úřadu byl konzulát Československé republiky na severovýchodě Číny nedaleko hranic s Ruskem ve městě Charbin (Harbin, Haerbin), které je hlavním městem provincie Chej-lung-ťiang (Heilongjiang).

Občanská válka, válka proti japonské okupaci a po druhé světové válce rozhodující fáze občanské války mezi Kuomintangem a komunisty v letech 1946–1949 znemožnily rozvoj československo-čínských styků v těchto etapách vývoje. Politická situace v kontinentální Číně se stala jednoznačnou vítězstvím komunistů v roce 1949; Čínská lidová republika vyhlášena 1. října 1949 byla státem s jedinou vedoucí politickou silou, která propagovala rychlý průmyslový i agrární rozvoj jako základnu budování rovnostářské společnosti. Podobný program KSČ v poúnorovém Československu vytvořil podmínky pro intenzivní spolupráci. Následujícího dne uznal Čínskou lidovou republiku jako první Svaz sovětských socialistických republik. Krátce nato uznaly tuto zemi i ostatní země východního bloku včetně Československa.

Audience ministerského úředníka Jana Hejla u předsedy zahraničního oddělení dočasné správy Nankingu se konala v době, kdy zasedalo Čínské lidové politické poradní shromáždění, aby oficiálně vyhlásilo vznik Čínské lidové republiky. Dva dny po shromáždění na náměstí Tchien-an-men

² *Příručka o navázání diplomatických styků a diplomatická zastoupení ČSR v cizině a cizích zemích v ČSR (1918–1985)*. Praha 1987, s. 27.

(Tiananmen) v Peking, 3. října 1949, uspořádalo zahraniční oddělení lidové vlády v bývalém sídelním městě kuomintangské vlády, Nankingu, recepci pro zahraniční diplomaty akreditované v Číně, na kterou pozvalo ze všech diplomatických misí, působících v té době v Nankingu, opět pouze představitele sovětské, polské a československé mise. Československu tedy příslušelo z hlediska zahraniční politiky ČLR zcela výjimečné postavení. O den později oznámila československá vláda, že oficiálně uznává vládu Čínské lidové republiky. Stalo se tak telegramem, který byl datovaný 4. října 1949, což se považuje za oficiální navázání diplomatických styků s nově ustavenou vládou v Peking. Téhož dne oznámila československá vláda kuomintangské vládě, sídlící v té době ještě v Kantonu, že své styky s ní ruší.³

Zásadní impuls pro další rozvoj vzájemných vztahů představovala příprava programu československé vládní delegace, která byla v gesci tehdejšího velvyslance Františka Komzaly. Československá vládní delegace přijela do Peking 12. dubna 1952, aby podepsala čtyři československo-čínské dohody. Jednalo se o první ratifikaci dohod mezi těmito státy od vzniku Čínské lidové republiky. Významná je především dohoda o kulturní a vědeckotechnické spolupráci.⁴ Kulturní dohoda vznikla samozřejmě s pověřením vlády Československé republiky, jejímž přímým zplnomocněncem byl ministr informací a osvěty Václav Kopecký, a Ústřední lidové vlády Čínské lidové republiky se zplnomocněním ministra pro kulturní záležitosti Sen Jen-pina. V této smlouvě se obě strany zavázaly k rozvoji spolupráce mezi vědeckými a kulturními institucemi obou zemí. Nový rozměr československo-čínským vztahům dával závazek o překladu významných vědeckých a literárních prací včetně systematické podpory vysílání vědeckých i uměleckých pracovníků. V této dohodě je výslovně uvedeno, že obě země budou poskytovat stipendia studentům a vědeckým aspirantům. Zmíněné smluvní strany měly podporovat studium českého a slovenského jazyka v Číně a čínského jazyka v Československu. Dohoda byla plněna podle každoročního plánu kulturní spolupráce, který podléhal schválení vlád obou zemí.⁵

³ BAKEŠOVÁ, Ivana: *Československo – Čína 1918–1949*. Olomouc 1997, s. 136–137.

⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Teritoriální odbor – obyčejný (dále jen AMZV, TO-O), 1945–1959, kart. 21, Politická zpráva.

⁵ Vyhláška ministra zahraničních věcí 104/1952 Sb., o dohodě mezi republikou Československou a Čínskou lidovou republikou o kulturní spolupráci, podepsané v Peking 6. května 1952.

3 Počátky výuky češtiny a slovenštiny

Když v roce 1953 navštívila velvyslanectví ČSR v Pekingu delegace ČLR v čele s tehdejšími premiérem Čou En-lajem, který je na dobové fotografii zachycen spolu s vrchním velitelem Čínské lidové armády Ču Tem (Zhu De), byla dohodnuta výuka češtiny pro čínské studenty. Tento okamžik můžeme považovat za počáteční a rozhodující impuls k výuce českého jazyka v Čínské lidové republice. Je zřejmé, že toto rozhodnutí mělo ideologickou a propagandistickou motivaci odpovídající politickému systému obou států; přesto objektivně umožňovalo poznat kulturu, literaturu a myšlenkové proudy každého z národů prostřednictvím znalosti jazyka.

Praktické vyučování začalo v čínském hlavním městě Pekingu na fakultě ruského jazyka při Pekingské univerzitě zahraničních studií roku 1954 z rozhodnutí čínského ministerstva školství.⁶ Čeština nebyla jediným střeoevropským slovanským jazykem, tím druhým, který se zde nabízel zájemcům, byla polština. Samotnému zahájení výuky předcházela čtyřletý studijní pobyt úředníka Ministerstva zahraničních věcí Zhou Zhiyao (Čou Čiao) v Praze, kde studoval češtinu. Zhou Zhiyao se na čínském ministerstvu zahraničních věcí zabýval střeoevropskými státy a patřil do první skupiny studentů, kteří odjeli do ČSR, aby zde získali vysokoškolské vzdělání. Po svém návratu se stal učitelem češtiny a je právem považován za prvního čínského bohemistu.⁷

Výuka bez slovníků a učebních materiálů nebyla jednoduchá ani pro učitele, ani pro studenty. První učební texty vznikaly spoluprací vyučujících i studentů, kteří vyhledávali významy českých slov ve slovnících čínsko-anglických, neboť čínsko-české, případně česko-čínské slovníky tehdy ještě nebyly, ale teprve se postupně vytvářely. Vybíraly se proto české texty, ke kterým se vytvářely dvoujazyčné slovníčky s využitím česko-anglického a anglicko-čínského slovníku, proto se nepodařilo nalézt vždy zcela přesný význam daného slova. Samotná výuka byla soustředěna na českou gramatiku, zvláště na morfologii. Nejčastěji používanou metodou bylo memorování, a to všech sedmi pádů, které se studenti učili nazpaměť spolu s větami jako odpovídajícími příklady. Gramatické byly také věnovány dvě hodinové přednášky týdně.

Ke čtení souvislého cizojazyčného textu se používaly různé texty, pohádky, ukázky z literárních děl významných českých spisovatelů a také ko-

⁶ Pekingská univerzita zahraničních studií, neboli Beijing Foreign Studies University byla založena v roce 1941 během okupační správy Japonska.

⁷ Osobní archiv prof. Li Mei, která řadu let působila na Pekingské univerzitě zahraničních studií a stala se první profesorkou českého a slovenského jazyka na této univerzitě. Archiv je dostupný na katedře českého jazyka na Pekingské univerzitě zahraničních studií.

mentáře z českých novin, které přinášely informace o životě v tehdejším Československu. Studenti se každý týden učili texty v rozsahu asi pěti listů strojopisu s více než 100 novými slovy.

Výuka české gramatiky, která se jako flexivní indoevropský systém výrazně odlišuje od analytického čínského tónového jazyka z tibeto-čínské jazykové rodiny, byla ve svých počátcích založena na textech a následně na přehledu jednotlivých gramatických jevů, přičemž se důraz kladl na morfologii.

Pro zvládnutí správné fonetiky i konverzačních obrátů byly nepostradatelné pravidelné kontakty s rodilými mluvčími, kteří tehdy působili na československém zastupitelském úřadě. Podle pamětníků se o víkendech mohli účastnit promítání čs. filmů a poté se dozvídat více o životě v tehdejším Československu. Podle dokumentů byla čínské kulturní veřejnosti představena řada dobových filmů prezentujících v příslušném ideologickém rámci československé úspěchy v umělecké a technické oblasti. Opakované promítání lze zaznamenat především u snímků *Vstanou noví bojovníci*, *Bylo to v máji*, *Veselý souboj* a *Traktoristka*. Za přítomnosti československé vládní delegace bylo k oslavě 9. května v Pekingu uspořádáno slavnostní představení filmu *Past*.⁸

Vyučování českého jazyka probíhalo zpočátku v ovzduší naprostého porozumění politických elit; to slibovalo perspektivu prohlubování studia v kvalitativním i kvantitativním smyslu. Ještě začátek školního roku 1956/1957 se konal v přípravách na podstatné rozšíření studia, ale právě v roce 1957 se začala rýsovat roztržka mezi sovětským vedením v čele s Nikitou Chruščovem a dogmaticky revoluční čínskou vedoucí složkou v čele s Mao Ce-tungem, který neuznával Chruščovovu kritiku kultu Stalinovy osobnosti ani změnu sovětského politického kurzu. Tyto zatím skrývané konflikty stejně jako první neshody na poradách komunistických stran rozvoj bohemistiky v Číně výrazně omezily. Na přelomu padesátých a šedesátých let se pak začaly projevovat zásadní politické neshody mezi SSSR a ČLR.

Intenzitu a úspěšnost výuky českého jazyka dokládá skutečnost, že studenti dokázali posloužit jako tlumočníci československým delegacím, které v té době do ČLR přijížděly. Výsledkem práce katedry za spolupráce čínských učitelů a českého lektora pak byla první učebnice češtiny zpracovaná na základě čínštiny. Vydaná učebnice obsahovala 33 lekcí, ale bohužel se žádný výtisk na univerzitě do dnešní doby nedochoval.

V roce 1958 opouštěli univerzitu první absolventi oboru bohemistiky. Společně se zástupci české sinologie na konci padesátých let vznikly v Československu předpoklady pro zpracování většího lexikografického díla. Díky

⁸ KOPECKÝ, Václav a kol: *Ve veliké čínské zemi*. Praha 1953, s. 52.

spolupráci čínských učitelů a studentů čínštiny bylo možné směřovat k vydání prvního česko-čínského slovníku.⁹

Během desetiletí, kdy se čeština v Pekingu vyučovala, měnily se i instituce, v nichž katedra češtiny působila. K dvěma prvním jazykovým oborům (čeština, polština) se postupně přidávaly další jazyky, a tak postupně vznikaly další katedry jazyků z východní části Evropy.

Ve školním roce 1956/1957 byl v hlavním městě nově zřízen Pekingský institut cizích jazyků. V této době se změnila struktura vybraných vzdělávacích institucí, protože hlavním úkolem jazykovědných kateder nyní bylo vychovávat vysoce kvalifikované tlumočníky, kteří by v nejkratší možné době mohli pracovat v různých odvětvích neustále se rozvíjejících styků Číny s ostatním světem. Proto již nebylo možné v následujících letech počítat s badatelským studiem češtiny na Pekingské univerzitě; tento typ studia začal o několik let později, přičemž prvními posluchači tohoto studia byli profilově nejlepší absolventi češtiny na nově vzniklém Pekingském institutu cizích jazyků.¹⁰

I když se změnil název i místo vlastní výuky, v učební látce a pedagogických cílech podstatné změny nenastaly. Rozsah i obsah studia češtiny na nově zřízené vzdělávací instituci se nijak nelišil od dosavadních plánů, to znamená, že se ani nijak nezměnily požadavky čínské strany na nové lektory, jež Ministerstvo školství, věd a umění podle plánu kulturní spolupráce k 1. září do Číny vyslalo. Jednalo se o odborníky na českou historii, historii české literatury a teorii české gramatiky. Čínská strana požadovala, aby studenti češtiny na Pekingském institutu cizích jazyků, třebaže budou většinou pracovat jako tlumočníci nebo překladatelé, měli též velmi dobré znalosti československých reálií, především geografie, historie a kultury Československa. Ve studijním roce 1956/1957 byly otevřeny tři ročníky češtiny, přičemž do druhého a třetího ročníku přešli posluchači lektorátu češtiny na Pekingském institutu cizích jazyků, a do prvního ročníku mělo být zapsáno alespoň dvacet nových posluchačů.¹¹

⁹ První díl slovníku byl vydán až v roce 1974. Slovník měl celkem devět svazků. Poslední díl byl vydán v roce 1984. Slovník má celkem čtyřicet tisíc hesel a byl zpracován s důrazem na ústní komunikaci v nejrůznějších oborech lidské činnosti. Slovník je založen na standardní hovorové čínštině. Autorům díla působila značné obtíže neexistence ustálené podoby jazykové normy čínštiny, ale také ryze technické záležitosti týkající se nemožnosti tisku čínských znaků v tehdejších podmínkách. Štřovíčková, Dana a kol.: *Česko-čínský slovník*. Díl 1. Praha 1974, s. 664.

¹⁰ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 11, Zpráva o změnách organizace lektorátu češtiny, 24. 3. 1956.

¹¹ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 11, Zpráva o změnách organizace lektorátu češtiny, 24. 3. 1956.

4 Působení českých lektorů

Výuku češtiny v Pekingu realizovali čeští lektoři, kteří do Pekingu přijížděli na základě kulturní smlouvy mezi ČLR a ČSR. V první polovině roku 1954 probíhala diskuse o přijetí lektora češtiny na školní rok 1954/1955. Dokumenty z 18. března 1954 dokládají přípravu výjezdu učitele češtiny. V záznamech z 15. dubna 1954 o vyslání lektora se uvádí situace, že v Pekingu nejsou jiní než sovětsí experti. V dalším dokumentu z 13. srpna 1954 se oznamuje přibližný odjezd první lektorky českého jazyka, sinoložky Dany Štovičkové-Heroldové (19. 2. 1929 Praha–30. 10. 1976 Praha), která v Pekingu skutečně vyučovala v letech 1954–1957. Odjezd byl plánován na 25. srpna 1954 a nebylo možné jej urychlit vzhledem k nezbytné sérii očkování. Pracovní smlouva byla plánována na dva roky a sinoložka Štovičková se opravdu stala první českou lektorkou. Jejím cílem byla nejenom výuka češtiny, ale i studium sinologie. Její další vzdělávání vedl v Číně uznávaný sinolog prof. Jaroslav Průšek.¹²

Kromě vlastní výuky lektorka češtiny sbírala materiál pro lexikografická díla, překládala z čínštiny a vytvořila i vlastní literární díla motivovaná čínskou lidovou moudrostí. V roce 1962 publikovala první soubor čínské lidové tvořivosti s názvem *Čínské lidové pohádky*.¹³ Ojedinelá je sbírka moderní čínské poezie dvacátých až čtyřicátých let 20. století s názvem *Stříbrný kůň*.¹⁴ Dana Štovičková podle původních čínských pramenů volně zpracovala lidové pohádky a vydala je v knize *Tři zlaté Buddhovy vlasy a jiné čínské pohádky*.¹⁵ Psychologické rysy a mravní hodnoty čínského folklóru a tradice představila Dana Štovičková také v souboru pohádek vydaném pod názvem *Brokátový obraz*.¹⁶ Přímý přístup k čínské literatuře lektorce umožnil také

¹² AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 11, Zpráva o přípravě odjezdu čs. lektora do Číny, 18. 3. 1954; srov. AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 11, Zpráva o přípravě odjezdu čs. lektora do Číny, 13. 8. 1954.

¹³ Výběr čínských pohádek byl sestaven na základě četby 650 textů, které byly vydány v Číně v průběhu padesátých let. Autorka se zde snaží zachytit původní čínské prameny z celého území Číny. Charakteristickým znakem většiny pohádek je prostý venkovský chlapec, který v sobě ztělesňuje dobré vlastnosti čínského lidu, tj. pracovitost a dobré srdce. Štovičková, Dana: *Čínské lidové pohádky*. Praha 1962.

¹⁴ Táž: *Stříbrný kůň*. Praha 1964.

¹⁵ Táž: *Tři zlaté Buddhovy vlasy a jiné čínské pohádky*. Praha 1972.

¹⁶ V této knize předkládá autorka sbírku pohádek malých menšinových národů žijících na území Číny. Bylo vybráno celkem 40 nejzajímavějších pohádek 22 menšinových národů (např. Mongolové, Mandžuoové, Ujguři, Mohamedáni). V příbězích se nejčastěji objevuje apoteóza obětování, která je typická pro mentalitu obyvatel v Číně. Štovičková, Dana: *Brokátový obraz*. Praha 1978.

pracovat na překladech děl čínských autorů. Přeložila a vydala knihu s názvem *Dcera dračího krále*.¹⁷ Osobní zdravotní problémy ji přivedly k zájmu o čínskou medicínu.

Jejími prvními studenty byli ti, kteří se hlásili na studium rusistiky a kteří se rozhodli změnit svůj studijní obor ze známého jazyka známé země na jazyk, o kterém nic nevěděli, stejně jako o zemi, ve které se tímto jazykem mluvilo. Nedostatek informací o tehdejší Československu pomohla překonat právě česká lektorka Dana Štovičková, která podle vzpomínek pamětníků čínské učitele a studenty podrobně seznámila se životem v tehdejší Československu; přitom zdůrazňovala československé kapacity zřetelné v sortimentu československých výrobků dodávaných do Číny, jako byly kupříkladu autobusy, i pracovní nasazení československých expertů pomáhajících v některých průmyslových odvětvích v ČLR. I když tedy první česká třída čínských studentů vznikla víceméně náhodně, umožnila okamžitě identifikaci a stále hlubší poznávání tehdejšího Československa ze strany frekventantů bohemistiky. Výuka evropských jazyků by nezačala, kdyby si čínská strana neuvědomovala, že bude potřebovat jazykové specialisty, kteří by se stali „mostem“ porozumění mezi Čínou a vybranými evropskými zeměmi.

Po zimním semestru školního roku 1954/1955 odeslala lektorka Štovičková kompetentním orgánům svou zprávu; tu doplnil průvodní dopis, kde se uvádí: „...postavení naší lektorky je oproti jiným lektorům, kteří zde působí /ruština, polština, němčina/ hodně ztíženo tím, že vedle svých povinností vyučovacích se chce přirozeně též zabývat vlastním studiem sinologie a přípravou pro kandidátskou práci podle dispozic prof. Průška. Protože čínská strana se snaží využít lektora co nejvíc pro své vlastní účely, za nimiž byl do Číny vyslán, tj. pro vyučování, pomoc asistentovi, přípravu učebních materiálů apod., zůstává jí na vlastní studium velmi málo času.“ Dokument končí slovy: „Podle čínského návrhu plánu kulturní spolupráce na rok 1955 žádá čínská strana vyslání ještě jednoho lektora k 1. září 1955. Za těchto okolností bylo by tedy velmi vítané, aby naše strana tento bod návrhu přijala a aby lektora – českého jazyka, který by lektorce Štovičkové vypomohl, vyslala.“¹⁸ V dokumentu z 25. března 1955 je patrné, že československé úřady dokonce zvažují odvolání Dany Štovičkové.¹⁹

¹⁷ ČCHAO-WEJ, Li: *Dcera dračího krále*. Praha 1971.

¹⁸ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart.11, Zpráva lektorky. D. Štovičkové, 27. 1. 1955.

¹⁹ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart.11, Vyjádření k případnému odvolání lektorky. D. Štovičkové, 25. 3. 1955. Podle původních archivních materiálů se nepodařilo zjistit důvody případného odvolání.

Ve školním roce 1955/1956 vyučovali v Pekingu už dva lektori českého jazyka, a to Dana Štovičková a Sáva Heřman. Oba shodně komunikovali s českými úřady o své svízelné finanční situaci a na jejich podporu se postavilo i velvyslanectví ČSR. Více pramenů shodně dokumentuje, jak tíživá byla pro lektory právě finanční situace v Pekingu. Problematickým se jevil i převod peněz v hodnotě 600 Kčs mezi ČLR a ČSR. Tyto peníze byly určeny na konta lektorů v Pekingu a na druhé straně na konto prvního čínského lektora v Praze. Na jeho podporu se postavil i prof. Průšek, který tehdy stál v čele Institutu Dálného východu. Čínské ministerstvo školství totiž namítalo, že takové skokové zvýšení řádného platu u našich lektorů by bylo neúměrně vysoké proti platům čínských vysokoškolských profesorů. Základní plat českého lektora činil 2 500 Kčs měsíčně. Dále měl nárok na příspěvek na bydlení v hodnotě 450 Kčs. Zmíněný doplatek v hodnotě 600 Kčs byl tedy poukazován zpravidla na korunový účet vedený u Státní banky československé.²⁰

Ke dni 3. srpna 1956 pokračovali ve své pedagogické činnosti v Pekingu stávající lektori dr. Dana Štovičková a dr. Sáva Heřman. Byli však vybráni další dva lektori, kterými byli dr. Jan Červenka, odborný asistent Vysoké školy pedagogické, a Mirek Čejka, odborný asistent Ústavu pro jazyk český, který působil v brněnské pobočce. Byla upřesněna i specializace nových lektorů, jeden měl vyučovat českou a slovenskou literaturu a historii a druhý se měl zabývat speciálními filologickými otázkami se zaměřením na gramatiku. Zcela odlišná flexivní česká gramatika působila čínským studentům značné potíže.

Čínská strana tehdy předpokládala, že od 1. září 1956 budou na lektorátu otevřeny již tři ročníky češtiny, každý s více než dvaceti posluchači.²¹ Důsledky čínské účasti v korejské válce, neúspěchy kampaně „Sto květů“ i vzrůstající rozpory se SSSR jakožto „patrona“ východoevropských zemí způsobily, že k rozšíření lektorátu na čtyři místa pro české lektory nedošlo.

Situaci působení lektorů z tehdejšího Československa přibližuje dokument datovaný 30. května 1958. Čínská strana v posledních letech postupně snižovala počet čs. lektorů, působících v Pekingu (ve školním roce 1954/1955 – jeden lektor, 1955/1956 – dva lektori, 1956/1957 – čtyři lektori, 1957/1958 – dva lektori) a podle plánu kulturních styků mezi ČSR a ČLR na rok 1958 ve školním roce 1958/1959 působil v Pekingu pouze jeden lektor. Ministerstvo školství, věd a umění mělo tedy oprávněné obavy o osud lektorátu, který byl důležitým článkem československo-čínských kulturních styků v uplynulých letech. Mezinárodně-politická situace a studená válka se tak promítaly do všech oblastí recipročních vztahů mezi zeměmi. Československá strana

²⁰ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 11, Úhrada výživného lektorům, 6. 3. 1956.

²¹ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 11, Zpráva – připomínky k lektorátu, 16. 1. 1956.

se snažila zachovat kurzy českého jazyka v Pekingu i třeba jen jako přípravné kurzy češtiny pro čínské studenty a vysokoškolské pracovníky, kteří měli odjet do ČSR k delšímu studijnímu pobytu na československých vysokých školách.²²

V materiálech prof. Li Mei, která působila na české a později i slovenské katedře Pekingské univerzity zahraničních studií, je uveden počet studentů studujících na katedře češtiny, kde se pohyboval od 15 do 20 studentů.

V roce 1958 absolvovala svá studia první třída oboru bohemistiky. Dva z jejích studentů, Zhu Weihua a He Lei, se následně stali univerzitními učiteli češtiny. Zhu Weihua (1934–2002), bohemista i slovákista, odjel do Prahy na studijní stáž a působil na Pekingské univerzitě zahraničních studií jako docent. Docent He Lei (1923–1997) byl v pozdějších letech 1985–1990 vedoucím katedry českého jazyka na Pekingské univerzitě zahraničních studií. V roce 1959 se Pekingský institut ruského jazyka a Pekingský institut cizích jazyků sloučily a nadále existoval Pekingský institut cizích jazyků, na jehož jedné fakultě působila katedra češtiny a polštiny spolu s rumunštinou, založenou v roce 1956.

Další období přineslo změny v pracovní náplni učitelů i studentů. Vlivem politických událostí a zpolitizované organizace pracovišť byli učitelé i studenti nuceni zabývat se především překládáním propagandistických textů.

5 Výměna studentů

V rámci kulturní spolupráce se organizoval také studijní pobyt československých studentů, kteří si za svůj obor vybrali sinologii. Realizace tohoto plánu vycházela ze vzájemných diplomatických jednání v roce 1950 a ovlivnila ji i návštěva předsedy ústřední vlády ČLR Mao Ce-tunga v Moskvě. Československá strana předložila partnerům 1. června 1950 návrh na umístění čínských stipendistů na čs. vysokých školách v nadcházejícím školním roce. Nato odevzdal čínský velvyslanec v Moskvě svému tamnímu československému protějšku návrh čínské vlády, která projevila zájem o umístění 100–150 studentů v různých technických oborech a asi pěti až deseti studentů, kteří by pro potřeby čínských diplomatických služeb studovali jazyky a dějiny národů ČSR.

Po projednání návrhu Ministerstva školství věd a umění bylo rozhodnuto, že ve školním roce 1950/1951 bude v ČSR studovat 100 čínských stipendistů v různých oborech vysokého technického učení, a to rovným dílem v Praze

²² AMZV, TO-O, 1945–1959, kart.11, Zpráva o situaci lektorátu češtiny, 30. 5. 1958.

a v Brně. Vláda Československa měla poskytnout z tohoto počtu 50 míst jako nrecipročních a náklad zbývajících 50 měla uhradit čínská vláda. Jednorocní výše nákladů na jednoho stipendistu byla stanovena na 500 amerických dolarů. Dále Ministerstvo školství věd a umění navrhlo zřízení pěti až deseti vzájemných stipendií pro studium jazyků a dějin národů obou států.

Bylo také dohodnuto, aby stipendisté přijeli dva až tři měsíce před zahájením vyučování, aby se mohli seznámit se základy českého jazyka. Tato jazyková příprava se obvykle odehrávala ve specializovaných jazykových střediscích, která se nacházela na různých místech tehdejšího Československa. Návrh Ministerstva školství, věd a umění schválila Vládní komise pro styky s cizinou dne 14. dubna 1950 a výsledek sdělili pracovníci velvyslanectví ČSR v Pekingu čínské vládě.²³

Mezi ČLR a ČSR byla diplomatickou cestou sjednána úmluva o výměně deseti stipendistů. Čínská lidová republika tuto dohodu splnila vysláním dvou skupin po pěti studentech. Naopak ve školním roce 1950/1951 se československé straně vyslání československých studentů do Číny nepodařilo uskutečnit z důvodu nejasných pravidel výběru studentů pro zahraniční studijní pobyty. Úřední místa ČSR se snažila tento nedostatek napravit. Byli vybráni a schváleni čtyři studenti, kterým ministerstvo školství vyřídilo pasy a kteří vzhledem k podnebí vyjeli až na přelomu července a srpna. Další návrhy na doplnění počtu do desíti se projednávaly ad hoc.²⁴

Ministerstvo školství, věd a umění připravilo návrh a předložilo jej s posledními dodatky v prosinci 1950 sekretariátu ÚV k dalšímu šetření a schválení. Šetřením bylo ze 14 studentů vybráno pět studentů a návrh na jejich vyslání byl pojednáván v týdnu od 13. do 19. května v sekretariátu ÚV. MŠVU pak mělo urychleně vyslat studenty do Číny podle daných pokynů. Těžkopádný výběr studentů do zahraničí se omlouval údajnými nedostatky, jakými měly být organizace výběru a nedostatečná politická odpovědnost fakult. Proto prý MŠVU předložilo návrhy, se kterými sekretariát ÚV nemohl být spokojen, a projednávání se tak prodloužilo. Podmínky výběru pro příští školní rok byly nicméně tímto procesem nastaveny a měly být prováděny současně pro všechny země.²⁵

Čínské ministerstvo školství žádalo československé úřady o povolení, aby pět z jejich deseti recipročních studentů mohlo v roce 1950/1951 studovat

²³ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart.10, Odpověď MŠVU na přípis Kanceláře prezidenta republiky ve věci čínských stipendistů v ČSR, 6. 6. 1950.

²⁴ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 10, Zpráva o stanovení reciprocity stipendií mezi československou a čínskou vládou, 13. 6. 1951.

²⁵ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 10, Zpráva MŠVU o vyslání československých stipendistů do ČLR, 5. 5. 1951.

v oborech zbrojního průmyslu. O vyslovení souhlasu bylo požádáno ministerstvo národní obrany a ministerstvo průmyslu. Ministerstvo obrany odpovědělo tajným přípisem ze dne 22. září 1950: „Za souhlasu ministerstva národní bezpečnosti není námitek. Ministerstvo dále žádá o sdělení bližších údajů o jejich politické spolehlivosti prostřednictvím našich zastupitelských úřadů.“²⁶

Ministerstvo školství, věd a umění dle dohody zřídilo deset recipročních stipendií, která umožnila čínským studentům navštěvovat kurzy české a slovenské řeči, literatury a historie a československým studentům studium čínštiny a historie čínského národa. Pro 50 studentů vysokého učení technického bylo v nabídce Ministerstva školství, věd a umění vůči Čínské lidové republice 50 nerecipročních stipendií a 50 dalším studentům je ochotno poskytnout možnost studia na vysokém učení technickém, přičemž by náklady nesla čínská vláda. Reciproční stipendia byla ve výši 3 000 Kčs měsíčně na 12 měsíců, nereciproční stipendia 2 000 Kčs na 12 měsíců a náklad čínské strany na studium jednoho studenta – nestipendistu by činil 500 dolarů ročně.²⁷

Ministerstvo školství, věd a umění částečně vyhovělo žádosti studentů v Čínské lidové republice o navýšení stipendií a po schválení příslušné vládní komise vyplatilo měsíčně na osobu 1 000 Kčs (tj. asi 445 600 JMP – studenti žádali 750 000 JMP). Učební pomůcky jako knihy a slovníky opatřilo Ministerstvo školství, věd a umění z vlastních prostředků, takže nebyl zřízen fond pro nejdůležitější školní potřeby a lékaře, jak navrhovalo velvyslanectví, do kterého by se z finanční podpory udělené studentům zdejším úřadem vyplácelo na každého studenta 300 000 JMP.²⁸

Ministerstvo školství věd a umění ve školním roce 1952/1953 zvýšilo počet studentů v ČLR z osmi na 20. MŠVU vyslalo do Čínské lidové republiky 18 nových studentů, kteří byli vedeni jako stipendisté čínské vlády. Protože v ČSR studovalo pouze 10 čínských studentů, kteří byli stipendisty čsl. vlády, poskytl se ve školním roce 1952/1953 čínským studentům dalších deset stipendií, takže se jejich počet zvýšil také na 20.²⁹

V Praze působil v počátcích vzájemných vztahů výuky jazyků profesor Čang Sien, který konal v zimním semestru 1954/1955 týdně celkem 12 hodin přednášek a lektorských cvičení a to ve druhém, třetím a čtvrtém ročníku.

²⁶ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 10, Povolení čínských stipendistů studovat v oblasti zbrojního průmyslu, 17. 10. 1950.

²⁷ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 10, Zpráva o zřízení stipendií mezi ČSR a ČLR, 19. 6. 1950.

²⁸ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 10, Zpráva o výši stipendií československých studentů v ČLR, 18. 3. 1952.

²⁹ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 10, Zpráva o výměně stipendistů, 6. 6. 1952.

Působení profesora Čang Siena mělo u československé vládní administrativy, dle dobových záznamů, kladný ohlas. Od převzetí lektorských cvičení prof. Čang Sienem získali studenti všech ročníků především dokonalejší dovednost četby textů, jistotu ve výslovnosti a pohotovost v běžném rozhovoru. Při četbě textů ze současné literatury prováděl lektor jazykový rozbor, stejnou pozornost věnoval výkladu obsahu a ideologickému zaměření díla.³⁰

6 Závěr

V období mezi lety 1949–1960 došlo k prvním vzájemným kontaktům mezi Čínskou lidovou republikou a Československem a na základě kulturních dohod byla zahájena výuka českého jazyka v Číně. Do Číny přijeli první čeští učitelé češtiny a také čeští studenti sinologie. Samotné počátky kulturní spolupráce byly vzhledem k poválečným potížím na obou stranách komplikované, jak dokládají archivní materiály i vzpomínky pamětníků. O této kapitole a etapě česko-čínských vztahů dosud neexistovala ucelená studie.

Byla to nicméně etapa úspěšná. Do roku 1960 čínští učitelé spolu se studenty vytvořili v souborném lexikografickém díle předpoklady pro vydání prvního česko-čínského slovníku. Do konce tohoto období se změnila politická situace na mezinárodním poli, což fatálně ovlivnilo působení výuky českého jazyka v Čínské lidové republice.

Zhu Weihua a He Lei z první třídy absolventů se stali učiteli češtiny a začali pracovat na univerzitě a jejich kariéra se rozvíjela až do devadesátých let, čímž položili kořeny bohemistických studií v Číně.

Období do roku 1960 vstoupilo do dějin česko-čínských kulturních styků jako čas, kdy byla vybudována katedra češtiny v Pekingu a kdy práce učitelů i studentů přinesla zralé plody v podobě prvních absolventů oboru, nově vzniklých výukových materiálů a hlavně nového česko-čínského slovníku.

Ačkoli tuto zakladatelskou fázi specifického segmentu česko-čínských kulturních vztahů formovala i deformovala totalitní politika, započaté lingvistické a kulturní poznávání položilo základy trvalého a politikou neovlivnitelného studia bohemistiky i dalších českých kulturních hodnot v Číně a sinologie stejně jako čínské civilizace v Československu. Proto byla tomuto tématu věnována tato práce, která si zaslouží navazující bádání.

³⁰ AMZV, TO-O, 1945–1959, kart. 11, Zpráva o činnosti lektora čínského jazyka a literatury, 2. 5. 1955.

RESUMÉ

LEKTORÁT ČESKÉHO JAZYKA V PEKINGU V LETECH 1945–1960

Čeština jako studijní obor na Pekingské univerzitě zahraničních studií oslaví šedesáté výročí. V roce 1952 došlo mezi Československem a Čínou lidovou republikou k podepsání dohody o kulturní spolupráci, která zásadním způsobem podpořila výuku češtiny v Číně. Počátek výuky českého jazyka započal v čínském hlavním městě Pekingu na fakultě ruského jazyka při Pekingské univerzitě zahraničních studií roku 1954 z rozhodnutí čínského ministerstva školství. První lektorkou českého jazyka byla sinoložka Dana Štovíčková. Postupně na lektorátu působili dva lektori, ale na konci padesátých let se zhoršila mezinárodně-politická situace a Československo mělo odůvodněné obavy o budoucnost lektorátu. I přes nedostatečné finanční a administrativní zázemí vydali učitelé ve spolupráci se studenty první česko-čínský slovník. V první dekádě intenzivní kulturní výměny obou států vystudovala řada čínských bohemistů, jakými byli Zhou Zhiyao, Zhu Weihua či He Lei. Tato práce přináší základní poznatky o počátečním údobí lektorátu českého jazyka v Pekingu.

Klíčová slova: lektorát, český jazyk, bohemista, Peking, výuka, student

SUMMARY

THE LECTORATE OF THE CZECH LANGUAGE IN BEIJING IN 1945–1960

Czech studies as a study programme at the Beijing Foreign Studies University will celebrate the 60th anniversary. In 1952 Czechoslovakia and the People's Republic of China signed an agreement about the cultural cooperation, which significantly supported Czech studies in China. The beginning of Czech classes took place in the Chinese capital city Beijing at the Faculty of the Russian language, the Beijing Foreign Studies University in 1954 according to the decision of the Chinese Ministry of Education. The first lecturer of the Czech language was the sinologist Dana Štovíčková. The lectorate successively employed two lecturers but at the end of 1950s, the international political situation got worse and for good reasons, Czechoslovakia was afraid of the future of the lectorate. Despite the insufficient financial and administrative background, teachers in cooperation

with students published the first Czech-Chinese dictionary. During the first decade of the intensive cultural change between both states, a wide range of Chinese lecturers in Czech studies graduated, for instance Zhou Zhiyao, Zhu Weihua or He Lei. This paper brings information about the initial phase of the lectorate of the Czech language in Beijing.

Keywords: Lectorate, Czech language, lecturer in Czech studies, Beijing, teaching, student

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Aleš Roubal
Wonkova 590/18
500 02 Hradec Králové
e-mail: ales.roubal@centrum.cz

PRAŽSKÉ JARO A SRPNOVÁ OKUPACE V PARDUBICKÉM OKRESE: POLITICKÝ VÝVOJ, MÉDIA, STUDENTI¹

Veronika Trestrová

1 Úvod

Ve čtyřicetiletém období vlády komunistického režimu najdeme krátké období, kdy se československá společnost a média osvobodila od diktátu komunistické ideologie i cenzury. Bylo jím Pražské jaro 1968 – vyvrcholení postupného procesu liberalizace v šedesátých letech. Závan svobody projevu přitom nebyl cítit jen v Praze a v celostátních médiích (přičemž toto téma již bylo zpracováno v nejedné studii),² ale také v jednotlivých regionech.³ Podívejme se na východočeský okres Pardubice v tomto období, na jeho politický vývoj, média a také Vysokou školu chemicko-technologickou v Pardubicích, neboť právě mladí lidé na univerzitách se během Pražského jara výrazně aktivizovali a jejich názorovými platformami byly především studentské časopisy. Tento slibný politický vývoj ukončila intervence vojsk Varšavské smlouvy do Československa v noci z 20. na 21. srpna 1968, ne však okamžitě. Východní Čechy byly přiděleny polským jednotkám, ty také dorazily do Pardubic jako první, po nich se zde objevili také sovětsí vojáci, kteří se usadili na letišti. Následujících několik dní se stalo symbolem vlastenectví, odporu společnosti proti okupaci a svobody médií.

2 Pražské jaro v pardubickém okrese. Politický vývoj okresu na jaře roku 1968

V roce 1960 se uskutečnila územní reorganizace Československa a Pardubice přišly o sídlo kraje. Nově vzniklý Východočeský kraj byl spravován z Hradce Králové. Nový pardubický okres vznikl téměř ve stejných hranicích,

¹ Tento článek byl podpořen projektem SVV IKSŽ FSV UK 260 110.

² Bibliografii textů, které na toto téma vyšly do loňského roku, nabízí publikace BŘEŇOVÁ, Věra – ROHLÍKOVÁ, Slavěna – HOPPE, Jiří: *Pražské jaro '68. Bibliografie*. Praha 2013.

³ Například regiony měst Rakovník, České Budějovice a Kroměříž v tomto období jsou zpracovány v publikaci PECKA, Emanuel – PECKA, Jindřich – UNGR, Vladimír: *Každodennost konce 60. let: tři regionální sondy*. Praha 1992.

jaké měl před zavedením krajského zřízení v roce 1949 a vznikem Pardubického kraje.⁴

Vývoj, jímž procházelo Československo v roce 1968, se promítl i do života pardubického okresu a jeho komunistické organizace. Členské schůze KSČ, probíhající na Pardubicku v lednu a únoru 1968, ukázaly počínající názorové rozdíly. V publikaci vydané okresním výborem KSČ v osmdesátých letech, která hodnotí toto období kriticky z normalizačního pohledu, se dočteme, že tyto schůze „přivítaly, že někteří straničtí funkcionáři už nepřikrašlují stav československé společnosti a snaží se nastinit, jak těžkosti řešit. Současně však jednání komunistů varovala, aby se tzv. obrodný proces, o němž začali stále častěji mluvit hlavně novináři, nevymkl straně z rukou“.⁵ Mezi komunisty v Pardubicích na začátku roku 1968 přitom panoval názor, že se situace v republice nijak zvlášť měnit nebude. Další vývoj událostí ale toto přesvědčení vyvrátil.

V březnu 1968 se v Československu konaly okresní a městské konference KSČ. Městská konference v Pardubicích, která se konala dne 2. března 1968, již probíhala v duchu velmi bouřlivé diskuse, jedním z hlavních témat přitom byla média (tak jako na ostatních konferencích v republice), která v té době nabývala na svobodě, co se týče obsahu sdělení. Na konferenci byl také kritizován Antonín Novotný a kumulace politických funkcí. Tento problém, tedy rozdělení funkcí prezidenta a prvního tajemníka ÚV KSČ, však byl v té době již vyřešen, a to jmenováním Alexandra Dubčeka do druhé uvedené funkce 5. ledna 1968 (poté, co rozdělení funkcí odhlasoval ÚV KSČ). V zápisu z konference najdeme mnoho reformních myšlenek, které šly proti dosavadně uplatňované praxi: „není potřeba, aby pracovníci StB sledovali študáky, není potřeba, jako tomu bylo dosud, sledovat lidi – hlídkovat funkcionáře, to naše republika nepotřebuje!“⁶ Zaznělo také například odmítnutí dosavadního způsobu jednání ústředního výboru, kdy některá jednání byla tajná, a také praxe, kdy stranické orgány předem rozhodovaly o tom, kdo bude ve vedoucích funkcích v odborech a společenských organizacích. Dalším tématem konference, typickým pro Pražské jaro, byly rehabilitace v minulosti odsouzených lidí z politických důvodů. Co se týče zmiňovaného tématu médií, účastníci konference se přiklonili k názoru, že je správné, aby každý dostal možnost kritizovat a říct svůj názor. Zároveň však upozornili na to, že

⁴ PALEČEK, Jiří: *Pardubice ve 20. století*. Pardubice 2001, s. 14.

⁵ DOLEŽAL, Jan – CHARBURSKÝ, Miloš – KMONÍČEK, Josef: *Cesta k socialistické přítomnosti pardubického okresu 1945–1971*. Pardubice 1985, s. 88–89.

⁶ Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 174, Hodnocení činnosti ZO, při okr. odd. VB Pardubice, Městská konference KSČ v Pardubicích dne 2. března 1968 – hotel Grand.

je této situace zneužíváno pro osobní záměry, ostře byly odsouzeny některé pořady Československé televize, Československého rozhlasu a články v tisku. Na druhou stranu přesto převážilo přesvědčení, že změny jsou dobré, neboť dříve „když se kritizovalo, zpravidla byl kritizující umlčen“.⁷ Dne 16. března následovala okresní konference KSČ. Zde zazněl například názor, aby „konzervativní soudruzi“ byli upozorněni na své chyby a aby co nejrychleji odešli ze svých funkcí. Jiný účastník konference navrhl, aby tajemníci OV nebyli zároveň členy předsednictva. Kritika mířila také k ústředním orgánům KSČ. I zde volaly hlasy po odstranění všech křivd a represí z minulosti a také po odsouzení politických prověrek z roku 1958.⁸

Poté, co na svém dubnovém zasedání ústřední výbor přijal Akční program, přijímaly své Akční programy také nižší stranické orgány. Například Akční program základní organizace KSČ na Okresním národním výboru v Pardubicích vyslovoval rozhodnutí uplatňovat ve své další práci takové zásady, aby bylo možné vyjadřovat se otevřeně a kriticky. Jako úkoly si ve svém programu komunisté v Pardubicích stanovili mj. pravidelné obměňování funkcionářů, které bude prováděno demokratickými pravidly (zejména tajným hlasováním); dosazování pracovníků i bez politické příslušnosti či věnování zvláštní pozornosti přípravě a provedení rehabilitace občanů.⁹

Od března 1968 se také začaly formovat první zárodky nových politických a společenských organizací, vznikajících mimo Národní frontu. V pardubickém okrese vznikly pobočky pražské K 231¹⁰ a Klubu angažovaných nestraníků (KAN). Odbor pro vnitřní věci OV KSČ vydal dne 20. června 1968 seznam nově vzniklých organizací v okrese. Kromě místní K 231 a KANu požádaly o ustavení či o obnovení své organizace také Sdružení přátel Junáka v Pardubicích, Junák Holice, Sokol Přelouč, Místní odbor Kostnické jednoty v Pardubicích, Sdružení přátel Junáka v Rosicích a Český klub Kinoamatérů Pardubice. V závěru seznamu nových organizací je však upozornění, že se podle dosavadního zákona č. 68/51 Sb., o dobrovolných organizacích nejed-

⁷ SOkA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 174, Hodnocení činnosti ZO, při okr. odd. VB Pardubice, Městská konference KSČ v Pardubicích dne 2. března 1968 – hotel Grand.

⁸ (nesignováno): *Z tribuny okresní konference KSČ v Pardubicích*. Zář, č. 23, 22. 3. 1968, s. 2.

⁹ SOkA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 173, Hodnocení posrpnového vývoje, Akční program základní organizace KSČ na Okresním národním výboru v Pardubicích.

¹⁰ Klub bývalých politických vězňů; název byl odvozen od zákona na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb., podle kterého byla většina těchto vězňů souzena.

na o dobrovolné organizace a až do vyjití nového zákona o právu shromažďovacím a sdružovacím je jejich činnost mimozákonná.¹¹

Vláda vznikajícím spolkům věnovala pozornost. Již datem 30. dubna 1968 je označen dopis předsedy vlády Oldřicha Černíka ministrowi vnitra Josefu Pavlovi s žádostí, aby navrhl nějaké opatření pro období, než bude schválen nový spolčovací zákon. Důvodem je to, že „začíná v mnoha místech živelné zakládání různých spolků, které mají mnohdy neurčitý program a nejasné záměry“.¹² Vláda se tímto problémem zabývala 15. května 1968 a na své schůzi zdůraznila urychlení postupu v přípravě návrhu nové právní úpravy shromažďovacího a spolčovacího práva.¹³ Datem 9. července 1968 je pak označen rozsáhlý variantní návrh nového zákona, v němž stojí, že účelem zákona je „umožnit uskutečňování ústavního práva občanů se dobrovolně sdružovat k uspokojování jejich práv a oprávněných zájmů v dobrovolných organizacích nebo takové organizace zakládat, jakož i umožnit uskutečňování ústavní svobody shromažďovací a svobody pouličních průvodů a manifestací“.¹⁴ Vojenská invaze, která zanedlouho přišla, však schválení zákona na dalších dvacet let pohřbila.

Krátce po květnovém plenárním zasedání ÚV KSČ se konaly mimořádné okresní konference. Diskuse na jednotlivých konferencích, které probíhaly během června, byly velmi početné (např. v Pardubicích diskutovalo 42 delegátů) a otevřené. Podle *Zprávy o výsledcích mimořádných okresních konferencí KSČ*¹⁵ ze dne 2. července 1968, která byla předložena předsednictvu ÚV KSČ, se na všech jednáních v okresech projeví dvě tendence, a to jednak obavy o osud strany a socialismus a jednak obavy, že demokratizace nebude důsledná. Na konferencích se také výrazně projeví kritické hlasy na adresu

¹¹ SOKA Pardubice, fond ONV Pardubice 1960–1990, kart. 1398, sign. 601, Sdružování – seznamy organizací, stanovy (1968–1974), Nově vzniklé organizace v okrese.

¹² Dokument č. 48: 1968, 30. duben, Praha. – Dopis předsedy vlády Oldřicha Černíka ministrowi vnitra Josefu Pavlovi se žádostí, aby zaměřil pozornost na živelné zakládání různých spolků a navrhl opatření pro období, než bude schválen nový spolčovací zákon. In: VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*. Praha – Brno 2000.

¹³ Dokument č. 51: 1968, 15. květen, Praha. – Záznám ze schůze vlády týkající se informace ministra vnitra Josefa Pavla o zakládání některých spolků a organizací. In: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: c. d.

¹⁴ Dokument č. 75: 1968, 9. červenec, Praha: Variantní návrh zásady zákona o právu sdružovacím a shromažďovacím s doplňky předložený Josefem Pavlem předsednictvu ÚV KSČ. In: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: c. d.

¹⁵ Dokument č. 103: 1968, 2. červenec, Praha. – Zpráva o výsledcích mimořádných okresních konferencí KSČ, předložená tajemníkem ústředního výboru KSČ Aloisem Indrou 82. schůzi předsednictva ústředního výboru KSČ. In: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: c. d.

aparátu strany a jeho členů a na všech se pak jednalo o výzvě *Dva tisíce slov*.¹⁶ Na rozdíl od minulých řádných konferencí, kdy se hodně mluvilo o médiích a jejich činnost se podrobovala kritice, byly na těchto konferencích takové názory spíše ojedinělé. Více méně kladně bylo na konferencích přijato zrušení cenzury. Celkově se ukázalo, že probíhá výraznější názorová diferenciacie.

Také v Pardubicích se v červnu 1968 konala mimořádná okresní konference KSČ, která rovněž potvrdila postupující názorovou diferenciaci uvnitř okresního výboru. Jen menší část diskutujících na této konferenci odsoudila v souladu s prohlášením předsednictva ústředního výboru KSČ provolání *Dva tisíce slov*.¹⁷ Například vedoucí tajemník OV KSČ Jan Vyčítal ve svém příspěvku kritizoval předlednové poměry i současné složení ústředního výboru, kde byli stále stejní lidé, zatímco krajské a okresní orgány již ve svých řadách provedly personální změny: pardubický okresní výbor se nově skládal z 51 % zcela nových lidí.¹⁸ Ve svém příspěvku pak Vyčítal odmítl jen některé části prohlášení *Dva tisíce slov*.¹⁹ Předseda ONV Josef Loskot ve svém příspěvku řekl, že se kromě forem boje v celém rozsahu ztotožňuje s prohlášením *Dva tisíce slov*.²⁰ Celkové uvolnění se v roce 1968 promítlo i do rozhodnutí uspořádat v Pardubicích místo tradičního prvomájového průvodu různá kulturní a politická vystoupení.²¹ Pražské jaro v Pardubicích bylo v plném proudu.

¹⁶ Manifest *Dva tisíce slov* byl po Akčním programu dalším významným dokumentem Pražského jara. Zatímco Akční program byl dílem politiků, *Dva tisíce slov* byl dílem intelektuálů, kteří hráli v tomto období významnou úlohu. Svými požadavky šel manifest ještě dál než Akční program. Vyšel 27. června 1968 v Literárních listech, hlavním autorem byl spisovatel Ludvík Vaculík. Z textu *Dvou tisíc slov* jasně vyplývá, že jeho autorovi nešlo o změnu systému, ale o demokratizaci toho současného, u které počítali s účastí komunistů. Celý text je dostupný např. In: KONČELÍK, Jakub: *Dva tisíce slov: Zrod a důsledky nečekané vlivného provolání*. Soudobé dějiny, 15, 2008, č. 3–4, s. 485–544.

¹⁷ DOLEŽAL, J. – CHARBURSKÝ, M. – KMONÍČEK, J.: c. d., s. 92.

¹⁸ Po tajných volbách v létě 1968 v Československu došlo k obměně dokonce více než 70 % stranických kádřů na krajské a okresní úrovni a stranické výbory „získaly nejen větší autonomii, ale současně vytvářely jakousi protiváhu stále dominujícímu Ústřednímu výboru KSČ.“ In: VILÍMEK, Tomáš: *Občanská společnost a její význam v období Pražského jara*. Paměť a dějiny, II, 2008, č. 2, s. 11–12.

¹⁹ *Z jednání mimořádné okresní konference KSČ: Z úvodní zprávy vedoucího tajemníka OV KSČ RSDr. Jana Vyčítala*. Zář, č. 54, 9. 6. 1968, s. 2–3.

²⁰ *RSDr. Josef Loskot, člen OV, předseda ONV*. Zář, č. 54, 9. 6. 1968, s. 4.

²¹ DOLEŽAL, J. – CHARBURSKÝ, M. – KMONÍČEK, J.: c. d., s. 92.

3 Vysoká škola chemicko-technologická

Věnujme v souvislosti s Pražským jarem ještě zvláštní pozornost pardubické Vysoké škole chemicko-technologické, neboť ani pardubičtí studenti nebyli výjimkou ve vlně probouzení aktivity mladých lidí na univerzitách v průběhu tohoto období. Vysokoškoláci v Praze se po strahovských událostech²² přesvědčili, že režim Antonína Novotného nemá pochopení pro jejich problémy a podporovali proto přicházející reformy. Studenti pak společně se spisovateli ovlivňovali veřejné mínění a sehráli úlohu nátlakové skupiny, přestože neměli mocenské pozice.²³

Ve dnech 25.–26. května 1968 se uskutečnil kongres vysokých škol v Olomouci, jehož se zúčastnilo 138 delegátů z 55 fakult českých vysokých škol a na kterém byl založen Svaz vysokoškolského studentstva Čech a Moravy. Nová studentská organizace jednoznačně podpořila polednový obrodný proces, který v Československu probíhal. Na jednotlivých vysokých školách pak vznikaly organizace, které se hlásily k zastřešujícímu Svazu.²⁴

Na pardubické VŠCHT se nejprve v první polovině roku 1968 rozpadl Československý svaz mládeže, jehož činnost byla zdiskreditována. Dnem 19. června 1968 je pak označen dopis adresovaný Okresnímu národnímu výboru v Pardubicích, odboru pro věci vnitřní, ve kterém zástupci studentů pardubické VŠCHT oznamují založení Spolku posluchačů VŠCHT a žádají jeho registraci.²⁵ Mezi své požadavky a cíle uváděl Spolek mimo jiné obnovení akademických svobod, zkrácení vojenské prezenční služby pro vysokoškoláky a možnost pobývat v zahraničí.²⁶ Dne 25. října 1968 pak obdržel Spolek posluchačů VŠCHT rozhodnutí předsednictva Svazu vysokoškolského studentstva Čech a Moravy, kterým tomuto spolku udělilo právní subjektivitu

²² Za strahovské události je označována demonstrace vysokoškoláků poté, co 31. října 1967 na strahovských kolejích již poněkolkáté zhasla světla (elektrina se tehdy z ekonomických důvodů vypínala často). Studenti se svíčkami v rukou pochodovali ulicemi, v Nerudově ulici proti nim brutálně zasáhla Veřejná bezpečnost a zatlačila je zpět do areálu kolejí, kde byli studenti zbiti a byl proti nim použit slzný plyn.

²³ OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*. Praha 2003, s. 14–18.

²⁴ Tamtéž, s. 19–20.

²⁵ SOKA Pardubice, fond ONV Pardubice 1960–1990, kart. 1398, sign. 601, Sdružování – seznamy organizací, stanovy (1968–1974), Věc: registrace spolku.

²⁶ SOKA Pardubice, fond ONV Pardubice 1960–1990, kart. 1398, sign. 601, Sdružování – seznamy organizací, stanovy (1968–1974), Zatímní program Spolku posluchačů VŠCHT Pardubice.

z titulu příslušnosti ke Svazu,²⁷ dne 6. prosince 1968 pak právní subjektivitu Spolku potvrdil i Okresní národní výbor v Pardubicích.²⁸

Významnými platformami, kolem kterých se na většině vysokých škol sdružovali kriticky smýšlející vysokoškoláci, byly studentské časopisy a kluby. Také pardubická VŠCHT měla svůj časopis – měsíčník *Spiritus*, jehož šéfredaktorem byl Petr Mareš a odpovědným redaktorem Jan Homoláč (který stál také v čele Spolku posluchačů VŠCHT). Časopis *Spiritus* začal vycházet právě v roce 1968 poté, co v Pardubicích „trvala nucená přestávka v dlouhodobé tradici vydávání studentského časopisu více než dva roky“²⁹ (časopis *Chemik* byl tehdy zastaven kvůli svému obsahu)³⁰. Jako své cíle si redaktoři v úvodním čísle časopisu určili mj. přispění k renesanci politického života, publikování článků, které budou vyvolávat diskusi a ukazovat jevy, se kterými nejsou spokojeni, dále krystalizaci představ o demokracii, ústavních svobodách a socialismu.³¹ V souladu se vzrůstající úlohou studentů v tomto období tehdejší pedagog VŠCHT J. Vachta v úvodníku časopisu napsal: „Studenti jsou společenskou silou, i když nejednotnou a zejména zde, v místních podmínkách zlohostejnou, která je ale potenciálně schopna prosadit své zájmy a se kterou se proto začalo vážně počítat.“³² Vydávání časopisu *Spiritus* a ani probuzená studentská aktivita v Pardubicích však neměly dlouhého trvání. Vzhledem k tomu, že se na stránkách časopisu v roce 1968 a na počátku roku 1969 objevovaly reformní postoje, byl jeho osud stejný, jako u dalších reformních médií – s počátkem normalizace byl zakázán, a to v červnu 1969 vedením školy.³³

²⁷ SOKA Pardubice, fond ONV Pardubice 1960–1990, kart. 1398, sign. 601, Sdružování – seznamy organizací, stanovy (1968–1974), Dopis Svazu vysokoškolského studentstva Čech a Moravy.

²⁸ SOKA Pardubice, fond ONV Pardubice 1960–1990, kart. 1398, sign. 601, Sdružování – seznamy organizací, stanovy (1968–1974), Věc: potvrzení právní subjektivity.

²⁹ VACHTA, J.: *Kontinuita*. Úvodník prvního čísla časopisu *Spiritus*. 1968. Časopis dostupný v naskenované verzi na stránkách Knihovny Libri Prohibiti: <http://www.libpro.cz/cs/knihovna/digitalizace/studentske-casopisy> [cit. 3. 2. 2014].

³⁰ Časopis tehdy zanikl proto, že „namísto zabaveného článku o životě sovětského expremiéra Chruščova otiskl kytičku s nápisem Nedoporučeno k tisku.“ In: (dvo): *Východiška, cíle, prostředky*. Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² VACHTA, J.: c. d.

³³ SOKA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 279, Politická situace, organizační záležitosti (1968–1970), Stručné zhodnocení politické situace v ZO KSČ a na katedře marxismu-leninismu VŠCHT.

4 Pardubická média v době Pražského jara

Pražské jaro se nejvýrazněji projevovalo v československých médiích, ve kterých byly zásadně narušeny základní rysy československých médií v období komunistického režimu, a to služba KSČ k ovládnutí společnosti a k prosazování její politiky a nástroj ideologického boje. Nejvýznamnější systémovou změnou pak bylo zrušení předběžné cenzury v březnu 1968, čímž byla v médiích v podstatě zrušena tzv. vedoucí úloha strany. Z mocenského nástroje režimu se média proměnila v kritika moci a význam médií vzrostl.³⁴ Zákon č. 84/1968 Sb. z 26. června 1968, který zcela zapovídal cenzuru, tedy i následnou, už jen potvrzoval stav, v němž se média v té době nacházela – televize, rozhlas i tisk v té době již v podstatě působily svobodně. Média v té době nabízela veřejnosti témata, která byla dříve tabu. Typickým fenoménem Pražského jara byly mediální kampaně vedené jak ze strany novinářů nebo občanské společnosti, tak ze strany KSČ.³⁵ Během Pražského jara také postupně ustávalo rušení západních rozhlasových stanic, návrh na konec rušení té nejvýznamnější, Svobodné Evropy, však vláda do srpnové okupace schválit nestihla.³⁶

V Pardubicích si lidé v roce 1968 mohli koupit krajský deník KSČ *Pochodeň*, vycházející v Hradci Králové, jakožto sídlu kraje, přímo v Pardubicích pak vycházely dvakrát týdně (v úterý a v pátek) noviny okresního národního výboru a okresního výboru KSČ s názvem *Zář*. Druhým významným médiem okresu byl rozhlas. Sídlo krajského rozhlasového studia bylo rovněž v Hradci Králové, v Pardubicích však v roce 1968 působila tři rozhlasová pracoviště: Okresní rozhlasové studio vysílající po drátě, pobočné studio krajského rozhlasu v Hradci Králové a malé pracoviště pražského zpravodaje celostátního rozhlasu pro Východočeský kraj (vysílané na vlnách Československého rozhlasu Praha). Všechna pracoviště sídlila ve Vodákově vile. Zájem o politické dění v období Pražského jara se promítl i do rozhlasového vysílání. Například v příspěvcích pardubického zpravodaje Československého rozhlasu v Praze Ivana Ladýře nahradily oddechová témata rozhovory s místními politiky (třeba s předsedou ONV Pardubice Josefem Loskotem či s Otakarem Šimůnkem, poslancem za Pardubice).³⁷

³⁴ HOPPE, Jiří: *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. Praha – Brno 2004, s. 11–12.

³⁵ HOPPE, J.: c. d., s. 14.

³⁶ BÁRTA, Milan: *Přestaňte okamžitě rušit modré: Konec rušení Rádía Svobodná Evropa v roce 1968*. Paměť a dějiny, VI, 2012, č. 3, s. 45–54.

³⁷ NOVÁKOVÁ, Anna: *Transformace pardubického rozhlasového vysílání po roce 1989 (se zvláštním zřetelem k Rádiu Profil)*. Praha 2010, s. 22 (nepublikovaná diplomová práce).

Co se týče okresních novin *Zář*, ovzduší svobody v roce 1968 pronikalo na jejich stránky pozvolna. Již od březnové okresní konference KSČ však ostrůvků svobody projevu významně přibývalo. Dne 26. dubna *Zář* informovala o tom, že se v Pardubicích ustavil přípravný výbor K 231, který si dává za úkol rehabilitovat všechny, kteří byli tímto zákonem postiženi.³⁸ Výtisk *Záře* ze dne 17. května uveřejnil program nově vzniklého Klubu angažovaných nestraníků.³⁹ Za týden *Zář* v článku *Rehabilitace novinářů* informovala o tom, že nový krajský výbor Svazu československých novinářů jmenoval rehabilitační komisi, která prostuduje všechny případy neoprávněného postižení novinářů po roce 1948.⁴⁰ Právě silný zájem veřejnosti o rehabilitace poúnorových obětí režimu byl jedním ze tří hlavních tematických okruhů, který v dubnu 1968 ovládly veřejný diskurz. Druhý tvořily popisy a analýzy přítomnosti, třetí pak debaty o modelu „partnerství“ politických stran v Národní frontě a o nutnosti pluralitního politického systému.⁴¹

V dalších číslech *Záře* patřil mezi hlavní témata Akční program. Jiné téma, které se začalo na stránkách *Záře* objevovat, bylo specifické pro Pardubicko a jeho okolí: téma pardubického odboje, Ležáků a s nimi spojenými popravami na pardubickém Zámečku. Vedle toho dostávali prostor v okresních novinách také členové I. a II. zahraničního odboje, kteří se začali seskupovat v nově utvářeném sdružení, neboť dosud se nemohli legálně scházet.⁴²

Témata nedávné historie korespondovala s celostátními médii. V popředí zájmu okresních novin byly například politické prověrky v roce 1958,⁴³ výrazným historickým tématem Pražského jara byla také osobnost Tomáše Garrigua Masaryka. Dne 19. července se *Zář* věnovala chystanému obnovení pomníku T. G. Masaryka v Pardubicích.⁴⁴ Ke stavbě však nedošlo, invaze vojsk Varšavské smlouvy myšlenku na pomník prvního československého prezidenta na dalších dvacet let pohřbila.

³⁸ (MH): *Další K 231 začíná pracovat*. *Zář*, č. 33, 26. 4. 1968, s. 1.

³⁹ (Z): *Angažovaní nestraníci se hlásí*. *Zář*, č. 39, 17. 5. 1968, s. 3.

⁴⁰ (nesignováno): *Rehabilitace novinářů*. *Zář*, č. 41, 24. 5. 1968, s. 2.

⁴¹ HOPPE, J.: c. d., s. 13.

⁴² (nesignováno): *Odbojáři žádají ocenění svých zásluh*. *Zář*, č. 49, 21. 6. 1968, s. 1.

⁴³ (nesignováno): *K prověrkám 1958*. *Zář*, č. 55, 12. 7. 1968, s. 3.

⁴⁴ *Referendum pro postavení pomníku TGM v Pardubicích*. *Zář*, č. 56, 16. 7. 1968, s. 2. Dále se stejným tématem zabýval článek Miloše KMENTA *Deska, busta, pomník: Úvaha o tom, jak rehabilitovat TGM*. *Zář*, č. 65, 16. 8. 1968, s. 3.

5 Okupace Pardubic. Dění ve městě a reakce politiků

Obavy Kremlu z vývoje vnitrostranické situace v Československu narůstaly postupně od jara, rostly také požadavky vůči Dubčekovi a jeho vedení. Usnesení politbyra ÚV KSSS z 6. května 1968 pak již předjímalo nevyhnutelnost budoucího vojenského zásahu, přičemž jedním z důvodů vojenské intervence byla právě situace v médiích, která se k nelibosti sovětského vedení vymkla kontrole KSČ.⁴⁵ K invazi vojsk Varšavské smlouvy došlo v noci z 20. na 21. srpna 1968. Všechny projevy svobody slova a celé Pražské jaro byly ukončeny. Ještě v prvním týdnu po invazi si však média svou nezávislost udržela a občanské aktivity v tomto období kulminovaly.

S příchodem vojenských jednotek k Pardubicím dne 21. srpna 1968 se začaly po městě objevovat nápisy podporující představitele Pražského jara. Okresní stranické a státní orgány pak začaly občany Pardubic ihned téhož dne vyzývat k zachování klidu. Další výzvy, které byly vydávány dvojazyčně – v češtině a v ruštině (některé letáky pak také v polštině) – adresovaly samotným vojákům Varšavské smlouvy: „Vojáci varšavské smlouvy! [...] Přesvědčili jste se na vlastní oči, že v naší zemi je absolutní klid. [...] Jsme ochotni s Vámi diskutovat a přesvědčit Vás o správnosti naší politiky, která je prováděna v zájmu a za spontánní podpory našich občanů.“⁴⁶ Na několika místech byly spontánně připraveny koše, kde lidé odevzdávali průkazy Svazu československo-sovětského přátelství, například na dnešní ulici 17. listopadu (tehdejší ulici 7. listopadu) byl na výloze plakát s nápisem „Zde odevzdávejte průkazy SČSP“ se šipkou ukazující dolů na šachtovou mříž na chodníku.⁴⁷ V okrese také docházelo k odstraňování orientačních tabulí, názvů obcí, ulic a popisných čísel domů, rozcestníků. Na okna domů a do výloh obchodů začali lidé psát nápisy jednak podporující československé reformní politiky, jednak odsuzující okupaci, například „Vraťte nám svobodu!“, „Čechy Čechům!“, „Na západní frontě klid – na východě zrada“, „Dubček“, „Císař“ apod.⁴⁸ Na pardubickém letištním hangáru se objevilo heslo „Lenin pláče“.⁴⁹

⁴⁵ Srov. např. MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika: *Křižovatky 20. století: Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha 1990, s. 304–309. Nebo PETROV, Nikita: *KGB a československá krize v roce 1968*. In: *Invaze 1968: Ruský pohled*. Praha 2011, s. 133–139.

⁴⁶ SOKA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 17, Srpen 1968 a reakce na posrpnový vývoj (výběr), Výzva vojákům Varšavské smlouvy.

⁴⁷ Fotografie od Jiřího Štěpánka ze srpnové okupace – v majetku J. Š., v digitální podobě také v majetku autorky.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ PECKA, Jindřich: *Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969*. Brno 1993, s. 54.

Na ulici 7. listopadu uspořádal okresní výbor Československého svazu mládeže podpisovou akci na podporu Ústředního výboru KSČ a prezidenta (v půl sedmé večer bylo podpisů podle zápisu ze zasedání OV KSČ již sedm tisíc)⁵⁰ a rozdávaly se trikolóry. V poledne byly vyhlášeny dvě minuty ticha. O něco později projela s houkáním městem kolona nákladních automobilů, které měly na kapotách nápisy se jmény představitelů státu a strany. Před druhou hodinou odpoledne se shromáždily na mostě u zimního stadionu asi dva tisíce převážně mladých lidí, kteří se pak vydali s vlajkami směrem ke Starému Hradišti, kde byly polské vojenské jednotky. Když večer téhož dne jednal okresní výbor KSČ a ONV, hodnotili jeho účastníci setkání těchto mladých lidí s okupačními vojáky takto: „Polští vojáci si mysleli, že jsou na cvičení. Mladí lidé neprovokovali, vypadalo to spíše jako přátelské setkání. Pomohlo to uklidnit. [...] Velitelé napomínali vojáky, aby se s námi nebavili, aby s námi nediskutovali, nevěřili nám.“⁵¹ Účastníci tohoto jednání kromě zhodnocení situace přijali určitá opatření, například omezené dávky prodeje potravin, cigaret a mýdel⁵² kvůli zásobovací horečce, která vypukla; dále zajištění zásob na benzinových pumpách pro účely lékařů, zásobování, státních a stranických orgánů; zabezpečení tlumočnicků pro jednání s okupačními vojsky. Předseda ONV Josef Loskot pak referoval o setkání se zástupcem vojenských jednotek u Starého Hradiště: „Tomu sovětskému majorovi jsem to říkal velmi tvrdě, že zde nejsou vítání a že chápeme, že mají rozkazy, ale že v tomto okamžiku je velitelem a řekl jsem mu, že vstoupí-li do města, dojde k masakru a je to tedy na jeho zodpovědnost, aby si to uvědomil.“⁵³

Na okupaci vzpomíná tehdy patnáctiletý Tomáš Novotný,⁵⁴ který s rodiči a bratrem bydlel v centru Pardubic. Ráno 21. srpna je vzbudila sousedka, aby si pustili rádio. „Tak jsme si pustili rádio a už jsme to tam slyšeli, neustále omílali to prohlášení, že se to stalo bez vědomí našich orgánů a tak dále. [...] A máti říkala, sbalte se kluci, půjdeme do samošky, do mlékárny,

⁵⁰ Okresní noviny druhý den psaly dokonce o 13 tisících podpisech.

⁵¹ SOKa Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 44, Stranické šetření ČSD – sabotáž průjezdu sovětského vlaku se speciální technikou v srpnu 1968 (1968–1977), Ze zasedání OV KSČ a ONV dne 21. srpna 1968.

⁵² Pro možnost jednotlivých nákupů byla stanovena tato maximální množství u jednotlivých druhů zboží: mouka 2 kg, rýže ½ kg, cukr 1 kg, maso a uzeniny 1 kg, sádlo ½ kg, tuky ¼ kg, máslo ¼ kg, vejce 5 ks, mýdlo 1 ks, mýdlové prášky 2 ks, polotovary 5 ks, koření 1 balíček, káva 5–10 dkg, cigarety 1 balíček.

⁵³ SOKa Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 44, Stranické šetření ČSD – sabotáž průjezdu sovětského vlaku se speciální technikou v srpnu 1968 (1968–1977), Ze zasedání OV KSČ a ONV dne 21. srpna 1968.

⁵⁴ Rozhovor autorky s Tomášem Novotným (1953) ze dne 31. června 2014.

musíme něco koupit, nevíme, co se bude dít. Přišli jsme tam a tam už samozřejmě fronta lidí. Ti starší lidi si říkali, bude válka. Ze začátku nebylo žádné nařízení, kolik se čeho může prodávat. [...] Odpoledne jsme se šli podívat do města, to už bylo samozřejmě popsáno různými nápisy, studenti tam byli, podepisovala se petice. [...] Tady to měli na povel Poláci, kteří tábořili někde pod Kuňkou. A městští představitelé, Loskot a Sluka, za nimi vyjeli a dohodli s nimi, že do města nepojedou. A jenom ráno a večer objed město obrněný transportér. Takže my jsme tady v podstatě žádné vojáky neměli, ani se tu nestřílelo. Pak to tak pokračovalo, začaly tu lítat ruské vrtulníky, rozhazovaly *Zprávy*.“⁵⁵

Vojenské jednotky do Pardubic opravdu nevstoupily, zůstaly jen na kraji, nejbližší centru města byly u nádraží, kde byli polští vojáci. „Po městě vojáci nebyli, vůbec nic se nedělo,“⁵⁶ potvrzuje slova Tomáše Novotného také pamětník Jiří Štěpánek, který v tyto dny dokumentoval dění v pardubických ulicích fotoaparátem. Dne 22. srpna 1968 odjeli také delegáti z Pardubic na mimořádný sjezd KSČ do Prahy. Ve svém prohlášení oznamovali, že budou hájit svobodu vlasti a právo prosadit vůli v jeho úsilí o dovršení humanizace socialismu. Znovu občany Pardubic vyzvali k zachování klidu, aby nezavdali nejmenší příčinu k násilným zásahům okupantů.⁵⁷ Ve dnech 22. a 23. srpna 1968 se Pardubice připojily k celostátní protiokupační stávce, která se konala od 12:00 do 13:00 hodin. Dne 27. srpna 1968 pak plénium OV KSČ v Pardubicích vydalo další prohlášení, určené všem organizacím KSČ v okrese Pardubice, ve kterém jeho členové pléna vyjádřili nesouhlas s přijatým moskevským protokolem.⁵⁸

Dne 3. září 1968 vydala komise pro ochranu veřejného pořádku Východočeského krajského národního výboru v Hradci Králové soubor opatření k zajištění pořádku v kraji, který následně 9. září vydala také okresní KOVP⁵⁹ v Pardubicích. Cílem přijatých opatření, která vycházela z pokynů ministerstva vnitra, měl být urychlený odchod vojenských jednotek z území okresu. V tomto dokumentu se již často pracuje s pojmem „normalizace“ – života,

⁵⁵ Rozhovor autorky s Tomášem Novotným (1953) ze dne 31. června 2014.

⁵⁶ Rozhovor autorky s Jiřím Štěpánkem (1937) ze dne 24. února 2014.

⁵⁷ SOKA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 17, Srpen 1968 a reakce na posrpnový vývoj (výběr), Prohlášení delegátů mimořádného sjezdu Komunistické strany Československa za okres Pardubice.

⁵⁸ SOKA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 17, Srpen 1968 a reakce na posrpnový vývoj (výběr), Všem organizacím KSČ v okrese Pardubice.

⁵⁹ Tyto komise byly zřizovány od roku 1961 orgány národních výborů na příslušné úrovni. V souvislosti se srpnem 1968 se o nich hovořilo jako o „komisích pro ochranu veřejného pořádku v současných mimořádných poměrech“.

poměrů v okrese. Té se mělo dosáhnout mimo jiné těmito opatřeními: odstraněním nápisů, hesel a transparentů, které vznikly v prvních dnech vojenského obsazení; zabráněním dalšího poškozování památníků osvobození z roku 1945; znovu nainstalováním orientačních tabulí s názvy obcí a ulic; zabráněním označování domů, ve kterých bydlí kolaboranti; vyvarováním se jakéhokoli jednání s vojáky cizích armád; učiněním opatření v pohostinských zařízeních, ve kterých je možné případně omezit podávání alkoholu. Tato opatření měla vést k tomu, aby se poměry v okrese „normalizovaly a aby nemohlo být uplatňováno, že jediným důvodem dalšího pobytu cizích vojsk na našem území jsou dosud neurovnané a nenormální poměry na úseku veřejného pořádku.“⁶⁰

6 Sabotáž průjezdu sovětského vlaku

Zajímavou kapitolou v událostech kolem srpnové okupace 1968 v pardubickém okrese je sabotáž průjezdu sovětského vlaku. Dne 24. srpna 1968 měl pardubickou železniční stanicí projet sovětský vojenský vlak se speciální technikou, která měla být v Praze využita k rušení vysílání rozhlasu a televize. Ještě před plánovaným příjezdem vlaku do Pardubic se na stanici dostavili zástupci velení sovětské armády a chtěli potvrdit zajištění bezproblémového průjezdu přes Pardubice do Prahy. To jim bylo přislíbeno. Železničáři však na chystané trase průjezdu vlaku připravili sabotáž. Ta byla pečlivě naplánována a bylo připraveno hned několik variant pozastavení a odklonění vlaku, přičemž celá akce byla schvalována vedením pardubického okresu. První opatření proti průjezdu sovětského vlaku byla přichystána již na trati před stanicí Pardubice. Uměle vytvořené překážky čekaly na vlak mezi Kostěnicemi a Pardubicemi, následně byl vypnut elektrický proud na trati Opočíněk–Moravany. Se zdržením se přesto vlak dostal v odpoledních hodinách 24. srpna 1968 do Pardubic. Aby odtud nemohl pokračovat do Přelouče, byla vyloučena kolej Pardubice–Přelouč a vlak tak byl odkloněn na Rosice místo na Prahu. Když to sovětsští důstojníci ve vlaku zjistili, dožadovali se odklonění správným směrem. Výpravčí jim doporučil trasu oklikou přes Hradec Králové, čímž došlo k dalšímu zpomalení vlaku. K dalšímu zdržení pak došlo ve stanici Stěblová (mezi Pardubicemi a Hradcem Králové), kde byla stržena trakce a její obnova pak trvala záměrně dlouho. Mezi dalšími plány, jak poza-

⁶⁰ SOKa Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 173, Hodnocení posrpnového vývoje, Zaměření činnosti komisi pro ochranu veřejného pořádku národních výborů v současných mimořádných poměrech v okrese.

stavit cestu vlaku, byl například i zinscenovaný infarkt strojvedoucího, na něj ale nedošlo.⁶¹ Ještě v den sabotáže, 24. srpna, zasedalo v nočních hodinách předsednictvo OV KSČ v Pardubicích, které vyjádřilo železničářům za sabotáž průjezdu sovětského vlaku uznání.⁶²

7 Situace v pardubických médiích v týdnu po 21. srpnu

Československá média si bezprostředně po vojenské intervenci, v týdnu po 21. srpnu, udržela svou nezávislost: ačkoli okupační vojska v noci z 20. na 21. srpna 1968 obsadila budovy, kde sídlila jednotlivá média, nepodařilo se jim umlčet je a novináři tak přispěli k politickému selhání intervence. Dokázali v dostatečné míře informovat veřejnost a v prvním týdnu po okupaci tak „média svojí bezvýhradně protiintervenčně zaměřenou aktivitou významně přispěla ke sjednocení postojů obyvatel a iniciovala, koordinovala a do značné míry vedla celonárodní odpor“.⁶³ Nejvýznamnějším médiem byl přitom rozhlas.

Okresní noviny Zář v těchto dnech vycházely v mimořádných vydáních jako deník – v některých dnech dokonce dvakrát denně – a jejich náklad dosahoval až 25 000 kusů, oproti obvyklému nákladu v tomto roce, který byl 8 000 kusů.⁶⁴ První číslo Záře, které bylo označené jako zvláštní vydání, vyšlo dne 21. srpna 1968.⁶⁵ Toto vydání i vydání následujícího dne mělo podobný obsah: články, ve kterých okresní stranické a státní orgány vyzývaly občany ke klidu, v dalších vyjadřovaly organizace i jednotlivci podporu vládě. Všechny články odsuzovaly okupaci. Hlavní článek zvláštního vydání ze dne 22. srpna s názvem *Určeno vojákům okupačních sil vyzýval vojáky k odchodu* a byl publikován v českém, ruském a polském jazyce.⁶⁶ I další zvláštní vydání Záře se nesla ve stejném duchu. V příštím čísle, v pátek 23. srpna, se čtenáři

⁶¹ SOKA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 44, Stranické šetření ČSD – sabotáž průjezdu sovětského vlaku se speciální technikou v srpnu 1968 (1968–1977), Sovětský vlak se speciální technikou.

⁶² SOKA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 44, Stranické šetření ČSD – sabotáž průjezdu sovětského vlaku se speciální technikou v srpnu 1968 (1968–1977), Zpráva o jednání předsednictva OV KSČ v Pardubicích.

⁶³ KONČELÍK, Jakub: *Média za intervence: novináři a československý srpen 1968*. Praha 2011, s. 13.

⁶⁴ SOKA Pardubice, fond ONV Pardubice 1960–1990, kart. 1307, sign. 456/4 Rozhlas, tisk, Zpráva o hospodaření Záře za rok 1968.

⁶⁵ Zvláštní vydání Záře, č. 67, 21. 8. 1968.

⁶⁶ Zvláštní vydání Záře, č. 69, 22. 8. 1968.

kromě jiného dozvěděli, že v neděli 25. srpna byly zrušeny všechny sportovní akce.⁶⁷ V sobotním vydání Záře ze dne 24. srpna jsou v článku s titulkem *Voláme všechnu mládež!* vyzýváni mladí, aby organizovali podpisové akce za neutralitu Československa a pomáhali ve stávkových výborech.⁶⁸

Zajímavým doprovodným pozitivním jevem těchto dní byla snížená trestná činnost. Jak informovalo druhé sobotní zvláštní vydání Záře, „nebyl v posledních dnech spáchán žádný závažný trestný čin na území pardubického okresu. Vyskytlo se jen několik drobných dopravních nehod a ztráta jízdních kol. Dokonce i mladí lidé, dříve označováni jako chuligáni, se chovají ukázněně a vyvěšují transparenty proti okupantům“.⁶⁹ Situace v novinách se v dalších dnech pozvolna uklidňovala, od 13. září 1968 se už články se vzrušenou náladou na stránkách Záře takřka nevyskytují. Dne 17. září pak článek na titulní straně běžného vydání Záře oznamuje *Život v okrese normalizován*.⁷⁰

Co se týče rozhlasu, tak jako jinde v republice, sehrál také ten v Pardubicích významnou úlohu v prvních dnech okupace. Ještě v noci z 20. na 21. srpna 1968 začala mobilizace všech rozhlasových pracovníků v Pardubicích. A nejen jich. Ve Vodákově vile se během několika hodin sešla řada redaktorů, techniků, herců z Východočeského divadla i lidí jiných profesí, kteří chtěli pomoci. U mikrofonu se během mimořádného vysílání střídali Ivan Ladýř, herec Alexej Gsöllhofer a Miroslav Kučera, vedoucí redaktor Okresního rozhlasového studia. Probíhala také spolupráce s redaktoři Záře. Podle vzpomínek pamětníků se vysílaly především rezoluce, výzvy, reakce ze zahraničí, komentáře, závažné rodinné vzkazy a zprávy o pohybu okupačních vojsk na Pardubicku.⁷¹

Dne 21. srpna 1968 se vysílalo z Vodákovy vily pouze po drátě, poté přijel z Prahy zvukař Miroš Svatoň a napojil Pardubice na celostátní štafetu „svobodných vysílačů“. „Pevné časy najednou přestaly platit, vysílalo se podle potřeby, a to i ve večerních hodinách, ovšem mimo důležité pořady Československého rozhlasu. [...] Mnoho lidí osazenstvu rozhlasu nezištně pomáhalo. Z hotelů, restaurací i Pozemních staveb putovaly do Vodákovy

⁶⁷ Zvláštní vydání Záře, č. 71, 23. 8. 1968.

⁶⁸ Koubek, pracovník aparát RPM Praha: *Voláme všechnu mládež!* Zvláštní vydání Záře, č. 72, 24. 8. 1968.

⁶⁹ (um-): *Trestná činnost na vymření*. Zvláštní vydání Záře, č. 73, 24. 8. 1968. Podobně i článek *Trestná činnost* ze dne 25. 8. 1968, č. 74.

⁷⁰ (nesignováno): *Život v okrese normalizován*. Zář, č. 83, 17. 9. 1968, s. 1.

⁷¹ NOVÁKOVÁ, A.: c. d., s. 23.

vily várnice s jídlem, lidé nosili cigarety, kávu, dokonce pekáč buchet.⁷² Posluchači pak dodávali do rozhlasu zprávy, rezoluce či děkovné dopisy. Dne 24. srpna ráno vysílal rozhlas projev předsedy ONV Josefa Loskota, který vyzýval k poslouchání rozhlasu a ke čtení novin Zář a Pochodeň. Oznámil také, že vstoupil do jednání s veliteli okupačních vojsk. Pardubický rozhlas dále, tak jako noviny Zář, varoval občany před neuváženými provokacemi.⁷³

Mimořádné vysílání pardubického rozhlasu skončilo po 27. srpnu 1968, kdy se z Moskvy vrátili českoslovenští politici, kteří zde podepsali moskevský protokol. Většina lidí, kteří po 21. srpnu pracovali ve Vodákově vile, se vrátila domů po projevu Alexandra Dubčeka 27. srpna.⁷⁴ Téměř všichni, kteří se na mimořádném vysílání rozhlasu v Pardubicích podíleli, museli posléze svou práci opustit.

8 Závěr

Situace v okrese se postupně uklidňovala. Také ostrůvků svobody v médiích postupem času ubývalo. Institucionální opatření k normalizaci situace v médiích přitom odstartovala vláda již 30. srpna opatřením č. 292, kterým při svém předsednictvu zřídila cenzurní instituci: Úřad pro tisk a informace (ÚTI).⁷⁵ Již dne 2. září 1968 se konala schůze vlády, na které se zabývala opatřeními na úseku médií. Na základě této schůze vydal nově vzniklý cenzurní Úřad pro tisk a informace svou první směrnici (médiu např. neměla používat termínu okupant a okupace).⁷⁶ Z médií byli postupně odvoláváni novináři, měnil se jejich obsah. Za úplný konec svobody slova lze považovat prohlášení *Slovo do vlastních řad*, které vyšlo v Rudém právu dne 17. května 1969. Úplný konec Pražského jara pak podle historika Oldřicha Tůmy nastal v den prvního výročí vojenské intervence. Tento konec podle něj zapříčinil zásah proti demonstraci dne 21. srpna 1969. Zatímco pouliční demonstrace, které

⁷² Tamtéž, s. 23–24.

⁷³ MUSILOVÁ, Kateřina: *Srpen 1968 na Pardubicku*. In: Zprávy Klubu přátel Pardubicka, 2009, č. 1–2, s. 32–33.

⁷⁴ NOVÁKOVÁ, A.: c. d., s. 25.

⁷⁵ KONČELÍK, Jakub: *Mediální politika a srpen 1968; Zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba moskevskému protokolu*. In: MAGÁL, Slavomír – MISTRÍK, Miloš – SOLÍK, Martin (eds.): *Masmediální komunikácia a relatia II*. Fakulta masmediálnej komunikácie. Trnava 2009, s. 208.

⁷⁶ Dokument č. 169: 1968, 2. září, Praha. – Záznam ze schůze vlády o opatřeních na úseku sdělovacích prostředků. In: VONDROVÁ, Jitka – FELCMAN, Ondřej: *Vláda a prezident: Období normalizace (září 1968–říjen 1969)*. Praha – Brno 2010.

probíhaly od srpna 1968 v průběhu konsolidace režimu, nebyly demonstrace v pravém slova smyslu protirežimní, neboť veřejnost jimi opětovně nabízela podporu reformním politikům, masová demonstrace dne 21. srpna 1969, měla jinou povahu. Navíc tyto demonstrace potlačily československé tanky a zástupci československé armády a Bezpečnosti. „Razantní potlačení demonstrací a následující represe pak definitivně zlomily odpor společnosti a dalších skoro dvacet let se režimu opět dařilo držet v ulicích klid.“⁷⁷ Také podle Milana Otáhalo bylo první výročí okupace mezníkem ve vývoji normalizačního režimu, neboť lidové hnutí poté přestalo hrát na dlouhou dobu roli politického subjektu.⁷⁸

Ve Východočeském kraji zemřelo v souvislosti se srpnovou okupací a následným pobytem okupačních vojsk šest lidí, konkrétně v pardubickém okrese k žádným obětem na životech nedošlo.⁷⁹ Docházelo snad jen k drobným nehodám, jako byla například autonehoda na křižovatce silnic Živanice–Vlčí a Habřina–Břehy na Pardubicku, kterou způsobil dne 11. října 1968 řidič sovětské armády a z místa činu odjel.⁸⁰ Smutnou skutečností zůstává, že si i tolik let po těchto tragických událostech někteří z tehdejších okupačních vojáků myslí, že přišli zabránit kontrarevoluci či dokonce třetí světové válce.⁸¹ V Pardubicích ve svých funkcích nedlouho po vojenské intervenci skončili vedoucí tajemník OV KSČ Jan Vyčítal,⁸² předseda ONV Josef Loskot,⁸³ vedoucí redaktor Záře Oldřich Rajman a mnozí další. Redaktoři studentského časopisu Spiritus byli dokonce Okresním soudem v Pardubicích dne 30. října 1969 odsouzeni k trestu odnětí svobody v rozmezí tří až pěti měsíců s podmíněným odkladem na zkušební dobu jednoho roku. Důvodem byly titulní strany dvou čísel studentského časopisu Spiritus z roku 1969.⁸⁴ V led-

⁷⁷ TŮMA, Oldřich: *Protirežimní demonstrace v Praze*. In: BLÁŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha 2005.

⁷⁸ OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*. Praha 2003, s. 44.

⁷⁹ Seznam obětí okupace v srpnu 1968 na webu Ústavu pro studium totalitních režimů. Dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/cs/obeti-okupace>. [cit. 19. 12. 2013].

⁸⁰ PECKA, Jindřich a kol.: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*. Praha 1996, s. 35.

⁸¹ Srovnej např. PAZDERKA, Josef.: *Zachránili jsme svět před třetí světovou válkou: Rozhovor s generálem Pavlem Kosenkem*. In: PAZDERKA, Josef (ed.): *Invaze 1968: Ruský pohled*. Praha 2011.

⁸² Dr. Jan Vyčítal se narodil roku 1925, uvolněn z funkce vedoucího tajemníka OV KSČ Pardubice „na vlastní žádost“ v říjnu 1969.

⁸³ RSDr. Josef Loskot se narodil roku 1926. Povoláním původně učitel, v šedesátých letech pak předseda ONV a člen OV KSČ v Pardubicích. Své funkce se „vzdal“ k 30. červnu 1969.

⁸⁴ PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory: Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha 2008, s. 142.

nu 1969 se na protest proti okupaci upálil v Praze student Jan Palach. Kvůli obavě z veřejných projevů nesouhlasu se trzny na pokyn Východočeského KNV nesměly konat venku. V Pardubicích uctivali památku Palacha především studenti, výhradně v areálech škol, v následujícím roce pak výročí jeho sebeupálení už nesmělo být připomínáno vůbec.⁸⁵ V několika oknech pardubických vysokoškolských kolejí se však 19. ledna 1970, rok po Palachově úmrtí, objevily zapálené svíčky.⁸⁶

RESUMÉ

PRAŽSKÉ JARO A SRPNOVÁ OKUPACE V PARDUBICKÉM OKRESE: POLITICKÝ VÝVOJ, MÉDIA, STUDENTI

Vývoj v pardubickém okrese v roce 1968 korespondoval s vývojem v celém Československu. Situace na okresní a krajské správní úrovni byla odlišná v tom, že se na rozdíl od centrální Prahy a Ústředního výboru KSČ v létě 1968 po tajných volbách obměnilo více jako 70 % stranických funkcionářů. Politický vývoj v regionech tak do určité míry předbíhal politický vývoj nejvyššího stranického orgánu. Témata okresních konferencí KSČ v Pardubicích se rovněž nelišila od ostatních v Československu: na březnové řádné byla jedním z hlavních témat média, na červnové mimořádné pak výzva *Dva tisíce slov*. Také aktivita novinářů a studentů v Pardubicích v reformním úsilí si nezačala s jinými regiony. Následná srpnová vojenská okupace sice nezasáhla Pardubicko co do počtu obětí jako jinde, její důsledky však byly i pro východočeský region stejně tragické. V prvním týdnu však pardubičtí politici, občané a novináři stáli společně semknuti v odporu a ukazovali okupantům, jak vypadá československé vlastenectví a boj za práva národa.

Klíčová slova: 1968, Pražské jaro, Pardubice, politika, studenti, média, okupace

⁸⁵ KOTYK, Aleš. *Stoletá historie pardubického gymnázia*. Pardubice 2010.

⁸⁶ SOkA Pardubice, fond OV KSČ Pardubice 1945–1989, kart. 279, Politická situace, organizační záležitosti (1968–1970), Zpráva o realizaci politiky strany na Vysoké škole chemicko-technologické v Pardubicích.

SUMMARY

*THE PRAGUE SPRING AND THE AUGUST OCCUPATION
IN PARDUBICE DISTRICT:
THE POLITICAL DEVELOPMENT, MEDIA, STUDENTS*

The development of Pardubice District in 1968 corresponded with the development in whole Czechoslovakia. The situation at a district and regional level differed because in contrast to central Prague and the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, more than 70 % of party functionaries was changed after secret elections in summer 1968. The political development in regions went ahead the political development of the supreme party organisation to a certain extent. Topics of district conferences of the Communist Party of Czechoslovakia did not differ from the others in Czechoslovakia either: at the ordinary conference in March, one of the main issues were media, then at the extraordinary one in June, it was the manifesto *The Two Thousand Words*. Furthermore, activities of journalists and students in the area of reform effort in Pardubice did not lose face in comparison with another regions. The follow-up August military occupation did not affect Pardubice District as regards a number of victims as elsewhere, on the other hand, its consequences appeared to be equally tragic for the East Bohemia region. However, in the first week politicians, inhabitants and journalists of Pardubice were united against occupants and showed them how the Czech patriotism and fight for national rights looked like.

Keywords: 1968, Prague Spring, Pardubice, politics, students, media, occupation

PhDr. Veronika Trestrová
Institut komunikačních technologií
a žurnalistiky
Fakulta sociálních věd
Univerzita Karlova
Smetanovo nábřeží 6
110 01 Praha 1
e-mail: trestrova@fsv.cuni.cz

SPOLUPRÁCE, KOEXISTENCE, KONKURENCE. ČESKOSLOVENŠTÍ VYDAVATELÉ PO SRPNU 1968 NA ZÁPADĚ MEZI SVOBODOU VYJADŘOVÁNÍ, TLAKEM KONKURENCE A LIMITY EXILOVÝCH MOŽNOSTÍ¹

Petr Orság

1 Úvod

Z mnoha impulsů, které československému exilovému hnutí v západním světě dodala uprchlická vlna vyvolaná invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968, se tento text zaměřuje na několik vybraných aspektů souvisejících s aktivitami nových exulantů na poli vydavatelském a publikačně-informačním.²

První publikace spjaté s nově příchozími exulanty se v exilové veřejné sféře objevily už v měsících bezprostředně následujících po srpnu 1968. Většina z těchto raných, často spontánně vzniklých amatérských pokusů zpočátku plnila zejména nezbytnou servisně-informační funkci.³ Tímto zaměřením měla nově příchozím uprchlíkům především pomoci v orientaci v neznámém prostředí. Hned v září 1968 takto začal v Curychu vycházet *Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, zpočátku jako bezplatný informační bulletin, který se od počátku roku 1969 přetransformoval v periodikum na bázi předplatného, od února 1969 v Nizozemí vycházelo *Okno dokořán*, na konci roku

¹ Studie vznikla díky podpoře programu Zahraniční mobilita akademických pracovníků FF UP v rámci institucionálního rozvojového plánu FF UP 2013 a díky stipendiu Českého historického ústavu v Římě.

² Právě aktivní angažmá v této oblasti se stalo jedním z podstatných znaků, který spoluurčil celkový profil této exilové generace. O situaci v exilovém hnutí v souvislosti s příchodem početné vlny československých uprchlíků po srpnu 1968 a zejména o změnách v exilových médiích ORSÁG, Petr: „*Jak dál?*“ *Diferenciace československých exilových médií po srpnu 1968 jako výraz proměny exilové veřejné sféry* (dále jen „*Jak dál?*“). *Historica Olomucensia*, 42–2012, Sborník prací historických, XXX, Olomouc 2012, s. 175–192. Obecně o posrpnovém exilu srov. též např. RAŠKA, Francis D.: *The Long Road to Victory. A history of Czechoslovak exile organizations*. East European Monographs 2012.

³ Tomu odpovídala i formální úprava. Většina z takto vzniklých titulů vycházela v počátečním období jako na stroji psané a cyklostytem rozmnožované servisní bulletiny. Už v tomto raném období se v nich však zveřejňovala původní publicistika a střetávaly se tam názory různých exilových proudů a skupin.

1969 ve Frankfurtu nad Mohanem informační *Frankfurtský kurýr*, postupně vznikaly tituly další. U zrodu mnohých z nich asistovali exulanti, kteří odešli na Západ v poúnorovém dvacetiletí. Jejich znalost prostředí, potřebné kontakty na úřady a nejrůznější materiální i informační zdroje byly v první fázi nových vydavatelských aktivit klíčové.⁴

Vedle servisně-informačních bulletinů (z nichž některé se ovšem postupně přetransformovaly v zavedené tituly), začali už v prvním období po srpnu 1968 exulanti zakládat ambicióznější periodika, jejichž záměrem nebylo pouze informovat, ale také názorově spoluutvářet obrozující se exilovou veřejnou sféru a formulovat a tříbit stanoviska aktuálního statu quo zahraniční akce proti komunistickému režimu v Československu. Jako první takto koncipované periodikum začal vycházet od léta 1969 mnichovský *Text*. Ještě dál šly nové tituly určené primárně nikoli pro publikum exilové, ale pro čtenáře přímo v Československu, nejvýraznějším reprezentantem tohoto zaměření byly *Listy* založené v Římě Jiřím Pelikánem.⁵

Není cílem tohoto textu sledovat na takto omezeném prostoru širokou škálu souvislostí exilových vydavatelských aktivit, jeho pozornost se soustřeďí na to, co je ve stručnosti obsaženo v jeho názvu. Tedy – jak se vyvíjely tyto zahraniční aktivity v souvislostech západního tržního prostředí a revitalizace exilového hnutí, kterou s sebou nesla masivní vlna nových uprchlíků.

2 Vydavatelské limity

Exilová situace generovala v obecné rovině zcela odlišné podmínky pro vydavatelské aktivity než ty, které panovaly v tehdejší Československu. Neexistence cenzury, svoboda projevu, bohatství informačních zdrojů a volnost pohybu ostře kontrastovaly se situací v domácích médiích, na něž dopadala

⁴ Viz příklad curyšského *Zpravodaje*, nad jehož prvním ročníkem převzal formálně záštitu Svaz československých spolků ve Švýcarsku a hlavním hybatelem při výrobě byl zejména tehdejší jednatel Svazu, poúnorový exulant Miroslav Tuček, či nizozemského *Okna dokořán*, v němž sehrál podobně iniciační roli Miroslav Kabela. Více o počátcích *Zpravodaje* např. ORSÁG, Petr: *Zdeněk Záplata a první kvalitativní vrchol exilového časopisu Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku (léta 1971–1973)* (dále jen *Zdeněk Záplata*). In: KONEČNÝ, Karel – MOTLÍČEK, Tomáš (eds.): *Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia*. Olomouc 2006, s. 42–58.

⁵ O ilegální distribuci do Československa se během své krátké existence snažil i *Text*, ovšem ne v míře srovnatelné s *Listy* či Tigridovým *Svědectvím*, nikdy také nedeklaroval primární orientaci na domácí čtenáře jako *Listy* či *Svědectví*. Více o počátcích *Textu* i *Listů* ORSÁG, P.: „*Jak dál?*“. O Listech nejnověji: CACCAMO, Francesco: *Mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním. Exilový časopis Listy*. Soudobé dějiny, XX, 2013, č. 3, s. 345–378.

obnovující se mocenská kontrola Husákovy normalizace. V exilových titulech tak mohla pokračovat veřejná debata zahájená v Československu během měsíců pražského jara. Současně se však vyjevovaly četné limity, jež vyplývaly jak z platného zákonodárství či zvyklostí v zemích, kde se exulanti usazovali,⁶ tak z obecných exilových podmínek.

Mezi nejpodstatnější obtíže vydávání patřilo zcela nedostatečné personální, finanční i technické zázemí, což s sebou neslo prakticky permanentní vydavatelskou nejistotu, která se často měnila v existenční zápas o udržení toho kterého vydavatelského podniku v chodu. Vydávání exilových periodik bylo vždy závislé na velmi omezeném okruhu redaktorů či spolupracovníků redakce; hlavní odpovědnost za jednotlivé fáze výroby od redakční až po distribuční stála často na jediném člověku, který tyto aktivity zajišťoval ve svém volném čase, jako svého druhu koníček, jemuž se věnoval převážně po nocích či poté, co skončil ve svém denním občanském zaměstnání. To platí jak pro periodika servisní, tak minimálně v počátečních fázích vydávání, i ta elitní určená primárně pro čtenáře v Československu.⁷ Skromné exilové podmínky byly pro vydavatele-amatéry, ale i zkušené publicisty a novináře uvykklé z domova na zázemí velkých mediálních institucí fungujících v rámci direktivně a centrálně řízeného socialistického hospodářství zcela novou zkušeností.

Principy tržní západní ekonomiky nemilosrdně zasahovaly do všech částí exilových vydavatelských aktivit, byť slova trh a konkurence se mohou v souvislosti s exilovým vydáváním jevit nepatřičně a mnozí vydavatelé a redakto-

⁶ Např. v neutrálním Švýcarsku, kde se v období po srpnu 1968 usadilo vedle Spolkové republiky Německo nejvíc Čechoslováků, azylová legislativa zakazovala utečencům politickou činnost. Vydávání exilových periodik politickými uprchlíky bylo proto aktivitou na hraně zákona, což redakce řešily např. tím, že odpovědným redaktorem byl jmenován člověk, který měl švýcarské občanství – to je příklad *Zpravodaje* – více viz ORSÁG, Petr: *Média československého exilu v čase „obnovení pořádku“*. K některým aspektům vývoje exilových periodik po srpnu 1968 (dále jen *Média československého exilu*). In: FORET, Martin – LAPČÍK, Marek – ORSÁG, Petr: *Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc 2008, s. 313–326.

⁷ Permanentní vydavatelské obtíže *Listů* v jejich první dekádě, kdy byla většina výrobních fází závislá na Jiřím Pelikánovi, dokládá množství zmínek v jeho rozsáhlé korespondenci s exilovými spolupracovníky a přáteli – srov. Archivio Storico della Camera dei Deputati, Řím, fond Jiří Pelikán (dále jen ASCD). Velmi podobné doklady o podstatných limitech exilového vydávání lze nalézt i v dokumentech souvisejících s činností dalších redaktorů a vydavatelů – viz např. vydavatel exilového *Práva lidu* Jiří Loewy – srov. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (dále jen AÚSD), Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence, či redaktor *Zpravodaje* Zdeněk Záplata – viz např. poznámky v jeho denících z roku 1972 – srov. Pozůstalost Zdenka Záplaty, uložena u Veroniky Záplatové v Mnichově, Spolková republika Německo (dále jen PZZ).

ři, kteří koncipovali své podniky jako nevýdělečné, na své aktivity odmítali takto nahlížet.⁸

Zvláště obtížné bývaly počátky vydávání, kdy chyběl vstupní kapitál nezbytný pro rozjezd podniku, neexistovala síť předplatitelů ani potenciálních inzertních klientů ochotných inzerovat v exilových periodikách a pomáhat tak krýt alespoň z části režijní náklady, chyběly informační kanály a možnosti oslovit další potenciální abonenty, chyběly kontakty na možné mecenáše, spolupracovníky, a problémem často také byla nedostatečná znalost předpisů a nařízení, která upravovala vydavatelské a distribuční možnosti v té které zemi.

Limity rozvoje byly v té nejelementárnější rovině dány exilovým rozptýlením – potenciální abonenti periodických i neperiodických exilových publikací se usazovali prakticky na všech kontinentech od Ameriky přes Evropu a (jižní) Afriku až po Austrálii. Čím větší vzdálenost od místa vydávání, tím vyšší distribuční náklady a celková částka, kterou musel abonent platit, tím časově i technicky náročnější doručování, resp. komplikovanější vzájemná komunikace mezi vydavatelem a předplatitelem, tím nesnadnější možnosti vymáhání dlužných pohledávek.⁹

Většina vydavatelů musela spoléhat na příjmy z předplatného, drobné inzerce a občasných finančních darů od čtenářů či jiných, většinou příležitostných mecenášů.¹⁰ Páteří stálého finančního provozního zajištění naprostě

⁸ Například dlouholetý redaktor *Zpravodaje* Jaroslav Strnad vnímal své mediální působení na Západě jako součást boje proti komunismu a odmítal rezignovat na politickou orientaci titulu a zavádění inovací, které by časopisu pomohly zvýšit konkurenceschopnost. Někteří vydavatelé však se zákonitostí západního trhu a konkurenčního prostředí počítali od samého počátku – viz dále v textu např. argumentace Josefa Škvoreckého v souvislosti se souběžným založením dvou exilových vydavatelských podniků – Sixty-Eight Publishers v Kanadě a Index v Německu, jež si začaly konkurovat.

⁹ Nejčastěji šlo o neplacení předplatného.

¹⁰ Na tiskový fond jednotlivých titulů zasílali příspěvky nad rámec běžného předplatného i někteří čtenáři a přátelé Československa, jimž pak redakce děkovaly na stránkách periodik. Kromě toho např. *Zpravodaji* příležitostně přispíval podnikatel Tomáš Baťa, který podporoval i Tigridovo *Svědectví*. Pro výrazněji veřejně exponované vydavatele, jako byl Jiří Pelikán, který disponoval rozsáhlými mezinárodními kontakty, bylo obstarávání financí snazší. Vydávání *Listů* podporovala od počátku italská socialistická strana, s jejímž předákem Bettinem Craxim se Pelikán dobře znal z časů působení v Mezinárodním svazu studentstva, či skandinávští socialisté, jejichž sbírky pomáhal organizovat Zdeněk Hejzlar usazený ve Švédsku – viz např. ASCD, kart. 27, dokument nazvaný „Podpory Listům ze Skandinávie 1975–1990“ s datem 1. 1. 1990. Pelikánovy finanční možnosti se ještě výrazně rozšířily po jeho zvolení za poslance Evropského parlamentu na kandidátce italských socialistů. Jeho postavení mezi posrpnovými exilovými vydavateli a možnosti obstarávat pravidelně finance byly však zcela mimořádné, podobně výlučné postavení měl mezi poúnorovými exulanty-vydavateli Pavel Tigríd, který na provoz *Svědectví* a další exilové aktivity využíval kromě jiných zdrojů i štědré dotace

většiny těchto podniků byli právě předplatitelé. Většina vydavatelů se ovšem trvale potýkala s extrémně špatnou platební kázní abonentů-exulantů. Mnozí dlužili v součtu vysoké částky i za několik let zpětně a dostávali tak vydavatele do fatálních existenčních problémů.¹¹

Rozvoj vydavatelských aktivit po roce 1968 poměrně záhy začal narážet na hranice svých možností – nabídka nově zakládaných periodik i nakladatelství postupně převyšovala poptávku potenciálních příjemců a, bohužel, také ochotu podstatné části exilových čtenářů za odběr publikací platit.¹²

Tyto limity výstižně rámuje úvodník měsíčníku *Text* nazvaný Netříštiti síly, který byl, krom jiného, cílen na vydavatele, aby dál (bezmyšlenkovitě) nerozšiřovali počet „v podstatě nezajímavých, sentimentálně emigrantských nebo krajanských novin“ a soustředili se na účinnost a kvalitu, protože „nikoliv pouhá kvantita všeho, co jako Čechoslováci v zahraničí podnikáme, má svůj smysl“.¹³ Výzvu *Textu* lze sice interpretovat i jako ryze pragmatický apel periodika, které aspirovalo na to být jednou z vlivných mediálních platform posrpnového exilu, nicméně je v ní obsaženo jádro problému. Zájemců vydávat exilová periodika bylo mnoho, trh omezený, rozptýlený, nesoudržný a následné krachy v důsledku nedostatečného odbytu, platební nekázně abonentů a jiných provozních obtíží nevyhnutelné. Tříbení trhu dle zásad nabídky a poptávky probíhalo v zásadě permanentně – ekonomicky nejslabší periodika jejich vydavatelé zastavovali, na jejich místa nastupovali většinou obdobně nedostatečně disponovaní vydavatelé noví, kteří se dříve či později

plynoucí přes tajné krycí organizace z fondů americké zpravodajské služby CIA – srov. např. KOSATÍK, Pavel: *Tigrid, poprvé. Průvodce osudem inteligentního muže ve 20. století*. Praha 2013. Dílčí finanční pomoc vydavatelům nabízely i nejrůznější západní nadace a granty – např. Jiří Loewy získal jako vstupní vklad pro vydávání *Práva lidu* příspěvek 12 tisíc marek od bonnské Nadace Friedricha Eberta spjaté s německou sociálně demokratickou stranou (SPD), což výrazně usnadnilo etablování časopisu na exilovém trhu i jeho existenci v prvních letech – viz LOEWY, Jiří: *Publikační činnost ČSSD v exilu 1948–1989*. In: KRATOCHVIL, Jan (ed.): *Český a slovenský exil 20. století*. Brno 2002, s. 14–35. Příspěvky řady západních nadací byly trvalou součástí provozních financí londýnské tiskové a literární agentury Palach Press atd.

¹¹ Setrvalé potíže s neplátiči většina exilových periodik průběžně artikulovala na svých stránkách v opakovaných výzvách k zaplacení dlužného předplatného, které lze najít jak na stránkách servisně-informačních titulů, jako bylo *Okno dokořán*, *Zpravodaj*, *Frankfurtský kurýř*, tak v titulech elitních, jako byly *Listy*, *Text* či čtvrtletník *Proměny*.

¹² Viz např. skeptický povzdech vydavatele Václava Hory v posledním čísle *Frankfurtského kurýra* před zánikem titulu: „Kdo vlastně kupuje ony časopisy, nebo knihy, tedy skutečně platí a ne si je vypůjčuje od jiných? Najdete velká slova, co by se mělo a musí, konkrétní malý čin však chybí. Člověk má podezření, zda časopisy nevychází jen pro informování exilových novinářů navzájem mezi sebou.“ *Frankfurtský kurýř*, č. 10, květen 1974, s. 3.

¹³ Srov. *Text*, 3, 1971, č. 2, s. 1.

začali potýkat s obdobnými těžkostmi.¹⁴ Pokusy o vzájemnou synergii a slučování několika exilových periodik v jedno přitom vyznívaly naprázdno už u poúnorového exilu,¹⁵ po srpnu 1968 se v tomto ohledu situace nezměnila.¹⁶

3 Spolupráce a klidná koexistence

Korektní spolupráce mezi jednotlivými vydavateli či alespoň jejich vzájemná klidná koexistence byly bezproblémové v zásadě zejména tehdy, když si na trhu přímo nekonkurovali (např. vydavatelé v různých zemích, jejichž periodika byla primárně určena pro čtenáře v zemích vydání), resp. zaměřovali se na odlišné segmenty trhu (periodika určena primárně pro exilové vs. domácí čtenáře, periodika všeobecná vs. specializovaná atd.).

Na té nejzákladnější rovině spolupráce probíhala jako vzájemná bezplatná reciproční výměna periodik mezi jednotlivými vydavateli, dále jako informační podpora formou vzájemné propagace na stránkách periodik¹⁷ i jako

¹⁴ Případná jsou zde slova Václava Hory, jimiž komentoval konec *Frankfurtského kurýra*: „...snad bylo správné, že jsme vyklidili pozice a snížili i beztak nadbytečnou roztržičnost a konkurenci...“ *Frankfurtský kurýr*, č. 10, květen 1974, s. 2. Nepřímým dokladem abnormality exilové situace ale budiž i to, že nelze jednoznačně říci, že by se na trhu vždy udrželi jen ekonomicky zdatnější vydavatelé. Někdy se stal pravý opak. Další vydávání bylo totiž někdy závislé na ad hoc řešení konkrétní redakce – viz příklad *Zpravodaje Čechů a Slováků ve Švýcarsku*, kterého právě chroničti neplatíči předplatného uvrhli do extrémních dluhů, a na trhu se udržel jen díky tomu, že vydavatel začal časopis tisknout v soukromém bytě a dělal to tak deset let. ORSÁG, P.: *Média československého exilu*.

¹⁵ Přípomněme alespoň snahu časopisu *Tribuna* spojit své síly s revue *Skutečnost*, později se *Sklizní*. Výstižná je argumentace iniciátorů sloučení Pavla Javora a Pavla Koldy: „Československý exil potřebuje hodnotnou, nezávislou a všestrannou revue. Zatímco Sklizeň se věnuje výhradně umělecké tvorbě, Tribuna klade důraz na problémy sociálně-politické [...] Sloučení obou časopisů by usnadnilo možnost svobodné, široké diskuse, a pomohlo překonat obtíže spojené s vydáváním a rozepisováním jednotlivých časopisů. Taková revue by mohla být případně posílána do Československa, aby pomáhala vytvářet a udržovat svobodnou, demokratickou kulturu.“ PŘIBÁŇ, Michal: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*. Brno 2008, s. 145–146.

¹⁶ Viz např. neúspěšný pokus curyšského nakladatelství Konfrontace řešit své ekonomické potíže fúzí s nakladatelstvím CCC Harlem. O marné snaze Pavla Tigrida přemluvit zakladatele nakladatelství Sixty-Eight Publishers a Index ke spojení sil a vytvoření jednoho ekonomicky silného subjektu viz dále.

¹⁷ Viz např. dopis Adolfa Müllera z nakladatelství Index z 30. listopadu 1971 Zdeňku Záplatovi, v němž žádá o pomoc s propagací Indexu ve *Zpravodaji* a nabízí k otištění ukázky z připravovaných rukopisů. In: PZZ. Podobným způsobem si navzájem dělala reklamu i jednotlivá periodika. Nové exilové časopisy propagoval např. i Pavel Tigrid ve *Svědectví*.

výměna různých informačních materiálů.¹⁸ Významnou pomoc z hlediska informačního (i autorského) s sebou nesla mnichovská rozhlasová stanice Svobodná Evropa (dále RFE),¹⁹ jejíž československá redakce dodávala na požádání a zpočátku bezplatně jako informační servis nově vzniklým titulům monitoring oficiálních československých médií i západních médií o Československu. Tyto informační zdroje, jejichž obstarávání bylo finančně i časově náročné, by byly jinak většině exilových titulů zcela nedostupné, což platí jak pro tituly servisní, tak minimálně v počátečním období i pro ty elitní jako byly např. *Listy*.²⁰ Nezastupitelnost tohoto informačního zdroje se markantně projevila poté, kdy RFE začala kvůli úsporným opatřením vyžadovat za zaslání materiálů platby, čímž se tyto pro mnohé vydavatele staly hůře dosažitelné.

Obecně lze říci, že minimálně v počátečních fázích vydávání nových periodik mezi vydavateli převažovala kooperace, často nezištná, a to na mnoha úrovních, od výměny informačních materiálů po pomoc s distribucí.²¹ Tato spolupráce u některých titulů trvala po celou dobu vydávání, u jiných poté,

¹⁸ Vydavatel a knihkupec Václav Hora si vyměňoval informační materiály např. s vydavatelem *Práva lidu* Jiřím Loewym či redaktorem *Zpravodaje* Jaroslavem Strnadem – viz dopis J. Loewyho V. Horovi z 31. března 1979 či dopis J. Strnada Horovi z 18. října 1979 – obojí viz Archiv knihovny Libri Prohibiti, Praha, fond Frankfurtský kurýř, složka Korespondence 1978–79 (dále jen LP).

¹⁹ O jejím specifickém postavení v rámci exilových aktivit na Západě ORSÁG, P.: „*Jak dál?*“

²⁰ Viz např. dopis Zdeňka Hejzlara Jiřímu Pelikánovi z 2. července 1970 v souvislosti se začátkem vydávání exilových *Listů*, v němž píše, co vše by mohli českoslovenští redaktoři RFE pro potřeby vydávání *Listům* bezplatně zasílat. Krom monitoringu médií zmiňuje i rešerše, analýzy a další materiály, jimiž stanice disponovala. ASCD, kart. 16. Hejzlar oceňoval i bezplatně zasláný monitoring československých médií z RFE – viz jeho dopis Jiřímu Pelikánovi z 3. září 1970. ASCD, kart. 16.

²¹ Vedle výše zmíněných dokladů spolupráce viz též např. dlouholetá spolupráce mezi vydavatelem *Kanadských listů* Mirkem Janečkem a vydavatelem *Práva lidu* Jiřím Loewym při zajišťování distribuce *Práva lidu* v Kanadě a USA. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence; podobně viz spolupráce na propagaci mezi nakladatelstvím Index a vydavatelstvím gramodesek a audionahrávek Šafrán. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 18, korespondence mezi Jiřím Pallasem z Šafránu a Adolfem Müllerem z Indexu. K propagaci Šafránu v *Listech* – srov. např. dopis Jaroslava Hutky Jiřímu Pelikánovi z 9. srpna 1979, který mj. dokládá, jak působil, často i neplánovaně, synergický efekt jednotlivých exilových aktivit: „...Sice zatím na Vaši inzerci přišla jedna jediná objednávka, ale co je pro nás nejdůležitější, dostávají se k tomu lidé doma a turisté vlakoví jedoucí přes Německo a už se nám několik turistů ozvalo a našli si nás podle toho a i z domova se lidé ozvali a vzniklo tak několik neplánovaných, náhodných a tedy těžko vychytatelných, neboť také jednorázových spojení na domov s možností dostávat tam různými způsoby námi vydané desky a to je vlastně hlavní cíl našeho vydávání desek...“ – srov. ASCD, kart. 16. Podobně do jisté míry spolupracovali i vydavatelé, kteří distribuovali exilové publikace ilegálně do Československa – zde však existovaly určité limity související s využíváním konkrétních distribučních kanálů, jejich financováním atd.

kdy se jejich vydavatelé na trhu etablovali, začala být patrná snaha vůči konkurenci se vymezovat – minimálně z hlediska informační exkluzivity, někdy ale i z čistě pragmatických, ekonomických pohnutek (viz dále).

4 „Jiný podnik stejného charakteru je prostě konkurence“

Zárodky konkurenčního soutěžení a budoucích konfliktů byly však v některých případech patrné už v raném období zakládání nových vydavatelských podniků. V krystalické podobě se projeví už doslova v prenatální fázi vzniku dvou nejvýznamnějších nakladatelství posrpnového exilu, kolínského Indexu a torontského Sixty-Eight Publishers.

Ze vzájemné korespondence hlavních protagonistů je zřejmé, že plány na vznik obou podniků se časově kryly, což byl první kámen úrazu, k němuž ovšem záhy přibýly další.²² Slova manželů Škvoreckých, zakladatelů Sixty-Eight Publisher, o „společné věci“ a pluralitě, „která nemá znamenat konkurenci, ale kritickou spolupráci“²³ v následné odpovědi ihned zpřesnil Bedřich Utitz z Indexu, který pojmenoval tušená budoucí úskalí: „Myšlenka vydávání českých a slovenských knih zřejmě dožrála na několika místech najednou. Tím také nabídka na relativně omezený okruh čtenářů a odběratelů bude pestrá. Právě ve Vašem a našem případě se však překrývají i ediční úmysly a mohla by bez koordinace vzniknout konkurence, která by neprosperovala nám ani Vám. Bylo by proto dobré najít způsob koordinace, který by mohl být prospěšný jak Vašemu, tak našemu podnikání.“²⁴

Počínajícího konkurenčního jiskření si velmi dobře všiml Pavel Tigrid, který byl v kontaktu s oběma vznikajícími podniky, a snažil se ho hned v této fázi hasit. Zkušený Tigrid viděl v nové exilové generaci velkou šanci na „restart“ toho, co se nepovedlo té předchozí. Důkladně poučen chybami poúnorového exilu, jeho rozhádaností, neefektivní atomizací aktivit a drobením sil, snažil se protagonisty obou podniků přimět k synergii, spolupráci,

²² Soubor korespondence manželů Škvoreckých (Sixty-Eight Publishers) s Adolfem Müllerem a Bedřichem Utitzem (zakladatelé Indexu), který dokládá vývoj komplikovaných vztahů obou nakladatelství, vyšel péčí Viléma Prečana. PREČAN, Vilém: *Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství. Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996*. In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003 (dále jen Ročenka ČSDS). Praha 2004, s. 53–134.

²³ Manželé Škvorečtí Adolfu Müllerovi v dopise z 5. března 1971. Ročenka ČSDS, s. 60.

²⁴ Bedřich Utitz Josefu Škvoreckému v dopise z 21. března 1971. Tamtéž, s. 62.

fúzi plánů.²⁵ Všechny apely však vyzněly naprázdno, obě nakladatelství s obdobným profilem vznikla jako samostatné, navzájem si konkurující podniky.²⁶ Ze vzájemné korespondence plyne, že už během několika měsíců začaly první pře o autorské rukopisy, které v dalších letech nabývaly na intenzitě a ústily až ve výhrůžky soudy.²⁷ Vzájemné vztahy obou nakladatelství nepomohl zlepšit ani Jiří Pelikán, který nakladatele vyzýval ke spolupráci podobně jako před tím Tigríd.²⁸ Škvorecký mu v reakci vysvětlil: „...konkurence je konkurence a podnik buď roste, nebo zaniká... Tedy si nedělám iluze: dohodnout se můžeme, jak se rozdělit o nekomerční tituly. Ale rozdělit si tituly přitažlivé, to je bohužel asi utopie.“²⁹ A obdobným způsobem odpovídal následně i na výtky přátel z řad domácí opozice, kteří nechápali, proč se nakladatelé místo rozmišek nedohodnou na nějaké formě kooperace:³⁰ „...takový podnik prostě nemůže spolupracovat s jiným podnikem stejného charakteru. Každý jiný podnik stejného charakteru je prostě konkurence...“³¹

Výše naznačené konkurenční, často vyhrocené třenice, se promítaly i do exilové časopisecké produkce. Důvodem nástupu konkurenčního boje mezi exilovými periodiky mohl být i růst hospodářského potenciálu konkrétního titulu. To je příklad *Zpravodaje* a *Magazínu*. S tím, jak se *Zpravodaj* etabloval mezi čtenáři, rostl jeho náklad a s ním i možnosti zisku z inzerce zveřejňované na jeho stránkách.³² A právě spor o množství inzerce uveřej-

²⁵ „...A věřte mi, že dva paralelní podniky tohoto druhu, jakkoli výtečné, exilní čtenářská obec neunese, dvě nakladatelství neuživí nejen finančně a administrativně, ale ani z hlediska autorské kapacity ... buď bude jedno skutečně elitní československé nakladatelství v zahraničí, nebo se pojede po několika koleích a obávám se, že se nakonec nikam nedojede, vezmeme-li v potaz všechny elementy, které jsou ve hře: literární, kulturně-politický (ve směru k Československu), odborný...“ Pavel Tigríd manželům Škvoreckým v dopise z 20. dubna 1971. Tamtéž, s. 65.

²⁶ „...Jak je vidět z exulantského tisku, rozjela se tedy činnost Vaše i naše naplno. A ať již chceme nebo ne, nastala atomizace, konkurence a vše, co s tím souvisí...“ Bedřich Utitz Zdeně Škvorecké v dopise z 31. srpna 1971. Tamtéž, s. 76.

²⁷ Dopis Josefa Škvoreckého Adolfu Müllerovi z 15. prosince 1975. Tamtéž, s. 82.

²⁸ Dopis Jiřího Pelikána Josefu Škvoreckému z 25. února 1978. Tamtéž, s. 87–88.

²⁹ Dopis Josefa Škvoreckého Jiřímu Pelikánovi z 6. března 1978. Tamtéž, s. 89–92.

³⁰ „...opravdu nerozumíme tomu, co se nám z dálky jeví jako konkurenční boj, hodný jiné epochy. I ptají se přátelé, proč neuděláte nějakou dohodu mezi sebou, a hlavně: proč se ty dvě skupiny nepropojí reklamně a obchodně, proč se vzájemně neinzerují...“ Dopis Pavla Kohouta Josefu Škvoreckému ze 7. listopadu 1978. Tamtéž, s. 93–94.

³¹ Dopis Josefa Škvoreckého Pavlu Kohoutovi ze 17. listopadu 1978. Tamtéž, s. 95.

³² Souviselo to mj. s vysokým počtem posrpnových exulantů usazených ve Švýcarsku, ale např. i s tehdejší hospodářskou konjunkturou Švýcarska – firmy hledaly kvalifikované pracovní síly a díky tomu bylo možné po omezenou dobu získávat vyšší množství inzerce i pro exilový časopis, který vycházel v nákladu kolem dvou tisíc výtisků.

něné v časopisu stál na počátku roztržky, na jejímž konci byl vznik konkurenčního *Magazínu*, který následně přispěl k rozdrobení exilového trhu ve Švýcarsku. Jedna strana sporu tvrdila, že je nemravné, aby exulant bohatl na exulantech, proto ani exilový politický časopis neměl být komerčním podnikem ve vlastním slova smyslu – příjmy z inzerce byly od toho, aby kryly výrobní a provozní náklady, zatímco druhá strana situaci chápala zcela pragmaticky jako příležitost, jak maximalizovat zisk, a hodlala tomu uzpůsobit vydavatelskou politiku.³³

Nově vzniklý titul *Magazín* se stal dalším hráčem na omezeném trhu exilových tiskovin ve Švýcarsku, odčerpával *Zpravodaji* část inzertních klientů i čtenářů a to mělo negativní dopad na ekonomickou stránku *Zpravodaje*.³⁴

5 „Bude to vypadat, že opisuju“

V méně vyostřené podobě se konkurenčnost na trhu exilových médií projevovala zejména v přístupu k informační exkluzivitě (z hlediska původnosti, kvality, příp. množství publikovaných materiálů či informačních zdrojů). To se týká především vzájemného soutěžení titulů elitních, neboť ty ostatní, většinou po dohodě, informace přebíraly navzájem, někdy přetiskovaly i celé texty zveřejněné před tím v jiném titulu.

V tomto ohledu si (do jisté míry) konkurovaly i dva nejvýznamnější tituly československého exilu *Svědectví* a *Listy*, a to navzdory tomu, že jejich demiurgové – Pavel Tigríd a Jiří Pelikán – se záhy po Pelikánovu příchodu do exilu spřátelili a intenzivně spolupracovali na organizování mnoha aktivit proti Husákovu režimu během celého normalizačního dvacetiletí.³⁵ Ne-

³³ Zastáncem nekomerčního charakteru *Zpravodaje* byl Zdeněk Záplata. Proti němu stál administrátor Ludvík Friede, který ze *Zpravodaje* následně kvůli sporům o inzerci odešel. Nedlouho poté stál u vzniku konkurenčního *Magazínu* postaveného na konceptu nenáročného zábavného čtiva a rozsáhlé inzertní části. Friede se zachoval jako tvrdý byznysmen – první číslo *Magazínu* dostali do schránek téměř všichni odběratelé *Zpravodaje* a další exulanti ve Švýcarsku, aniž o něj žádali. Nový časopis navíc svou vnější úpravou (formátem, grafickou podobou, způsobem tisku) odkazoval na *Zpravodaj*. Friede tak využil pro výrobu nového titulu know-how *Zpravodaje* a kontaktů na inzertní klienty, které získal ve *Zpravodaji*, navíc odcizil i kartotéku adres abonentů *Zpravodaje*. Více o sporu viz ORSÁG, P.: *Zdeněk Záplata*, s. 42–58.

³⁴ Tamtéž, s. 54.

³⁵ Pravidelné schůzky a porady Pelikána s Tigrídem od počátku sedmdesátých let dokládají poznámky v Pelikánových osobních denících – viz ASCD, kart. 34 – a stejně tak např. zmínky Jiřího Pelikána v korespondenci s Adolfem Müllerem (AÚSD, Brno, fond Index, kart. 30) či Františkem Janouchem (Národní archiv /dále jen NA/, fond František Janouch, korespondence, kart. 9).

přehlednutelným faktem po založení *Listů* však bylo, že jejich informační zázemí převyšovalo možnosti *Svědectví*, logicky mohlo těžit z aktuálnějších a mnohem širších domácích vazeb a hlubší znalosti tamní situace, včetně osobních zkušeností s mocenskými mechanismy komunistického aparátu. Z řady dokumentů plyne, že to Tigríd vnímal nelibě, stejně jako fakt, že příchodem Pelikána do exilu přibyla další, velmi výrazná osobnost odhodlaná se veřejně aktivně angažovat a vyplňovat tak (nejen mediální) prostor, který byl v předchozím období výrazně ovlivňován právě Tigrídem.³⁶

³⁶ To, že *Listy* mezi posrpnovými periodiky od počátku vynikaly a z hlediska informačního se pro čtenáře stávaly zdatnou konkurencí pro *Svědectví*, dokládá např. dopis jednoho ze sympatizantů Pelikánovi: „...nesouhlasím ani s Českým slovem, které se snaží vytvořit ze všech čs. exulantů velkou anonymní rodinu a přitom nadává na povstalec v Attickém vězení, ani s Textem, který dělá prakticky totéž, jenže v růžovém ... *Listy* jsou pro naprostou většinu lidí, kteří je znají, považovány za zatím nejlepší a nejlépe informovaný (v tomto začínáte suplovat *Svědectví*) exilový časopis...“ – Dopis „sympatizanta levice“ Jiřímu Pelikánovi z 16. listopadu 1971 z Paříže. ASCD, kart. 17. Dlouholetý spolupracovník Jiřího Pelikána z domácích opozičních struktur Petr Pithart uvedl, že *Listy* byly u části čtenářstva oblíbenější než *Svědectví* i proto, že soustavněji mapovaly dokumenty domácích opozičních aktivit a mívaly exkluzivní informace – viz rozhovor autora textu s Petrem Pithartem, viz též ASCD, kart. 25. Informační exkluzivity ve vztahu k exilové konkurenci si byl dobře vědom i sám Pelikán – viz dopis D. Havlíčkovi ze 17. srpna 1977: „Velká část [čtenářů – pozn. aut.] *Listy* totiž odebírá právě kvůli zprávám z domova, které jinde nejsou...“ – srov. PELIKÁN, Jiří – HAVLÍČEK, Dušan: *Psáno z Říma, psáno ze Ženevy. Korespondence 1969–1989*. Olomouc 2013, s. 148. O komplikovaném vztahu skupiny kolem Pelikána k Pavlu Tigrídovi vypovídá i interní informace Zdeňka Hejzlara pro Skupinu *Listy*: „O nové posílení své pozice usiluje výrazně P. Tigríd, a to jednak prostřednictvím loni vytvořeného výboru ‚Help and Action‘ v Paříži (čs. účastníci Pachman a Janouch), jednak seskupením ‚European Cooperation Research Group‘ pod patronací několika západoevropských poslanců v Londýně, a jednak snahou dostat pod kontrolu vydávání a evidenci ‚samizdatů‘ z Československa...“ – Shrnutí některých informací pro Skupinu *Listy* z 15. července 1975, s. 6. In: Československé dokumentační středisko, Praha, (dále jen ČSDS), fond Jiří Pelikán, kart. 1. Hejzlarovy názory, z nichž plyne, že vztahy Skupiny *Listy* k jiným exilovým proudům a jednotlivcům a jejich aktivitám chápal minimálně on sám vysoce pragmaticky a jako převážně konkurenční, lze vysledovat i z jeho vzájemné korespondence s Pelikánem. Ve vystředěné podobě je formuloval např. v dopise z 11. července 1976, v němž Pelikánovi vyčetl, že se v exilu kvůli potenciálnímu strachu z izolace stýkal i s ideovými protivníky: „...Z naprosté většiny exilových styků nelze nic získat, jen ostudu; oni všelijací, ti druzí nás budou respektovat stejně jen tehdy, pokud za námi bude stát aktivita našich lidí doma a naše pozice uvnitř západní levice, exilová ‚aréna‘ je v podstatě to nejméně významné pro naše zájmy, je tu dobré být nejen bez nepřátel, ale také bez přátel ... nemá smyslu snažit se ‚dobře vycházet‘ s kým...“ ASCD, kart. 16. Pelikán byl nepochybně také zkušený politický pragmatik, ale na rozdíl od Hejzlara se snažil různé konflikty a rozmišky zahazovat a nabádal ke spolupráci – ve prospěch aktivit exilu proti normalizačnímu režimu. Dlouholetý kulturní redaktor RFE Jaroslav Dresler ve svých vzpomínkách nazvaných *Slovo a svět* s Pelikánem sice účtoval nemilosrdně jako s komunistickým kariéristou, nicméně Tigrídovu „žárlivost“ vůči němu naznačil právě v souvislosti s jejich publikačními aktivitami: „Pelikán měl více spolehlivých informací z Prahy...“. Srov. DRESLER, Jaroslav: *Slovo a svět (Vzpomínky redaktora RFE)*. In: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=2009011007>

Jiří Pelikán na stránkách *Listů* i v korespondenci mnohokrát opakoval, že připravuje informační titul zejména pro domov, kde především spatřuje své čtenáře, proto se, až na výjimky, např. nezapojuje do čistě exilových polemik medializovaných průběžně na stránkách různých časopisů, a s exilovými periodiky udržoval korektní vazby. Současně však platí, že exilovou časopiseckou produkci se svými spolupracovníky sledoval a bránil autorský copyright v případech, kdy některý jiný titul z *Listů* čerpal a neuvedl přitom původní zdroj.³⁷

Informační exkluzivita byla od počátků vydávání cílenou součástí redakční politiky Jiřího Loewyho v *Právu lidu*, který např. spolupracujícím spisovatelům Janu Benešovi několikrát vytkl, že jeden a týž text nabídl vedle *Práva lidu* i dalším titulům. V prvním případě byla právě zásada exkluzivity pro Loewyho důvodem odmítnutí Benešem nabízeného článku: „...Shodou okolností se dovídáme od pana Svobody z *Národní politiky*, že týž text dostal i on. Protože to je kopie, nelze vyloučit, že se to objeví ještě i v *AL* [Amerických listech, pozn. aut.], ve *Vídeňských svobodných listech* a kdoví kde ještě. Nemůžeme podvojnosti nikdy zcela vyloučit u materiálů z domova, kde se kanály naše, *Listů* a *Svědectví* často překrývají; u věcí exilových by to ale bylo plýtvání místem...“³⁸

S Benešem pak Loewy autorsky spolupracoval, ale jeho výhrady související s exkluzivitou přetrvávaly a znovu je připomněl, když Beneš nabídl jeden a týž text i *Magazínu*, který jej také otiskl: „...Vládu Škutinu³⁹ mám rád a dobře spolupracujeme, nebylo by mi ale jedno, kdyby tytéž věci vycházely v *PL* i v *Magazínu*. Naše čtenářské obce se sice překrývají jenom asi z 10 %, ale tady jde víc o princip...“⁴⁰

[cit. 20. 4. 2014]. Určitou obezřetnost Tigrida ve vztahu ke konkurenci lze implicitně vyčíst i ze zmínky A. J. Liehma, který měl s Tigridem přátelské vztahy. Poté, co jej však požádal o písemné vyjádření podpory, již chtěl užít při shánění peněz na další vydávání časopisu *150 000 slov*, Tigrid jej odmítl. LIEHM, Antonín. J.: *Minulost v přítomnosti*. Brno 2002, s. 101 an. Na druhou stranu však Tigrid ve *Svědectví* v průběhu osmdesátých let tiskl reklamu na nová čísla Liehmova časopisu.

³⁷ Viz např. dopis vydavatele *Magazínu* Ludvíka Friedeho Jiřímu Pelikánovi z 20. ledna 1978, v němž Friede reaguje na výtku Pelikána, že *Magazín* přebírá bez udání původního zdroje fejetony Jiřího Hochmana zveřejňované v *Listech*. ASCD, kart. 16.

³⁸ Dopis Jiřího Loewyho Janu Benešovi z 10. srpna 1980. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

³⁹ Publicista Vladimír Škutina byl v letech 1979–1983 vedoucím redaktorem curyšského *Magazínu*.

⁴⁰ Dopis Jiřího Loewyho Janu Benešovi z 31. prosince 1982. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Podobný postesk Loewy zopakoval i v následujícím roce, kdy výhradu zkonkrétnil: „...ted' to bude vypadat, že opisuju u Vladimíra, sám dosti materiálu nemaje ...“

Obdobně Loewy prestižnost *Práva lidu* mezi ostatními exilovými periodiky vysvětloval Josefu Jišovi v souvislosti s otištěním textu *Slovo k odsunu* týkajícího se v exilu intenzivně diskutované otázky odsunu Němců z poválečného Československa: „...Že vývoj myšlení doma v těchto otázkách pokročil rychleji než v exilu ... dokazuje mj. znamenitá studie *Slovo k odsunu* od pražského autorského kolektivu pod zn. BOHEMUS. Byla doručena *Právu lidu* se žádostí o otištění ... Je to podstatně lepší než Danubius, vyvážené, méně polemiky, hlubší ponor, znamenitě napsané ... Velice si vážím důvěry autorského kolektivu v PL, skutečnosti, že to dali nám a ne třeba *Svědectví*.“⁴¹

6 „...mít v této oblasti něco jako monopol...“

Výše uvedené zmínky dokládají limity spolupráce exilových vydavatelů z hlediska přípravy mediálních obsahů. Kategorii informační exkluzivity však lze vztáhnout i na ilegální distribuční spojení, skrze které putovaly mezi Západem a zeměmi v sovětské sféře vlivu dokumenty, nejružnější periodické i neperiodické publikace a další komodity.

Tyto distribuční kanály existovaly pochopitelně už v předchozím exilovém dvacetiletí, po roce 1968 se možnosti ilegální dopravy přes železnou oponu podstatně rozšířily. Spojení mezi domovem a exilem začali od počátku sedmdesátých let minulého století systematicky budovat i posrpnoví exulanti.⁴²

Na Západě byl aktivním organizátorem jednoho z nejvýznamnějších ilegálních spojení do Československa v první posrpnové dekádě exulant Jan Kavan,⁴³ na české straně stál zpočátku Jiří Müller, po něm Petr Pithart, Jiřina

Čtenářské obce *PL* a *Magazínu* se přec jen částečně překrývají. Tak se příště ráčejí rozhodnout předem buď pro jednoho nebo pro druhého, ale ne pro voba...“ – viz dopis J. Loewyho J. Benešovi z 31. července 1983. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

⁴¹ Dopis J. Loewyho Josefu Jišovi z 5. ledna 1980. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Text zveřejněný v *Právu lidu* tematicky navazoval na studii Jána Mlynárika *Těžko vysílení československých Němců*, kterou pod pseudonymem Danubius otisklo *Svědectví*, č. 57/1978 a vyvolalo bouřlivou polemiku. Uveřejnění studie *Slovo k odsunu* mělo obdobně masivní ohlas v exilu i doma a následně se stalo jedním z katalyzátorů rozštěpení exilové sociální demokracie na dva znepřátelené tábory. Více viz LOEWY, J.: *Publikační činnost ČSSD v exilu*.

⁴² Není cílem tohoto textu zabývat se rozsáhlou problematikou ilegálních distribučních spojení mezi Západem a někdejšími Československem, sledujeme ji pouze v souvislostech informační exkluzivity a konkurenčnosti.

⁴³ Zpočátku Kavan organizoval spojení v rámci volného sdružení přátel Solidarity Fund, v roce 1975 se neformální spolupráce institucionalizovala vznikem tiskové a literární agentury Palach Press. Ve vedení agentury působil až do roku 1981 i Jiří Pelikán. Srov. KAVAN, Jan:

Šiklová a následně další.⁴⁴ Právě skrze tento kanál a následně Kavanem založenou agenturou Palach Press putovaly přes železnou oponu oběma směry stovky kilogramů různých materiálů.

Spolupráce s Kavanem však byla pro mnoho exulantů, kteří se podíleli na ilegálních transferech, problematická. Vytýkali mu jeho sklon k dobrodružství, jehož průvodním jevem se stalo zbytečné riskování a ohrožování konspirace, nepořádnost v zacházení s financemi, jež dostával od různých dárců i exulantů jako úhradu nákladů na jednotlivé cesty i provoz agentury,⁴⁵ selektivnost, s níž Kavan k určitým materiálům a exilovým aktérům přistupoval,⁴⁶ i snahu být výhradním či alespoň dominantním přepravcem v rámci ilegálního spojení s domovem a současně stejně exkluzivním zprostředkovatelem, který překládal a následně dodával/prodával informace a dokumenty

Úloha agentury Palach Press. In: KAUTMAN, František (ed.): *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech.* Praha 1995, s. 65–70. O frekventovaných stycích Kavana s Pelikánem od počátku sedmdesátých let minulého století svědčí i jejich vzájemná korespondence. Srov. ČSDS, kart. 1; ASCD, kart. 16 aj.

⁴⁴ Srov. např. ŠIKLOVÁ, Jiřina: *Zpráva o části opozičního hnutí v letech 1971–1981.* In: JANIŠOVÁ, Milena – PREČAN, Vilém – VRBA, Tomáš (eds.): *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007.* Praha 2008, s. 279–304. Šiklová fungovala jako hlavní domácí koordinátor spojení až do roku 1981, kdy StB odhalila karavan vypravený ze Západu Kavanem a zatkla ji a další členy domácí opozice. Odhalení tohoto kanálu bylo výrazným zásahem do dříve poměrně pravidelného dodávání tiskovin a dalších zásilek ze Západu opozici. Viz např. dokument *Otázky a odpovědi* zasláný Vilémem Prečanem Jiřímu Pelikánovi v listopadu 1983. ASCD, kart. 15. Přerušené spojení se v původním rozsahu už nepodařilo obnovit. Více viz např. KAVAN, J.: c. d. či UHL, Petr: *Dovoz nezávislé literatury.* Tamtéž, s. 71–74.

⁴⁵ Mnozí z exulantů potvrdili, že systémem řízení agentury Palach Press byl chaos. Naprostý nepořádek v účetnictví a Kavanova neschopnost doložit elementární doklady o hospodaření agentury (v korespondenci s Václavem Havlem označil František Janouch hospodaření agentury Palach Press za „turecké“. Viz HAVEL, Václav – JANOUGH, František: *Korespondence 1978–2001.* Praha 2007, s. 56 an.) byly např. příčinou toho, že mecenáš a filantrop George Soros, na něhož zprostředkoval kontakt František Janouch, mu odmítl poskytnout požadované peníze na provoz agentury, i když to původně slíbil. – Rozhovor autora textu s Františkem Janouchem z 20. března 2014. Svou chaotičností, podezřívavostí a nevypočitatelností se Kavan v průběhu let stával pro mnoho exulantů naprosto nedůvěryhodnou osobou. Někteří, např. Pavel Tigrid, jej obviňovali, že si za jednotlivé ilegální cesty do Čech nechal platit dvakrát a peníze pak využíval neznámým jak. Viz např. TIGRID, Pavel: *Mně se nestýskalo. Rozhovor Petra Kotyky.* Praha 2010, s. 104 an.

⁴⁶ Např. Jiří Loewy v dopise Pavlu Tigridovi z 25. listopadu 1979 uvádí: „...Kavan Právo lidu od počátku bojkotuje (z příčin mi neznámých); přes opakované pokusy jsem od něho nedostal doposud ani kousíček papíru z domova. Prečanovi dělá scény, když mi ten doručí něco, co je výslovně z domova adresováno Právu lidu nebo mně osobně. Mají tak někteří lidé podivné představy o pluralitě...“ AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Později Kavan *Právo lidu* do distribuce přes své kanály zařadil. Viz např. Kavanův dopis Pelikánovi z 13. srpna 1986, kde uvádí, že Loewy (i Tigrid) s výtisky časopisů vždy zasílají šeky na finanční krytí nákladů na cestu. ASCD, kart. 15.

o opozici z Československa západním médiím, disponoval autorskými rukopisy knih atd.⁴⁷ Jeho chaotický styl práce a snahy monopolizovat dodávání určitých informací a jejich další distribuci na Západě bývaly zdrojem třenic a konfliktů, které Kavan míval nejen s Tigridem, s nímž si byl ideově vzdálen a spolupracoval s ním jako pragmatik – Tigrid za služby Palach Pressu vždy spolehlivě platil, ale i s těmi, kteří jej podporovali a jeho činnost před kritiky obhajovali, jako např. Jiří Pelikán, František Janouch či (zpočátku) historik Vilém Prečan.⁴⁸

Snaha vymanit se ze závislosti na Kavanově distribuční síti vedla exulanty, kteří se snažili aktivně udržovat trvalý kontakt s domovem, k vytváření vlastních, konkurenčních ilegálních spojnic. Z těch, které vznikly právě z po-

⁴⁷ Jedním z dokladů o tom, jak zárlivě sledoval všechny potenciální konkurenty na poli ilegální distribuce z domova, je např. dopis Viléma Prečana Jiřímu Pelikánovi z 23. srpna 1979. V něm uvedl, že Kavan se při setkání s ním intenzivně domáhal informací o tom, „kdo od koho dostal ten či onen materiál z domova“, a současně Prečan kritizoval Kavanovu snahu některé materiály zadržovat: „...zastávám stále rozhodněji stanovisko, že materiály nejsou na to, aby se skladovaly na Mercer St. [londýnská adresa agentury Palach Press, pozn. aut.], ale na to, aby sloužily...“ ASCD, kart. 15. Jiným dokladem téhož je korespondence Františka Janoucha s Václavem Havlem. V dopise z roku 1983 Janouch Havlovi píše: „...K. [Jan Kavan, pozn. aut.] nesnášel žádnou konkurenci. Spojení s domovem, které nešlo přes něho, ho uvádělo do nepřítelného stavu. Zneužíval svého monopolního postavení. Intrikoval...“ HAVEL, V. – JANOUCH, F.: c. d., Praha 2007, s. 56 an.

⁴⁸ I Pelikán, který Kavanovu činnost i se všemi přešlapy hájil jak před exulanty, tak např. před spolupracovníky v redakcích místních médií v jednotlivých zemích, mu vyčítal přemrštěné finanční požadavky na jednotlivé západní redakce za dodávání dokumentů z Československa, zmatky a nedostatečnou koordinovanost při publikování informací a nešikovnost ve vyjednávání podmínek, viz např. dopis z 2. dubna 1975, v němž Pelikán rozeznal píše, že v některých redakcích dospěli k názoru, že „...s dokumenty z domova kšeftujeme, neboť v mnoha redakcích považují naše požadavky za neúnosně vysoké...“ ASCD, kart. 15. Pelikán, který působil ve vedení Palach Press, se musel z agentury stáhnout poté, co se stal poslancem Evropského parlamentu, protože jako politik už dál nemohl být s tak problematicky hospodařícím podnikem spojován. Vztah Prečana, který byl významnou spojkou v ilegálních transferech mezi exilem a domovem (zejména diplomatickou poštou via Wolfgang Scheur – Jiřina Šiklová), ke Kavanovi, se odvíjel od neutrálního postoje po kritiku a nakonec nekompromisní přerušování jakékoli spolupráce. Viz např. jeho dopisy s Jiřím Pelikánem. Už na jaře 1977 v nich tvrdě kritizoval Kavanovu organizační neschopnost i „jeho interpretaci poměrů v emigraci, kterou ... po léta dezinformoval nás doma.“ Viz dopis V. Prečana Jiřímu Pelikánovi z 30. března 1977. Podobně v dopise z 2. října 1979, kdy Pelikánovi rozeznal píše, že se snaží „...napravit organizační a jinou neschopnost tzv. agentury Palach Press a postarat se v rámci svých soukromých možností o to, aby byl k dispozici materiál z Československa pro lidi, kteří ho potřebují z badatelských nebo politických důvodů...“ ASCD, kart. 15. V podobném duchu jsou i Prečanovy zmínky o Palach Pressu v dopisech s Václavem Havlem, v nichž Kavanovi vyčítá neschopnost zacházet s penězi, nespolehlivost a zejména jeho úmyslné dezinformování domova o dění v exilu. Viz zejména dopis Havlovi z 2. června 1983. HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém: *Korespondence (1983–1989)*. Praha 2011, s. 34–39.

třeby rozšířit škálu distribučních možností a nespolehat se na činnost Palach Pressu, zmiňme alespoň cestu, kterou organizoval Adolf Müller z nakladatelství Index ve spolupráci s Pavlem Tigridem. I tímto kanálem se ve speciálně upraveném mikrobuse přepravovaly objemnější zásilky čítající stovky knih, časopisů a dalších komodit.⁴⁹

Jiným výrazem snah oprostit se od závislosti na Palach Pressu, zejména v souvislosti s operativní distribucí dokumentů a informací domácích opozičních skupin na Západ, byl vznik informační služby Ivana Medka ve Vídni, který se touto svou aktivitou vydal do vod, v nichž v sedmdesátých letech zcela dominovala Kavanova agentura. Medek sice v dopise adresovaném domácí opozici, v němž vysvětloval pohnutky vzniku služby, uvedl, že nechce být konkurencí pro Palach Press, fakticky jí však byl, což nepřímě dokládá i on sám: „...K informační službě, kterou zde dělám, jsem se nerozhodl sám, ale byl jsem o ni požádán skupinou ne nevýznamných přátel, kteří ze zásadních důvodů nemohli dál spolupracovat s J. K. [Janem Kavanem, pozn. aut.]...“⁵⁰

Přátele v dopise Medek nejmenuje, ale mezi těmi, kdo jej ke vzniku této informační služby po problematických zkušenostech s Kavanem vybízeli a měli eminentní zájem na tom, aby fungovala co nejefektivněji jako pokud možno plnohodnotná alternativa k Palach Press, a následně se i finančně významně podíleli na provozu, figuroval Pavel Tigrid, Jiří Pelikán a František Janouch a jeho stockholmská Nadace Charty 77.⁵¹

⁴⁹ To, že vznik kanálu byl veden snahou vytvořit efektivní distribuční alternativu, dokládá i vzájemná korespondence Müllera s Tigridem – viz např. dopis Tigrida Müllerovi z 15. května 1975. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 24. Více o této distribuční cestě – srov. též vzpomínkový text A. Müllera *Byly i jiné mikrobusey*. Listy, 23, 1993, č. 1, s. 67–69. Efektivní alternativní cesty nezávislé na Kavanově Palach Pressu pomáhal vytvářet ve spolupráci s domácí opozicí Jiří Pelikán, Vilém Prečan, Alexander Tomský a další.

⁵⁰ Otevřený dopis Ivana Medka domácí opozici z 31. května 1984 – cit. dle HANÁKOVÁ, Jitka: „*Ivan Medek, Hlas Ameriky, Vídeň*“. In: Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, 2010, č. 1, s. 60. Vztah k Janu Kavanovu musel Medek vysvětlovat už dříve v dopise Josefu Jostenovi, kde uvádí, že kvůli vzniku informační služby se Kavan zlobí, „protože se původně domníval, že by mohl mít v této oblasti něco jako monopol...“ Tamtéž, s. 58.

Po vytvoření adekvátní informační alternativy k Palach Pressu mnoho let volal Vilém Prečan – viz jeho korespondence s Jiřím Pelikánem. ASCD, kart. 15, a další.

⁵¹ Viz dopisy Františka Janoucha s Jiřím Pelikánem, z nichž je zřejmé, že jejich představa o Medkově informační službě odrážela potřebu alternovat či suplovat problematickou činnost Palach Press. Za dodávání informací platili Medkovi jak Pelikán, tak Tigrid několik set německých marek měsíčně, nižší částky průběžně platili i ostatní odběratelé. Peníze na nákup technického vybavení (kopírka, později počítač a modem) zajišťoval zejména František Janouch přes Nadaci Charty 77, resp. přes George Sorose: „...Medek: počkám tedy na Tvé zprávy, jak dopadla Tvá jednání s tím „Maďarem“ [George Soros, který výrazně podporoval činnost nadace, pozn. aut.] ... ten „mecenáš“ je ochoten celý ten podnik zaplatit a zlepšit

Kavan si byl dobře vědom, že Medkova informační služba je pro něj podstatná konkurence, což dokládají i jeho průběžné stížnosti v dopisech Jiřímu Pelikánovi.⁵² Mimo jiné z nich plyne, že Kavan se s Medkem snažil soutěžit i pokud jde o cenu nabízených materiálů.⁵³

7 „To nás vysloveně poškozuje“

Konkurenční pnutí nevyvolávala jen distribuce informací a publikací skrze železnou oponu, ale i distribuce exilová. Nepříliš vřelé vztahy vždy panovaly i mezi exilovými knihkupci, kteří se zaměřovali mj. na obchodování s tituly z proveniencie exilových nakladatelství. Lze to ukázat na příkladu dlouhou dobu přátelských, ale následně se ochlazujících vztahů mezi vydavatelem *Práva lidu* Jiřím Loewym a majitelem knihkupectví Dialog Václavem Horou. Hora byl stále nespokojenější s tím, že *Právo lidu* dělalo reklamu i jiným knihkopcům, což vnímal, s ohledem na předešlou dobrou spolupráci, negativně. „...Pod hlavičkou Dialogu inseruje bohužel Mirka Šitavanc-Vychytil, tedy knihkupec, co to dělá z bytu a nemá naše výdaje, ale také nemusí mít na krku návštěvníky z Československa. Lidé si nás pak pletou a nás to vysloveně poškozuje,“ psal Hora Loewymu.⁵⁴ Následně přestali zcela spolupracovat.⁵⁵ Loewy se k důvodům, proč na něj Hora zanevřel, vrátil v dopise Václavu Holubovi: „...My jsme byli s Vaškem dlouho velcí přátelé, ale nikdy mi neodpustil, že jsem mu v PL neponechal monopol na celý svět a přifařené obce a že tam tisknu inzeráty také ještě jiných knihkopců. Oni si totiž

jeho aktivitu, což by bylo výborné, neboť to nefunguje zdaleka tak, jak jsme se původně s P. T. [s Pavlem Tigridem, pozn. aut.] dohodli a jak by bylo třeba, hlavně pro zahraniční tisk, který je nutno zásobit pohotovými a už přeloženými informacemi...“ – dopis Jiřího Pelikána Františku Janouchovi z 10. května 1984. NA, fond František Janouch, kart. 9, Korespondence. Pokud jde o počítačové vybavení pro Medka, tak to pro češtinu adaptoval Janouchův syn Erik. – Rozhovor autora textu s Františkem Janouchem z 20. března 2014.

⁵² Viz např. jeho dopis Pelikánovi z 18. června 1983: „...Ten konkurenční boj s ním [s Ivanem Medkem, pozn. aut.] mi nesmírně vadí a tato práce mne již netěší. Nedostaneme-li podporu od Fordu a budou-li potíže přetrvávat, tak se asi soustředíme jen na anglické materiály a na psaní článků apod. a rozesílání českých věcí přenecháme Medkovi...“ ASCD, kart. 15.

⁵³ „...Protože se nepodařilo získat žádné nové české předplatitele a podpora ze strany existujících není valná, budeme asi muset sazby zvýšit, neb takto na to strašně doplácíme. I po zvýšení však budeme stále levnější než Medek...“ ASCD, kart. 15.

⁵⁴ Dopis Václava Hory Jiřímu Loewymu z 5. února 1988. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

⁵⁵ Dopis V. Hory J. Loewymu z 8. listopadu 1988. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence.

vražedně konkurují, navzájem se nenávidí, ale noviny v tomhle musí zůstat neutrální, což on odmítá pochopit...“⁵⁶

Limity vzájemné spolupráce exilových vydavatelů dokládá i pracovní verze návrhu Václava Hory na vytvoření společného odbytového a kulturního střediska československých exilových nakladatelství, redakcí a knihkupectví působících na Západě.⁵⁷ Na plánu z roku 1985 je patrné, že sice vychází z více než patnáctileté zkušenosti posrpnových exulantů s vydavatelskými a distribučními aktivitami a cílí na synergický efekt, který by spolupráce mohla účastníkům přinést, ale v kontextu toho, co již bylo v tomto textu řečeno, je zjevné, že nemohl dojít naplnění. Mezi oslovenými byly exilové podniky, z nichž většina vůči sobě stála v přímé konkurenci, a tak i tento šířeji koncipovaný návrh byl odsouzen k nezdaru – stejně jako všechny předešlé pokusy exulantů o hlubší spolupráci či sloučení více exilových podniků v jeden.

8 Závěr

Výsledkem vydavatelských aktivit, jež na Západě v posrpnovém období rozvinuli uprchlíci z Československa, je rozsáhlá škála jak periodických, tak neperiodických publikací, které vydávají pozoruhodné svědectví o šíři nezávislé publicistiky i písemnictví. Tento text se zaměřil na to, jak se jednotliví vydavatelé vyrovnávali jak s obtížnými podmínkami, které s sebou nesla specifická exilová situace, tak s těmi, jež spoluutvářelo západní tržní prostředí.

Obtíže vycházející z naprosto nedostatečného zázemí personálního, finančního i technického stavěly většinu vydavatelů amatérů opakovaně do si-

⁵⁶ Dopis Loewyho Václavu Holubovi z 28. ledna 1989. AÚSD, Praha, fond Jiří Loewy, Korespondence. Nedobré vztahy mezi knihkupci dokládá např. i korespondence Petra Pastrňáka, majitele vídeňského knihkupectví Bohemia Book Store, s Adolfem Müllerem z Indexu. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 18.

⁵⁷ Středisko se mělo zaměřovat na prodej knih exilových nakladatelství i literatury z produkce oficiálních československých nakladatelství, příp. nakladatelství dalších zemí východního bloku, na dodávky literatury knihovnám do různých zemí světa, na překlady beletrie i odborné literatury k tématům týkajícím se východního bloku, výrobu a prodej hudebních kazet a gramodesek, založení první české videotéky a rovněž kulturní, informační a propagační službu, jež předpokládala vydávání vlastního periodika. Mezi další navrhované cíle střediska patřilo vytvoření společné sazárny pro české a slovenské publikace v exilu, dále tiskárny i knihtiskařského zařízení atd. Pro chod střediska návrh předpokládal zapojení dvou zaměstnanců na plný úvazek a několik externích spolupracovníků. – viz dokument Návrh spolupráce mezi knihkupectvím Dialog z Frankfurtu a nakladatelstvím Index z Kolína n. R. (event. také firem: Interpress/Londýn, Bohemia Store/Videň, Sixty Eight/Toronto, PmD a Arkýř/Německo, Svědectví/Paříž, Safrán/Uppsala, Rozmluvy/Anglie a Konfrontace/Švýcarsko) datovaný 29. června 1985. AÚSD, Brno, fond Index, kart. 30.

tuací, kdy se museli rozhodovat, zda svůj podnik ještě udrží v chodu, nebo jeho činnost ukončí. Permanentní vydavatelskou nejistotu a už tak limitované možnosti nadto ještě komplikoval faktor, na němž se spolupodíleli všichni ti, kdo průběžně zakládali ve skromných podmínkách své podniky – každý další vydavatel zvyšoval konkurenci a ať chtěl, či ne, musel se následně potýkat, byť v omezené míře, i se zákonitostmi tržní ekonomiky. Dlouhodobá spolupráce probíhala zejména mezi těmi, kteří si na omezeném exilovém trhu přímo nekonkurovali – buď vydávali publikace v jiných zemích, nebo určené pro jiné čtenářské publikum. Naopak zacílení vydavatelů na obdobné publikum přinášelo neshody a konkurenční pnutí, jež mnozí z exulantů nesli nelibě a se stejným nepochopením toto soutěžení sledovala domácí opozice, neznalá situace.

Zřejmě však mimo jiné i proto, že vydavatelé museli odolávat tlaku trhu, byla publikační produkce posrpnového exilového dvacetiletí tak košatá. Slovy Josefa Škvoreckého: „...Ta žeň je do značné míry výsledkem toho, že jde o individuální podniky, že se každý musí snažit, aby obstál v konkurenci, a proto ze sebe vydává všechno...“⁵⁸

RESUMÉ

*SPOLUPRÁCE, KOEXISTENCE, KONKURENCE.
ČESKOSLOVENSTÍ VYDAVATELÉ PO SRPNU 1968 NA ZÁPADĚ
MEZI SVOBODOU VYJADŘOVÁNÍ, TLAKEM KONKURENCE
A LIMITY EXILOVÝCH MOŽNOSTÍ*

Předložený text se zaměřuje na několik specifických determinant vydavatelských aktivit československých exulantů, kteří odešli z vlasti na Západ po srpnu 1968. Předmětem pozornosti je zejména to, jak se tyto aktivity rozvíjely v posrpnovém dvacetiletí v podmínkách západního tržního prostředí a v souvislostech oživení exilového hnutí, jež s sebou nesla masivní vlna nových uprchlíků. Kromě vydavatelských obtíží, k nimž patřilo především nedostatečné personální, finanční a technické zázemí, museli vydavatelé amatéři čelit i dalším nesnadným výzvám – se zvyšujícím se množstvím nových podniků do těchto aktivit začaly stále intenzivněji zasahovat principy západní tržní ekonomiky. Ač se mohou slova trh a konkurence jevit v souvis-

⁵⁸ Dopis Josefa Škvoreckého přátelům v Československu z 19. listopadu 1978, v němž se snažil vysvětlit, proč si nakladatelství Sixty Eight Publishers konkuruje s obdobně zaměřeným Indexem i jinými exilovými podniky. Ročenka ČSDS, s. 100.

lostech exilového vydávání jako nepatřičná, stala se jeho nedílnou součástí. Exilový trh byl sice specifický svou omezeností, rozptýleností a nesoudržností a mnozí exulanti odmítali na své skromné vydavatelské počiny nahlížet prizmatem zákonů nabídky a poptávky, právě ony však hrály podstatnou roli. Tříbení trhu probíhalo prakticky permanentně – ekonomicky nejslabší vydavatelé krachovali, na jejich místa nastupovali podobně nedostatečně disponovaní vydavatelé noví, kteří dříve či později řešili podobné těžkosti. Snahy o fúze exilových vydavatelství vyznívaly naprázdno.

Klíčová slova: Československý exil, rok 1968, normalizace, média, exilová vydavatelství, publikace, novináři

SUMMARY

COOPERATION, COEXISTENCE, COMPETITION.

*CZECHOSLOVAK PUBLISHERS IN THE WEST AFTER AUGUST 1968
AMONG THE FREEDOM OF SPEECH, THE PRESSURE OF COMPETITION
AND LIMITS OF EXILE POSSIBILITIES*

The paper is focused on several specific determinants of publisher's activities of Czechoslovak exiles who left their homeland for the West after August 1968. The aim of the attention is especially how those activities were developed in a twenty-year period after August under conditions of a western market and in connection with the revival of exile movement coming with a massive wave of emigrants. Besides publisher's problems, especially a poor personal, financial and technical background, publishers-amateurs had to withstand another uneasy challenges. With a growing number of new companies, principles of a western market economy began to influence those activities more and more intensively. Although terms such as a market and a competition may appeared to be inappropriate in connection with exile publishing, they became its part and parcel. On one hand, the exile market was specific with its limits, diffusiveness and non-cohesiveness and many exiles refused to look at their modest publishing activities in terms of rules of supply and demand. On the other side, just those ones played a significant role. A division of a market was running almost permanently – the economically weakest publishers went bankrupt, they were replaced by similarly inappropriately disposed new ones who sooner or later had to

solve same difficulties. Attempts for mergers of exile publishing houses fell on deaf ears.

Keywords: Czechoslovak exile, 1968, normalization, media, exile publishers, publication, journalists

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Petr Orság, Ph.D.
Katedra žurnalistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Třída Svobody 26
771 47 Olomouc
e-mail: petr.orsag@upmedia.cz

RECENZE

DVOŘÁKOVÁ, DANIELA:
ČIERNA KRÁĽOVNÁ BARBORA CELJSKÁ
(1392–1451).
ŽIVOTNÝ PRÍBEH UHORSKEJ, RÍMSKO-NEMECKEJ
A ČESKEJ KRÁĽOVNEJ.
VYDAVATELSTVO RAK – HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED, BUDMERICE –
BRATISLAVA 2013.

David Papajík

Slovenská historička Daniela Dvořáková, která působí v Historickém ústavu Slovenské Akadémie vied, přišla v roce 2013 se svým třetím výrazným publikačním výstupem. Připomeňme si, že její dvě předchozí zásadní práce (*Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice 2003 a *Kôň a človek v stredoveku. K spolužitíu človeka a koňa v Uherskom kráľovstve*. Budmerice 2007) byly přijaty odbornou, ale i laickou veřejností velice příznivě. Cílem této recenze je ukázat klady a záporny anotované knihy.

Osobnost uherské, římsko-německé a české královny Barbory Celjské není širší veřejnosti neznámá. Téměř vždy však dosud vystupovala v dílech pouze jako manželka krále a císaře Zikmunda Lucemburského, případně i v souvislosti s pohusitským obdobím českých dějin (v letech 1441–1451 trvale žila v Čechách, na Mělníku). V literatuře se jí dostalo monografického zpracování dosud dvakrát. V roce 1908 v němčině z pera Hanse von Chilian a ve slovinštině v roce 2010 z pera Rolandy Fugger Germadnik.¹

Podrobné moderní zpracování Barbořiných životních osudů z pohledu střeoevropské historiografie bylo velice žádoucí. Daniela Dvořáková měla k tématu blízko i vzhledem ke svým starším publikovaným pracím. Autorka ke vzniku knihy nepřistupovala pouze s cílem převyprávět Barbořin velice zajímavý osud, ale hlavně proto, že chtěla odčinit podle ní zcela nesprávný pohled dosavadní historiografie na Barboru Celjskou. Již 600 let je Barbara Celjská líčena jako německá Messalina či černá královna, která si libuje

¹ CHILIAN, Hans von: *Barbara von Cilli*. Leipzig 1908; FUGGER GERMADNIK, Rolanda: *Barbara Celjska (1392–1451)*. Celje 2010.

v mladých milencích, vede velice pohoršivý život, neuznává základní křesťanské zásady, věnuje se okultním vědám, provozuje lesbickou lásku a je považována za královnu lehkých žen. D. Dvořáková se v knize snaží dokázat, že nic takového neodpovídá dobovým pramenům. Podle ní se jistě jednalo o velice ambiciózní, silnou, cílevědomou a schopnou ženu. Ovšem výše uvedené odsudky podle D. Dvořákové jí nelze dokázat. Jak to, že se tak pevně zakořenily v dosavadní historiografii? Podle D. Dvořákové za to v podstatě mohou dva muži, pro Barboru bohužel velice mocní muži a to Eneáš Silvius Piccolomini (budoucí papež Pius II.) a císařův kancléř Kašpar Šlik. Autorka líčí, že v pozadí všeho zlého, co mělo Barboru potkat, stál manžel její dcery Alžběty Albrecht Habsburský. Právě on měl spolu s všemocným a všehoschopným (i mnoha podvodů) Kašparem Šlikem zorganizovat akci na Barbořino odstranění od moci a majetků. Připomeňme si, že Barbora díky přízni svého manžela držela v Uhrách obrovské majetky, které svým rozsahem převyšovaly i majetky samotného Zikmunda. Pokud chtěl Albrecht v Uhrách účinně vládnout, musel podle autorky Barboru těchto majetků zbavit. Autorka spekuluje, zda vůbec dal Zikmund těsně před smrtí rozkaz k zajištění Barbory z Celje. Podle ní byl Zikmund v tak špatném zdravotním stavu, že v podstatě schválil Šlikovi cokoliv, takže je možné, že zatčení Barbory se sice na oko dělo se souhlasem Zikmunda, ovšem ve skutečnosti o tom Zikmund nerozhodl a jednalo se o komplot Kašpara Šlika a Albrechta Habsburského. Samozřejmě důkazy chybí. Jedná se pouze o autorčinu hypotézu. Barbora byla následně vězněna v Bratislavě a na dalších místech, většina jejich majetků v Uhrách byla králem Albrechtem zabavena. Posléze Barbora prchla s průvodem 500 jezdců do Polska, její průvod byl přepaden a královna vdova obrána o většinu cenností, které si do Polska odvážela. Po uprchnutí do Polska byla v Uhrách zbavena úplně všech majetků. Následně se po různých peripetiích dostala v roce 1441 do Čech, kde dožila na svém věnném majetku v Mělníce až do smrti v roce 1451.

Podle autorky začal šířit pomluvy o Barbořině pohoršivém životě Kašpar Šlik, který byl v kontaktu jak s Eneášem Silviem Piccolominim, tak několika dalšími autory. V mnoha svých dílech Piccolomini vykreslil Barboru v těch nejhorších barvách jako zhýralou ženu, která císaře Zikmunda podváděla s mladými milenci a vedla nemravný život. Piccolomini měl takovou autoritu, že od něho opisovali pasáže o Barboře téměř všichni další autoři jako například polský kanovník Długosz či uherský dějepisec Bonfini. Tím byl vytvořen obraz černé královny, německé Messaliny, který následně v menší či větší míře přejala i moderní historiografie. Jak bylo uvedeno výše, Daniela

Dvořáková se pokouší tento obraz Barbory Celjské změnit, protože se podle ní jedná o fiktivní pohled na Barboru.

Kniha je psána velice čtivým způsobem, neobsahuje zbytečně mnoho podrobností, děj má spád, tempo, pořád se něco děje. Autorka prostudovala velké množství pramenů a literatury, čili je schopná svá tvrzení dokladovat na zdrojích informací. Když pracuje s hypotézami, je většinou velice přesvědčivá. K dalším kladům knihy patří její velice zdařilá grafická podoba s velkým množstvím barevných i černobílých vyobrazení. Někdy se zdá, že těch vyobrazení je možná až příliš.

Recenze by neměla jen chválit, ale i upozornit na chyby či sporná místa. Co mne jako recenzenta nejvíce zaujalo, byla skutečnost, že recenzovaná kniha D. Dvořákové nebyla nikým recenzována. Jinak řečeno, v knize nejsou uvedeni žádní recenzenti, což se mi zdá v dnešní době, kdy jsou minimálně dva recenzenti vyžadováni v každé odborné knize, velice podivné. Navíc, když spoluvydavatelem knihy byl Historický ústav Slovenské akademie vied. Kdyby měla kniha recenzenty, tak by jistě autorku upozornili, že dcera Barbory Alžběta nezemřela v roce 1443, jak je uvedeno v rodokmenu Celjských, ale již v roce 1442 (na jiném místě v knize je to uvedeno správně). Dalším omylem je tvrzení autorky na s. 34 o tom, že Zikmund Lucemburský byl v roce 1385 moravským markrabětem (nic takového neodpovídá skutečnosti, v té době markrabství spravovala vedlejší linie Lucemburků, synové markraběte Jana Jindřicha Jošt a Prokop). Na s. 71 autorka píše, že v roce 1440 dala Alžběta Lucemburská svého syna Ladislava Pohrobka do ochrany císaře Friedricha. Opět se nejedná o přesnou formulaci, protože Friedrich se stal císařem až po své korunovaci v Římě v roce 1452, tj. v roce 1440 nebyl císařem. Na mnoha místech knihy autorka používá termín Německo, bylo by potřeba vysvětlit, že tento termín chápe geograficky, protože fakticky Německo jako stát vzniklo až v 19. století.

Co mi jako zájemci o problematiku dějin 15. století na knize vadilo, byl úsporný poznámkový aparát. Mnoho věcí by si podle mého názoru vyžadovalo rozsáhlejší zdůvodnění, rozebrání v poznámkovém aparátu. Patrně se ale jednalo o vydavatelský záměr knihu příliš nezatižít poznámkovým aparátem.

Z obsahových věcí bych chtěl upozornit na podle mého názoru příliš idealistický pohled autorky na některé české šlechtice jako např. Hynka Ptáčka z Pirkštejna a Aleše ze Šternberka, které v knize líčí jako jediné neúnavné bojovníky za práva královny Barbory. V knize mi chybělo vysvětlení, proč zrovna tito šlechtici za Barboru tak bojují, proč se zasazují za její práva. Jistě to nedělali z „lásky“ ke stárnoucí královně. Určitě se jednalo o jiné důvody

(např. hmotné). Na s. 218 autorka uvádí, že osud Barbory vyvolal po roce 1439 válku v Čechách a Uhrách. Troufám si tvrdit, že válečné konflikty v obou zemích byly vyvolány mnoha jinými (tj. důležitějšími) skutečnostmi než osudem královny, která prohrála a nemohla mnoho věcí reálně ovlivnit.

Moje poslední výtku směřuje k tomu, že podle mého názoru autorka příliš podlehla kouzlu Barbory Celjské, v knize jsem téměř nenalezl jakékoli negativum, které by jí autorka vytýkala. Líčí ji jako schopnou panovnici, kterou ostatní pomlouvají a na pomluvách není ani zblo pravdy. Podle mne se v případě Barbory nejednalo o tak jednoznačně pozitivní panovnici, jak autorka v knize popisuje.

I když by snad předešlé řádky mohly svědčit o opaku, pravdou je, že se mi recenzovaná kniha velice líbila. Považuji ji za důležitý počín k poznání dějin 15. století ve střední Evropě. Je psána odborným stylem ovšem s výrazným zřetelem ke čtenářům, dobře se čte. Nelze pochybovat o tom, že by si nenašla cestu jak k odborné, tak laické čtenářské obci. Ke středověkým dějinám by mělo vzniknout více tak kvalitních a přínosných prací jako je dílo Daniely Dvořákové o Barboře Celjské.

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: david.papajik@upol.cz

Katedra historie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

KADLEC, PETR:

STŘEDNÍ ŠKOLY A JEJICH STUDENTI.

**(K FORMOVÁNÍ INTELIGENCE NA SEVERNÍ MORAVĚ
A VE SLEZSKU VE DRUHÉ POLOVINĚ**

19. A NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ).

FILOZOFICKÁ FAKULTA

**A CENTRUM PRO HOSPODÁŘSKÉ A SOCIÁLNÍ DĚJINY
OSTRAVSKÉ UNIVERZITY, OSTRAVA 2013.**

Pavel Marek

Monografii vycházející z doktorské disertace Mgr. Petra Kadlece, Ph.D., vnímáme jako užitečný a poměrně cenný příspěvek k dějinám školství, vzdělanosti a zachycení procesů formování střední třídy na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. století. Musíme dát autorovi za pravdu v tom, že dosavadní bádání v dějinách školství 19. a počátku 20. století se dosud ubíralo spíše cestou klasického mapování rozvoje školství v regionech zejména v souvislosti s jejich zásadní modernizací a rozvojem občanské společnosti, resp. procesy formování novodobého českého národa, případně problematikou národnostních střetů, kdy boj o českou (ale i německou) školu patřil nejen k prioritám mezi zájmy národních a politických elit, ale dotýkal se také velké části veřejnosti. Petr Kadlec se touto cestou nevydal, byť mnohé pasáže dotýkající se zejména organizačního vývoje školství tyto výzkumy syntetizují a hodnotí a jsou vítaným a kvalitním příspěvkem i pro tuto oblast bádání. Jeho ambice směřují k postižení školství jako jedné z vrstev (úseků, částí) formující se společnosti, která prochází vlastním dynamickým vývojem a mění sebe i společnost. Autor hledá zdroje, okolnosti a důsledky této proměny, chce znát její hloubku a to, nakolik přispěla k proměně celé společnosti. Jako by se pokoušel fenomén školství, vnímaný jako nedílná součást kulturních, hospodářských a politických dějin, obohatit pohledem sociologizujícího historika. V tom vidíme autorovo úsilí o mezioborový přístup k uchopení tématu.

Na Kadlecovu knihu, přeplněnou číselnými údaji, statistikami, grafy a tabulkami (těch je 160!), můžeme pohlížet z trojího úhlu.

- 1) První rovina jejího vnímání je metodologická. Autor s velkým přehledem po zahraniční a domácí literatuře prezentuje výsledky dosavadní-

ho bádání o dějinách středního školství v Evropě, habsburské monarchii a českých zemích, se speciálním pohledem na region Moravy a Slezska. Vybírá autory a práce, které jsou podle jeho hodnocení klíčové a přelomové ve výzkumu středního školství, analyzuje jejich obsah a snaží se sjednotit a definovat pojmy, aby mohl výsledky svého zkoumání zařazovat do nadnárodních kontextů a komparací se dopracovávat k určování obecných rysů a specifík platných pro české (moravské, slezské) prostředí. Z průzkumu dosavadní literatury mu sebereflexí vyplývá, že předmětem jeho zájmu je téma málo zpracované a s řadou deficitů, které nemůže sám vyrovnat, ale chce, aby jeho práce byla výzvou k dalšímu bádání, vlastnímu i pro historiky s tímž nebo jiným metodologickým přístupem k látce. Metodologicky ještě cennější, protože asi méně badatelsky sledovaná, je část, v níž se autor věnuje analýze pramenů, s nimiž pracuje historik školství, v první řadě on sám. Máme tím na mysli jeho výklady týkající se třídních katalogů, výročních zpráv škol, statistik, schematismů, kronik, adresářů, almanachů atd. Hodnotí možnosti a limity jejich využití při zkoumání zvolené tematiky. Tyto pasáže vnímáme jako zdařilé, inspirativní a přínosné i v obecném pohledu, nejen ve vztahu k jeho vlastnímu zkoumání. Promítá se do nich autorova vlastní zkušenost, jsou podány jasně a s kritickým nadhledem. Preciznost přístupu P. Kadlece je patrná i v pasážích prezentujících výsledky jeho vlastního výzkumu, kdy čtenáři předkládá v relativně podrobném rozboru metodologii výzkumu, popisuje své záměry, upozorňuje na nejrůznější okolnosti ovlivňující závěry a limitující dosah jejich platnosti, takže čtenář má možnost svým způsobem jeho postup nejen sledovat, ale i verifikovat.

- 2) Druhou dimenzi Kadlecovy práce tvoří výklad o školské problematice v habsburské monarchii a českém prostředí zhruba ve druhé polovině 19. století, který přihlíží k trendům vývoje školství v západní Evropě (pro vyváženost a zhodnocení pokroku a stavu by bylo užitečné nastínit problematiku také v jižní a východní Evropě, což není pochopitelně výtkou, ale podnět), a hledá vazby mezi školstvím a společností a školstvím a obecnými trendy v politické a hospodářské oblasti. I zde bychom upozornili a kladně zhodnotili velmi dobré zvládnutí problematiky v kontextu obdobného bádání v západní Evropě, což autorovi umožňuje komparovat jednotlivé výsledky zkoumání a jevy v širším mezinárodním měřítku a nacházet pro ně objektivní místo a zařazení do společenského vývoje. Za zdařilé považujeme jeho postřehy týkající se školství v monarchii ve vazbě na trendy kolísání kapitalistické ekonomiky. Popisy proměn podoby jednotlivých typů škol (gymnázia, reálky, reálná gymnázia, dívčí

školství) z hlediska organizace i transformace obsahu výuky hodnotíme jako srozumitelné, jasné a přehledné, přínosné ve svém komplexním přehledu.

- 3) Vlastním obsahovým jádrem monografie je prezentace výsledků výzkumu zaměřeného na zhruba 7 000 studentů z 12 středních škol na Moravě a ve Slezsku, opřeného o analýzu archivních materiálů a doplněného z nečetné sekundární literatury. Autor předkládá analýzu teritoriálního původu a sociokulturních znaků středoškoláků. Zdařilé jsou pasáže věnované uplatnění absolventů středních škol. P. Kadlec dochází k závěru, že vytvořený vzorek studentů je svou velikostí bez obdoby a natolik reprezentativní, že postuláty plynoucí z jeho zkoumání mají zásadní výpovědní hodnotu. Současně je však natolik kritický, že výsledky nepřeceňuje, připouští jisté limity vyplývající z charakteru a stavu dochovanosti pramenů a možnost jejich korekce dalšími výzkumy.

Kniha Petra Kadlece je napsána kultivovaně a má solidní literární úroveň. Se zvoleným tématem se vypořádal z metodologického i věcného hlediska výborně. Jeho vědecky ověřené závěry jsou přínosem pro českou historiografii. Mimořádně bohaté, jak jsme naznačili, jsou textové a tabulkové přílohy, tištěné v práci i na přiloženém CD nosiči. Lze si jen přát, aby autor své téma dále rozvíjel rozšířením výzkumu na další teritoria, a také inspiroval a našel další spolupracovníky. Práce tohoto typu budeme očekávat s napětím.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: pavel.marek@upol.cz

KÁBOVÁ, HANA:

JOSEF VÍTEŽSLAV ŠIMÁK.

**JEHO ŽIVOT A DÍLO SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM
K HISTORICKÉ VLASTIVĚDĚ.**

SPOLEČNOST PRO KULTURNÍ DĚJINY –

NOVÁ TISKÁRNA PELHŘIMOV,

ČESKÉ BUDĚJOVICE – PELHŘIMOV 2013.

Lukáš F. Peluněk – Jiří Válek

I.

Fenomén historické vlastivědy v minulosti byl a stále zůstává olomouckému akademickému prostředí více než blízký. Právě zde byl roku 1950 při Univerzitě Palackého založen Ústav pro historickou vlastivědu, který se stal jediným specializovaným pracovištěm tohoto zaměření v tehdejší Československu. U vzniku této instituce stál Ladislav Hosák (1898–1972), významný moravský historik a odborník na historický místopis Moravy a Slezska, absolvent univerzit Karlovy v Praze a Masarykovy v Brně a po druhé světové válce profesor českých dějin na obnovené olomoucké univerzitě. Profesor Hosák patřil k nejvýraznějším žákům Josefa Vítězslava Šimáka (1870–1941), kterého můžeme považovat za zakladatele oborově samostatné historické vlastivědy v českých zemích. J. V. Šimák se narodil 15. srpna 1870 v Turnově v severních Čechách, kde strávil dětství, gymnázium studoval v Mladé Boleslavi a roku 1890 se zapsal ke studiu dějepisu a zeměpisu na české univerzitě v Praze. Postupem času si svou činností vydobyl uznání na poli historického bádání, roku 1904 se po jistých nesnázích habilitoval a teprve roku 1921, ve svých jedenapadesáti letech, se stal řádným profesorem vlastivědy československého státu na Karlově univerzitě. Zemřel v dusném ovzduší protektorátního zřízení 30. ledna 1941 v Praze.

Obecně lze říci, že osobnost J. V. Šimáka u nás i v současnosti zůstává nedoceněna, přestože se jedná o autora mnoha odborných či popularizačních prací a zejména jedné významné monografie, jež ovlivnila české historické bádání zásadním způsobem.¹ Do minulého roku byla Šimákovu odkazu vě-

¹ Nejvýznamnějším Šimákovým dílem je příspěvek ke středověké kolonizaci českých zemí, na kterém pracoval ve třicátých letech minulého století – kniha byla vydána jako pátý svazek 1. dílu Laichterovy edice České dějiny, viz ŠIMÁK, J. V.: *Středověká kolonisace v zemích českých*.

nována vyšší pozornost historiků pouze jednou. Roku 1996 byla v severočeském Turnově uspořádána vědecká konference nazvaná Josef Vítězslav Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době, jejíž příspěvky byly posléze publikovány ve sborníku věnovaném Šimákově památce.² Teprve v minulém roce byla vydána rozsáhlá monografie o životě a díle tohoto významného českého historika. Publikace pochází z pera PhDr. Hany Kábové, Ph.D., absolventky oboru kulturní historie na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích a v současnosti pracovnice Masarykova ústavu a Archivu AV ČR v Praze, která Šimákův životopis zpracovala během svého studia a v roce 2011 obhájila jako svou disertační práci.³

Publikace o bezmála 600 stranách je rozdělena do tří hlavních částí. První část se zabývá Šimákovými životními osudy, druhá obsahuje bohatou bibliografii jeho publikovaných i nepublikovaných textů, přednášek i biografických textů o něm, třetí část pak dává čtenáři možnost přímo nahlédnout do historikovy tvorby a korespondence. Uprostřed knihy je také zařazeno 71 černobílých i barevných obrazových příloh.

První, životopisnou část monografie tvoří kromě úvodu a závěru osm kapitol. Představme si ve stručnosti jejich obsah a časová rozpětí. V úvodu autorka nastiňuje koncepci knihy a základní pramenný materiál, se kterým pracovala. První kapitola (1870–1890) představuje původ, rodinné poměry, dětství, studium na gymnáziu v Mladé Boleslavi a prvotní zájem o české dějiny. Druhá kapitola (1890–1904) uvádí do doby studií na univerzitě, zmiňuje studentské zájmy, vliv jednotlivých učitelů, první zaměstnání a odborné pra-

Praha 1938. Zmíněná monografie však vyšla ve stejném nakladatelství samostatně, jako „separátní výtisk z Českých dějin“ pod odlišným názvem, viz též: *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*. Praha 1938.

² Josef Vítězslav Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 10.–11. května 1996 v Turnově a na Hrubé Skále. Semily 1996.

³ KÁBOVÁ, Hana: *Josef Vítězslav Šimák (Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě)*. České Budějovice 2011 (disertační práce). Autorka se Šimákovu životopisu věnovala také dříve v několika dílčích studiích, viz např. též: *Historické dílo Josefa Vítězslava Šimáka*. In: JIROUŠEK, B. – BLÜML, J. – BLÜMLOVÁ, D. (eds.): Jaroslav Goll a jeho žáci. Pelhřimov 2005, s. 367–386; Též: *Učňovská léta Josefa Vítězslava Šimáka (23. 6. 1890–18. 9. 1900)*. In: BLÜMLOVÁ, D. – RAUCHOVÁ, J. (eds.): Čas výstavního ruchu. Studie a materiály. Pelhřimov 2005, s. 157–184; Též: *Zapomenutý turnovský básník Josef Vítězslav Šimák*. In: BLÜMLOVÁ, D. – JIROUŠEK, B. (eds.): Čas moderny. Studie a materiály. Pelhřimov 2006, s. 257–286; Též: *Jak vzpomínal J. V. Šimák na gymnaziální studia v Mladé Boleslavi*. Z Českého ráje a Podkrkonoší, 22, 2009, s. 191–205; Též: *Mluvené slovo J. V. Šimáka*. Východočeské listy historické, 28, 2011, s. 63–74; Též: *Historik Josef Vítězslav Šimák a Johana Husáková, dcera semilského lékárníka*. Z Českého ráje a Podkrkonoší, 25, 2012, s. 251–260, 280; Též: *Šimákova historická vlastivěda a vlastivědné sborníky (teorie a praxe)*. In: Regionální vlastivědná periodika a jejich místo v historiografii. Benešov – Vlašim 2012, s. 29–35.

ce. Třetí kapitola (1904–1914) již seznamuje se složitou cestou za habilitací, zejména pak studijním pobytem v Lipsku v akademickém roce 1904/1905, kde Šimák studoval také u Karla Lamprechta – iniciátora historického výzkumu založeného na kulturním a regionálním hledisku. Kapitola dává nahlízet i do historikova intimního života, který v této době hledal životní partnerku, ale odhaluje také jeho poměrně roztržité spolkové aktivity či básnickou tvorbu. Čtvrtá kapitola (1914–1918) se zabývá čistě obdobím první světové války, která měla také silný vliv na jeho život i přesto, že nenastoupil vojenskou službu. Pátá kapitola (1918–1926) pojednává o Šimákovi – univerzitním pedagogovi, představuje jeho dílo kolísající místy mezi vědou a popularizací, dále dosažení řádné profesury, členství a aktivní činnost ve vědeckých společnostech a „anabázi“ vedoucí k sepsání *Kroniky československé* (1921–1925).⁴ Poslední životopisně zaměřená šestá kapitola se pak zabývá jeho osudy mezi lety 1927 až 1941, autorka zde také věnuje prostor již zmíněné nejvýznamnější publikaci – *Středověké kolonisaci v zemích českých* (1938). Závěrečné dvě kapitoly se zaměřují čistě na Šimákovo dílo – sedmá kapitola je obecnějším náhledem na historiografické práce odborné i popularizační, osmá kapitola detailně seznamuje s historickou vlastivědou, jejím vymezením a Šimákovým pojetím.

II.

K pochopení života a díla J. V. Šimáka je ovšem nutné blíže představit jednotlivá témata, kterým věnoval svůj výzkum. Jedná se především o tři základní okruhy – historickou vlastivědu, dějiny dějepisectví a středověkou kolonizaci českých zemí. Pokusme se zároveň zhodnotit zpracování všech tří témat v recenzované monografii.⁵

Pokud je při jakékoliv příležitosti skloňováno Šimákovo jméno, vždy se jedním dechem připojuje poznámka, že se věnoval historické vlastivědě. Co však můžeme chápat pod pojmem „historická vlastivěda“? Odpověď může

⁴ ŠIMÁK, J. V.: *Kronika československá. I. Doba stará. Od časů nejstarších do reformace, kn. 1. Pravek a doba staroslovanská [Období knížecí naprosté vlády, řádů slovanských, hospodářství plodinového a vázaného /791–1197/]*. Praha 1921; Týž: *Kronika československá. I. Doba stará. Od časů nejstarších do reformace, kn. 2. Čechy královské [Příchod řádů západních, počátky vlády ústavní, hospodářství peněžního a první gotiky /1198–1306/]*. Praha 1924; Týž: *Kronika československá. I. Doba stará. Od časů nejstarších do reformace, kn. 3. Dověšení středověku [1306–1378]*. Praha 1925.

⁵ Recenzenti knihy mají jiný názor na možnost rozdělení historiografického díla J. V. Šimáka než H. Kábová (s. 235).

být nejednoznačná, protože v jednotlivých etapách historického bádání v českých zemích bylo na historickou vlastivědu nahlíženo různě. Na počátku devadesátých let 19. století, kdy byl Šimák ještě studentem na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze a teprve objevoval krásy historického řemesla, byla odborná historická vlastivěda teprve ve svých počátcích. Co se týče českých zemí, na pražské univerzitě bychom vlastivědu jako samostatný obor tehdy nenašli a na Moravě byla vydávána *Vlastivěda moravská*, ediční řada mapující dějiny a místopis jednotlivých moravských okresů či měst, teprve od roku 1897. Ve střeoevropském prostoru však byla tehdy v tomto směru průkopníkem univerzita v saském Lipsku, zvláště pak Karl Lamprecht (1856–1915) a Rudolf Kötzschke (1867–1949). Ti chápali „Heimatkunde“ jako podrobné zmapování menších územních celků k objasnění historických souvislostí rozsáhlejších území – saská vlastivěda tedy měla přispět k detailnějšímu a lépe interpretovatelnému pojetí německých dějin.

V českém prostředí byla „vlastivěda“ na přelomu 19. a 20. století pojmem novým a stala se spíše synonymem pro všeobecnou historicko-topografickou práci, hledající svůj předobraz v několika dílech starších autorů – Františka Josefa Schwoye (1742–1806), Faustina Ense (1782–1858) či Řehoře Wolného (1793–1871). Lze říci, že J. V. Šimák představil vlastní pojetí historické vlastivědy, lišící se mírně od pojetí saských historiků. U něj je např. vždy patrný „vlastenecký“ podtón vlastivědné práce. Jednotlivé historické subdisciplíny (dějiny regionu, historickou geografii) také chápal jakožto nedílnou součást historické vlastivědy.⁶ Jeho rodným krajem bylo Turnovsko, kterému věnoval významnou část svého díla. Zde je nutno zdůraznit, že subjektivní aspekt sounáležitosti s rodným krajem je patrný u jakéhokoliv historika, Šimák však v době meziválečné povýšil regionální dějiny téměř na roveň dějinám politickým, což se projevilo zejména po druhé světové válce širší historiografickou produkcí věnovanou regionálním tématům. Můžeme proto konstatovat, že právě historické vlastivědě věnoval J. V. Šimák nejvýznamnější část svého díla, a proto ji nemůžeme v hodnocení jeho odkazu opomíjet. Hana Kábová ve své monografii téma neopomíjí, věnuje jí celou jednu kapitolu, která je faktograficky velmi hodnotná a vcelku dobře zpracovaná. Pouze její tvrzení o tom, že Šimák „stál u počátků vlastivědných časopisů“ (s. 261), je poněkud nepřesné – na mysli měla pravděpodobně pouze některé časopisy tohoto zaměření.

⁶ Např. podle Jindřicha Schulze „Šimák nebyl velkým teoretikem, historickou vlastivědu směřoval s historickou geografii a kartografií, (...)“. Viz SCHULZ, Jindřich: *Historik Ladislav Hosák*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 28–1998, Sborník prací historických, XVI, s. 132.

Podle recenzované publikace patřil Šimák k jednomu „z mála historiků své doby, kteří se soustavně zabývali dějinami vlastního oboru“ (s. 235). Nelze říci, že byl prvním a posledním českým historikem, který se dějinami dějepisectví ve větší míře zabýval, není však pochyb, že dané téma přednášel na univerzitě a ovlivnil tím významněji další generaci historiků. Autorka se však dějinám dějepisectví v pojetí J. V. Šimáka příliš nevěnuje.

Za vrchol a současně završení Šimákovy tvorby bývá považována jeho stěžejní práce o velké středověké kolonizaci.⁷ V tomto ohledu lze s autorkou recenzované knihy plně souhlasit, samotnému dílu a jeho následnému vlivu v našem historickém povědomí je však v textu věnováno poměrně málo prostoru (s. 195–206). Důkladný výpis z rozličného pramenného materiálu se sice pokouší demonstrovat anabázi vzniku Šimákova nejvýznamnějšího tvůrčího počínu a přiblížit ji na základě ukázek z korespondence s vydavatelem i rodinou, H. Kábová však nereflektuje samotnou podstatu spisu o kolonizaci v jeho historické rovině. Tento aspekt je zde vytěsňen popisem procesu vzniku práce, kterému ovšem chybí širší souvislosti, nepočítáme-li několik citací dopisů J. V. Šimáka, v nichž je zdůrazněn ideově politický rozměr díla. Navíc je třeba zdůraznit, že řádky věnované zásadní a do dnešních dnů používané knize jakoby zanikaly ve výčtu autorčiných dílčích článků, které jsou na mnoha místech citovány.

Po druhé světové válce, a tedy i Šimákově smrti, se otevřel prostor k diskuzi ohledně středověké kolonizace českých zemí, později se také někteří historikové pokusili o dílčí revize a doplnění výsledků jeho výzkumu. Mezi těmito vynikli na moravské straně zejména již zmíněný Ladislav Hosák⁸ či Jan Bistrický (1930–2008).⁹ Patrná je tedy kontinuita Šimákova odkazu vědě historické i v době poválečné.

⁷ Autorka dílo běžně cituje zkráceně jako *Kolonizaci*, což není v souladu s autenticitou názvu Šimákova díla. Viz citace autorky na s. 196: „*Středověká kolonizace v českých zemích*“, originální název přitom zní: „*Středověká kolonisace v zemích českých*“.

⁸ Hosák, Ladislav: *Středověká kolonisace Dyjskosvrateckého úvalu*. Praha 1967. O nutné revizi Šimákovy práce se Hosák zmiňuje v šedesátých letech ve své korespondenci. Viz DOKOUPIL, Lumír (ed.): *Z korespondence Ladislava Hosáka s Františkem Kutnarem*. Historica – revue pro historii a příbuzné vědy, 3, 2012, č. 2, s. 191–207, zejména s. 198, 207. Viz též MUSIL, František: *Přínos díla profesora Ladislava Hosáka pro studium dějin osídlení*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 28–1998, Sborník prací historických, XVI, s. 141–145.

⁹ BISTRICKÝ, Jan: *Poznámky ke středověké kolonizaci okolí Dačic*. Časopis Moravského muzea – Acta Musei Moraviae, Vědy společenské – Scientiae sociales, 70, 1985, s. 85–102; Týž: *Nejstarší osídlení horního Podolí*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 31–2002, Sborník prací historických, XIX, s. 29–35.

III.

Monografie Hany Kábové dle našeho názoru obsahuje některé pasáže málo zdařilé, jiné naopak velmi zajímavé a čtivé (viz výše i níže). Některé konkrétní připomínky: na s. 14 se čtenář dozvídá, že Šimák „vnímal sociální prestiž rodiny jako velký závazek“. Domníváme se, že „sociální prestiží“ byla myšlena „společenská prestiž“, v čemž lze spatřit zásadní významový rozdíl. Šimák také nebyl v roce 1891 „členem“ Historického semináře (s. 31), nýbrž studentem seminář navštěvujícím. V knize se vyskytují také některé zvláštní slovní tvary, např. „sedění“ (s. 91) či „přijmutí“ (s. 198), které by se v odborné monografii objevovat neměly. Dalším opomenutím je např. uvedení velkého počátečního písmene u „Orebitů“ (s. 171). Na téže straně je Šimákova „literární činnost“ charakterizována jako „pozdravy, blahopřání, poděkování, vyličení zážitků z cest“, což neodpovídá významu slovního spojení „literární činnost“. V citaci z Šimákova dopisu je pozměněn pravopis písemného pramene – „náboženství jest filozofii slabých, filozofie náboženstvím silných“ (s. 241). Je nutné zdůraznit, že autorka mění pravopis ve všech citacích Šimákovy korespondence, čímž texty ztrácí pramennou autenticitu.

Musíme také konstatovat, že minimálně polovina vlastního textu je zaplněna citacemi pramenů a v menším rozsahu i jiné odborné literatury. Text je velmi často prokládán různými seznamy lidí a prací, které působí poněkud nadbytečně. Autorka také mnohokrát opakuje některé názory již dříve vyřčené a některé pasáže jsou zbytečně podrobné (např. líčení ochotnické scény v Turnově na s. 44–46 či líčení stavu místopisu, s. 97–98). Velmi detailně jsou v knize vypisovány seznamy Šimákových publikací či přednášek, které neměly většího významu na jeho životní osudy. O rozsahu a tematickém složení publikační činnosti přitom informuje obsáhlá bibliografie (s. 306–452). Text je zahlcen i množstvím nepodstatných úryvků o Šimákových dětech nebo jednotlivými básničkami (!), které napsal v upomínku narození svých dětí.

Dle recenzentů by nemusela monografie obsahovat tak dlouhý seznam osob, kterým Šimák zaslal veršovaná blahopřání k životnímu jubileu (s. 220), či např. dvojité citace téhož textu J. V. Šimáka, které jsou uvedeny pravděpodobně za účelem maximalizace účinků na čtenáře (s. 16). V publikaci můžeme také postřehnout pokus H. Kábové zachytit psychologický profil některých osobností, avšak výsledek často bývá zcela jednostranný. Za ocenění stojí rozbor duchovních vlivů formujících mladého historika, nabízí se však otázka, zda je nutné jmenovat veškeré jeho učitele či do důsledku rozebírat jeho školní léta na mnoha stranách práce. Některá tvrzení hodnocené práce lze považovat za irrelevantní, např. na s. 246 je Šimákův zájem o životy několi-

ka významných žen českých dějin vysvětlován tím, že souvisí „s významem, jaký měly v jeho životě vzdělané ženy (matka, manželka, dcera, žáčky aj.)“. Zdá se, že se autorka v hodnocení Šimákovy osobnosti místy nechává příliš sentimentálně unést.

Autorčino tvrzení o tom, že v rámci svých popularizačních přednášek Šimák „sjezdil celé české země“ (s. 249), neodpovídá skutečnosti. Dalo by se sice říci, že procestoval mnoho měst a vesnic v Čechách, na Moravu ovšem zavítal jen v menší míře (srov. Soupis přednášek J. V. Šimáka na s. 388–410). V knize lze nalézt velké množství mnohdy marginálních vyjádření – např. na s. 251: „Při koncipování svých příspěvků odborných, populárně vědeckých a popularizačních textů J. V. Šimák vždy zohledňoval účel textu – tedy zda je určen k publikování či přednesu a komu je určen (zohledňoval i různé publikum – např. venkovské prostředí, česko-německé oblasti, posluchači z řad dělnictva apod).“ V závěrečném seznamu literatury chybějí některé v textu citované práce – namátkou zmiňme alespoň memoáry *Léta dětství a jinošství* od Josefa Šusty či *Po proudu života* od Zdeňka Kalisty.

K pozitivům recenzované monografie patří např. osvětlení zajímavých vztahů mezi J. V. Šimákem a předními osobnostmi československé historiografie první poloviny 20. století. Místo je věnováno učitelům Antonínu Rezkovi (1853–1909), Josefu Kalouskovi (1838–1915) či Jaroslavu Gollovi (1846–1929). Nejsou opomenuti ani generační druhové a kolegové zvuchých jmen jako Josef Pekař (1870–1937) či Josef Šusta (1874–1945). Právě včlenění J. V. Šimáka do tohoto profesního okruhu je samo o sobě velkým přínosem publikace.

Náležitá pozornost je věnována také osobním vztahům mezi J. V. Šimákem a Josefem Šustou. Šusta byl sice generačně Šimákovi téměř druhem (Šusta se narodil 1874, Šimák 1870), nicméně profesně byl Šusta již od roku 1905 mimořádným a od roku 1910 řádným profesorem pro obor obecné dějiny, zatímco Šimák se teprve roku 1911 stává mimořádným a počátkem dvacátých let řádným profesorem pro stolicí historické vlastivědy. Analýza profesně lidského vztahu mezi dvěma natolik odlišnými postavami na poli české historiografie je značným pozitivem knihy.

Zavádějící je však rozbor vztahu J. V. Šimáka s Jaroslavem Gollem, ten je zde líčen s negativním příděchem jakožto „oponent“ v Šimákově cestě za habilitací i profesurou. Určité napětí mezi těmito osobnostmi jistě existovalo, ale chápeme-li Jaroslava Golla jakožto předního organizátora počátků české historické školy, musíme si být vědomi jeho složité pozice, kdy nemusel být vždy schopen vyhovět všem žadatelům bez jakékoliv osobní nevraživosti.

Problematická je také kapitola pojednávající o lipském pobytu J. V. Šimáka. Deskripce jeho průběhu a výpis z korespondence týkající se Šimákova vztahu s Karlem Lamprechtem je sice jednou z nejzajímavějších částí textu, nicméně význam Šimákova pobytu v Lipsku je v samotném závěru zcela zbaťgelizován. Je konstatováno, že „J. V. Šimák cestoval do Lipska jako hotový historik“ (s. 72), s čímž nelze souhlasit.

Autorka často vůbec neanalyzuje Šimákovy názory a vzpomínky obsažené v jeho korespondenci. Tyto uchopuje jako jasně daný empirický fakt s vnitřní vypovídající hodnotou, objektivní na svém tvůrci. V tomto můžeme vidět zcela zřejmý rozpor. Samozřejmě nelze tvrdit, že dopisy a vzpomínky J. V. Šimáka jsou pramenem nevhodným kvůli vždy nutné autocenzuře a předem dané subjektivitě. Vždyť právě tato „subjektivita“, četnými historiky považovaná za škodlivou, dělá z neživého balastu minulosti onu bohatou historii skutečných a reálných postav. Rozpor však nastává v okamžiku, podlehneme-li samotnému psanému prameni a necháme se jím unášet po proudu. Tímto způsobem pak vzniká zcela jednostranný náhled na určité události v životě J. V. Šimáka, případně mohou být nepochopeny jeho vztahy s některými osobnostmi.

Dalším nedostatkem recenzované monografie je fakt, že její biografická část není chronologicky koherentní – v první polovině postupuje dle chronologické řady, ale v kapitolách druhé části práce se od tohoto vzoru částečně odchyluje a její řazení se stává více tematickým (např. pojednání o Šimákově *Knize o Housce* je chronologicky velmi zmatené a nepřehledné, s. 194). V rámci zachování logického smyslu práce by bylo jistě lepší zvolit jeden typ přístupu a zůstat mu nadále věrný.

Také „nekonfliktní povaha“ či „nenápadnost“ oproti Josefu Šustovi a Josefu Pekařovi, které autorka zmiňuje (s. 5), nejsou přesnou charakteristikou osobnosti J. V. Šimáka. Na následujících stránkách je přitom demonstrováno, že měl Šimák v průběhu svého života hned několik konfliktů, nejen v rámci historické obce. Pravdou však zůstává, že se Šimák snažil některým zbytečným sporům vyhybat: „Milejší mi je doma práce, než jalový spor – a budoucno snad ocení, kdo víc prospěl“ (úryvek z Šimákovy korespondence na s. 90).

Dříve než uzavřeme naše hodnocení, rádi bychom také upozornili na žáky a pokračovatele J. V. Šimáka. Je pochopitelné, že mnozí na jeho myšlenkový odkaz navázali a hlásili se k němu jako ke svému učiteli. Také u jiných českých historiků i archeologů je zřejmé, že Šimáka poznali jakožto učitele Historického semináře, ale v jejich budoucí profesní dráze je zásadněji neovlivnil (autorčiny seznamy žáků může zájemce nalézt na s. 181–184). Bohužel se o žácích z recenzované knihy dovídáme velmi málo. Součástí knihy

je sice hned několik seznamů Šimákových pravděpodobných i jistých žáků, komentář však je ve většině případů opomenut.¹⁰

IV.

Monografie Hany Kábové je bezesporu důležitou pomůckou k dalšímu bádání o životě J. V. Šimáka i o české historiografii přelomu 19. a 20. století. Ovšem před knižním vytištěním by si tato doktorská práce zasloužila některé naznačené úpravy. Mimo již uvedené např. také redukci příliš popisného poznámkového aparátu. Uchopíme-li však práci Kábové víceméně jako průvodce po Šimákově archivní pozůstalosti, bibliografii, případně jako edici jeho základních postojů prismatickým osobním korespondencí, jeví se monografie jako chvályhodný a vydařený počin. Autorka již v úvodu předesílá, že předkládané dílo má „poskytnout zevrubný pohled na Šimákův život“ (s. 6), zda toto zadání došlo svého naplnění, je na posouzení čtenáře. Dle našeho názoru jde v převážné části publikace o pouhý komentář k celým přetištěným stránkám Šimákovy korespondence a jiných záznamů osobní povahy. Cílem bylo jistě dodat práci na autentičnosti, nicméně ve čtenáři může vzbuzovat pocit, že autorčina obava z vlastní analýzy textu vede mnohdy k přílišné popisnosti daných osobních dokumentů a často dříve, než čtenář pochopí podstatu problému, cítí jakousi vyčerpanost z množství pramenného materiálu. Také je někdy obtížné nalézt spojitost mezi autorkou řešeným problémem a textem z pozůstalosti J. V. Šimáka, který jej má demonstrovat. Nehodláme zde tvrdit, že citový život je u historika méně podstatný než profesní růst, nicméně lze pochybovat, zda je vhodné například tam, kde máme dosti jiných pramenných dokumentů, sáhnout v první řadě po intimní korespondenci. Příkladem je autorčin popis habilitace J. V. Šimáka, která je dokumentována skrze precitlivělé dopisy s jeho životní družkou. Jde možná o věc subjektivního pohledu, ale daná forma je v dějinách českého dějepiscectví poněkud nezvyklá.

Co uvést závěrem? Když Jaroslav Marek vydal počátkem devadesátých let v edici Pokrokové osobnosti naší minulosti životopisnou skicu Jaroslava

¹⁰ Příkladem může být autorčina zmínka o Josefu Dobiášovi (1888–1972). Ten je zde uváděn i jako „pelhřimovský to Šimák“ (s. 175), bohužel však není jasné, zda na toto oslovení narazila v pramenech nebo se jedná o její vlastní dikci. Taktéž není zcela jednoznačné, proč je právě Dobiáš považován za významného následovníka J. V. Šimáka. Můžeme si totiž položit otázku, zda je tomu tak díky autorství pětidílných *Dějín královského města Pelhřimova a jeho okolí* či zájmu o dějiny dějepiscectví, o kterém jsme se již zmínili výše.

Golla,¹¹ zavedl v dějinách českého dějepiscectví ideál, jenž nebyl až doposud překonán. Práce Hany Kábové bohužel tohoto ideálu nedosáhla, nicméně se stala užitečným sběrem informací pro další bádání o celém období české historiografie přelomu 19. a 20. století. Přestože autorka nevyužila maximálního potenciálu, který se při hodnocení Šimákova odkazu naskýtal, zůstává její monografie zajímavým a do budoucna snad také využitelným příspěvkem k poznání osobnosti J. V. Šimáka. Tato výrazná osobnost české historiografie jistě upoutá pozornost mnohých českých historiků i později. Vždyť také olomoucký Kabinet regionálních dějin¹² je vhodným důkazem toho, jaký vliv měl Šimák nejen na své současníky a žáky, ale i na celkový vývoj v historické vědě a postupnou přeměnu zájmu historiků od historické vlastivědy k samostatným oborům, jakými jsou dnes historická kartografie, historická geografie či regionální dějiny.

Lukáš F. Peluněk
Žerotínovo náměstí 11
779 00 Olomouc
e-mail: Lukas.F.Pelunek@email.cz

Bc. Jiří Válek
Denisova 291
779 00 Olomouc
e-mail: valemki@centrum.cz

¹¹ MAREK, Jaroslav: *Jaroslav Goll*. Praha 1991.

¹² K založení, vývoji a činnosti Kabinetu regionálních dějin blíže viz TRAPL, Miloš: *K 50. výročí založení Kabinetu regionálních dějin Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci*. *Vlastivědný věstník moravský*, 66, 2014, č. 1, s. 63–65; PAPAŽÍK, David – VIKTOŘÍK, Michael: *Aktivita a plány Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v současnosti*. *Vlastivědný věstník moravský*, 66, 2014, č. 1, s. 66–68.

CORANIČ, JAROSLAV:
DEJINY GRÉCKOKLATOLÍCKEJ CIRKVI
NA SLOVENSKU V ROKOCH 1918–1939.
VYDAVATELSTVO PREŠOVSKÉJ UNIVERZITY,
PREŠOV 2013.

Pavel Marek

Historik s ambicemi sahajícími k napsání syntetické práce shrnující určité téma nebo dějinné období stojí před složitým úkolem. Musí se vypořádat s předchozí historiografií jak v rovině koncepční, tak i faktografické. Měl by opravovat a doplňovat poznatky z informačních zdrojů, jež jeho předchůdci nevyužili nebo neměli k dispozici. Současně je třeba, aby jeho reflexe minulosti odpovídala na výzvy formulované současností. Na všechny tyto požadavky musel reagovat sice mladý, ale také už zkušený slovenský historik PhDr. Jaroslav Coranič, PhD., když se pustil do zpracování dějin řeckokatolické církve na Slovensku¹ v první polovině 20. století, resp. v letech existence první Československé republiky. Hned v úvodu musíme konstatovat, že se s nimi vyrovnal poměrně úspěšně.

Řeckokatolická církev působící na našem území jako jeden z reprezentantů východní spirituality² prošla v minulosti, stejně jako všechny církve, složitým vývojem. Vrcholem peripetií v moderních dějinách byla její likvidace totalitním režimem. V roce 1950 na tzv. Prešovském soboru exponenti komunistické proticírkevní politiky vyhlásili pod heslem „návratu k dědictví otců“ sloučení tohoto společenství s pravoslavnou církví. Duchovenstvo dostalo na výběr: buď přejde do nástupnické organizace, nebo se bude muset živit v nějaké dělnické profesi. Věřících se nikdo na nic neptal. Kdo z kněží se nepodřídil, čekalo ho vězení nebo nucené vystěhování z východního Slovenska, kde žila většina řeckokatolíků, do „vybiléného“ českého pohraničí vy-

¹ Dějinám církve v českých zemích se věnuje sborník připravený docentem Katolické teologické fakulty UK v Praze Karlem Sládkem. Viz SLÁDEK, Karel (ed.): *Řeckokatolická církev v českých zemích. Dějiny, identita, dialog*. Červený Kostelec 2013.

² V této souvislosti chceme připomenout existenci práce, která k tomuto tématu poskytuje výbornou orientaci: FARRUGIA, Edward G.: *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc 2008. České vydání připravil na půdě CMTF UP a Centra Aletti v Olomouci prof. Pavel Ambros, Ph.D., SJ.

klizeného německým obyvatelstvem.³ Teprve jisté politické uvolnění v roce 1968 církvi umožnilo vyjít z ilegality a obnovit činnost, ale až do sametové revoluce v roce 1989 se jednalo o živoření pod kuratelou komunistů. Katolíci východního obřadu v těchto letech však dokázali, že církev je kvalitativně něco jiného než spolek, který je možno zakázat, a zůstali svému přesvědčení i v letech pronásledování věrni. Od počátku devadesátých let 20. století řeckokatolická církev na Slovensku prožívá období renesance nesené v duchu všeobecného nadšení ve vlastních řadách, provázané pracovitostí a obětavostí. Do tohoto kontextu je nutno zařadit aktivity Řeckokatolické teologické fakulty jako integrální součásti Prešovské univerzity, v nichž ediční činnost⁴ zaujímá jako vyústění vědecké a výzkumné práce jedno z předních míst. Proto se nelze divit skutečnosti, že recenzovaná kniha proděkana fakulty a vedoucího katedry historie Jaroslava Coraniče je čtvrtým dílem proponovaných šestisvazkových dějin tohoto třetího nejpočetnějšího církevního společenství, k němuž se v současné době hlásí na Slovensku asi 207 000 věřících (tj. 3,8 % z celkového počtu obyvatel).

Kniha v rozsahu 415 tiskových stran má po formální stránce typické znaky vědecké monografie. Obsahuje vedle úvodu a závěru soupisy pramenů a literatury, anglické, německé a italské resumé a jmenný rejstřík. Text je prokládán většinou dokumentárními fotografiemi a zmenšenými reprodukcemi dokumentů, mnohé údaje jsou předkládány ve formě přehledných tabulek, nechybí dobře udělané mapy s legendou, v závěru je vhodně v barvě reprodukována sakrální architektura. Výklad je rozdělen do osmi kapitol.

Na východě první Československé republiky byli věřící hlásící se k řeckokatolické církvi organizováni ve dvou biskupstvích, Prešovském a Mukačevském, přičemž jejich hranice se nekryly se zemskými a dlouhou dobu ani se státními. Vše vzniklo jako důsledek velmi komplikovaného historického vývoje v tomto regionu se složitou etnickou strukturou obyvatelstva, podléhajícího navíc odlišným politickým tlakům a hlásícího se také k různým náboženským vyznáním. Coraničovým prvořadým zájmem je přitom evokace dějin řeckokatolické církve na Slovensku. Proto musel rozplétat složité předivo vztahů a protichůdných tendencí a najít takový metodologický

³ Srov. MAREK, Pavel: „Akce 100“. *Príspevek k dejinám řeckokatolíckej cirkve v Československu po 2. svetovej vojne*. Historica Olomucensia, 36–2009, Sborník prací historických, XXIV. Olomouc 2009, s. 85–101.

⁴ Jen namátkou uvedme vydávání vědecké revue *Theologos* (dvakrát ročně, v roce 2014 roč. 16), tři sborníky z konferencí *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí 1, 2, 3*, a řadu monografií jako např. ŠTURÁK, Peter: *Pavol Peter Gojdič OSBM – prešovský gréckokatolícky biskup (1926–1960)*. Prešov 2013; BORZA, Peter: *Kapitoly z dejín kresťanstva*. Prešov 2013; KOPRIVNÁKOVÁ, Jana: *Kapitoly z dejín cirkevného školstva*, 1. Prešov 2013, aj.

postup, aby mohl čtenáři předložit reálný obraz minulosti. Pro evokaci dějin církve v ústředí autor sáhl k nástinu života a díla jednotlivých biskupů, v Prešovském biskupství Dr. Štefana Nováka (léta 1914–1920), apoštolského administrátora Dr. Dionýza Njaradiho (1922–1927) a zejména Pavla Petra Gojdiče (1927–1940), v Mukačevském Antona Pappa (1912–1924), Petra Gebeje (1924–1931) a Alexandra Stojky (1932–1943). Výrazně však tehdy dění v církvi ovlivňoval Dr. Mikuláš Russnák jako generální vikář. Toto řešení pro vědeckou práci se může jevit na první pohled jako neadekvátní a zjednodušující. Domnívám se však, že je přijatelné s ohledem na úkoly, které církev řešila, a s přihlédnutím k celkovému postavení církve ve společnosti. Další kapitoly pak autorovi umožňují, aby problematiku hledání hranic diecézí, resp. celkové územně správní organizace církve, provázené systematizací farností, komplikovanou otázkou národnostních vztahů mezi Rusíny, Maďary a Slováky, záležitosti zřizování a správy církevních škol, reflexi důsledků zrušení koblíny a rokoviny, činnost řeholních společenství a otázky související se sakrální architekturou pojednal uceleně, v monotematických blocích. Totéž se týká citlivého vztahu mezi řeckokatolickou a pravoslavnou církví, jenž právě v letech po vzniku Československé republiky procházel jednou z nových velkých zatěžkávacích zkoušek. Ty ostatně provázejí tato v mnohém sobě si blízká církevní společenství takřka neustále.

Kniha je přímo nabitá fakty a autor mnohokrát sahá k širší citaci dokumentů. Pracuje s archiváliemi pocházejícími z bohatého archivu církve, do něhož měl přístup. Využil však i dalších nabízejících se zdrojů ze státních archivů a pracoval s tištěnými dokumenty domácí i zahraniční provenience. Využití sekundární literatury je samozřejmostí, i když v této souvislosti přece jen registrujeme nepříznivé důsledky státoprávního rozchodu Čechů a Slováků. Projevují se snížením dostupnosti literatury na obou stranách, a pokud se česká a slovenská tematika prolíná (právě první republika je v tomto ohledu nejcitlivějším obdobím), očekávali bychom připomenutí titulů české provenience. Zatímco jádro práce, dějiny církve na Slovensku, se bez české odborné produkce obejdou, např. úvodní kapitola evokující společensko-náboženskou situaci v ČSR v letech 1918–1939 její absencí trpí a projevuje se řadou mezer; ostatně zvládnout takovou kapitolu na 15 stránkách textu je úkol pro mistrovské pero. Domníváme se také, že z metodologického hlediska není zcela ideální postup, když autor z relativně dostatečného množství literatury na určité téma vybere jen některé tituly a ty mu slouží jako základ pro výklad. Je třeba udělat celkovou reflexi a přihlížet zejména k nové, relevantní literatuře, která starší pohledy na problém většinou modifikuje (nebo by aspoň měla).

Nemá větší smysl vypočítávat nějaké dílčí chyby nebo přehlédnutí, navíc jedná-li se o první pokus o syntézu velmi komplikované tematiky. Autor je si sám vědom toho, že položil základy, na nichž bude nutno do budoucna dále stavět. Přece jen si však neodpustíme jednu malou poznámku, která má obecnější ráz ve směru ke zpracování církevních dějin. Pramenný materiál, který se dochoval a je běžně k dispozici, svádí autory k tomu, aby se zabývali „vnějšími“ dějinami církve. Jsou schopni spolehlivě zachytit proměny episkopátu, vývoj vztahů mezi církví a státem, mohou zachytit stavbu a opravy kostelů atd. Jsou tím však dějiny církve skutečně celkově pokryty a vyčerpány? Nebo je podstata života církve v něčem jiném, což vnímáme a označujeme jako „vnitřní“ dějiny církve? Nechybí tu zachycení jakéhosi duchovního rozměru církve, její spirituality, liturgie a teologie, pohled na to, jak svou víru prožívají lidé hlásící se k církevnímu společenství, kněží a laikové? Pro profánního historika je tato oblast pochopitelně velkou výzvou, metodologickou i z hlediska pramenného materiálu, ale bez vyrovnání se s tímto problémem není naše historiografické úsilí naplněno.

Dějiny řeckokatolické církve na Slovensku v letech 1918–1939, s časovými přesahy z obou stran, vnímáme jako základní práci, v níž Jaroslav Coranič prokázal schopnost vyrovnat se s řadou nástrah spojených s tématem na velmi solidní úrovni; tou největší je pravděpodobně zvládnutí problémů souvisejících s různorodou nacionální, politickou a kulturní úrovní obyvatelstva na východě bývalé první Československé republiky. Nemusíme se všim, co je předkládáno, souhlasit, ale kniha je výsledkem poctivé a ve smyslu existence průpravných prací i několikaleté práce.⁵ Je cenná i jako výzva k dalšímu bádání a hledání.

⁵ Srov. např. CORANIČ, Jaroslav: *Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike v rokoch 1939–1940*. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Prešov 2007, s. 127–142; Týž: *Život a pôsobenie Mikuláša Russnáka*. In: Univerzitný profesor Mikuláš Russnák (1878–1954) v súradniciach času a doby. Prešov 2011, s. 11–34; Týž: *Vplyv 1. svetovej vojny na hospodárske pomery v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve*. In: Zborník teologických štúdií, č. 9. Prešov 2013, s. 93–102; Týž: *Život a činnosť prešovského gréckokatolíckeho biskupa Dr. Štefana Nováka (1913–1920)*. In: Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí, 3. Prešov 2013, s. 335–351; Týž: *Sonda do národnostnej problematiky v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia*. In: Kulturná identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva, 2. Súbor štúdií. Bratislava 2013, s. 115–127; Týž: *Gréckokatolícka cirkev a jej postoj k tzv. židovskej otázke v Slovenskej republike (1939–1945)*. In: Židia pred a za Karpatmi v priebehu storočí. Prešov 2013, s. 354–364; Týž: *Prešovské gréckokatolícke biskupstvo v správe apoštolského administrátora Dr. Dionýza Njaradiho (1922–1927)*. In: Theologos: teologická revue, 15, 2013, č. 2, s. 182–196; CORANIČ, Jaroslav – LIŠKA, Anton: *Rusíni na Slovensku v 19. a 20. storočí*. In: Spoleczenstwo. Kultura wartosci: studiumspoleczne, 3, 2013, č. 3, s. 11–28.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: pavel.marek@upol.cz

ZÁHOŘÍK, JAN:

DĚJINY RWANDY A BURUNDI.

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY, PRAHA 2012.

Kateřina Rudincová

Přestože Afrika stojí na okraji zájmu české akademické obce, historická řada Dějiny států Nakladatelství Lidové noviny v nedávné době vydala několik titulů zabývajících se dějinami afrických států. Jedním z nich jsou *Dějiny Rwandy a Burundi*, jehož autorem je plzeňský afrikanista Jan Záhořík, který již v minulosti vydal několik monografií zabývajících se dějinami i současnými konflikty v Africe.

Přestože jsou Rwanda i Burundi svou rozlohou malé státy ležící ve středovýchodní Africe, celosvětovou pozornost a zájem o dění v oblasti vyvolalo v devadesátých letech 20. století etnické násilí v Burundi a především rozsáhlá genocida, která se udála ve Rwandě v roce 1994. Z tohoto předpokladu vychází v dané monografii také autor, který vysvětlení sociálních, ekonomických a politických procesů ve Rwandě a Burundi směřuje právě do cíle objasnění faktorů, které kulminovaly v devadesátých letech a vedly ke genocidám v obou zemích. Na základě pochopení historických souvislostí, které autor předkládá, dochází čtenář k závěru, že vypuknutí konfliktů, které v obou zemích přerostly až do genocidních rozměrů, nebylo zdaleka tak překvapivé a nečekané, jak by se mohlo na první pohled jevit.

V úvodních částech podává autor informace o geografii a etnickém složení obyvatel Rwandy a Burundi, což napomáhá čtenáři orientovat se lépe v dalších částech knihy. Pozornost věnuje také předkoloniálním dějinám obou zemí, náboženským tradicím a mýtům o vzniku těchto státních útvarů. V této souvislosti se zabývá také tzv. hamitskou hypotézou, která se stala základem pro pozdější rozdělení tamějších sociálních skupin a zformování etnických kategorií Hutu a Tutsi.

Značnou pozornost věnuje autor osvětlení historických událostí v obou regionech. Zajímavá a pro pozdější analýzu důležitá je především kapitola o koloniálních systémech, kdy nejprve byly Rwanda a Burundi spravovány jako jednotná německá kolonie Ruanda-Urundi a na základě výsledků z 1. světové války byla svěřena Belgii do mandátní správy nově ustanovené Společnosti národů. Autor se v této kapitole zabývá mimo jiné rolí koloniálních mocností v procesu formování etnických identit, na základě kterých se rwandská a burundská společnost rozdělila na etnika Tutsiů a Hutů a na vy-

užívání těchto nových etnických identit jak koloniálními mocnostmi tak také nově ustanovenými režimy, vznikajícími na základě dekolonizace oblasti. Autor se však nelimituje pouze na výklad o etnických kategoriích Hutu a Tutsi, ale pozornost věnuje také minoritní pygmejské skupině Twa a jejímu marginálnímu sociálnímu a ekonomickému postavení v rwandské a burundské společnosti.

Cenným faktem je, že autor zasazuje historické a politické procesy ve Rwandě a Burundi do širšího regionálního, ale také světového kontextu. Věnuje pozornost také roli mezinárodního společenství a významných evropských mocností majících nadále vliv v oblasti, především Francie a Belgie, jakožto bývalé koloniální mocnosti, a neschopnosti OSN účinně zabránit genocidě, což je i dnes vnímáno jako velké selhání mezinárodního systému. Vzhledem k tomu, že je celý region Velkých jezer konfliktní oblastí, byly i střety ve Rwandě a Burundi ovlivňovány ze zahraničí, a naopak velké migrační vlny z těchto států v důsledku genocid vedly k destabilizaci okolních zemí.

Stěžejní část knihy je věnována výkladu událostí v období genocid a jejich bezprostředním příčinám. Pozornost autor věnuje také sociálním změnám, které s sebou genocidy nesly, a problematikám s nimi spojeným, jako je uprchlictví, genderové otázky nebo vypuknutí epidemie HIV/AIDS. V závěru kapitol o Rwandě i Burundi jsou zařazena pojednání o nejnovějších dějinách obou zemí a společenských a politických snahách o vyrovnání se s postgenocidní situací. Zajímavou a pro čtenáře užitečnou je také závěrečná kapitola pojednávající o kultuře Rwandy a Burundi, ve které zájemce o další prohloubení znalostí o historických událostech a kulturách v těchto zemích najde informace a odkazy na literární i jiná díla rwandských a burundských autorů.

Knihu vhodně doplňuje bohatý obrazový materiál a množství tabulek a map. Orientaci čtenáře ve složitých sociálních a politických procesech v oblasti napomáhají především chronologie významných událostí, přehled panovníků a představitelů států a seznam použitých zkratk, které jsou umístěné na konci knihy. Bohužel v monografii chybí jednoduchý slovníček použitých výrazů v jazycích kirundi a kinyarwanda, které autor používá především v souvislosti se sociální a ekonomickou strukturou obyvatel daných států. Jedná se však o velice marginální problém, který na čtivosti a přehlednosti dané knihy nikterak neubírá.

Recenzovaná monografie je cenným příspěvkem k dějinám Afriky, která je stále v českém akademickém, ale i populárně naučném prostředí do jisté míry marginální oblastí. Pro její vysokou informační hodnotu lze knihu do-

poručit odborné veřejnosti především z řad historiků, ale i studentů a dalších odborníků se zájmem o Afriku. Své čtenáře si však díky své čtivosti jistě najde také mezi širokou veřejností, která si nadále klade otázky, jak bylo možné, že v těchto zemích došlo k jedné z nejničivějších genocid v dějinách lidstva.

Mgr. Kateřina Rudincová
Katedra historických věd
Filozofická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Tylova 11
306 14 Plzeň
e-mail: katerina.rudincova@gmail.com

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.

Doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc. works as a lecturer at the Pedagogical Faculty of the Charles University in Prague and a research worker at the Institute for Classical Studies – the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Czech Republic. She is primarily focused on Roman history and the heritage of Antiquity.

The Secondary School Antiquity in the Third Quarter of the 19th Century

In this paper the author discusses a question of Ancient history lessons at time when a future writer and a traveller, the secondary school teacher Josef Wünsch, studied at the grammar school in Plzeň and Prague, especially in years 1856–1864. Teaching of the Ancient world is examined in a broader context of grammar school teaching, i.e. also in subjects such as Latin and Greek, German and Czech. She follows the article of Martin Svatoš about classical languages teaching at time of grammar school studies of Vojtěch Lanna younger and other papers about the education in the second half of the 19th century.

PhDr. Tomáš Klokner

PhDr. Tomáš Klokner graduated at the Faculty of Arts of the Comenius University in Bratislava. Currently, he is a doctoral student at the Department of General History at the Faculty of Arts of the Comenius University in Bratislava. He concentrates on issues of social relations in early Roman Empire (the Principate). Furthermore, he focuses on Latin epigraphy, history of sciences about Ancient times and Roman everyday life.

Corpus Inscriptionum Latinarum and Comenius University in Bratislava

In this paper the author follows circumstances of enlargement of the Comenius University's funds about more than thirty items from a wide collection of Ancient Latin epigraphs *Corpus Inscriptionum Latinarum*. He also deals with their origin and a role of the Prague professor of Greek and Roman antiques Antonín Salač, who brought them to Slovakia and in the name of the Charles University in Prague he provided them to the University in Bratislava in 1947.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D., works as a professor at the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc as well as at the Department of History of the Philosophical Faculty, the Catholic University in Ružomberok (Slovakia). He predominantly deals with Czech political and cultural history at the turn of the 19th and 20th century, a phenomenon of the Czech Catholic Modernism, Political Catholicism and ecclesiastical history aimed at the Roman Catholic, Czechoslovak, Orthodox and Old Catholic Church. He is the author of twenty monographs, many studies, articles and reviews.

*The Contribution to the Struggle for a Theological Orientation of the
Czechoslovak Church*

The analytical study is focused on a solution of a so-called Orthodox crisis in the Czechoslovak (Hussite) Church in 1920s, which dealt with a theological orientation of that new religious community. It concentrates on the background and importance of the diocesan meeting in Přerov on 28 March 1923 that represented the last attempt to solve it in a peaceful way.

PhDr. Petr Orság, Ph.D.

PhDr. Petr Orság, Ph.D. is employed at the Department of Journalism of the Philosophical Faculty, at the Palacký University. He is a co-founder of the Centre for Cultural, Media and Communication Studies. He primarily focuses on history of Czechoslovak exile media in years 1968–1989. He is a co-author of the book *Dějiny českých médií 20. století* (Praha 2010) and an author of various studies.

*Cooperation, Coexistence, Competition.
Czechoslovak Publishers in the West after August 1968
among the Freedom of Speech, the Pressure of Competition
and Limits of Exile Possibilities*

The paper is focused on several specific connections of publisher's activities of Czechoslovak exiles in the western world in the period after August 1968. In addition to aspects, which were an output of particularity

of the exile situation (i.e. especially a very limited personal, financial and technical background), publishing was also influenced by general relations of western economy, of which side-effect is a market competition. The effect of the market itself complicated already limited possibilities of publishing even more. However, at the same time it nourished an activity of publishers and the result of that became a whole range of publications with which exiles contributed to a preservation of independent literature.

Mgr. Iveta Rosolová

The author graduated in History and Museology at the Faculty of Philosophy and Science of the Silesian University in Opava, where she continues studying in a doctoral study programme Historical Science, a field of study History with the aim at Czech and Czechoslovak history. She deals with the 19th century history and history of Czech museum management, primarily history of the National Museum. Currently she works at the Charles University in Prague.

A Comparison of the Establishment and the Development of the National Museum in Munich and Prague in the 19th Century

The prime concern of the paper is a comparison of the development of the Bavarian National Museum in Munich and the Czech National Museum especially in the second half of the 19th century. Both institutes bear the adjective “national” in their titles, but an establishment, a purpose, a content, collections, a financial support etc. are not identical. The Bavarian National Museum represents a national museum predominantly of a western type. On the other hand, the National Museum in Prague served as a centre of national ideas of a small stateless nation.

Mgr. Aleš Roubal

Mgr. Aleš Roubal graduated in History and Social Studies at the Faculty of Education, the University of Hradec Králové. He is focused on Czechoslovak-Chinese relations in the 20th century.

The Lectorate of the Czech Language in Beijing in 1945–1960

The paper analyses the beginning of the Czech language in Beijing. The inseparable part of the research is the foreign policy of Czechoslovakia towards the People's Republic of China in the light the Chinese events. The study is based on information from Chinese sources about the origin and gradual development of teaching of the Czech language as well as life and institutions at universities in Beijing and what is more, how courses of the totally different language in the connection with the presentation of Czech life and institutions developed in the political-social context of mutual relations of both states.

Doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.

Jan Stejskal was born in Pardubice, the Czech Republic, in 1970. He got M.A. in Medieval Studies from Central European University in Budapest, Hungary and Ph.D. from Palacky University in Olomouc, Czech Republic. Jan Stejskal worked at the Radio Free Europe/ Radio Liberty as the archivist and information analyst and later as the researcher and consultant for Price-waterhouseCoopers. He teaches history and historiography as the associate professor at the University of Palacky in Olomouc. His fields of interest are history of religion, especially Christian missions. He published books on medieval religious exile, on Byzantine influence in the West and essays on intertextuality in late medieval Europe. Recently he translated and edited *Hodoeporicon* by Ambrogio Traversari.

Conciliarism and Its Echoes in the Tuscan Hermitage

This text is the small-scale case study dealing with some aspects of conciliarism in 1430s. On the background of the growing conflict of the Pope Eugene IV with the Council, which was held in Basel, little local disputes between supporters and opponents of conciliarism took place in various parts of Europe. The paper focuses on the conflict of Ambrogio Traversari († 1439), who stood firmly on the side of the Pope, with John Jerome of Prague († 1440), a supporter of conciliarism. Both were members of the hermitage of Camaldolese and also participated in leading of this congregation in the given period. The basic source, which describes this dispute, is the unique

travel diary written by Ambrogio Traversari that has been published and annotated by the author of this article.

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. works as a lecturer at the Institute of History, at the Faculty of Philosophy of the South Bohemian University in České Budějovice. He concentrates on European and Czech ecclesiastic history of the 20th century.

The Holy See at the Beginning of World War I

The paper deals with the attitude of the Holy See at the beginning of World War I. It describes the activities in years 1914–1915 and analyses a content of Papal encyclicals, notes and telegrams, which were used to intervene in favour of peace at governments of states at war. The study shows that the war was not only the origin of awareness of the Holy See about the universal responsibility in favour of world peace but also about establishing diplomatic relations of Vatican with a wide range of many European states.

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.

Pavel Šopák, an art historian, works as a lecturer at universities in Olomouc, Ostrava and Opava, where he gives lectures on history of architecture and history of museums and historic preservation in Central Europe during the 19th and 20th century. As a researcher of the Silesian Regional Museum, he is the author of exhibitions focused on the modern cultural development of the Czech Silesia in the context of Central Europe.

*Ernst and Franz Mückusch from Buchberg –
Founders of the Grammar School Museum in Opava*

The participation of Ernst and Franz Mückusch from Buchberg in the establishment of the Grammar School Museum in Opava (1814–1818) is a part of their intellectual development awakened by their father as well as Ernst's public activities of Ernst (regional hetman, chancellor of the Royal Silesian Agricultural Society in Opava) and Franz's private scholar interests

supported by contacts with contemporary researchers from Vienna and the Prussian part of Silesia.

PhDr. Veronika Trestrová

PhDr. Veronika Trestrová graduated a Bachelor's study programme Historic and Literary Studies at the Faculty of Arts and Philosophy of the University of Pardubice and a Master's study programme Journalism at the Faculty of Social Sciences at the Charles University where she currently studies a doctoral study programme Media Studies. She is especially focused on the period of Normalization in Czechoslovakia, the influence of media at that time, a region Pardubice and cultural politics of the Communist Party.

The Prague Spring and the August Occupation in Pardubice District: The Political Development, Media, Students

The study deals with the year 1968 in Pardubice District, especially the reform period of the Prague Spring and subsequently its violent finish after entering of the army of the Warsaw Pact on 21st August. The paper follows three significant subjects of that time – forces (except for the others such as for instance writers), which caused, formed and moved forward the Prague Spring: politicians, journalists and students. Without politicians and their reform decisions, the abolition of censorship included, journalists could not freely work. Then students, as young people in different periods, took advantage of that situation and actively participated in efforts to reform the regime. Nevertheless, this process was ended by the August military invasion although not immediately. During the week after the entry of the army into the territory of Czechoslovakia, civil activities and a freedom of media culminated. That is the reason why the paper also focuses on that short but important period.

PhDr. Karla Vymětalová

PhDr. Karla Vymětalová works as a research assistant at the Institute of Historical Sciences, the Faculty of Philosophy and Science of the Silesian University in Opava. She gives lectures on Latin language and Ancient history. She is focused on history of Ancient Rome and history of Classical Philology in Czech lands after 1848.

*More or Less Latin?
Troubles of Expert Discussions in Period Print about Manner
and Content of Latin Teaching at Secondary Schools
of the Habsburg Monarchy at the Turn of the 19th and 20th Century*

In this paper the author tries to provide chief arguments used by critics as well as supporters of classical languages teaching at a secondary school – a grammar school. The analysis is especially based on a study of articles in academic, pedagogically oriented journals (*Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, *Věstník českých professorů*, *České Museum filologické*, *Listy paedagogické a filologické*).

Mgr. Petr Zajíček

Petr Zajíček is an internal doctoral student of a study programme General History at the Department of History of the Philosophical Faculty at the Palacký University in Olomouc. He primarily deals with a foundation of medieval towns, medieval colonization and regional history of the city and the region of Olomouc.

*The Comparison of Some Aspects of the Origin
of Cities Cracow and Olomouc*

The paper deals with the origin of two institutional cities – Olomouc and Cracow. The similarity of the establishment of both cities urges to a comparison and searching for parallels and differences. The legal foundation of these cities was a culmination of a long-term development of varied agglomerations concentrated around a centre (fortresses/ castles) of ruler's power. The study describes the development of both agglomerations, compares them and attempts to explain general principles which have appeared in a process of "the evolution" from the early medieval centre to the high medieval city. On the basis of gradually growing settlement, the institutional city was founded in Olomouc as well as Cracow in the middle of the 13th century. It was connected with complicated urban and building activities examined in this paper as well.

Translated by Mgr. Hana Ferencová

HISTORICA OLOMUCENSIA
47–2014

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH

XXXVII

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Zdeňka Žáčková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, 47–2014,
Sborník prací historických XXXVII.

Mgr. Kamila Bendová, Mgr. Štěpán Gillar, ThDr. Jaroslav Hrdlička,
Mgr. Erika Juríková, Ph.D., PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D.,
doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc., doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D.,
PhDr. Jakub Končelík, Ph.D., Mgr. Zdeněk Kravar, Ph.D.,
doc. PhDr. Lubor Kysučan, Ph.D., PhDr. Marcel Martin,
PhDr. Pavel Michna, Mgr. Alena Mikulášová, Ph.D., Mgr. Tomáš Motlíček,
PhDr. Pavel Mücke, Ph.D., doc. PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D.,
PhDr. Karel Podolský, Mgr. Robert Skopek, Mgr. Marek Skupien,
Mgr. Tomáš Sniegoň, Ph.D., PhDr. Martin Svatoš, CSc., Mgr. Martin Vašš, Ph.D.,
PhDr. Pavel Večeřa, Ph.D., PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz Olomouc 2014

1. vydání

ISSN 1803-9561